

DRS. G.C. HOVINGH

Voor opmerkingen, aanvullingen en vragen: [e-mail](#)

Ten onrechte als predikant vermeld in de
lijst van Yad Vashem, pagina 208
Literatuur pagina 209

OVERZICHT VAN PREDIKANTEN DIE JODEN HIELPEN

1. **Ds. Aalders**, hervormd predikant te Driebergen? Maar in Driebergen heeft gedurende de oorlogsjaren geen predikant met de naam Aalders gestaan, en andere predikanten, die wel 'Aalders' heetten, waren niet in actief in de hulp aan joodse onderduikers (schuilnaam?).
Mevrouw S.A.M. Lemmens-Bisschops startte in 1942 met haar dochter de hulpverlening aan joden (te Heerlen). Aangezien haar moeder Jodin was had ze veel verwanten, vrienden en kennissen in joodse kring. De joden werden haar gezonden door Paul Terwindt (= "Oom Jan", lid van het 'Utrechts Kindercomité'; GCH), student uit Arnhem, ds. Aalders uit Driebergen en L. Cats-Bollen uit Den Haag. De ruim tweehonderdvijftig joden die uiteindelijk via deze kanalen in Heerlen terecht kwamen, vonden zowel bij haar thuis als elders onderdak. Ze ondervond onder anderen steun van pater Beatus van Beckhoven, A.M. van Kranen en verscheidene L.O.-ers. Van Kranen, een P.T.T.-beambte, haalde sedert 1942 joden op in Amsterdam en Zeist.
Lit.: A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front*, 666.
2. **Bastiaan Jan Ader**, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 30.12.1909 te 's Gravenzande, zoon van onderwijzer Bastiaan Ader en Antje van der Schaaf-gefusilleerd 20.11.1944 in het Schupse Bos bij Rhenen als represaille voor een aanslag op een Duitse onderofficier; in november 1944 begraven in het familiegraf van zijn schoonfamilie Appels op de Oude Algemene Begraafplaats in Driebergen; later overgebracht naar het Nationaal Ereveld Loenen, E 52); ds. Ader studeerde theologie aan de RU te Utrecht; hij behaalde in 1936 zijn kandidaatsexamen theologie en maakte vervolgens een fietstocht naar Palestina; hervormd hulppredikant Haarlemmermeer-Badhoevedorp (september 1937-oktober 1938; predikant te Nieuw Beerta (1938-1944; opvolger van ds. Eise Postma, zie daar); godsdienstleraar aan het Gymnasium te Winschoten; gehuwd op 25.9.1935 te Amsterdam in de Willem de Zwijgerkerk met **Johanna Adriana Appels** (9.5.1906-31.7.1994), zie daar.
"Zij (mevr. Ader, GCH) had een Joodse vriendin in Amsterdam (= Lilly Samuel, 1909-1944; GCH) en die schreef haar: "Kan ik een tijdje bij jullie logeren? Ik ben in grote nood". Toen mevrouw Ader deze brief aan haar man liet lezen, was die juist in een pessimistische bui en zei: "Daar heb je 't al ..., ik eindig mijn leven nog in een

*concentratiekamp". Maar de vriendin mocht wel komen, en na haar vele anderen. Over de tweehonderd werden ondergebracht. Via zijn collega Klaas Beks in Garsthuizen kwam Ader in het verzetswerk terecht. Hij raakte aanvankelijk betrokken bij het werk van de LO onder de verzetsnaam 'Van Zaanen'. Later trad hij toen tot de 'hervormde' groep van de Groninger Roelof Gjalt Radersma (1902-1944), die vond dat de LO te veel gedomineerd werd door gereformeerden. Ook ds. Klaas Beks (zie daar) trad toe tot deze groep. Ds. Ader spande zich met name in voor het redden van joden uit de Joodsche Invalide in Amsterdam. Minstens 17 joodse onderduikers verzorgde hij zelf met zijn vrouw, o.a. Johanna-Ruth Dobschiner, Elly van Gelder, Martha de Lieme (?), Lilly Samuels en Ruth Watermann en korte tijd Maurits en Eva de Lieme-Beek. Ook Sam Bos (latere echtgenoot van Ruth Watermann), Miep Wonder, portier I. Abram, zuster Mansveldt (?) en Lisette Bolle, zijn latere rechterhand, wist hij uit de Joodsche Invalide vandaan te krijgen en elders onder te brengen. Verder onderhield hij onder meer contact met de verzetsman (leraar, geen 'pastoor' zoals *Yad Vashem* abusievelijk vermeldt) Jan Meilof IJben en (via hem?) met ds. Hendrik Berkhof (zie daar) in Lemele en andere collega's als ds. Dick Boon (zie daar) te Bovenkerk en ds. Johan Willem Siertsema (zie daar) te Haarlem. Ook zijn joodse vrienden Lisette Bolle, Arnold Blik en Wim Hagen betrok hij bij zijn verzetswerk. Met anderen samen bereidde hij een overval voor op kamp Westerbork om met behulp van een trein zoveel mogelijk joden te bevrijden (Ader kon zelf een trein besturen). Onderdeel van dit plan was ook het opblazen van de spoorbrug over het Buiskooldiep bij Ulsda, zodat het spoorwegverkeer naar Duitsland gestremd zou worden. De treinen die uit Westerbork vertrokken naar het oosten liepen altijd via dit enkelspoor. Helaas kon de actie niet tot uitvoering worden gebracht. Verraad noodzaakte ds. Ader op Goede Vrijdag 1944 onder te duiken in Amsterdam, waar hij vooral werkte aan het Westerborkplan. Om die reden moesten ook alle joodse onderduikers in de pastorie elders worden ondergebracht. Mevrouw Ader bleef. Op 22.7.1944 werd Ader door de *Sicherheitspolizei* gearresteerd op een adres aan de Pieter Kiesstraat te Haarlem, mogelijk tijdens een voorbereidingsgesprek voor de overval op Westerbork. *Bij alle verhoren weigerde hij hardnekkig namen van ondergedoken joden te noemen. Toen hij begreep, dat zijn activiteiten hem het leven zouden kosten, schreef hij aangrijpende gedichten in de cel. Na korte tijd werd hij overgebracht naar de gevangenis aan de Weteringschans te Amsterdam. Daar gaf hij in het geheim door hem gemaakte preken door aan medegevangenen.* Ook verleende hij pastorale bijstand aan medegevangenen die zouden worden doodgeschoten. Hij onderhield contact met hen (in code?) via de verwarmingsbuizen. Minstens één maal werd een gebedsstonde gehouden waarin ds. Ader voorging. Hij ontving d.d. 22.11.1967 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. In Drieborg werd de 'Ds. B.J. Aderstraat' naar hem genoemd. Lit.: J.A. Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen – In memoriam 20 Nov. 1944 Ds. B.J. Ader* (VDM-serie III). J.A. Ader-Appels, *Een Groninger pastorie in de storm* (Amsterdam, 1945); *Biografisch Lexicon*, II, p. 18; Els Boon, artikel 'De dood van een predikant en de gevolgen voor diens gezin' in George Harinck en Gert van Klinken (red.), *Van kansel naar barak* (Zoetermeer, 2011); Johanna-Ruth*

Dobschiner, 115-127, 133-155, 163, 167, 172, 182-187, 195, 206vv., 211, 216, 225, 227v., 231vv.; *Het Grote Gebod*, I, 144 en 157, II, 139 en 619; Constant van den Heuvel, *Het kruis op de berg*; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, III, 85; Ger van Roon, 162, 361; Leesha Rose, 158; J.M. Snoek, 156vv; H.C. Touw, I, 627-630; Harm van der Veen, artikel *Dominee Bastiaan Ader* in: *Toal en Taiken – Tiedschrift veur Grunneger cultuur* jrg. 17 (1999), 132vv.; *Yad Vashem*, 70vv., 80, 111, 130, 597, 605, 803, 821.

3. Johanna Adriana Ader-Appels, draagster Verzetsherdenkingskruis, ridder in de Orde van Oranje-Nassau (geboren 9.5.1906 te Utrecht, dochter van aannemer Jan Appels en Johanna Adriana van Stam-overleden 31.7.1994 te Winschoten; begraven Begraafplaats te Nieuw-Beerta); gehuwd op 25.9.1935 in de Willem de Zwijgerkerk te Amsterdam met **ds. Bastiaan Jan Ader** (30.12.1909 's Gravenzande-20.11.1944 Rhenen); zij bezat de M.O-akte Engels; werkte op een redactie bureau en schreef verhalenbundels; verder volgde zij de opleiding tot godsdienstlerares; na de oorlog werd ze hervormd evangelist, later hervormd predikant te Nieuw-Beerta. Zij ontving d.d. 22.11.1967 samen met haar man – zie hierboven – de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Bibl.: *Laat zo uw licht schijnen. In memoriam 20 Nov. 1944 ds. B.J. Ader (VDM-serie no. 11; Amsterdam, z.j.); Een Groninger Pastorie in de Storm* (Franeker, 1947).

Lit.: Els Boon, artikel *Een gezamenlijke roeping alleen voortgezet – De dood van een predikant en de gevolgen voor diens gezin*, in: *Van Kansel naar Barak*, 121-135; Johanna-Ruth Dobschiner, 122-129, 138-158, 172vv., 185v., 190-193, 205vv., 225-227, 231v.; J.M. Snoek, 156v., 167; *Yad Vashem*, 70vv., 368.

4. Gerrit Willem Alberts (geboren 30.1.1886 te Voorst, zoon van Albert Alberts en Gerritje van Schoten-overleden 29.3.1961 te Vlaardingen), kandidaat te Apeldoorn; christelijk-gereformeerd predikant te Zutphen (2.12.1923-15.5.1929); emeritus: 15.5.1929; op 2.12.1925 te Zutphen gehuwd met **Cornelia Johanna Adriana Rog** (geboren 3.8.1899 te Zutphen-overleden 14.4.1970 te Zutphen).

Beide ontvingen postuum – met hun kinderen Gerritje (geboren 1926), Wilhelmina (geboren 1927), Albert (geboren 1929) en Cornelis (geboren 1932) – op 4.9.1991 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze onderdak boden aan Amalia de Leeuw.

Lit.: *Yad Vashem*, 74.

5. Johannes Hendrik Alderse Baas (geboren 15.6.1914 te Amsterdam, zoon van Wilhelmus Johannes Baas en Maria Cornelia Roos-overleden 22.10.2001 te Amsterdam; begraven Begraafplaats 'Zorgvlied' te Amsterdam), theologisch student te Amsterdam en lid van een ondergrondse studentenverzetsgroep; na de oorlog gereformeerd predikant te Wollega (evangelisatiearbeid; 29.8.1946-30.11.1952), te Hillegersberg-Terbregge (14.12.1952-13.4.1958), te 's Gravenhage-West (evangelisatie-arbeid; 27.4.1958); te Amsterdam (22.5.1966-29.8.1976) en te Bussum (12.9.1976-2.9.1979 wegens emeritaat); verpleeghuispastor in Naarden ('Naarderheem') en Amsterdam ('De Poort' en 'Hospice Wallone'); gehuwd op 24.7.1946

met **Maria Theodora (Door) van den Berg** (geboren 27.12.1922 te Zutphen-overleden 21.6.2010 te Amsterdam).

Ds. Alderse Baas ontving op 28.11.1978 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak verzorgde voor Jacob H. Coppenhagen, die hij al kende vanaf zijn middelbare school-jaren.
Lit.: W.P.H. Pouwels, *In memoriam* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 4 (april 2004), 35vv.; *Yad Vashem*, 74.

6. Gerard Alers (geboren 1.6.1886 te Rotterdam, zoon van Gerrit Alers en Rina Cornelia Rozenraad-overleden 1963); kandidaat te Schiedam (1911); hervormd predikant (Gereformeerde Bond) te Goudriaan (1.10.1911-20.4.1919), te Middelharnis (4.5.1919-16.10.1921), te Nieuw-Lekkerland (30.10.1921-2.11.1930) en te Dordrecht (9.11.1930-30.9.1951 wegens emeritaat); op het laatst van zijn leven was hij blind; gehuwd op 21.9.1911 te Schiedam met **Lena Hille** (dochter van Hendrik Hille en Johanna Suttorp).

Ds. Alers wordt op 18.4.1944 gearresteerd 'op verdenking van Jodenhulp' en overgebracht naar Haagsche Veer in Rotterdam, doch spoedig weer vrijgelaten.

Lit.: Jan Ridderbos, *Predikanten in de Frontlinie*, 103.

7. Luitje Alons (geboren 10.6.1914 te Hoogezand, zoon van boekhouder Anne Alons en Jeltje Berends Leutscher-overleden 1.8.1989 Eelde), kandidaat te Hoogezand, hervormd predikant te Leens (9.6.1940-30.9.1945), te Nijmegen (1945-1949) en te Emmen (4.12.1949-2.10.1955), daarna lid en sinds 1964 algemeen secretaris van de Generale Diaconale Raad van de Nederlandse Hervormde Kerk; per 1.1.1977 ging hij wegens gezondheidsproblemen met vervroegd emeritaat; hulppredikant te Eelde (1977-1981); gehuwd op 2.7.1940 te Hoogezand met **Pieterdina Vos** (geboren 14 september 1916 te Sappemeer).

Ds. Alons hielp o.a. Simon Benninga uit Eenrum aan een onderduikadres (zie ds. L. Cannegieter).

Lit.: *Yad Vashem*, 120.

8. Johannes Lambertus van Apeldoorn, drager Verzetshedenkingskruis, ridder Oranje-Nassau (geboren 8.6.1911 te 's Gravenhage, zoon van tandarts Johannes Jacobus van Apeldoorn en Ouktje de Vries-overleden 9.2.1991 te Bilthoven; begraven te 's Gravenhage), hulpdiensten te Zeist (6.6.1937-28.11.1937), gereformeerd predikant te Jutrijp en Hommerts (9.1.1938) en te Bilthoven (19.5.1946-1.7.1976 wegens emeritaat); gehuwd in 1937 met **Christina (Tine) van der Gugten** (geboren 2.2.1913 te 's Gravenhage-overleden 22.10.2001 Bilthoven).

“Een harde werker, systematisch, zakelijk. Maar daaronder school een gevoelig mens. Samen vormden hij en zijn vrouw een hecht span. Ze moesten veel doormaken, al was het alleen al in oorlogstijd, in contacten met de Ondergrondse, bij het verbergen van onderduikers, onder wie een dochter van het Joodse volk, in de Friese pastorie.

Lit.: T.L.H. Pieterse, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1992 GKN*, 481v.

9. Bernardus Johannes Aris (geboren 22.6.1899 te Drachten, Smallingerland, zoon van ds. David Jacobus Aris en Anna Wilhelmina

Beumer-overleden te 2.10.1947 Amsterdam; crematie op Westerveld; de uitvaartdienst werd geleid door ds. J.M. de Jong van Stompetoren: zie daar), studie theologie aan de RU te Groningen en aan de RU te Leiden; vrijzinnig-hervormd predikant te Nieuwe Schans (-1926), te Hoogezand (16.9.1926-13.10.1929), te Oudkerk-Roodkerk en te Amsterdam (1932-1947); medewerker van de VPRO; dichter en vertaler; gehuwd op 4.8.1925 te Leeuwarden met **Cornelia Tiersma** (geboren 10.3.1899 te De Slood, Hoogeveen, dochter van Tjitte Tiersma en Leeuwkje Cnossen).

Ds. Aris zat van september 1942 tot eind maart 1943 gevangen in Amersfoort en Vught omdat hij in zijn preken het antisemitisme had gehekeld; verbindingsman van het hervormd kerkbestuur met de hervormde (verzets-)Groep 2000 onder leiding van Jacoba van Tongeren. Lit.: Paul van Tongeren, *Jacob van Tongeren*, 69v., 72vv., 76, 97, 122vv., 149v., 176, 195, 203-207, 209v., 212v., 216, 221, 223v., 233, 257, 265, 272, 279, 310, 312v., 352, 355, 360v., 385, 390, 448 en 484; H.C. Touw, I, 579.

- 10. Jan Berend Assendorp** (geboren 7.3.1917 te Deventer, zoon van Derk Jan Assendorp en Catharina Louiza Roeberts-overleden 23.1.2010 te Ede), voorganger Vereniging van Vrijzinnige Hervormden, afdeling-Velsen (1.9.1951-28.6.1959); kandidaat te IJmuiden-Oost 1959; hervormd predikant te Zierikzee (5.7.1959-30.4.1982 wegens emeritaat); voorganger bij NPB-Lunteren; woonde laatstelijk Groenendaal 632, Ede.

Gedurende de oorlog was hij actief in het verzet in Neede. Hij ontving op 23.2.1984 de *Yad Vashem* onderscheiding omdat hij “*in oktober 1943 Jan Catharina Clara Peper-de Leeuw en haar vijfjarig zoontje van het huis van de familie Meima in Neede naar het huis van mej. Stoffel in Deventer bracht. Om het risico tot een minimum te beperken bracht Jan ze ’s nachts op de fiets. De reis nam drie uur in beslag. Catharina Clara Peper getuigt dat Jan meermalen jonge kinderen uit Amsterdam naar het huis van de Meima’s in Neede bracht, van waaruit ze vervoerd werden naar andere adressen*”.

Lit.: *Yad Vashem*, 87, 598.

- 11. Adrianus Elias van Baalen** (geboren 16.9.1882 te Utrecht, zoon van Elias van Baalen en Cornelia van Geelkerken-overleden 28.1.1946 te Zwolle; begraven Begraafplaats ‘Kranenburg’ te Zwolle), kandidaat Utrecht (1913); hervormd predikant te Nieuwland (4.1.1914-6.2.1921), te Kage (13.3.1921-8.4.1928), te Broek op Langedijk (15.4.1928-20.6.1937) en te Makkum (27.6.1937-; gehuwd op 18.12.1913 te Utrecht met **Henriëtte Margaretha van Daalen** (geboren 1883 te Utrecht, dochter van Bernardus van Daalen en Johanna Schoonenberg-); later was Timmeltje Weima (overleden 25.3.1970) zijn partner.

Samen met de Hervormde collega ds. A.E. van Baalen en pastoor L.H.L. de Jong was hij = (ds. Laurens Touwen; zie daar! GCH) actief betrokken bij het verbergen van Joodse burgers. Lit.: Jan Ridderbos, *Predikanten in de Frontlinie*, p. 149.

- 12. A.D. Bakker** (geboren 26.4.1917-overleden 1997), kandidaat te Leeuwarden; hervormd hulppredikant te Kuinre (28.3.1943);

hervormd predikant te Lemele (18.6.1944-27.10.1946; opvolger van dr. H. Berkhof), te Nijland (3.11.1946) en te Voorburg (6.9.1953-1.11.1961 met eervol ontslag); vervolgens leraar Bijbelkennis en cultuurgeschiedenis aan de gemeente-scholen voor V.H.M.O. te Leeuwarden.

“Een joods echtpaar, Bep en Ies Dikker, kreeg van dominee Berkhof onderdak aangeboden in de kerk van Lemele. In mei 1944 nam de opvolger van dominee Berkhof, dominee Bakker, de zorg voor hen van hem over”. ... In 1944, toen de bezetting grimmiger werd, overlegde men in Lemele voortdurend over de veiligheid. Het waarschuwingssysteem werd verbeterd en de nieuwe dominee zag erop toe dat niemand onnodig risico's nam. Men sprak af dat de Joodse kinderen wel naar school moesten, maar niet naar de kerk. Want schoolgang was nodig, kerkgang niet. Uiteraard zaten ook het schoolhoofd en de leerkrachten in het complot.

Lit.: B.J. Flim, 282vv.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 282vv.; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 276, 279, 282, 284 en 301; *Yad Vashem*, 945.

- 13. Johannes Adrianus Bakker**, (1915-1973), hervormd predikant te Sint Jacobiparochie (-1943), te Bergum (1943-1946), docent Volkshogeschool (eerste in Nederland) 'Allardsoog' te Bakkeveen (1945), hervormd predikant te Bakkeveen (1946-).

“In Friesland organiseerde een hervormde dominee de onderduik. Ondanks roddel en achterklap liet hij wel onderduikers bij gereformeerden onderbrengen. Op een dag liep die dominee het (afgedankte) stationnetje (van Sint Jacobiparochie, waarin de familie woonde; GCH) binnen. ‘Ik wordt benoemd in Bergum’, zei hij. ‘dat ligt hier een stuk vandaan, ten oosten van Leeuwarden.’ Het werd mij al snel duidelijk dat hij hulp in de huishouding kon gebruiken. Hij had vier kinderen, van wie de oudste vier was, en er kwam nog een vijfde”. Lowina de Levie ('Loekie de Lange', geboren 10.4.1926 Amsterdam), die tot dan toe ondergedoken had gezeten bij een boerengezin in Sint Jacobiparochie, voelde daar aanvankelijk niets voor en nam er contact over op met de gereformeerde predikant van Sint Jacobiparochie, ds. D. Hoornstra (zie daar; GCH), maar die zei : “Ben ik mijn broeders hoeder?”. Uiteindelijk besloot ze met haar zusje Julieke het predikantengezin te volgen naar Bergum. Daar heeft ze het – naar eigen zeggen – niet goed gehad, maar ze paste zich aan. Toen de predikant zelf moest onderduiken kwam haar zus op Schiermonnikoog terecht en zij zelf werd op de fiets naar een predikant in Drachten gebracht. Na een maand vond ze onderdak bij een boerengezin, vervolgens bij een keuterboertje in Jubbega en tenslotte in IJlst. Daar beleefde ze de bevrijding. Op een gedenksteen tegen de voorgevel van de Groate Kerk van Sint Jacobiparochie is een tekst te lezen met onder de Israëliische vlag de woorden: “Om nooit te vergeten. Citaat uit de brief van Yael Ekart aan Fam. D. Dijkstra, smederij te St.-Jabik. “het zijn er niet veel mensen op de wereld, die hun eigen leven op het spel zetten om anderen te redden”, Yael Ekart. Yael (Loly) Ekart (geboren 22.19.1913 overleden 28.5.2014) heeft “De Groate Kerk” enkele malen bezocht toen ze was ondergedoken bij Dirk en Maartje Dijkstra te St.-Jabik van mei tot december 1943. De dominee van “De Groate Kerk” had tegen haar gezegd: “Hier hoeft je niet meer bang te zijn.

Hier ben je veilig". Ondanks het veel grotere gevaar werd ze lid van de geweldloze verzetsgroep van pacifist Joop Westerweel, die er in slaagde het leven van een paar honderd Joden en andere vluchtelingen te redden door ze via Parijs, de standplaats van Yael, naar Spanje te begeleiden". (Zie ook: R. Bakker, G. Brillenburg Wurth en L. Buenk).

Lit.: Website "Oorlog in mijn buurt, Grevelingenstraat 13 I (Amsterdam)", "De dominee was erg onvoorzichtig" (interview met Lowina de Levie, 14 jaar toen de oorlog begon); Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere achterhuizen*, 161-174.

- 14. Roelof (Roelf) Bakker** (geboren 12.6.1902 te Enschede, zoon van Remmelt Bakker en Grietje Oostindië-overleden 10.8.1977 te Rotterdam; begraven Begraafplaats 'Oud-Kralingen' te Rotterdam), gereformeerd predikant te Sint Pancras (28.9.1930) missionair predikant te Rotterdam voor de evangelieverkondiging onder Israël (19.3.1935); reserve-legerpredikant in NOI (1947-1950); emeritus: 1971; op 17.9.1930 te Enschede gehuwd met **Wilhelmina Levina Heuseveldt** (geboren 18.4.1901 te Zierikzee, dochter van Cornelis Heuseveldt en Joppa Potappel-overleden 15.1.1980 te Rotterdam). Ds. Bakker zat gevangen van 21.5-3.7.1942 op het Haagsche Veer te Rotterdam en van 3.7.1942-23.12.1942 in Kamp Amersfoort; de aanleiding tot zijn gevangenneming was een preek over Habakuk 1: 12 en een gebed o.a. voor Joden en Jodenchristenen. Hij coördineerde de hulp aan joodse onderduikers in Rotterdam (zie W.H. Zuidema) en bracht persoonlijk Isaac Lipschits (de latere hoogleraar) onder bij een gereformeerd gezin in Sint Jacobiparochie. Zie verder ds. J.A. Bakker, ds. G. Brillenburg Wurth en ds. L. Buenk.
Lit.: Th. Delleman, p. 219; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 3, 87; G.J. van Klinken, 87 enz.; Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd. 1, 301; H.L. van Stegeren-Keizer, pp. 56, 81vv., 86vv., 92vv., 96, 101v., 104v., 110v., 113, 115-118, 114, 126, 129-133, 136-139, 141v., 146vv., 150v., 153, 183-186, 197v., 242, 288 en 303; Ger van Roon, 48, 365; J.M. Snoek, p. 23; A.S. Timmer, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1977 GKN*, 515v.; *Yad Vashem*, p. 187.

- 15. Pieter Johann Susan (Pieter) Barends** (geboren 28.3.1913 te Amsterdam, zoon van Jan Frederik Barends en Johanna Elisabeth Simoons-overleden 21.10.1988 te Heerenveen), broer van de classicus dr. Daniël Barends, rector Eerste Christelijk Lyceum te Haarlem; P.J.S. Barends was gereformeerd predikant te Raard (4.5.1947-30.3.1952), reserve-legerpredikant en predikant te Oudeschoot/ Heerenveen-Zuid (6.4.1952-1.4.1978); emeritus: 28.5.1978. Op 25.4.1947 te Zeist gehuwd met **Maria Martha (Rie) van der Vaart** (geboren 2.8.1919 te Dordrecht, dochter van Bartholomeüs van der Vaart en Maartje Borst-overleden 15.3.2007 te Sneek), weduwe van Gerhardus Hendrik Frima (geboren 9.7.1917, zoon van mr. Joannes Frima, lid NSB en huisvriend van de familie Rost van Tonningen, op 29.9.1944 geliquideerd door het verzet, en Johanna Rookmaker; op 15.4.1945 te Groningen geliquideerd door het verzet); G.H. Frima was lid van de NSB en de Landwacht en werkte voor de SD.

Ds. Barends ontving op 15.7.1975 samen met zijn moeder Johanna Elisabeth Barends-Simoons (19.1.1870 Amsterdam, Middenstraat-20.1.1956 Zeist; zij postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze onderdak boden aan Georg Hollaender en Renée Hollaender-Roth uit Driebergen. “*De familie Barends had ook andere joden geholpen, van wie velen de oorlog niet hebben overleefd. De Hollaenders bleven achttien maanden bij Johanna en Pieter, en keerden terug naar de familie Coumou in Zeist wanneer er gevaar dreigde. In september 1944 werd één van de broers van Pieter door de Duitsers vermoord*” (= Jan Frederik Barends, 14.3.1907 Amsterdam, Rozengracht-11.11.1944 KZ Neuengamme, Hamburg, markiezenmaker en lid van het verzet).

Lit.: mr. L.H. Bouma, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1989 GKN*, 503v.; *Yad Vashem*, 100v., 841.

- 16. Hendrik(us) Justus Barnouw** (geboren 1878 te Amsterdam, zoon van de genees- en verloskundige Pieter Jacobus Barnouw en Willemina Cornelia Matthes-overleden 27.8.1955 te Assen); jongere broer van prof.dr. Adriaan Jacob Barnouw, hoogleraar in de Nederlandse geschiedenis, taal en literatuur aan *Columbia-University, New York*; grootvader van David Barnouw van het NIOD; studie theologie aan de RU te Leiden; kandidaat (30.9.1910), hervormd predikant te Aardenburg (-1930), te Zierikzee (2.11.1930-,11.8.1935), te Assendelft (18.8.1935-27.2.1938), en te Woltersum (1938-1944 wegens emeritaat); daarna hulpprediker te Vries; gehuwd op 3.8.1915 te Leiden met **Anna Maria Reyst** (geboren 18.10.1891 te Leiden, dochter van apotheker Guillaume Frédéric Reyst en Betje Vreeburg). Ds. Barnouw zat van 6.7.1942-6.10.1942 gevangen in het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort wegens hulp aan twee ondergedoken joden die hij samen met zijn collega's H.L. Lieve (zie daar) en K.R. ter Steege (zie daar) onderdak had verleend in het voorjaar van 1942.

Lit.: Willem Hansma, 52; H.C. Touw I, 436 en 581.

- 17. Coenraad Bernardus Bavinck** (geboren 21.12.1907 te Rotterdam, zoon van ds. Coenraad Bernardus Bavinck Sr. (1866-1941) en Grietje Bouwes-overleden 6.3.1989 te Bussum; begraven Algemene Begraafplaats Bussum (grafnr. 763); ds. Bavinck was een neef van de prominente theoloog prof.dr. Herman Bavinck; zijn zuster Hilda Arendina Bavinck (1897-1985) was gehuwd met de gereformeerde vlootpredikant ds. Johannes Hendrik Sillevius Smitt (1897-1976); ds. Bavinck studeerde theologie aan de Theologische Hoogeschool te Kampen; gereformeerd predikant te Hoek (26.6.1932-30.9.1934), te Oost- en West-Souburg (21.10.1934-25.6.1939), te Kampen (9.7.1939-10.7.1944), te Voorburg (27.7.1944-23.8.1948), te Brussel (1.9.1948-26.1.1955), te (Amsterdam-)Watergraafsmeer (9.2.1955-16.5.1962) en te Doorn, tevens parttime voor de evangelieverkondiging onder Israël: 27.5.1962-22.1968); uitsluitend voor de evangelieverkondiging onder Israël en waarnemend predikant te Nes Ammim, Israël (22.1.1968-30.6.1972 wegens emeritaat); gehuwd op 9.6.1932 te Rotterdam met **Cornelia Hendrika Johanna van Bockel** (geboren 14.6.1907 Rotterdam, dochter van Gerrit van Bockel en Catharina Johanna Robbers-overleden 6.4.1983 te Bussum).

Ds. Bavinck zat van 25.2.-6.5.1942 gevangen in het Huis van Bewaring te Arnhem en van 6.5-13.10.1942 in Kamp Amersfoort; reden gevangenneming: o.a. afkondiging van een gift van f. 200,- t.b.v. Jodenzending. In Presser's *Ondergang* wordt hij abusievelijk vermeld: bedoeld daar is vrijwel zeker ds. Jac. van Nes Czn., gereformeerd predikant voor de Jodenzending.
Lit.: Th. Delleman, 219; Dr. C.N. Impeta, *Kamptied en Hemelzegen*, 6, 9 en 76; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396 enz.; Dr. J. Presser, *Ondergang*, II, 268; H.L. van Stegeren-Keizer, 107v., 113, 116, 122, 124, 131, 137, 150, 196-199, 285v. en 289.

- 18. Dr. Johannes Hendrik Becker** (geboren 20.12.1904 te Haarlem-overleden 18.7.1985 te Haarlem; begraven te Driehuis-Westerveld), leraar Hebreeuws aan het Christelijk Lyceum te Hilversum (1931) en het Stedelijk Lyceum te Haarlem (1941); werkzaam voor de Gereformeerde Kerk van Krommenie t.b.v. evangelisatie (1.9.1933-1.10.1940); gereformeerd hulppredikant voor de zending onder de joden te Amsterdam (1.7.1942-1.5.1946), gereformeerd predikant te Maartensdijk (1.5.1946-7.9.1947, reserve-legerpredikant in NOI (1947-1950), gereformeerd predikant te Den Bommel (12.3.1950-10.7.1955) en te Nieuwerkerk (17.7.1955-16.2.1970 wegens emeritaat); daarna hulpdiensten te Oostzaan (tijdelijke dienst; 1.3.1970-30.9.1973); gehuwd op 4.9.1947 te Haarlem met **L. Zemel**; haar broer ds. Dirk Zemel (1906-1986) was vrijgemaakt-gereformeerd predikant.
Dr. Becker bracht 15 joodse onderduikers op veilige adressen onder. Hij doopte op 3.10.1942 A.L. Herschdorfer (de 'emaille-koning van Amsterdam'), die de oorlog wist te overleven.
Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 87, 103; H.L. van Stegeren-Keizer, 96, 100-105, 117, 288.

- 19. Frans Jan ter Beek**, drager Verzetsherdenkingskruis (geboren 31.7.1915 te Zeist, zoon van Julius ter Beek, directeur van de Gerofabriek in Zeist, en Adriana Kreuger-overleden 1983 te Breukelen); zijn ouders waren bevriend met de onderwijsvernieuwer Kees Boeke en diens vrouw Betty Cadbury, dochter van de Engelse chocoladefabrikant. In 1930 verhuisde het gezin naar het 'Boschhuis' aan de Nicolaas Beetslaan in Bilthoven. Ds. ter Beek studeerde theologie aan de RU te Utrecht; kandidaat te Bilthoven (1943), hervormd hulpprediker te Werkendam (1943-1945) en te Emmer-Compasuum (1945-1946 in 1945); hij stond hij op het tweetal om ds. Ader op te volgen in Nieuw-Beerta, maar hij werd uiteindelijk hervormd predikant te Zuidzande (1946-1950) en te Breukelen (15.1.1950-30.8.1980 wegens emeritaat).
Het Boschhuis werd het decor van veel gebeurtenissen uit mijn (= Pauline Broekema) boek. Daar werd gedroomd van een betere wereld, werden vluchtelingen opgevangen. Later was er de dreiging van vervolging, extreem geweld. En verdriet, weemoed en geluk.
Samen met zijn jongere broer Pieter Julius ter Beek (21.12.1920 Zeist-met o.a. ds. B.J. Ader gefusilleerd op 20.11.1944 bij Rhenen; herbegraven begraafplaats 'Den en Rust', Bilthoven, vak R, nr. 10, 2^e klasse A) was F.J. actief in het verzet te Bilthoven. Volgens Pauline

Broekema heeft hij zich ook ingespannen ten behoeve van joodse onderduikers en geallieerde vliegers.

Lit.: Pauline Broekema, *Het Boschhuis*; Constant van den Heuvel, *Het kruis op de berg*.

20. Klaas Beks (geboren 13.9.1909 te Smilde, zoon van Johan Beks en Wobbina Hacquebord-overleden 27.8.2002 te Noardburgum); neef van mr. Klaas Reender Beks, drager van het verzetshedenkingskruis (geboren 12.4.1914 te Groningen, zoon van Wieger Beks en Sijbrig Reenders, die in 2008 postuum de *Yad Vashem*-ontvingen-overleden 25.9.1993 en begraven 'Zuiderhof' te Hilversum); Ds. Beks was kandidaat te Groningen, hervormd hulpprediker te Assen (Sionskerk; 1935-juni 1936 t.b.v. evangelisatie), hervormd predikant te Garsthuizen (1936), te Harlingen (1943); te Bant (Noordoostpolder; 30.8.1953-24.8.1968) en te Lemmens-Ten Post (1968-1974 wegens emeritaat). Hij was gehuwd met **Adriana Maria Landweer** (1915-2004), die eveneens het verzetshedenkingskruis ontving. Ze woonden laatstelijk op het adres De Kei 88, Leeuwarden..

Ds. Beks vormde medio 1943 samen met Roelof Gjalt Radersma (1902-1944) de verzetsgroep Garsthuizen e.o. en wist zijn collega ds. Ader (zie daar) van Nieuw-Beerta in het verzetswerk van de LO te betrekken; op het laatst van de oorlog zat hij ondergedoken in Amsterdam en maakte daar met zijn verloofde Geertje (Gé) van der Neut – zus van de verzetsman Jan Tijmen van der Neut (1921-15.4.1945 Siegburg), één van de oprichters van 'Vrij Nederland' – deel uit van de Verzetsgroep-2000.

Lit.: Els Boon, artikel over ds. Ader in: *Van kansel tot barak*, 122; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 202;

21. Prof.dr. Hendrikus Berkhof (geboren 11.6.1914 te Appeltern, zoon van onderwijzer Albertus Berkhof en Ariana Jacoba Los-overleden 17.12.1995 te Leiderdorp; begraven Algemene Begraafplaats, Leiderdorp), kandidaat (1937); studeerde 1937/ 1938 in Berlijn; hervormd predikant te Lemele en Archem (16.10.1938) en te Zeist (30.4.1944-1950; tevens docent aan academie Kerk en Wereld; rector van het Theologisch Seminarium van de Nederlandse Hervormde Kerk (15.4.1950-1960); kerkelijk hoogleraar systematische en Bijbelse theologie aan de RU te Leiden, als opvolger van prof.dr. K.H. Miskotte (1.7.1960-1982); voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland (1.1.1974-8.6.1983); op 11.9.1940 te Ommen gehuwd met de juriste **mr. Cornelia van den Berg** (16.11.1914 Amsterdam, dochter van timmerman Jurriaan Frederik Wilhelmus van den Berg en Geertje Adriana Oosterveen-overleden 22.1.2003 Arnhem); woonde laatstelijk Vliervlinder 1, Leiden. Ds. P.J. Mackaay (1913-2000), jarenlang secretaris van de hervormde raad voor de zending, stond van 1972 tot zijn emeritaat in 1978 nog als hervormd predikant te Lemele. In een interview in 'Trouw' (d.d. 3.5.1978) gaf hij een mooie karakterisering van de Lemelers: "*Lemele heeft altijd de naam gehad, dat het een fijne neus heeft voor goede dominees. Mannen van naam begonnen in Lemele hun loopbaan, zoals K.J. Brouwer, de latere zendingsdirector, D. Tromp, de man van Kerk, volk en staat (hij was één van de eerste Nederlanders, die – vanuit Lemele – contact zocht met Barth, op de fiets), C.L. Tuinstra,*

J.J.Ph. Valeton, H. Berkhof. Allemaal lieten ze op de één of andere wijze hun sporen na. De Lemelers zijn, om met Berkhof te spreken, geen intellectuelen, maar wel intelligente mensen, die er dan toch maar weer elk jaar voor zorgen, dat het kerkewerk voortgang kan vinden. Die als er een nieuw orgel moet komen, in een week 80.000 gulden bij elkaar leggen. En dan doet ook iedereen mee. Alle 330 gezinnen komen dan wel niet trouw zondags naar de kerk, maar ze horen er allemaal bij, ze worden bij huisbezoek nooit overgeslagen en ze vinden zelf ook allemaal, dat de kerk bij hun leven hoort.

Berkhof werd op 21.10.1940 al gearresteerd omdat hij een controversieel synodestuk in de kerkdienst had voorgelezen; hij zat enkele maanden gevangen in een politiecel te Enschede, maar in juni 1941 werd hij vrijgelaten. Tijdens zijn studie in Amsterdam was hij lid geweest van de protestantse studentenvereniging SSR-A. Daar raakte hij ondermeer bevriend met Jan Meilof IJben (1913-1989). Die was toentertijd verloofd met de joodse arts Betty Weijl en gaf in 1941 zijn baan als leraar geschiedenis te Wormerveer op om zich volledig te kunnen inzetten voor de hulp aan joodse onderduikers. Zo verzorgde hij de journalist Milo Anstadt (1920-2011) – die uitstekend vervalste persoonsbewijzen kon vervaardigen -, diens vrouw Lidy Bleiberg en zijn zuster Sera Anstadt (1923-2008) de acteur Rob de Vries (1918-1969) en Martha Cohen, die als koerierster betrokken was bij het verzet. Meilof IJben onderhield verder ook contacten met ds. Ader (zie daar), de econoom Joop den Uyl (1919-1987; toentertijd verliefd op zijn joodse medestudent Leonie Marie Norden (1921-1943), die aanvankelijk bij de Joodse Raad werkte en later verpleegkundige was in het ‘Apeldoornsche Bosch’; met alle patiënten en het overige personeel werd zij in januari 1943 gedeporteerd en omgebracht in Auschwitz), de arts Cees van Proosdij en de latere staatsrechtgeleerde Jo van der Hoeven (1916-2001), die allen op enigerlei wijze actief waren in het verzet. De Utrechtse studente sociale geografie Anna (Ankie) Stork (1921-2015; onderscheiden met *Yad Vashem*) ging op verzoek van Anne MacLaine Pont (1916-1969) uit Nijverdal op zoek naar veilige schuilplaatsen voor joden in en om Nijverdal. Op advies van haar vader Johan Charles Stork (1891-1971; onderscheiden met *Yad Vashem*) nam zij contact op met twee personen uit Lemele, Jan Vloedgraven (1892-; onderscheiden met *Yad Vashem*), een ingenieur in dienst van de fabriek van Stork, en Henk Berkhof, die daar toen hervormde predikant was. Berkhof gaf haar een lijst van alle betrouwbare leden in zijn gemeente bij wie zij joodse kinderen kon plaatsen. Deze lijst bevatte onder meer de namen van de families Groten, Immink, Stovelaar en Vloedgraven/ Warmelink. Na verloop van tijd werd het geheel aangestuurd door een collectief van hervormde predikanten dat het ‘Lemels Convent’ werd genoemd. Daar participeerden overigens ook enkele gereformeerde predikanten in, te weten ds. P.H. Wolfert van Mariënberg (zie daar) en ds. G. Morsink van Bergentheim (zie daar). Ankie Stork onderhield ook contacten met de Overduin-organisatie in Enschede. “*Albert en Jansje Immink-te Kieft* waren lid van het Lemels Convent, wijdden zich aan het verschuilen van joden die onder meer naar hen gestuurd werden door het Utrechts Kindercomité. Er werd een betrekkelijk groot aantal joodse volwassenen naar Lemele gebracht, onder wie de jeugdige verpleegster Sipora Rodrigues Lopes, die er aan kwam aan het begin

van 1944". In totaal zouden 33 joodse onderduikers in en om Lemele de oorlog hebben overleefd. Eind 1943 moest Berkhof zelf onderduiken, maar hij liep weer tegen de lamp. Maar de auto, waarin hij werd afgevoerd, werd onderweg (door een jachtvliegtuig?) onder vuur werd genomen. Berkhof slaagde erin ongedeerd weg te komen, dook onder in de directe omgeving van Lemele en overleefde zo de oorlog. Zie ook ds. A.D. Bakker, ds. C. Keers, ds. P. Visser en ds. J.H. Wesseldijk.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 48-51; Annet Bleich, *Joop den Uyl*, 75v. en 102; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 192, 279v., 282vv.; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 265v., 276v., 279, 282 en 301; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 126, 176v., 180v., 212v.; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 30v., 73; B. Marinus, *Jan Meilof IJben, leraar in oorlogstijd*; E.P. Meijering, *Hendrikus Berkhof (1914-1995)*; Ger van Roon, 137-139, 141, 152, 154, 158v., 164, 189, 191, 228v., 250, 283, 304, 308, 310, 400; H.C. Touw, 25v., 54, 196vv., 248, 506, 553, 579, 587, 591, 676; *Yad Vashem*, 469, 597, 836v. en 945.

22. Prof.dr. Gerrit Cornelis Berkouwer (geboren 8.6.1903 te Amsterdam, zoon van onderwijzer Cornelis Berkouwer en Adriana Aletta van der Ban-overleden 25.1.1996 te Voorhout; begraven Algemene Begraafplaats Voorhout), gereformeerd predikant te Oudehorne (2.10.1927-29.11.1931) en te Watergraafsmeer (Amsterdam-Oost; 13.12.1931-30.9.1945); buitengewoon hoogleraar in de nieuwere theologie aan de VU te Amsterdam (1940); gewoon hoogleraar (symboliek, hermeneutiek en nieuwere theologie (1945-1950), dogmatiek, dogmageschiedenis, symboliek, filosofie der religie en apologetiek (1950-1959), dogmatiek en dogmageschiedenis (1959-1973) aan de VU te Amsterdam; gehuwd op 20.7.1927 te 's Gravenhage met **Catharina Cornelia Elisabeth Rippen** (geboren 8.7.1904-overleden 30.3.1982).

De Duits-joodse familie Maier was in 1933 naar Nederland gevlucht en had onderkomen gevonden in Wageningen. In 1942 moesten de Maiers naar Amsterdam verhuizen en kregen vervolgens een oproep voor Westerbork. Ze konden in Amsterdam onderduiken en behielden contacten met Wageningen met hulp van prof. Berkouwer. Eind 1943 vroeg hij dr. A.A.L. Rutgers, broer van prof.dr. V.H. Rutgers, die namens de Gereformeerde Kerken in Nederland zitting had in het Interkerkelijk Overleg, om de gemengd-gehuwde christen-jood Speyer vrijgesteld te krijgen van dwangarbeid. Wel zeker is dat niet gelukt.

Lit.: J.T. Bakker, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 526v.; *Biografisch Lexicon*, V, 51-55; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 34, 103, 120, 178; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 11, 224; Ger van Roon, 137, 230, 360; J.M. Snoek, 59; J.L. van Stegeren-Keizer, 92, 106, 181, 185, 187 en 262; *Yad Vashem*, 826.

23. Martinus Johannes Beukenhorst Sr. (geboren 19.6.1873 te Winterswijk, zoon van ds. Albert Beukenhorst en Alida Magdalena van Veerdigem Stroes-overleden 19.5.1966 te Brussel; begraven te Sluis); kandidaat te Utrecht (1895); hervormd predikant te Druten (23.5.1897-1902), te Laren (G.; 23.2.1902-1908) en te Sluis

(6.12.1908-1.2.1942); hulpprediker bij de Nederlandse Evangelische kerk te Brussel (1943-1946); gehuwd op 14.5.1897 te Beesd met **Catharina Henriëtte Maria Fijnvandraat** (geboren 20.5.1872 te Beesd, dochter van ds. Gijsbert Albertus Fijnvandraat en Sophia Bastiana Verhoeff); haar tante Anna Fijnvandraat was gehuwd met ds. Gijsbert Hendrik Lamers (1834-1903), haar broer Gijsbert Benjamin Fijnvandraat (1861-1922) was hervormd predikant en haar zuster Sophia Wilhelmina Cornelia was gehuwd met ds. Hendrik Johannes Noteboom (1863-1928).

‘Die hervormde Gemeinde Sluis nimmt die Lagerinsassen (van het opvangkamp voor ‘niet-arische vluchtelingen’ te Sluis; GCH) brüderlich auf, was sinnbildlich zu schönem Ausdruck kam bei der Taufe zweier Jüdischer Lagerinsassen am Abend des 17. Dezember (1939) in der hervormde Kirche in Sluis durch Pfarrer Hans Fischer aus Amsterdam unter Assistenz des Ortsgeistlichen Ds. Beukenhorst und des Hausgeistlichen (Pfarrer Bruno F. Benfey; GCH). Viele Gemeindeglieder und Flüchtlinge wohnten dem Taufgottesdienst bei’. ... ‘In den Gottesdiensten der hervormden Kirche in Sluis am ersten Weihnachtstag und am Neujahrstage sangen Solisten aus dem Lager und der Kirchenchor, der im Amsterdam Zeeburgerdijk-Kamp gebildet und in Sluis vergrößert ist. Nur wenige Flüchtlinge verstehen etwas holländische, wodurch die Seelsorge durch die Holländischen Herren sehr erswert ist. Die Kinder aus dem Lager besuchen die christliche Schule in Sluis’.

Lit.: Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd.3/II, 266.

- 24. Douwe Heddes Biesma** (geboren 25.4.1907 te Huizum, Gemeente Leeuwarderadeel, zoon van ds. Hedde Biesma en Meike van Streun-overleden 12.5.1979 te Lisse), broer van ds. Dirk Biesma Jr. (1916-1999), gehuwd met Elisabeth Koomans (dochter van ds. Melis Koomans en Neeltje Kuiters); D.H. Biesma was theologisch kandidaat (1932) en christelijk-gereformeerd predikant te Drogeham (15.1.1933), Hoogeveen (19.1.1949), Haarlem-Noord (22.8.1956), Lisse (23.11.1958-26.2.1975 wegens emeritaat); gehuwd op 4.1.1933 te Hoogeveen met **Cornelia Koomans** (28.10.1908 Sneek, dochter van ds. Melis Koomans en Neeltje Kuiters, zuster van Elisabeth Koomans, gehuwd met ds. Dirk Biesma (zie boven), en van Barend Hendrik Koomans, verzetsman en na de oorlog burgemeester van Uithuizermeeden en Rijsburg, gehuwd met Aaltje Wind (overleden 13.4.1973 te Lisse).
Ds. Biesma was actief in het verzet (jodenhulp?).

- 25. Mr.dr. Franciscus Coenraad Marinus Boenders** (geboren 19.5.1887 te Middelburg, zoon van een boekhandelaar Franciscus Coenraad Marinus Boenders en Catharina Thomassen-overleden 2.5.1955 te Budel), studeerde theologie en rechtswetenschappen aan de RU Leiden; kandidaat te Oegstgeest (1911); hervormd predikant te Vierpolders (Brielsch Nieuwland; 23.7.1911-22.2.1914) en te Abbekerk-Lambertschaag (1914-1916); advocaat te Utrecht (1922); hij sloot zich aan bij De Middaghoogte, een initiatief van prof.dr. A.H. de Hartog, die met de aanhangers van *De Dageraad* een openbare discussie wenste te voeren over het bestaan van God en het

Christendom; bevriend met Hermannus van Tongeren, Grootmeester van de Orde der Vrijmetselaren; lid en Groot Redenaar (woordvoerder) van de Orde onder het Grootoosten der Nederlanden (1929); predikant van de krankzinnigenkolonie te Gheel (België; wonende te Oss); hervormd predikant te Oss (6.1.1935), en hervormd predikant te Oisterwijk (25.4.1948-26.5.1953 wegens emeritaat); daarna hulpprediker te Budel. Gehuwd op 5.1.1911 te Amsterdam met **Jannetje Servaas** (geboren te Sloten, dochter van Janus Servaas en Trijntje Snijders)

Ds. Boenders zat wegens hulp aan joden (er zat een joods echtpaar bij hem ondergedoken) vanaf 12.8.1942 gevangen in 's Hertogenbosch (Haaren?) en van 21.9.1942 tot 24.6.1943 gevangen in het 'Oranjehotel' te Scheveningen. Tijdens zijn gevangenschap nam ds. Bernardus Matthijs van Tongerlo (1889-1971) van Lith als consulent de zaken in Oss waar. Daarna zette ds. Boenders zich in voor de Hervormde Verzetsgroep 2000 te Amsterdam. *Hij regelt als predikant in zijn gemeente te Oss distributiebonnen voor Groep 2000. De bonnen worden opgehaald en per trein naar Amsterdam gebracht, tot dit vanwege de spoorwegstaking niet meer mogelijk is.*

Lit.: Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 69 en 390; H.C. Touw I, 436 en 581.

- 26. Jacob Boer** (geboren 1890-overleden 29.8.1969; begraven Nieuwe Algemene Begraafplaats te Woerden), theologisch kandidaat (1929); gereformeerd predikant te Ten Post (1.12.1929-17.1.1937), Duisburg-Ruhrort (Dtsl.; 31.1.1937-21.9.1941), tevens hulpdiensten in Bennekom (november 1939-september 1941), predikant te Bennekom (28.9.1941-21.3.1948) en Waarder (18.4.1948-1.12.1960 wegens emeritaat).
- "ik (= Johan Sanders, geboren 6.8.1931 Enschede) ben opgehaald door meneer Zomer – van de uitgeverij Zomer & keuning, die mij meenam naar zijn huis in Bennekom. Daar ontmoette ik meneer Boer, een gereformeerde dominee uit Bennekom. Tot aan het einde van de oorlog heb ik met hem en zijn gezin allerlei omzwervingen gemaakt. Van de zes kinderen, die het echtpaar had gehad, was alleen de oudste nog in leven: Jacob, een jongen van mijn leeftijd. ... De enige straf die ik kreeg, was de opdracht wekelijks een deel van een catechismus uit het hoofd te leren. 'Dat kan ik niet', zei ik, 'dat kan ik echt niet, dat is me te veel. Ik kan wel een psalmversje uit mijn hoofd leren'".*
- Lit.: *Jaarboek 1970 GKN*; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen*, 155.

- 27. Johannes Pieter (Jan) Boer** (geboren 6.4.1919 te Boskoop-overleden 14.9.2000 te Arnhem; begraven Begraafplaats 'Vredenoord' te Arnhem, Kemperbergweg 611), gereformeerd predikant te Schipluiden (2.12.1945-19.3.1950), te Zwartebroek (2.4.1950-1.11.1953), te Rotterdam (8.11.1953-5.4.1962) en te Arnhem (29.4.1962-1.5.1984 wegens emeritaat); gehuwd met **Margaretha Adriana Strik** (9.10.1921-11.3.2012).
- "Het is voor Jan Boer geen eenvoudige weg geweest naar het predikantschap. Thuis waren de mogelijkheden beperkt en de jaartallen hierboven leren ons dat de theologiestudie midden in de oorlog voltooid moest worden. Met de sluiting van de Vrije*

Universiteit kwam er een einde aan de colleges; tentamens en examens moesten (illegaal) bij hoogleraren thuis worden afgelegd en dat alles op de fiets. Maar zijn doorzettingsvermogen zou hem later goed van pas komen! Naast zijn studie was hij actief in het verzet, o.a. in het in veiligheid brengen van joden. Zelf praatte hij daar nooit over”.

Lit.: H.C. Endedijk, *In memoriam Johannes Pieter Boer* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 2 (mei 2003), 40.

28. Sijmen Jacob de Boer (geboren 23.10.1895 te Nieuwer-Amstel-overleden 15.10.1965 te Utrecht, Diaconessenhuis; begraven kerkhof te Lopik), kandidaat VU (1929); gereformeerd predikant te Wyckel en Balk (7.9.1930-5.10.1947) en te Lopik (12.10.1947-15.10.1965); gehuwd met **Rinske Rodenhuis** (geboren 26.4.1892, dochter van Anne Rodenhuis en Anne van Wier-overleden 21.2.1952 Lopik). Ds. de Boer was zwager (?) van de verzetsman Gerardus Adrianus Reeskamp (13.8.1889 Utrecht-26.3.1970 Soest), apotheker in Naarden, die al in 1940 een verzetsorganisatie had opgezet in het Gooi. In december 1940 dook Reeskamp onder in Sneek, de geboorteplaats van zijn vrouw Sjoukje Reeskamp-Wielinga, omdat hij inmiddels zwaar gezocht werd. In Friesland zette hij zich in 1941 vervolgens in om in nauwe samenwerking met de gereformeerde predikanten ds. D. Ringnalda van Drachten en ds. J. Voerman van Joure en met Sybrand Marinus van Haersma Buma, burgemeester van Wymbritseradeel (die in mei 1941 werd gearresteerd en op 11 december 1942 in Neuengamme overleed. Hij was de grootvader van Sybrand van Haersma Buma, de huidige fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer) zogenaamde lectuurcellen op te zetten, die zich later ontwikkelden tot verzetscellen. Vanaf 1942 was hij ook actief bij het onderbrengen van onderduikers, met name joodse. Zijn vrouw nam zelf in mei 1944 twee joodse kinderen in huis en ontving daarvoor in 1987 de *Yad Vashem*-onderscheiding. Reeskamp informeerde op zeker moment bij ds. de Boer in Wyckel of hij niet een geschikte coördinator voor het onderbrengen en verzorgen van onderduikers in Gaasterland wist? De Boer bracht hem daarop in contact met een gereformeerd gemeentelid, Benjamin Steeginga te Balk, die genoemde taak tot aan het einde van de oorlog uitsteken heeft vervuld. Reeskamp onderhield ook nauwe contacten met ds. L. Overduin te Enschede (zie daar).

Lit.: F.J. Scholten, *In memoriam* in: *Jaarboek 1966 GKN*, 459v.; *Yad Vashem*, 731.

29. Petrus Boerma, (geboren 1899-overleden 25.8.1978 te Amsterdam); kandidaat te Utrecht (1932); hervormd predikant te De Krim (33.4.1932-5.5.1935), te Bolsward (bij de evangelisatie; 1935), te Oudeschoot (Heerenveen-Zuid; oktober 1940) en te Amsterdam (Centrum en Noord; 18.9.1946); vlootpredikant (14.11.1950). Ds. Boerma van Oudeschoot dook in 1944 onder bij Eise en Eijsje Woustra in Oudeschoot; zij herbergden ook enkele joden. Bibl.: Brief aan P. Wijbenga d.d. 14.9.1963 waarin hij zijn lotgevallen tijdens de oorlogsjaren beschrijft, o.a. als predikant te Heerenveen, in: *Treasor*, Leeuwarden, verzameling P.Wijbenga (340), nr. 13). Lit.: *Yad Vashem*, 1002.

30. Theunis Johannes Boersma (geboren 24.10.1900 te Huizum, Leeuwarderadeel, zoon van Johannes Theunis Boersma en Aafke Wouda-overleden 1.4.1983, begraven te Midwolde, Gemeente Leek), gereformeerd predikant te Hijlaard (4.3.1928-14.1.1934), te Oudega (Smallingerland; 28.1.1934-14.1.1945), te Uithuizermeeden (21.10.1945-18.8.1957), te Zuidhorn (25.8.1957-25.4.1965) en te Grootegast (9.5.1965-1.5.1970 wegens emeritaat); hulpdiensten te Leek (16.8.1970-1.2.1975 en 1.11.1975-1.8.1976); gehuwd op 24.1.1934 te Baarderadeel met **Klaaske Ulbes Faber** (geboren 13.10.1907 Baarderadeel, dochter van Ulbe Gerbens Faber en Geertje Nammens de Jong-overleden 7.7.1995).
Een in 1939 geboren (joods) meisje, dat 2½ jaar verzorgd werd in de pastorie van ds. Th.Boersma in Oudega, raakte er helemaal aan gewend om op geregelde tijden van de dag haar christelijke gebedjes op te zeggen.
 Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 386.

31. Dr. Feitse (Feits) Boerwinkel (geboren 12.5.1906 te Amersfoort, zoon van gereformeerde onderwijzer Feitse Boerwinkel en Catharina Johanna van Ommen-overleden 6.5.1987 te Driebergen, Wethouder Teselinglaan 9; begraven Begraafplaats Driebergen); student Nederlands aan de RU te Utrecht; lid NCSV en hoofdredacteur van 'Eltheto'; onderging invloed van Karl Barth, Rudolph Otto, Frits Kuiper en K.H. Miskotte; lid Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband (1926); pacifist en dienstweigeraar (1927); vervangende dienst bij het Centraal Bureau voor de Statistiek waar hij de econoom Jan Tinbergen leerde kennen; lid SDAP (1929) en lid 'Kerk en Vrede'; richtte in 1930 samen met de doopsgezinde predikant Frits Kuiper, de hervormde H. Quarles van Ufford, de doopsgezinde Cor Inja en de vrijzinnig-hervormde predikant L.H. Ruitenbergh het comité 'Socialisme en Kerk' op, waarvan hij secretaris werd; leraar Nederlands (1934) en rector (1936-1945) van het nieuwe Montessori-lyceum te Amersfoort. Lid van het directorium van het instituut 'Kerk en Wereld' te Driebergen (1945-1965) en rector van het gemengde internaat van de academie van Kerk en Wereld, waar de werkers in kerkelijke arbeid (zogenaamde wika's) zouden worden opgeleid; docent cultuurgeschiedenis, hedendaagse politieke en geestelijke stromingen, moderne literatuur en poëzie; later directeur van de inmiddels verzelfstandigde school voor maatschappelijk werk, 'De Horst'; B. gaf ook colleges aan theologische studenten in het Hervormd Seminarie; startte in 1954 de eerste beweging in Nederland tegen kernbewapening (AAA); samen met geestverwanten als H. Berkhof, J.M. van Veen, K.E.H. Oppenheimer en A.J. Rasker deed hij in 1955 een dringend beroep op de Hervormde Synode om tegen de productie van en proeven met atoomwapens te protesteren; initiatiefnemer en voorzitter van het Comité Stopzetting Atoomproeven (CSA); ontwikkelde zich tot een toonaangevend cultuurfilosoof en pleitbezorger van de interreligieuze dialoog. Gehuwd op 21.4.1938 te Utrecht met **Hendrika van Es** (geboren 22.5.1911, dochter van Adrianus van Es en Adriana van Straten-overleden 25.10.2005 te Driebergen, Huize 'Rehoboth').

Reeds in de jaren '30 onderhield Boerwinkel contacten met de joodse gemeenschap in

Amersfoort. In de oorlogsjaren leefde het gezin Boerwinkel intens mee met de vervolgte joodse landgenoten. Huize Boerwinkel bood in de oorlogsjaren onderdak aan joodse onderduikers. Na de oorlog is het streven naar een beter begrip tussen jodendom en christendom hem intens blijven bezighouden. Zijn vriendschap met joden (o.a. H. van Praag en J. Soetendorp) en gedoopte joden (o.a. de predikanten I. Tabaksblatt en G. Cassuto) leidde tot gezamenlijke activiteiten. Lit.: Leo Aukes, *Een rode draad – 75 jaar NCSV*, 25; *Biografisch Lexicon*, V, 76; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 126, 176v., 199; Maarten van der Linde, *Feitse Boerwinkel, inclusief denker*; Ger van Roon, 55, 254.

- 32. P.A. Bohlmeijer**, kandidaat (1954); gereformeerd predikant te Wilnis (19.9.1954-7.9.1958), te Oost- en West-Souburg (14.9.1958-4.10.1962); daarna legerpredikant (1962-1966), Eefde-Gorssel (28.3.1971-10.8.1975, tevens parttime-legerpredikant vanaf 1.1.1973); daarna godsdienstleraar; bekend schaker.

Ds. P.A. Bohlmeijer stond op het punt om met zijn broer Nico Bohlmeijer onder te duiken, omdat beide een oproep voor tewerkstelling in Duitsland, toen ds. A. van de Weg (zie daar) een aantal joodse onderduikers onderbracht bij hun moeder in het ouderlijk huis te Bussum. Omdat zij anders waarschijnlijk gevaar zouden lopen, besloten beide broers zich toch te melden voor de *Arbeitseinsatz*. De broers en de joodse onderduikers overleefden de oorlog.

Lit. Ernst Bohlmeijer (= prof.dr. E.D. Bohlmeijer, zoon van ds. P.A. Bohlmeijer en hoogleraar aan de Universiteit Twente), *De dominee en zijn mevrouw*, 27v.

- 33. Cornelia Arnolda Johanna (Corrie) ten Boom**, ridder Oranje-Nassau (geboren 15.4.1892 te Amsterdam, dochter van horlogemaker en verzetsman Casper ten Boom, overleden in het '*Oranjestad*' te Scheveningen, en Cornelia Johanna Arnolda Luitingh-overleden 15.4.1983 te Placentia, California, USA; daar begraven); zuster van verzetsman/ predikant dr. Willem ten Boom, gehuwd met Christina van Veen – zie daar – en van Elisabeth (Betsie) te Boom, die eveneens actief was in het verzet en omkwam in Ravensbrück; zij ontvingen met Corrie samen de *Yad Vashem*-onderscheiding. Na de oorlog werd Corrie freelance evangeliste en reisde de hele wereld (ze bezocht ruim 70 landen) met haar boodschap rond.

Zij sloot zich in 1942 samen haar vader – die voor de oorlog al bevriend was met de Haarlemse opperrabbijn Philip Frank (gefusilleerd 2.2.1943 met 9 anderen als represaille voor de moordaanslag op een Duitse onderofficier) – en zuster aan bij de zogenaamde *BeJe-groep* en verborg een aantal joodse en niet-joodse onderduikers in de zogenaamde '*Schuilplaats*', die de Amsterdamse architect Boeijsing had gebouwd in hun woning aan de Barteljorisstraat 19 te Haarlem (nu: museum). Ook fungeerde het pand als 'doorgangshuis' voor joodse onderduikers. *Veel predikanten waren trouwe helpers en leden van onze ploeg. Op een keer stond een predikant net op het punt uit de consistoriekamer weg te gaan in de*

*Grote Kerk (Sint Bavo te Haarlem; GCH), om met de dienst te beginnen. Ik kwam binnen en vroeg hem een ogenblik te wachten. In de kerk moest ik de begrafenisondernemer en de man van het stadhuis hebben, die mij moesten helpen een fatsoenlijke begrafenis te geven aan een Jood, die zojuist gestorven was. Nadat ik hen gewaarschuwd had, ging ik weer naar de dominee, die in het voorbijgaan fluisterde: “God zegene u”, toen hij naar de preekstoel liep om tot de wachtende gemeente te spreken” (“In Hem geborgen”, 93). Op 28.2.1944 vond een inval plaats nadat anderen de schuilplaats hadden verraden. De onderduikers werden niet gevonden (en later door verzetsmensen naar veiliger plaatsen overgebracht), maar vader Ten Boom werd met zijn beide dochters gearresteerd en naar het ‘Oranjehotel’ te Scheveningen getransporteerd. Daar overleed Casper Ten Boom op 10.3.1944 aan tuberculose. Corrie en Betsie ten Boom kwamen via kamp Vught in kamp Ravensbrück terecht. Betsie overleed daar op 14.12.1944. Corrie werd enkele dagen later vrijgelaten als gevolg van een administratieve fout. Na de oorlog startte ze heel persoonlijk een internationale evangelisatiecampagne (ze bezocht 60 landen), die geheel in het teken stond van de verzoening (ze vergaf o.a. een vroegere kampbeul uit Ravensbrück en de ‘jodenjagers’ Cornelis Johannes Kaptein en Willem M. Willemsen, die het gezin Ten Boom hadden gearresteerd en na de oorlog ter dood werden veroordeeld). Op 12.12.1967 werd ze door *Yad Vashem* erkend als Rechtvaardige onder de Volken.*

Bibl.: Corrie ten Boom, *Gevangene en toch ...: herinneringen uit Scheveningen, Vught en Ravensbrück* (1946); id. *In Hem geborgen – De geschiedenis van mijn leven* (Amsterdam, z.j.); id. samen met Jamie Buckingham, *In het huis van mijn vader: de jaren vóór de Schuilplaats* (1976); id. *Vader ten Boom: man Gods* (1979). Lit.: Diet Eman/ James Schaap, *Die hun leven niet liefhadden tot de dood*, 54, 173, 181v., 199; John en Elizabeth Sherill, *The Hiding Place* (1971, dat ook werd verfilmd).

- 34. Dr. Willem ten Boom** (geboren 21.11.1886 te Amsterdam, zoon van horlogemaker Casper ten Boom – die op 10.3.1944 overleed in de Strafgevangenis van Scheveningen – en Cornelia Johanna Arnolda Luitingh-overleden 13.12.1946 te Hilversum; begraven Noorderbegraaf-plaats aldaar); broer van de verzetsstrijdsters Corrie ten Boom (zie daar) en Betsie ten Boom, die beide in gevangenschap raakten; Betsie overleed op 16.12.1944 in KZ Ravensbrück, Corrie overleefde de oorlog; Ten Boom was aanvankelijk horlogemaker in het bedrijf van zijn vader; daarna hervormd predikant te Made en Drimmelen (1916) en Zuylen (1920); (sinds 15.9.1925 evangelist bij de Nederlandse Vereniging voor Israël (NVVI) te Hilversum (1925-1941) en hervormd predikant voor joodse christenen in Nederland; hij woonde aan de Surinamelaan te Hilversum; gehuwd op 24.8.1916 te Haarlem met **Christina van Veen** (geboren 4.5.1884 te Utrecht, dochter van koopman Christiaan Johannes van Veen en Hermanna Johanna Jansen-overleden 19.3.1958 te Hilversum). Naast zijn huis liet ds. Ten Boom het zorginternaat ‘*Theodotion*’ bouwen voor de opvang van geestelijk en lichamelijk kwetsbare mensen; vóór en tijdens de oorlog bood hij er onderdak aan Duitse en Nederlandse joden; zijn vrouw gaf er leiding aan. Het gezin woonde in

een groot huis aan de Surinamelaan, 'Theodotion'. En regelmatig zat het huis propvol. Als predikant met een bijzondere kennis van de joodse godsdienst had hij veel joodse vrienden in binnen- en buitenland. Zo fungeerde zijn huis in de dertiger jaren als opvang voor uit Duitsland gevluchte joden. Hij deed dat om te voorkomen dat ze, zonder verblijfsvergunning, zouden worden opgepakt en naar kamp Westerbork gestuurd, of, nog erger, gewoon terug over de grens gezet. ... Hoe schrijven over de familie Ten Boom? Hoe? Natuurlijk is er een begin en een eind. Is er eigenlijk wel een einde? Vijf jaar te leven in een onleefbare wereld. Vijf jaar zwijgen over datgene wat je het meeste liefhad. Je vrijheid. Ook om de ander en je zelf te beschermen. Een periode waarin dit gezin en hun naasten zich volledig inzetten om de vijand weerstand te bieden op heel het front. Hun twee huizen open stelden voor iedereen, die in nood zat. Voor vervolgd in welke vorm dan ook. Joodse kinderen werden in veiligheid gebracht, onderduikers verzorgd, piloten geholpen, verzet gepleegd, ter dood veroordeelden verborgen. Er is geen begin, er is geen einde. Een zoon, die weggehaald werd en nooit meer terugkwam. Dominee ten Boom, die ook niet meer terugkwam aan het eind van de oorlog. Ik geloof dat het niet juist is om te zeggen: ze waren moedig. Dat zouden ze niet op prijs hebben gesteld. Absoluut geen standbeeld, in welke vorm dan ook. Deze mensen hebben zich zo geweed vanuit hun grote geloofsovertuiging. Het was vanzelfsprekend, zoals het eigenlijk ook moest zijn. Iets doen zonder dank je wel er voor te krijgen. Omdat ieder levend wezen waarde had. Daar gingen ze heel ver in. Ds. Ten Boom sprak in 1942 op een samenkomst in Halle (G.) over de Jodenvervolging in Amsterdam en adviseerde de aanwezigen om joodse onderduikers in huis te nemen Hij zat van 28.2.-26.4.1944 gevangen in het 'Oranjehotel' te Scheveningen wegens zendingswerk onder Israël en 'contact met joden'; zijn zoon Christiaan ('Kik') Johannes ten Boom (geboren 27.5.1920 te Zuilen-overleden 31.5.1945 in KZ Bergen-Belsen) student en lid van de KP-Utrecht, overleefde de oorlog niet.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, I, 48v.; Corrie te Boom, *In Hem geborgen – de geschiedenis van mijn leven*, 8, 39v., 45, 54v., 109, 110vv., 113 en 147; 'meester' G.J. Lemereis, *'Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945'* (Zelhem); Ger van Roon, 35, 89, 188, 249; H.L. van Stegeren-Keizer, 76, 112-114 en 118; *Hilversum – Onderdrukking en Verzet 1940-1945*, 30, 32, 61v. en 77; *Yad Vashem*, 159v.

- 35. Dirk Boon** (geboren 21.12.1888 te Schoonhoven, zoon van een grossier in huishoudelijke artikelen, die samen met zijn vrouw lid was van de sekte van 'Zwarte Jannetje' in Polsbroek; zijn moeder overleed toen hij 3 ½ was en als enige van zeven kinderen bereikte hij de volwassenheid; hij overleed op 21.8.1974 te Utrecht; begraven op de 'Godsakker' van de Herrnhutters in Zeist (nr. 1382; opschrift: '*Dirk Boon, geboren te Schoonhoven, 21 december 1888, ingeslapen te Utrecht, 21 augustus 1974, verlost door Jezus*'); grossier; leraar godsdienst aan Kweekschool in Schoonhoven (hij woonde in Bovenkerk); voorganger van de Moravische Broeders; zielzorger en directeur van het kindertehuis Saron in Suriname (juni 1930-1937, toen hij geestelijk en lichamelijk uitgeput naar Nederland terugkeerde); directeur van een rusthuis voor ouderen in een

Nederlands Hervormde wijk te Haarlem (1937-1940) en van het bejaardentehuis Vredeveld te Amstelveen (1940-1947); voorganger van een gemeente in West-Indonesië (1947-1950); waarnemer van een hervormde predikant te Utrecht, vervolgens zielzorger voor de bewoners van een bejaardentehuis in Apeldoorn (1950); daarna reisde hij in 1956 zijn dochter en schoonzoon achterna naar Nieuw Zeeland; werkte er in een fotowinkel te Wellington; was kerkelijk actief in Kawerau, Mangaweka-Rewa en Ruawai; verbleef het laatst in een bejaardentehuis te Oamaru voor hij in 1967 terugkeerde naar Nederland; pas op 3.10. 1972 tijdens de Moravische Synode te Bad Boll werd hij door bisschop Sieborger gewijd als predikant; gehuwd 1) met **Annijje Bartha Finnijje van den Heuvel** (weeskind dat hij ontmoette ten huize van de familie Ketel te Utrecht; overleden 10.1.1918 te Utrecht aan TBC) en 2) op 24.2.1921 te Utrecht met **Jacoba Cornelia Ketel** (geboren 14.11.1892 te Moordrecht, dochter van Jacobus Cornelis Ketel en Neeltje Verkerk-overleden 8.4.1981 te Utrecht, begraven Zusterbegraafplaats, Zeist; haar zuster Cornelia Neeltje Ketel was gehuwd met Anton Johannes Corbijn van Willenswaard: grootouders van de fotograaf en filmregisseur Anton Corbijn).

Zij ontvingen op 22.10.1977 beide de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat zij een aantal jonge joodse medewerkers – o.a. Clemi Liffman, Betty Goedhart en Kitty Zilversmit – met een vals persoonsbewijs in dienst namen. In het tehuis werd ook een aantal oudere joden (met vals PB) opgenomen.

Lit.: Kitty Zilversmit, *Yours Always – A Holocaust Love Story* (1995); *Yad Vashem*, 161v.

36. Jan Simon van den Bos (geboren 15.12.1901 te Amsterdam, zoon van Hendrik Matthijs van den Bos en Grietje Johanna Croesen-overleden 29/30.1.1966 te Groningen; begraven Algemene Begraafplaats Leens), gereformeerd hulppredikant te Leiden (1.2.1937- 3.4.1938), te Rijnsburg (1938-1939) en te IJsselmonde (1939-1940); gereformeerd predikant te Warns en Scharl (4.8.1940-13.2.1944), te Nieuwlande (27.2.1944-4.1.1953), te Leens (18.1.1953-30.1.1966) en te Leens en Hornhuizen-Kloosterburen (30.1.1966); gehuwd op 24.7.1940 te 's Gravenhage met **Petronella Suzanna Willemmina Verhave** (geboren 15.1.1911 te Watergraafsmeer, dochter van Johannes Verhave en Maria Catharina Gerhardina Witte-overleden 15.1.1971 te Hoogeveen).

Zij ontvingen op 9.6.1983 beide postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat zij hulp boden aan joodse onderduikers in Nieuwlande. Zo hadden zij weet van het feit dat er onder de vloer van de Gereformeerde kerk van Nieuwlande (in de directe omgeving van de pastorie) gedurende negen maanden twee joodse onderduikers – één van hen was 'Peter' (= Isidoor Joseph Davids), de verloofde van 'Thea' (= Celina Johanna Kuijper), de koerierster van de verzetsman Johannes Post – werden verborgen, die van de gelegenheid gebruik maakten om een met de hand vervaardigd illegaal blad uit te geven. Lit.: A. van den Bos, *In memoriam* in: *Jaarboek 1967 GKN*, 463v.; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 53 en 262; *Yad Vashem*, 169.

37. Arend Jan Boss (geboren 12.7.1896 te Zwolle, Thomas à Kempisstraat 69, zoon van bakker Jan Boss (1866-1932) en Hendrikje Siertsema-overleden 9.5.1971; begraven Algemene begraafplaats Ermelo, Varenlaan), oudere broer van Meinart/ Meindert Boss (1898-1937 = de schrijver J.K. van Eerbeek); een oom van zijn moeder, ds. Hemmo Siertsema (1852-1933), was ook gereformeerd predikant; Arend Jan Boss was kandidaat te Zwolle; gereformeerd predikant te Mariënberg (20.10.1929-16.10.1932), te Nijmegen (1.11.1932-23.11.1941), te Enkhuizen (7.12.1941-31.8.1946), te Ermelo (8.9.1946-3.6.1951), te Leidschendam (17.6.1951-15.1.1957) en te Berkum (20.1.1957-1.1.1966); gehuwd op 3.10.1929 te Groningen met **Grietje Willemina Muller** (geboren 19.11.1897, dochter van Jan Muller en Aukje de Jong-19.8.1980).

Ds. Boss zat van 14.10-15.12.1943 gevangen in het Huis van Bewaring, Amstelveenseweg te Amsterdam o.a. wegens 'Jodenbijstand'. Hij werd vrijgelaten dankzij bemiddeling van prof.dr. Jan Waterink (zie daar).

Lit.: ; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396.

38. Alida Margaretha Bosshardt, ereburger en zilveren eremedaille van Stad Amsterdam, officier Oranje-Nassau (geboren 8.6.1913 te Utrecht, Nachtegaalstraat; gedoopt in de Geertekerk te Utrecht, dochter van Lambertus Bosshardt en Wilhelmina Dieuwertje Teeling-overleden 25.6.2007 te Amsterdam); luitenant-kolonel van het Leger des Heils; in 1930 toetreden tot het Legers des Heils; actief in de 'barmhartigheidspost' aan de Lange Nieuwstraat te Utrecht (verschafte kleding en levensmiddelen aan behoeftigen); heilssoldaat in 1933; kadet (1934), kadet-luitenant (1935); actief in 'barmhartigheidspost' aan de Schiekade te Rotterdam; overgeplaatst naar 'barmhartigheidspost' Rapenburg annex kindertehuis 'Zonnehoek', midden in de Jodenbuurt te Amsterdam (1936); daar zorgde ze voor ca. 100 kinderen uit onvolledige gezinnen en 40 moeders; bevorderd tot kapitein (1938).

Tijdens de oorlog wist ze tientallen joodse kinderen onder te brengen op onderduikadressen; op 22.3.1941 werd het Leger des Heils opgeheven en in 1942 moest het tehuis worden ontruimd; de niet-joodse kinderen werden in een huis in Amsterdam-Noord ondergebracht; in 1943 vertrok ze – na een bombardement op Amsterdam-Noord – naar Hilversum; tijdens de hongerwinter nam ze deel aan voedseltochten; ontving de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Lit.: Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 196v.; Eline Verburg, *Majoer Bosshardt, 1913-2007*.

39. Hendrik Bouma (geboren 11.10.1887 te Groningen, zoon van boekhandelaar-overleden 29.3.1962), boekhandelaar te Groningen, stichter van 'Bouma's Boekhuis' aan de Turfsingel; kandidaat te Haren; gereformeerd predikant te Treebeek (14.2.1932-28.4.1946), te Nieuw-Loosdrecht (12.5.1946-1.7.1953), te Barchem (12.7.1953-31.10.1957 wegens emeritaat).

Ds. Bouma was nauw betrokken bij het onderbrengen van joodse kinderen in Limburg (aangeleverd door de N.V. uit Amsterdam). *Hoewel de bereidheid om kinderen op te nemen toenam, noopte de groeiende kinderstroom de N.V.'ers tegen de zomer van 1943 op zoek*

te gaan naar contacten buiten de regio Heerlen. Opnieuw vervulde ds. Pontier (zie daar; GCH) een gidsrol. Hij bracht de broers Musch en Groenewegen van Wijk in contact met ds. H. Bouma van de 1100 leden tellende gereformeerde gemeente Treebeek-Brunssum-Hoensbroek. Evenals Pontier stelde Bouma zich uiterst coöperatief op. Hij stond aan de basis van het contact tussen de N.V.'ers en de Brunssumse familie Vermeer. Bouma maakte ook deel uit van de organisatie van ds. Leendert Overduin in Enschede (zie daar; GCH). ... Zo ook ds. H. Bouma in het Limburgse Treebeek: 'Ik heb nooit gepropageerd voor de kerk, nooit opgedrongen, wél gewezen naar Bijbel en gebed'. Bouma schreef na de bevrijding aan ds. (Jac.) van Nes (predikant voor de gereformeerde jodenzending; GCH) dat hij in de tijd dat in Treebeek joden ondergedoken waren, nooit contact met de jodenzending had gezocht; 'het zou later elk contact tusschen hen en mij onmogelijk maken'. In Brunssum (wijk Treebeek-Zuid) werd de 'Ds. Boumastraat' naar hem genoemd.

Lit.: A. Bekkenkamp, 72; A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front – Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 114; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 232v., 238 en 420; *Jaarboek 1963 GKN*, 484vv.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 388 en 396; J.M. Snoek, 152; *Yad Vashem*, 338.

- 40. Willem Frederik Hendrik ter Braak** (geboren 31.8.1902 te Eibergen, zoon van Gerhard Pieter ter Braak en Johanna Wijnanda Ledeboer-overleden 1985), hervormd predikant te Lobith (1.12.1928), te Epe (30.8.1936-4.9.1967 wegens emeritaat, met onderbreking; te Semarang (1947); op 14.5.1936 te Lobith gehuwd met **Martha Helena Derksen**, dochter van Carl Johan Derksen, landbouwer op de 's Gravenwaard, en 2) met **Helene Bernstein** (joods?). Hij werd gearresteerd omdat hij verdacht werd van jodenhulp, maar werd na verhoor weer vrijgelaten doordat een marechaussee gunstige inlichtingen over hem gaf.
Lit.: H.C. Touw I, 435

- 41. Eugenius Julianus Henricus Brandligt** (geboren 16.7.1885 te Antwerpen, België, zoon van Hendrik Brandligt en Jacoba Paulina Joanna Julia Isabella Adelaïda Antheunis-overleden 5.3.1945 te Bergen-Belsen), Waals predikant te Groningen; gehuwd op 3.5.1911 te Amsterdam met **Anna Verkouteren** (geboren 18.12.1887 te Amsterdam, dochter van Herman Verkouteren en Pauline Elisabeth Amelie Brun). Ds. Brandligt was actief lid van het verzet. Hij had sinds 10.11.1942 een joodse heer en dame in huis. Zorgde tevens voor bonkaarten voor veel andere onderduikers (reisde bijvoorbeeld geregeld met ongeveer 150 bonkaarten voor joden naar het Gooi). Hij werd gearresteerd op 8.3.1944 en in Groningen opgesloten; zat van 3.5.1944-september 1944 gevangen in *Schutzhaftlager* Vught; daarna overgebracht naar KL Oranienburg-Sachsenhausen en in februari 1945 naar KL Bergen-Belsen waar hij overleed.
Lit.: H.C. Touw I, 436.

42. Dr. Gerrit Brillenburg Wurth (geboren 28.4.1898 te Rotterdam, zoon van scheepstimmerman Gerrit Brillenburg Wurth en Aletta van der Gaag-overleden 22.11.1963 te 's Gravenhage, ziekenhuis; begraven Algemene Begraafplaats IJsselmuiden), gereformeerd hulppredikant te Bloemendaal (bij ds. J.C. Brussaard, zie daar, voor Santpoort) en geestelijk verzorger Provinciaal Ziekenhuis 'Meer en Berg' (1.9.1921-1.9.1924), predikant te Oost- en West-Souburg (14.9.1924-27.4.1930) en te Rotterdam-Zuid (Katendrecht; 4.5.1930-16.9.1945 wegens emeritaat); hoogleraar ethiek, evangelistiek, filosofie en poimeniek aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen (1946-1963); docent godsdienstpsychologie aan de Johannes Calvijn Academie te Kampen; leeropdracht sociale ethiek aan de economische faculteit van de VU, Amsterdam (1949) en aan de interfaculteit sociale wetenschappen (1956); buitengewoon hoogleraar aan de VU Amsterdam (1963); gehuwd met **Gerritje (Gerda) Adriaantje van Leeuwen** (geboren 18.10.1890 te Veenendaal, dochter van Hendrik van Leeuwen en Maria Margaretha Budding-overleden 6.3.1962 te Kampen).

Ds. Brillenburg Wurth zat van juli-oktober 1942 gevangen in Kamp Haaren als gijzelaar. *De confrontatie met een staking bij "De Schelde" in Vlissingen in zijn Zeeuwse periode en met de massale werkloosheid van de jaren '30 later in Rotterdam raakte hem diep en noopte hem tot sociaal-ethische bezinning. In de oorlog verborg hij joden in de direct aan zijn huis grenzende Breepleinkerk.* Het echtpaar ontving op 25.1.1966 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak regelde voor Hendrik en Sophia de Zoete-Polak in een schuilplaats onder het dak van de Breepleinkerk te Rotterdam, waar zij – samen met Maurice en Rebecca Kool-Andriesse en Meijer en Ida Kool-Groenteman – 34 maanden werden verzorgd door het kostersechtpaar Jacobus en Annigje de Mars-Ouwens. Toen Rebecca Kool op zeker moment zwanger bleek te zijn, verzocht ds. Brillenburg Wurth een gemeentelid, de oogarts dr. Leo Lashley, om bij te bevalling te assisteren. Op 6.1.1944 werd in het kosterhuis een jongetje geboren dat Emanuel Alexander Jacobus Kool werd genoemd, o.a. naar de koster. Het kind werd ten huize van de familie de Mars verzorgd door één van de dochters, Annie, die zelf een kind had van een jaar oud. Op 14.4.1945 vond een Duitse inval plaats en werden de kerk en de woonhuizen van de koster en de predikant grondig onderzocht (naar verborgen wapens), maar er werd niets gevonden en alle zeven joodse onderduikers overleefden de oorlog. Lit.: Ahmed Aboutaleb, *Droom en Daad; Biografisch Lexicon*, IV, 58-61; Gert Brillenburg Wurth, *"Ik wordt altijd kregelich van mensen die zeggen dat zij het achteraf allemaal pas hebben gehoord"*, artikel in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 7 (mei 2005), 37vv.; Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten*, 221; Henk van der Ent, artikel *"Gedicht "Breepleinkerk"*. In: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 11 (februari 2007), 37-40; Jaap van Gelderen, *Op de Orgelzolder*; Simone Petersen, *Het wonder van de orgelzolder*; Herman Ridderbos, *In memoriam in Jaarboek 1964 GKN*, 456-459; Ger van Roon, 254, 360; H.L. van Stegeren-Keizer, 88; *Yad Vashem*, 187, 541, 579.

43. Abraham Willem Brink (geboren 5.9.1901 te Amsterdam, zoon van Abraham Willem Brink en Christina Maria van Voorthuizen-

overleden 5.7.1989 te Utrecht; hervormd predikant in NOI (23.9.193-1938; afgekeurd om gezondheidsredenen); studentenpredikant te Utrecht (1941-sluiting van de universiteit in 1943); geestelijk verzorger van Nederlandse krijgsgevangen te Schilberg (Polen; 1943); tijdelijk directeur van de stichting Valkenheide (1944-1945); geestelijk verzorger gerepatrieerden uit Indonesië (1945-1946); geestelijk verzorger Ambonezen in woonoorden (1946-1962); gehuwd 1) op 16.4.1934 te Pematang Siantar met **Désirée Marguerite Crommelin** (9.8.1907 te Modjo Warno, NOI, dochter van zendeling Daniël Crommelin en Anna Helena Niehans-overleden 21.5.1935 te Pematang Siantar NOI) en 2) op 6.8.1935 te Maarn met **Grete Christiane Lühr Dircks** (geboren 1905 te Garding (D.), dochter van Joachim Emil Lühr Dircks en Anna Margaretha Jansen-overleden); ze woonden na zijn emeritering in Zeist.
Op 21.7.1942 bezocht ds. Brink samen met ds. J.J. Buskes clandestien kamp Westerbork om getuige te zijn van het derde jodentransport naar Auschwitz (zie verder bij ds. J.J. Buskes). Lit.: J.J. Buskes, *Waar stond de kerk?*, p.69.

- 44. Dr. Olchert Cornelis Broek Roelofs** (geboren 17.9.1910 te Schildwolde, zoon van ds. Jan Hendrik Broek Roelofs (1875-1959) en Jenneken Olcherdina Doornbos-overleden 6.8.2005 te Zuidlaren; begraven Oude Begraafplaats, Zuidlaren), gereformeerd hulpprediker te Nijverdal (21.10.1934-10.4.1935); gereformeerd predikant te Geesteren-Gelselaar (26.5.1935-26.5.1946; Woerden (9.6.1946-22.10.1950) en Zuidlaren (5.11.1950-1.6.1975 wegens emeritaat). Op 22.5.1935 gehuwd met **Aleida Maria Bulder** (geboren 17.8.1910-overleden 23.12.1987).
Ds. Broek Roelofs nam drie joodse onderduikers in huis. Citaat: *“Over de oorlog praat ik niet meer. Er zijn vrienden van me doodgeschoten. Ik heb joden weg zien voeren. Ik heb afscheid moeten nemen van een rabbi. Dat vergeet je nóóit meer. Maar dat zijn geen dingen om over te praten. Ik doe het niet”*.
Lit.: Harmen Hogenhuis, *In memoriam Olchert Cornelis Broek Roelofs* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr.11 (februari 2007), 48-51.

- 45. Eben-Haëzer Broekema** (geboren 1899 te Lausanne, zoon van Jean Broekema en Gijsbertha Geetruida Groeneweg-overleden 30.6.1982 te Leiden, Lammenschansplein 10; begraven Begraafplaats ‘Rhijnhof’ Leiden), hervormd kandidaat Gerkesklooster; hervormd predikant te Opende (20.10.1929-22.5.1932), te Bolsward (evangelisatie; 22.5.1932), te Doorwerth (1934) en te Waardenburg/ Neerijnen (5.1.1947); emeritus: 30.4.1965; verhuisd naar Overlangbroek. Gehuwd op 16.10.1929 te Achtkarspelen met **Marijtje Tukker** (geboren 11.3.1906 te Leiden, dochter van magazijnmeester Jan Tukker en Sara Johanna Maria de Vos-overleden 1.2.2003 te Katwijk aan Zee).
Ds. Broekema ontving op 29.7.1968 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak had verzorgd voor Adolph en Elfriede Cohn-Strass e.a.
Lit.: *Yad Vashem*, 194.

46. Dr. Cornelis Brouwer (geboren 25.6.1911 te Vlaardingen, zoon van Kornelis Brouwer en Maria Dijkshoorn-overleden 4.1.1992 te Utrecht; begraven *Den en Rust* te Bilthoven); kandidaat Vlaardingen; hervormd predikant te Wilnis (29.3.1936), te Utrecht (16.7.1944-31.8.1964 wegens eervol ontslag); daarna leraar; gehuwd met **Cornelia Adriana Doornebal** (geboren 31.10.1916-overleden 11.9.2001 te Utrecht). Hij ontving op 26.10.1982 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak bood aan Esther Duis.
Lit.: *Yad Vashem*, pp. 197, 533 (zijn persoonlijke data worden niet in het register van *Yad Vashem* vermeld).

47. Jan Pieter van Bruggen (geboren 10.4.1883 te Groningen, zoon van timmerman Jan Teunis van Bruggen en Dorothea Heuning-overleden 29.6.1972 te Haren, bejaardencentrum 'Avondlicht'; begraven begraafplaats 'Eshof' te Haren); hervormd predikant te Stitswerd (Gr.)(1909), te Uithuizermeden (1912), te Rotterdam-Delfshaven (19.12.1915-14.1.1923) en te Amsterdam (21.1.1923-30.6.1948 wegens emeritaat); eerste vaste praeses van de Centrale Kerkenraad te Amsterdam; gehuwd op 13.5.1909 te Groningen met **Aukje Lina Brugma** (geboren 26.1.1885 te Groningen, dochter van Engbertus Brugma en Kornelia Danhof-overleden 19.5.1961 te Haren). Tijdens de bezettingsjaren was ds. Van Bruggen lid van de door de Algemene Synode ingestelde "commissie kerkelijk overleg"; hij verbleef vijf maanden als gijzelaar in Sint Michielsgestel; besluit op 1 mei 1944 samen met ds. K.H.E. Gravemeijer, de secretaris van de Algemene Synode der Ned. Hervormde Kerk de al bestaande verzetsgroep-2000 onder leiding van Jacoba van Tongeren met synodale sanctie om te bouwen tot hervormde verzetsgroep-2000, naast de L.O. e.a. en daarvoor naast de maandelijkse bijdragen ook een vast bedrag uit het Fonds voor Bijzondere Noden van de Hervormde kerk te verzorgen. "*Ds. J.P. van Bruggen, voorzitter van de Amsterdamse Kerkenraad, stelt een mooie introductiebrief op waarmee (Martin) Buring (2014), Gé van der Neut en ik zelf (= Jacoba van Tongeren) naar de dorpspredikanten gaan in noord, midden en zuid Nederland. Die predikanten brengen ons in contact met plaatselijke knokploegen die distributiekantoren kraken. Zo komen wij toch weer in elke periode aan de noodzakelijke 4.500 voedselbonnen*". Lit.: Hebe Kohlbugge, *Twee maal twee is vijf*, 29; Paul van Tongeren, *Jacob van Tongeren*, 148v., 151, 195, 233, 247 en 261; H.C. Touw, I, 45, 63, 293v.

48. Dr. Nicolette Adriana Bruining (geboren 27.8.1886 te Stompvoren, Gemeente Oterleek, dochter van theoloog prof.dr. Albertus Bruining en Alida Helena Elisabeth Huygens-overleden 12.4.1963 te 's Gravenhage; crematie 'Westerveld' te Driehuis), godsdienstlerares aan de kweekschool van het Haagsch Genootschap aan de Anthony Duyckstraat (tot 1950) en het 2de Stedelijk Gymnasium (later Maerlantlyceum) en vrijzinnig-hervormd predikante te 's Gravenhage; lid van het hoofdbestuur van de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden en voorzitter van de afdeling 's Gravenhage; secretaris van de Centrale Commissie van het Vrijzinnig Protestantisme (1923); voorzitter commissie radiozaken van de CC en medeoprichtster en

eerste voorzitter van de VPRO (1926-1956). Tijdens de Duitse bezetting moest de VPRO de uitzendingen staken. Toen haar joodse leerlingen niet langer het gymnasium mochten bezoeken, zorgde Nicolette Bruining bij haar thuis voor de voortzetting van de Hebreeuwse lessen. Ook hielp zij bij de onderduik van de joodse leerling Elisabeth Waisvisz en haar jongere zusje Anita. Beide meisjes overleefden de oorlog. Zij onderhield contacten met Jacoba van Tongeren, leidster van de verzetsgroep 2000 te Amsterdam en met dr. Arie Trouw, vrijzinnig-hervormd predikant te 's Gravenhage (zie daar). Op 7.3.1990 ontving zij postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. Zie ook J.J. Kalma. Lit.: *Biografisch Lexicon* III, 61v.; M. van Diggelen, *Nicolette Adriana Bruining (1886-1963) – Een pionier in dienst van de vrijzinnigheid*; Freda Droës, *Dr. Nicolette Bruining – De ontwikkeling van een 'kritische' theologe*; Freda Droës, *Nicolette Bruining (1886-1963) – Een eigen bijdrage aan de VPRO*; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 42; Ger van Roon, 364v.; Maarten Schenk, artikel "*Nicolette Bruining (1886-1963) redde Joodse leerlingen*" (in: *Joods Erfgoed Den Haag*); T.C.C. Scholten-van Iterson, *Hernieuwde belangstelling voor Nicolette Bruining*; Paul van Tongeren, *Jacob van Tongeren en de onbekende verzetshelden van Groep 2000 (1940-1945)*, 433; *Yad Vashem*, 203v., 225, 866v.

- 49. Carl Friedrich Brüsewitz** (6.3.1919 's Gravenhage, zoon van banketbakker Hendrik Isaac Brüsewitz en Hendrika Hamer-19.10.2008 Zwolle; begraven Begraafplaats 'Den en Rust', Bilthoven), student theologie UvA (1939-1943). Na de oorlog voltooide ds. Brüsewitz alsnog zijn studie en werd predikant te Utrecht (1946); ook werd hij lid van de Doopsgezinde Vredesgroep, die zich o.m. bekommerde om de ideologisch aangeslagen doopsgezinde gemeentes in Duitsland; gevangenispredikant in het Utrechtse Huis van Bewaring, later hoofdjustitiepredikant (1965-1983 wegens emeritaat) en voorzitter van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit (1972-1979); gehuwd in 1950 met **Barbara Frey Meihuizen** (geboren 14.1.1926 te Leeuwarden, dochter van Jacob Meihuizen en Anna Ubelina Harmanna van Hout-overleden 28.2.1989 te Bunnik). Vanwege bepaalde artikelen van zijn hand in het studentenblad *Propria Cures* werd hij in 1943 gearresteerd en vier maanden lang geïnterneerd in concentratiekamp Vught (was feitelijk represaille op Amsterdamse studenten wegens mislukte aanslag op NSB-procureur-generaal J. Feitsma); hij onderbrak zijn studie en werd om aan *Arbeitseinsatz* te ontkomen doopsgezind predikant te Balk/ Woudsend (1943-1946); daar raakte hij wel zeker betrokken bij het verzet, zoals moge blijken uit het volgende: "Op 9 mei 1945 ... vindt er een dankdienst plaats in de Hervormde Kerk te Balk namens de opgedoken Joden in Gaasterland voor alle inwoners van Gaasterland. Sprekers zijn: onderduiker Benjamin M(ozes) Vaz Dias (27.7.1907-22.10.1972 Schiedam, die met zijn vrouw en 5 (?) kinderen de oorlog overleefde; GCH), Ds. C(hristiaan) J(ohannes) Schweitzer (hervormd; 1887-1953), Ds. S(ijmen) J(acob) de Boer (gereformeerd; 1895-1965) en Ds. C.F. Brüsewitz (doopsgezind)" (in: *Fan Klif en Gaast – Ald Nijs út Gaasterlân*, nr. 7, november 2009); overigens verbleven een paar joodse onderduikers korte tijd in de toren van de Hervormde

Kerk; ds. Schweitzer werd daarvan niet in kennis gesteld omdat hij kort te voren zijn 23-jarige zoon Johannes Doedenias Schweitzer verloren had, die op 4.8.1944 door een landwachter werd doodgeschoten tijdens een razzia in Elahuizen
 Lit.: Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 189; *Mennonitisches Lexicon (MennLex)*, deel I, lemma 'Brüsewitz, Carl Friedrich'.

- 50. Anne Jetzonius Reinou (Rein) Brussaard** (geboren 17.5.1918, zoon van ds. Johannes Cornelis Brussaard (1884-1963), 'dominee van Radio-Bloemendaal', en Elisabeth Maria Knoll-overleden 8.1.1986 te 's Gravenhage); zijn ene zuster Elisabeth Adriana Maria Brussaard was gehuwd met ds. Dirk Caspar van Lonkhuizen (1909-1973) en zijn andere zus N.J.A. Brussaard met ds. Willem Baas (1914-1984); ds. Brussaard was gereformeerd predikant te Bruchterveld (29.9.1946-11.11.1951), Dieren (18.11.1951-13.3.1955; woonde Zutphenstraat 24) en 's Gravenhage-Loosduinen (20/25.3.1955-1.6.1983 wegens emeritaat); gehuwd met **N. Smit**. Op 1.6.1962 leidde hij de begrafenis van een jonge man die suïcide had gepleegd omdat hij geen raad wist met zijn homofiele geaardheid. Vanaf dat moment besloot ds. Brussaard zich levenslang in te zetten voor homoseksuele mannen en vrouwen en hun families. Na zijn dood werd de 'Dominee Brussaard Stichting' in het leven geroepen die zich ten doel stelde *'de pastorale zorg onder seksuele minderheden te verbeteren, de deskundigheid ter zake die pastorale zorg te verbeteren en aandacht te vragen van kerken en kerkelijke instanties voor de pastorale zorg'*; gehuwd met N. Smit.
 Tijdens de oorlog was Brussaard als student theologie ondergedoken bij ds. Egbert Zijlstra (zie daar), gereformeerd predikant te Halle (G.) die hij hielp bij het onderbrengen van zeven joodse onderduikers.
 Lit.: *Jaarboek 1987 GKN*; Bert Schieven: artikel 'Onderduiktragedie in Halle' in: *Kronyck*, *Tijdschrift van de Historische Vereniging Deutekom en de Oudheidkundige Verenigingen Salehem en Gander*, 38e Jg. Nr. 153 december 2014, 40-48.

- 51. Leendert Goris Bruyn** (geboren 14.10.1887-overleden 1964), aanvankelijk employé Algemene Landsdrukkerij, 's Gravenhage; kandidaat Zeist (1921), hervormd predikant te Ameide-Tienhoven (28.8.1921-31.12.1922), Oene (7.1.1923-30.1.1927), Bergschenhoek (6.2.1927-30.3.1930), Katwijk aan de Rijn (30.3.1930-30.6.1933), ontheven van het ambt, emeritus te 's Gravenhage; Heteren (17.9.1933-20.6.1948; op 25.9.1944 geëvacueerd, pas na acht maanden was terugkeer mogelijk), Nieuwer ter Aa (Utrecht; 27.6.1948-31.8.1951); emeritus: 1.9.1951; laatstelijk woonachtig Suezkade 107, 's Gravenhage.
'Hij had al drie maanden een joods jongetje van drie jaar en een joods meisje van tien jaar in huis. Dit werd verraden, en zeven marechaussees kwamen het huis doorzoeken. Hoewel het meisje aan tafel zat en het jongetje onder linnengoed in een gewone linnenkast lag, werden beiden niet gevonden'.
 Lit.: H.C. Touw I, 435.

52. Louis Buenk, drager Verzetsherdenkingskruis (geboren 19.7.1908 te Maassluis, zoon van ds. Jan Buenk en Wilhelmina Catharina Israël-overleden 17.5.1991 te Amsterdam; begraven 22.5.1991); zijn zuster Cornelia Buenk (1900-1984) was gehuwd met ds. Johan Hendrik Grolle (1899-1974), jarenlang secretaris van de Hervormde Raad voor Kerk en Israël; zijn ooms van moeders zijde, Carl Diederich Israël (1878-1951; zie daar), Petrus Johannes Israël (1881-1960), Theodorus Jacobus Hermanus Israël (1883-1957; zie daar) en Johann Heinrich Christiaan Israël (1886-1974) waren allen hervormd predikant; Lou Buenk was hervormd hulppredikant te Ughelen; hervormd predikant te Veessen (23.7.1933 en godsdienstleraar aan het Christelijk Lyceum te Zwolle; tijdens enkele reizen door Duitsland kwam hij in contact met collega's van de *Bekennende Kirche* en ontwikkelde een hevige antipathie tegen het Nationaalsocialisme; veldpredikant (in 1940) en hervormd predikant te Amsterdam (8.7.1945); directeur IKOS-NPB; emeritus: 23.7.1973; gehuwd in 1933 met ...; ondercommandant OD-Veessen en later BS-commandant van Veessen (1944). Contact met ds. Frederikse van Vorchten (zie daar).

In de zomer van 1942 kreeg ds. Buenk bezoek van diaken Van de Berg van de Hervormde gemeente uit Doetinchem. Deze vroeg om onderdak voor de 15-jarige Jaap Cohen. De ze werd vervolgens met toestemming van mevr. Buenk in de pastorie opgenomen. Zijn broer en vader later idem dito. In de loop van het jaar gingen ze terug naar Doetinchem, verleid door de belofte van de bezetter dat de joden niets zou overkomen. Buenk bezocht hen later in Doetinchem om hen te bewegen met hem mee terug te gaan. Ze geloofden dat het niet fout kon gaan en bleven in Doetinchem. Zo kwam het verzet via de diaken uit Doetinchem naar Ds. Buenk. Daarmee begon zijn rol in het verzet, stelde hij zelf. Hij speelde een centrale rol als helper van onderduikers. Al snel zocht hij medewerkers in Heerdese kringen, o.a. met de persoon van Detmer Dekker. In de kerkelijke gemeente kwam er snel praat van: de dominee heeft een onderduiker. 't Zal wel een jood wezen. Toen er meer onderduikers een plaats moesten krijgen was het krijgen van onderduikadressen moeilijk. Vaak was het volgens Buenk in zijn interview met Visser (= Aart Visser, "Onderduikers op de Veluwe- Overleven in Oorlogstijd, 1945-1990" (Wezep, 1990): nee. Het beste was om een onderduiker mee te nemen en de bevolking er mee te confronteren, was de ervaring van Buenk. ... Op 4 maart 1943 ontving ds. Buenk als antwoord op een schrijven van zijn kant een brief van de waarnemend secretaris van de synode. Het betrof het uitreiken van doopbewijzen aan joden. De vraagstelling van Buenk's schrijven en de datering is onbekend. De waarnemend secretaris schrijft in de slotalinea: "het is een andere zaak wanneer men zich door de één of andere daad direct aan nog te vermijden onrecht tegenover joodse burgers zou schuldig maken". Vanuit het doopboek van de Hervormde Gemeente is bekend dat er vervalste doopinschrijvingen voorkomen en doopbewijzen zijn afgegeven. Zo stuurde ds. Buenk eens het Hervormde Doopboek van Veessen naar de joodse advocaat (mr. H.M.) Alvares Correa in Amsterdam. Daar werd de doop van een joodse jongen ingeschreven die nooit is uitgevoerd. Zo kon ds. Buenk een doopbewijs afgeven, zodat de jongen niet onder de registratieplicht voor joden viel. In de loop van de oorlogsjaren heeft ds. Buenk verschillende joden op onderduikadressen

ondergebracht. In zijn interview met Visser noemt Ds. Buenk ‘tante Vinke’ ook wel ‘Sienemeu’ genoemd. In haar bedstee beviel er een joodse vrouw. Ds. Buenk noemde dat een ontroerend moment. Enerzijds werden er joden vermoord of vergast, anderzijds slaagden de Duitsers er niet in het volk van Israël uit te roeien. Zijn gasten bracht Ds. Buenk niet alleen onder in Veessen, maar ook in Heerde en Epe en zelfs in het Geheime Dorp in de buurt van Nunspeet. Dat laatste trof een oom van Jaap Cohen die bij Ds. Buenk om hulp kwam vragen met zijn gezin. Hij zelf werd naar het Geheime Dorp in Nunspeet gebracht, zijn vrouw kwam bij Ds. Frederikse in Vorchten als huishoudster en de dochter (als schrijfster is zij bekend geworden onder de naam Andreas Burnier) weer elders. W. Wolf vertelde dat het grootste deel van het onderbrengen van Joden werk was van Ds. Buenk. Hij verzorgde onderdak en het brengen en het verhuizen naar andere adressen. Het verhuizen ging met behulp van mensen van verzetsgroepen. Twee van hen fietsten voorop en twee er achter. De Joodse onderduikers in het midden, zodat er altijd tijd was om te vluchten. Zo werden later ook de Engelsen vervoerd. In Veessen en langs de IJssel kon je de mensen, volgens Wolf, makkelijker kwijt dan in Heerde. In 1943 ontstonden er ook contacten met de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). Ds. Buenk zag geen mogelijkheid dit contact te onderhouden en delegeerde dit aan Detmer Dekker. Tijdens de vergaderingen van de LO werden onderduikadressen uitgewisseld en distributiebescheiden uitgereikt. Er was veel geld nodig voor het onderduikwerk in Veessen en de rest van de gemeente Heerde. Gerrit van Huffelen, die samen met zijn broer verzetswerk in Veessen en Heerde verrichtte, zamelde maandelijks geld in Veessen in voor het onderduikerswerk. Iedere maand haalde hij op zo’n dertig adressen honderden guldens op. ... De kerken in Veessen, Vorchten en Wapenveld hielden met regelmaat collecten voor ‘bijzondere noden’. Wat wil zeggen voor het onderhoud van de onderduikers. De kerken en predikanten in Heerde steunden dit werk niet. Veessen herbergde gemiddeld 25 onderduikers (op ongeveer 700 inwoners). Aan het einde van de oorlog heeft ook de Hervormde Kerk van Heerde, via Ds. De Vries, financieel bijgedragen aan het werk van de B.S. (artikel ”Rond de Pastorie van Veessen van 1933-1945” van Jan Stap in ”Historisch Heerde”, mei 2000). Ds. Buenk ontving op 4.3.1985 samen met zijn vrouw (niet met name genoemd in het register van Yad Vashem) de Yad Vashem-onderscheiding omdat zij onderdak hadden verzorgd voor Salomon Dessauer, Rosa Louise Dessauer-Jacobs, de ouders van de schrijfster Andreas Burnier, Isaäk Lipschits, e.a. (Zie: J.A. Bakker, R. Bakker, G. Brillenburg Wurth en Th.J.H. Israël). Lit.: Isaäk Lipschits, Onbestelbaar; H.C. Touw, I, 454; Yad Vashem, 209.

- 53. Eise Gerrit Buitenbos**, *Medal of Freedom* (USA; 1947) en *The King’s Commendation for Brave Conduct* (1950) (geboren 25.6.1905 te Almelo-overleden 4.1.1966 te Winsum; begraven ‘Rusthof’, Amersfoort-Leusden), kandidaat VU (1931); verrichtte hulpdiensten te Naaldwijk (24.9.1934-31.12.1934); gereformeerd predikant te Nijega-Opeinde (10.2.1935-september 1946) en Winsum-Obergum (22.9.1946-4.1.1966); Gehuwd in 1935 met **Hendrika Margaretha**

Schaap (geboren 6.10.1906 te Amersfoort-overleden 24.1.2002 te Rheden).

Ds. Buitenbos was zeer actief in het verzet (o.a. hulp geallieerde vliegers); bracht samen met Aal, vrouw van verzetsman Libbe Bosma, voedsel naar het gezin van Jilles Zijlstra (26.2.1903 Oostrum-6.1.1972 Drachten), manufacturier te Drachtstercompagnie, die joodse onderduikers en vliegers had geholpen; waarschijnlijk werd om die reden zijn winkel door Duitsers in brand gestoken. Het gezin dook onder in Sneek en overleefde de oorlog.

Lit.: J.R. Sybrandi, *In memoriam* in: *Jaarboek 1967 GKN*, 453v.

54. Abram Burger (geboren 20.8.1903 te Dreischor, zoon van ds. Adriaan Burger en Hendrika Oorthuys-overleden 20.9.1988; begraven Nieuwe Begraafplaats, Amerongen), jongere broer van de hervormde predikant dr. Casparus Bernardus Burger (1897-1983); Abram Burger studeerde theologie te Leiden en te Straatsburg; hervormd predikant te Zweeloo (30.9.1928-1.5.1932 wegens emeritaat), directeur van het vakantiehuis/ volkshogeschool 'De Vonk' te Noordwijkerhout (1932-1937); directeur van de volkshogeschool 'Oldörp' te Uithuizen (1937-1938); hervormd predikant te Marum-West (21.8.1938-1945), te Lochem (1945-25.9.1949 eervolle ontheffing) en te Bergum (17.9.1950-1.5.1953 eervolle ontheffing); daarna werkzaam bij de Woodbrokers Gemeenschap; vervolgens weer hervormd predikant te Peperga-Blesdijke-Frederiksoord-Wilhelminaoord (1961-1.9.1968 wegens emeritaat); gehuwd met zijn nicht **Maria Oorthuys** (geboren 16.1.1906 Brakel, Gemeente Zaltbommel, dochter van dr. Gerardus Oorthuys – zie daar – en Dorothea Catharina Helena Christina de Stoppelaar-overleden 19.11.1999); zuster van de verzetsman en fotograaf Cas(parus Bernardus) Oorthuys.

Ds. Burger zette zich in voor een groot aantal onderduikers van joodse komaf, van wie hij er sommige in huis opnam. Het echtpaar Burger ontving op 29.1.1974 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak verzorgde voor Louis Weil en zijn moeder Gerda Weil (in het bestand van *Yad Vashem* wordt ds. Abram Burger ten onrechte Abraham Burger genoemd en wordt ook de achternaam van zijn vrouw verkeerd gespeld: 'Oorthuis' in plaats van 'Oorthuys').

Lit.: *Yad Vashem*, 212v., 865 en 936.

55. Adriaan Burger Sr. (geboren 27.7.1871 te Warnsveld, zoon van Abram Burger en Hermina ten Zeldam Ganswijk-overleden 9.2.1962; begraven begraafplaats te Soest), kandidaat Leiden (1896); zijn zuster Maria Agnes Magdalena Burger was gehuwd met de 'rooie dominee' en het latere SDAP-Tweede Kamerlid Albertinus van der Heide (1872-1953); ds. Burger was hervormd predikant te Dreischor (1897-1904) en te Eck en Wiel (1904-1920); directeur internaat Nederlandse Zendings(hoge)school te Oegstgeest (28.5.1920-1923); predikant te Oosterwierum (1923-1930) en te Nieuw- en Sint Joosland (1930-1939 wegens emeritaat); gehuwd op 21.1.1897 te Katwijk met **Hendrika Oorthuys** (geboren 10.1.1874, dochter van ds. Casparus Bernardus Oorthuys (1849-1925) en Johanna Wilhelmina Schoorel-overleden 5.10.1957); zuster van de hervormde predikanten dr. Gerardus Oorthuys (1876-1959), en tante van de verzetsman en fotograaf Cas(parus Bernardus) Oorthuys (1908-1975); ds. A. Burger en H.

Oorthuys waren de ouders van de predikanten dr. Casparus Bernardus Burger (1897-1983) en ds. Abram Burger Jr. (zie daar). Na zijn afscheid vestigde ds. Burger Sr. zich te Soest en later Utrecht.

“In Amsterdam bood dominee Burger, de dominee van de niet-joodse vrouw van de oom van Louis Weijl, aan L. hulp aan. Hij zorgde dat Louis en Gerda Weijl bij zijn zoon dominee Abraham Burger en diens vrouw terecht konden in Marum, Groningen”.

Lit.: *Yad Vashem*, pp. 212 en 864v.

- 56. Johannes Jacobus Buskes** (geboren 16.9.1899 te Utrecht, zoon van meubelmaker Johannes Jacobus Buskes Sr. en Jacoba Wesselo-overleden 9.3.1980 te Amsterdam; begraven Begraafplaats ‘Zorgvlied’, Amsterdam), studie VU, Amsterdam; gereformeerd predikant te Oosterend (Texel; bevestigd op 9.3.1924 door ds. Jan Willem Siertsema – zie daar -19.5.1926); predikant Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Amsterdam-Zuid (1926-1929), op Texel (1929-1932), te Amsterdam (1932-1938) en te Rotterdam (1939-1943); hervormd predikant te Amsterdam voor de evangelisatie onder de arbeiders (12.9.1943), hervormd predikant te Amsterdam (1950, vanaf 1954 als ziekenhuispredikant-30.9.1961 wegens emeritaat); gehuwd 1) op 28.2.1924 met **Egberta Hendrika Dirkje Grondijs** (1885-21.10.1973) en 2) op 24.1.1975 met **Sytske Scheltema** (geboren 3.4.1913 te Haarlem-overleden 7.2.2002 te Utrecht; daar begraven; eerder, op 12.9.1939 te Groningen, gehuwd met de arts Marius Witkamp (geboren 4.4.1898 te Schiedam, zoon van Leendert Witkamp en Adriana Hendrica Helena Kloos-overleden), die eerder gehuwd was met Paulina Veerman en op 17.3.1931 te Haarlem met Gerarda Everdina Adriana Schipper (dochter van Pieter Wouter Schipper en Johanna van Hall).
- Ds. Buskes was lid van de ‘Lunterse Kring’. Van juli-september 1941 zat hij gevangen in politiegevangenis aan het Haagscheveer te Rotterdam vanwege een confronterend artikel in het Kerkblad van het Herstelde Verband in Rotterdam. Hij zette zich toen al – als lid van het Convent van Kerken (later Interkerkelijk Overleg – voor de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband in voor de vervolgte joden, helaas met weinig succes. *“In onze herinnering leeft verder nog voort de tocht, die wij samen met ds. (A.W.) Brink (zie daar; GCH) op verzoek van den voorzitter van het IKO (= ‘Interkerkelijk Overleg’; GCH), Dr. J.J.C. van Dijk (ARP-politicus en oud-minister van oorlog; GCH), naar Westerbork maakten. De Joden werden uit Westerbork naar Duitschland op de meest onmenselijke manier getransporteerd. Dr. van Dijk wilde gegevens hebben, om bij de Duitschers te kunnen protesteeren. Het gelukte Ds. Brink en mij – ieder op eigen gelegenheid – tot vlak bij het transport door te dringen. Het was het derde transport op 21 Juli 1942. Nooit zullen wij vergeten, wat wij op den morgen van dien prachtigen zomerdag zagen. De Joden werden in veewagens gestopt: in elke wagon ongeveer zestig mensen. Zoo’n wagon heeft een oppervlakte van 21 en 1/2 vierkante meter. Mannen, vrouwen, jongens en meisjes, allen door elkaar, met al hun bagage. De wagons werden van buiten gegrendeld. De reis zou enkele dagen en nachten duren. Medische hulp was afwezig. Particulieren – niet de Duitschers – zorgden er voor, dat in elke wagon twee emmers waren, één voor drinkwater en één als w.c. Het IKO heeft geprotesteerd. Het*

heeft niet geholpen.” (een kort verslag van de tocht bevindt zich in het Nationaal Archief te 's Gravenhage, II Archief Algemene Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk nr. 916). Zomer 1942 doopte hij in Rotterdam de joodse onderwijzeres Bep Blok. *“Zij liet zich niet dopen om een onderduikadres te krijgen. Ze wilde niet onderduiken, hoe we haar ook bewerkten. Zij wilde gedoopt worden, opdat zij, als ze opgepakt werd, erbij zou horen, bij de gemeente. De dienst werd gehouden in de dagen, toen overal de bordjes “Joden niet gewenscht” aangebracht werden. Mijn gehele preek was een getuigenis, dat boven de ingang van de kerk “Joden gewenscht” staat en moet staan. De hele gemeente heeft die zondagmorgen Bep Blok de hand gedrukt. Velen verklaarden zich bereid haar bij zich te laten onderduiken. Bep weigerde. Ze had al in augustus 1942 geschreven: ‘Ze zullen één ding nooit van me kunnen zeggen, n.l. dat ik me heb laten dopen om vrij te komen van Polen. Ik ben van plan om me, zoodra mijn oproep komt, te laten dopen en zoo weg te gaan. Ik geloof niet, dat ik het recht heb, mij er aan te onttrekken. Alle joden moeten, dus ik ook. We wachten tot moeder uit het ziekenhuis komt en de volgende oproep verschijnt. Vader zei laatst: ‘We wachten allemaal op een wonder, dat niet gebeurt!’ Ik heb toen ontdekt dat ik zelf niet eens op dat wonder wacht. Is dat nu gebrek aan Godsvertrouwen? Ik kan het niet gelooven, dat er in veertien dagen iets gebeuren zal. Het enige, dat ik weet, is, dat het goed is, zooals het komt’. ... We hebben pakjes gestuurd (naar Westerbork GCH), maar we hebben van Bep nooit meer iets gehoord. Eén van de miljoenen. Van 24.4.1944-24.6.1944 zat ds. Buskes gevangen in Beekvliet, Sint Michielsgestel, verdacht van jodenhulp, maar na een verhoor vrijgelaten. Buskes verwees de jonge Aron Noach naar zijn collega ds. Verdam (zie daar; GCH) in Nijemirdum, die een onderduikplek voor hem regelde.*

Bibl.: *Waar stond de kerk? – Schets van het kerkelijk verzet* (Amsterdam, 1946) en *Hoera voor het leven!* (Amsterdam, 1960, 2^e druk), 192v.

Lit.: A. Bekkenkamp, 32vv., 35vv., 42, 60, 155, 175v. en 231v.; *Biografisch Lexicon*, V, 102vv.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 5, 18, 23v., 28vv., 36, 78; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, I, 26, 53 en 135, III, 164, V, 212; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 39, 148, 210, 226v.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 209 enz.; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 44vv., 73, 83v., 86, 95v., 113v., 116, 119, 126vv., 134, 140v., 148v., 156, 405, 449, 626, 634, 639, 671, 689, 693, 705v., 710, 724, 726, 732, 734v., 741, 746v.; Dr. J. Presser, *Ondergang*, I, 35; J.M. Snoek, 30, 38, 45vv., 49, 69, 71, 79, 98v., 132vv., 137, 179 en 185; Ger van Roon, 54v., 85, 217, 220, 227, 230, 239, 252v., 278v., 285, 290, 305, 308, 392, 400v.; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 60, 75, 79v., 92v., 101, 105v., 113; H.C. Touw I, 21v., 128v., 132, 281, 298, 343v., 382, 435, 551, 579, 581, 660 en 675; II, 57, 79, 216-222; *Yad Vashem*, 175.

- 57. Johannes Bijlsma** (geboren 25.10.1909 Gouda, zoon van Durk Bijlsma en Akke Boorsma-overleden 21.4.1972 Doetinchem, Wilhelminaziekenhuis; graf Algemene Begraafplaats, Loolaan, Doetinchem); studie RU Utrecht; hervormd hulpprediker te Utrecht (1935) en te Houtrijp en Polanen (Gemeente Halfweg; 1936-1937),

hervormd predikant te Oostrum en Jouswier (1937), Blokzijl (1944) en Doetinchem (1949); vervroegd emeritus: 1.1.1972; gehuwd op 17.11.1937 te Culemborg met **Johanna Pieterella van der Linden** (geboren 5.2.1916 te Culemborg-overleden 29.6.1999).

Zij ontvingen op 7.10.1973 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat zij onderdak gaven aan Abraham Brommet.

Lit.: A. Bekkenkamp, 134v.; *Yad Vashem*, 129.

58. Jan Egens Cannegieter (geboren 18.8.1910 te Bergh, Montferland, zoon van ds. Petrus Cannegieter en Dorothea Adelheid van Iterson-overleden 7.12.1960 te Deventer), kandidaat te Krommenie (1936), hervormd predikant te Eext (24.5.1936-9.10.1938), te Eenrum (1938-1944), te Amsterdam-Vrijburg (juni 1944-oktober 1946) en te Deventer (8.12.1946-7.12.1960); gehuwd op 4.5.1936 te Haren met **Suze Titia Leutscher** (geboren 1915 te Makassar NOI, dochter van Jacob Leutscher en Sijerdje Zwart); op de begraafplaats van Eext ligt hun jonggestorven kind begraven: “*N.N. Cannegieter 17 december 1937*”.

“*Toen hij (= Simon Benninga) weer in het dorp (= Eenrum) was, bood de dominee aan een schuilplaats te vinden via één van zijn contacten, dominee Alons (zie daar; GCH) uit Leens*” (zie daar).

Lit.: *Yad Vashem*, 120.

59. Lambert(us) Cannegieter (geboren 15.4.1913 te De Bilt, zoon van ds. Hendrik Gerrit Cannegieter (1879-1941 Adorp) en Alida van der Linden-overleden 2.10.2002 te Hattem; begraven Begraafplaats Kranenburg, Zwolle-Noord), vrijzinnig-hervormd hulppredikant te Oosthuizen (1942), predikant te Sint Jacobiparochie (7.11.1943), te Castricum (25.8.1946), eervol ontheven van het predikantschap met bevoegdheid van emeritus (1.10.1955), omdat hij een betrekking had aangenomen bij het Bureau voor Oorlogsdocumentatie; predikant te Buurse (30.11.1969) en te Vledder (1.7.1976- 8.9.1978 wegens emeritaat); gehuwd met **Anna Habbijna Kappeyne van de Coppello** (geboren 1.12.1920-overleden 26.7.2002 te Hattem). Ze woonden laatstelijk Hessenweg 104, Hattem.

Het echtpaar werd op 3 november 1993 onderscheiden met de *Yad Vashem* onderscheiding omdat ze onderdak boden aan de kleine David Jan de Kadt en zijn verzorgster en de twaalfjarige Leny Cohen.

Lit.: *Yad Vashem*, 218v. en 266.

60. Maria (Mia) Wilhelmina Jacoba Coelingh, draagster

Verzetsherdenkingskruis (geboren 12.5.1911 te Bussum, dochter van H.B.S.-directeur Derk Coelingh (1861-1946) en Maria Bourgonje Smit – overleden 8.3.2012 Theresiahof te Bornerbroek; begraven R.K. begraafplaats te Almelo), nicht van de Amsterdamse rechtenstudent en verzetsman Pieter Adriaan (Piet) Meerburg (geboren 1.9.1919 te De Bilt, zoon van chemicus Pieter Adrianus Meerburg en Adriana Maria Margaretha Smit –overleden 11.4.2010 te Amsterdam); vrijzinnig-hervormd godsdienstlerares te Sneek; later – waarschijnlijk onder invloed van kapelaan Gérard Jansen – Rooms-katholiek geworden en lid van de Sociëteit van Maria.

Ze ontmoette Meerburg toen die in januari 1943 een bezoek bracht aan haar ernstig zieke vader in Bussum. *Hij vroeg haar of ze in*

*Friesland en speciaal in en om Sneek heel wat Joodse kinderen wilde gaan plaatsen, die door de Duitsers waren of zouden worden opgepikt in Amsterdam. 'Toen vader een beetje was opgeknapt en ik weer terugging naar Sneek, heb ik er werk van gemaakt. Terug in Sneek wendde Mia Coelingh zich tot twee andere geestelijken, de bijna 38-jarige kapelaan Gérard Jansen en de doopsgezinde predikant Willem Mesdag. 'Wij kenden elkaar', zou Jansen later als verklaring aandragen, 'en wisten van elkaar dat we elkaar konden vertrouwen'. Mia werd contactpersoon voor de Amsterdamse Studenten Groep (ASG) die joodse kinderen weghaalde uit de crèche bij de Hollandse Schouwburg te Amsterdam en o.a. naar Friesland smokkelde. Samen met ds. Willem Mesdag en pater Gérard Janssen bracht zij ze onder in de regio Sneek-Bolsward en Sneek-Gaasterland. Zij woonde in Sneek bij een hospita op kamers aan de Lijnbaansgracht. Mia Coelingh ontving op 27.10.1993 de *Yad Vashem*-onderscheiding.*

Lit.: Alex Bakker, 27; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 76-79, 207-213, 225, 319v., 322-329, 367, 414 en 428; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 128, 195-201, 208-211, 214v., 218vv., 299 en 302; To Hofstra, *Oorlogsschriften*, VII, 15; *Yad Vashem*, 222 en 590.

- 61. Constant Willem Coolsma** (geboren 19.8.1877 te Rotterdam, zoon van Sierk Coolsma (1840-1926), leerling-kuiper en letterzetter, lid van de Vrije Evangelische Gemeente van ds. Jan de Liefde te Amsterdam, leerling van ds. H.W. Witteveen te Ermelo, zendeling-leraar in Cianjur (NOI) en vertaler van de Bijbel in het Soendanees; Sierk Coolsma was gehuwd met Maria Johanna Gerretson-overleden 1.6.1955 te Groningen; begraven Begraafplaats 'Esserveld', Groningen); ds. Frederik Coolsma (1883-1919) was een jongere broer van ds. C.W. Coolsma; zijn zuster Anna Louise Coolsma was gehuwd met de hervormde predikant dr. Johannes Riemens (1875-1974), die hecht bevriend was met prof.dr. Gerrit Jan Heering – zie daar – en zijn zuster Saakje trouwde met de Duitse zendeling Carl Christian Julius Schröder (1863-1926), die zijn schoonvader opvolgde als directeur van het Zendingshuis op de Rotterdamse buitenplaats Schooneberg, Westzeedijk 345; tenslotte was C.W. Coolsma een volle neef van dichter, essayist, historicus en politicus prof.dr. Frederik Carel Gerretson ('Geerten Gossaert', 1884-1958; zie ds. W.A. Zeydner); C.W. Coolsma was hervormd predikant te Dubbeldam (1.5.1904) en gevangenispredikant te Groningen (1910-1944 wegens emeritaat); op 22.4.1904 gehuwd met **Theodora Hermina van Sijn** (geboren 31.10.1878, dochter van Herman van Sijn en Pieterella Wilhelmina Outhoff-overleden 6.12.1945 te Groningen), Hun zoon Constant Willem Coolsma Jr. (geboren 21.1.1911 Groningen en gehuwd in juli 1940 met Bouwina Wieringa) werd op 18.8.1944 als verzetsman gefusilleerd op de schietbaan van kamp Vught. Als 'schrijver bij de Gemeentepolitie' kreeg hij lijsten onder ogen van joden die opgehaald moesten worden. Die probeerde hij dan tijdig te waarschuwen. Later zocht hij ook onderduikplaatsen voor hen en regelde hij bonkaarten en valse persoonsbewijzen. Zo ontstond een netwerk voor hulp aan joden. Hij werd zwaar gezocht, week uit naar Sittard (waar zijn broer Sierk Coolsma (geboren 20.12.1905 te Dubbeldam-overleden 4.5.1969 te Sittard) predikant was vanaf 1942 en eveneens betrokken in bepaalde verzetsactiviteiten) en later naar

Delfzijl, waar hij op 29.6.1944 werd gearresteerd. Een derde zoon, ds. Herman Coolsma (1906-1996), was eveneens hervormd predikant en een actief verzetsman (zie daar).

Ds. Coolsma hielp veel Groninger joden aan onderduikadressen. Zo bracht hij o.a. de Duitse jodin Erna de Jong en Corry Engberts, dochter van de rector van het Groninger Gymnasium, onder ten huize van pianofabrikant Albert Hahn en zijn vrouw Jantien Hahn-Klaibeda te Tynaarlo (Albert Hahn en zijn zoon Gepko Hahn, die actief was in het gewapend verzet, kwamen om in Neuengamme). Ds. Coolsma zat zelf in 1942 een aantal weken gevangen omdat hij valse doopbewijzen had verschaft aan enkele joden uit Groningen.

Bibl.: *Gekooide vogels* ('s Gravenhage, z.j).

Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 85, 93:

Geert C. Hovingh en Annemarie van IJsendoorn, *Over het hoofd*

gezien, 69; Dr. J. Presser, *Ondergang*, II, 85; D. van der Stoep, *Herder en Leeraar* ('s Gravenhage, 1941), 171vv.; To Hofstra,

Oorlogsschriften, VI, 31; H.C. Touw I, 435 en 581; *Yad Vashem*, 223.

62. Hendrik Coolsma (geboren 8.10.1908 te Dubbeldam-overleden 8.7.1996), studeerde theologie aan de RU te Groningen; hervormd predikant te Zundert (1935; hij was er medeoprichter van het befaamde Bloemencorso!), te Princenhage (26.6.1938-30.9.1965);- en te Breda-Princenhage (1965-1973 wegen emeritaat); als emeritus was hij nog enige tijd werkzaam als geestelijk verzorger in het bejaardentehuis 'De Breedonk'; actief verzetsman; gehuwd in 1935 met **Johanna B. (Joos) Miedendorp** (geboren 17.9.1910 te Groningen, dochter van Jan Roelof Miedendorp en Aafiena Adriana Bussink-overleden 9.3.2011 in Huize 'De Werve' te Breda). Het echtpaar Coolsma bood gedurende de oorlogsjaren in de achterkamer van de pastorie aan de Dreef 7 te Princenhage onderdak aan tal van onderduikers, onder wie 29 joden. Ook toen een deel van de woning in opdracht van Duitse officieren werd omgebouwd tot *Feldlazarett*, bleven tal van onderduikers gewoon in huis. Helaas overleefden maar 3 van de 29 joodse onderduikers de oorlog. Zijn jongere broer werd Constant Willem Coolsma jr. werd op 18.8.1944 als verzetsman gefusilleerd in kamp Vught. Dat weerhield ds. Coolsma er niet van na de oorlog met enige regelmaat de zogenaamde 'Vier (later drie) van Breda' (= Duitse oorlogsmisdadigers Lages, Kotälla, Fischer en Aus der Fünten) in hun cellen op te zoeken. Op 4.9.2007 ontving het echtpaar Coolsma (hij postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding. Tegelijkertijd ontving het kostersechtpaar Arie en Celia Oostlander-van der Grift, dat naast de pastorie woonde op De Dreef 9, postuum dezelfde onderscheiding omdat ze op zolder een achttal joodse onderduikers verborgen had weten te houden. In 2006 was er in Princenhage al een straat vernoemd naar ds. Coolsma.

63. Henri Jacques Louis André Couvée (geboren 1904 Kortgene, zoon van ds. Evert Barend Couvée (1874-1950), hervormd predikant en directeur van de Stadszending in Utrecht, en Marie Julia André-overleden 6.1.1969 's Gravenhage aan een hartaanval tijdens een kerkdienst in de Zorgvliedkerk; begraven op Begraafplaats 'Westduin'); zijn oom Henri Jacques Couvée (1867-1946) was eveneens hervormd predikant; H.J.L.A. Couvée was aanvankelijk

predikant van de *Eglise Réformée de France* (diende drie Franse gemeenten); hervormd predikant te Welsum (23.5.1937-6.6.1948) en Steenberg (1948-1967), bijstand in het pastoraat te 's Gravenhage (juni 1967-6.1.1969); gehuwd op 28.4.1937 met **Margaretha Clara Francoise Baronesse Mackay** (geboren 27.8.1909 te Nunspeet, dochter van Constantijn Willem Ferdinand Mackay, burgemeester van Nunspeet, en jonkvrouw Petronella Adamina Hoeufft-overleden 1.10.2003); kleindochter van Theodoor Philip Mackay (1840-1922), ARP-Tweede Kamerlid en burgemeester van Amerongen en Leersum, wiens broer, Aeneas Baron Mackay (1838-1909), de eerste ARP-minister-president was (1888-1891).

Ds. Couvée was actief betrokken bij het netwerk van zijn collega's L. Buenk (Veessen; zie daar) en Th.C. Frederikse (Vorchten; zie daar) voor het onderbrengen van joodse en andere onderduikers.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, I, 60; ds. Jan Stap, *Rond de pastorie van Veessen van 1933-1945*; artikel in *Historisch Heerde* (mei 2000).

64. Jelis Jan Creutzberg (geboren 9.7.1879 te Arnhem, zoon van ds. Karel Frederik Creutzberg en Anna Helena van de Wal-overleden 6.2.1951 te 's Gravenhage; begraven begraafplaats 'Oud- Eik en Duinen' te 's Gravenhage), jongere broer van ds. Hendrik Willem Creutzberg (1875-1940), predikant van de Duinoordkerk te 's Gravenhage en een groot liturgisch vernieuwer; studie aan de RU Utrecht, kandidaat te Breezand; hervormd predikant te Blokzijl (5.9.1909-7.4.1918) en te Hees-Neerbosch; emeritus: 1947, waarna hij naar 's Gravenhage vertrok. Op 10.4.1907 te Heerde gehuwd met **Francoise Nellij van Stein Callenfels** (geboren 1885 te Heerde, dochter van ds. Simon Leonard van Stein Callenfels en Catharina Wilhelmina Reesse-overleden 1960); haar broer ds. Pieter Vincent van Stein Callenfels (geboren 1882-overleden 1974), was gedurende de oorlog hervormd predikant te Buren (24.10.1926-30.4.1947) en haar zuster Emma Jacoba Maria van Stein Callenfels (geboren 1888) was gehuwd met ds. Ivo Gaukes Knottnerus (geboren 1876-overleden 1935), wier zoon ds. Simon Leonard (Lee) Knottnerus (geboren 1914-overleden 1987) tijdens de oorlog hervormd predikant was te Asch (1940-1946) en gehuwd was met Hendrika Christina Kuipéri (geboren 1921-overleden 1992), dochter van ds. Nicolaas Hendrik Kuipéri (geboren 1875-overleden 1946). Een neef van Francoise Nelly van Stein Callenfels, dr. Pieter Vincent van Stein Callenfels (1883-1938) was een beroemd en berucht indoloog, archeoloog en prehistoricus.

Zij zorgden samen 16 maanden voor de joodse baby Peter Santcroos, die hun dochter Piëta als verpleegster uit het ziekenhuis van Naarden had gesmokkeld. Op 12.8.1975 werden Piëta Vincentina Creutzberg en haar ouders Jelis-Jan Creutzberg en Francoise Nelly Creutzberg-van Stein (niet: 'van', volgens *Yad Vashem*) Callenfels door *Yad Vashem* erkend als Rechtvaardigen onder de Volkeren. Het echtpaar Creutzberg-van Stein Callenfels verloor twee zonen in de oorlog: ds. Karel Frederik Creutzberg, 2.10.1908 Anna Paulowna-gefusilleerd 20.2.1942 in zee bij Balikpapan, reserve legerpredikant KNIL, en Lodewijk Gerard Theodoor (Loet) Creutzberg, 18.12.1920 Nijmegen-omgekomen bij een auto-ongeluk op 28.7.1945 te Wolverhampton, Staffordshire; begraven op Borough Cemetery, 66, Wolverhampton, GB); hij was verzetsman (lid LO-Noord-West-veluwe: plaatste

onderduikers en verzorgde bonkaarten; hoofdverspreider 'Trouw' en 'Strijdend Nederland' en lid KP-Raad van Verzet, nam deel aan overval distributiekantoor van Wezep); week uit naar Engeland en werd als soldaat gedetacheerd bij de RAF). Ook de verloofde van hun dochter Piëta, ds. Martinus Cornelis Cavaljé (7.3.1916 Zwollerkerspel, zoon van Ubbo Petrus Cavaljé en Magdalena Anna de Jong-gefusilleerd 19.11.1942 vliegveld Soesterberg wegens spionage en hulp aan geallieerde vliegers), die vanaf 1940 hervormd hulppredikant was bij Creutzberg in Neerbos-Hees, overleefde de oorlog niet.
Lit.: *Yad Vashem*, 226.

- 65. André du Croix** (geboren 13.10.1910 te Amsterdam, zoon van handelsreiziger en ambtenaar Andreas du Croix (1881-1970) en Maria Siestrop-overleden 10.3.1945 in KL Bergen-Belsen), studeerde theologie aan de UvA; proponent (26.6.1936), doopsgezind predikant te IJlst (november 1936; hij werd er opgevolgd door ds. J.H. van der Slooten, zie daar) en te Midwolda c.a. (= Winschoten, Beerta en Meeden; 7.5.1939); lid van het bestuur van de Algemene Commissie voor Buitenlandse Nooden; in 1937 gehuwd met de onderwijzeres **Tine Boersma** (geboren 1913-overleden 2007 te Heerenveen; begraven 23.2.2007 te IJlst).

Ds. du Croix was actief in het verzet (zorgde voor bonkaarten en schuiladressen voor (joodse) onderduikers, hoewel hij daarbij als doopgezinde het gebruik van geweld afwees. Hij onderhield o.a. contact met de kunstenaar Hendrik Werkman in Groningen, het prominentste lid van de clandestiene uitgeverij 'De Blauwe Schuit'. In de nacht van 14 op 15 mei 1944 gearresteerd en via Amersfoort en Vught naar kampen in Duitsland gedeporteerd. Op 9 februari 1945 kwam hij tenslotte in het concentratiekamp Bergen-Belsen terecht, waar hij op 10 maart 1945 overleed aan vlektyphus.

Lit.: André J. du Croix, artikel 'Weerloos weerbaar' in *Doopsgezinde Bijdragen, Nieuwe reeks* nr. 31 (Amsterdam, 2005), 223-261; André J. du Croix, *Kroniek van het leven van ds. André du Croix* (Bureau Kirja, 2005); A. Hoekema, 'Bloembollen' voor Westerbork.

- 66. Klaas Dekker**, drager van Amerikaanse en Britse onderscheidingen (geboren 8.10.1907 te Zaandam-overleden 20.4.1976 te Zuidwolde; begraven te Enkhuizen), studeerde theologie aan de VU te Amsterdam; hulpdiensten te Nieuwendam (8.4.-6.10.1934) en te Zaandam (voor evangelisatiearbeid; 1.1.-30.9.1936), gereformeerd predikant te Molenaarsgraaf-Brandwijk als opvolger van ds. C.P. Boodt (18.10.1936-8.9.1946) en Enkhuizen (11.9.1946-1.11.1972 wegens emeritaat); legerpredikant in Indonesië (1948-1950). Ds. Dekker was tijdens de oorlogsjaren zeer actief in het verzet, o.a. in de hulpverlening aan geallieerde vliegers. In de pastorie van ds. K. Dekker van Molenaarsgraaf-Brandwijk was een joodse vrouw ondergedoken tot het moment dat deze predikant zelf onderduiken moest.
Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396.

- 67. Jacob Diepersloot** (geboren 17.10.1902 te Amsterdam, zoon van Johannes Hendrik Diepersloot en Jannetje Prast-overleden 19.5.1982 te Rotterdam, begraven Begraafplaats 'Crooswijk' te Rotterdam),

predikant van Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Andijk (1930-1934) en te Leeuwarden (1934-1946), daarna hervormd predikant te Assen (26.5.1946-17.7.1949) en te Delfshaven (wijk Kruiskade; 24.7.1949-30.4.1968 wegens emeritaat); gehuwd op 4.6.1930 te Zaandam met **Trijntje Schuijt** (geboren 25.9.1903 te Zaandam, dochter van Klaas Schuijt en Jantje Waagmeester-overleden 29.10.1957 te Rotterdam).

Ds. Diepersloot was voor de oorlog actief binnen de Christen-Democratische Unie en bevriend met ds. L. Overduin. Tijdens de oorlog attendeerde hij ds. L. Overduin op ds. C.D. Moulijik, die mogelijk joodse onderduikers zou kunnen onderbrengen. Ds. Diepersloot zat van februari-juni 1941 gevangen in het Oranjehotel te Scheveningen.

Lit.: A. Bekkenkamp, 34, 36, 40 en 77.; G.F.W. Herngreen, 31, 41, 79, 93v. 131, 153 en 162; *Jaarboek 1977 GKN*, 485; Ger van Roon, 291.

- 68. Sietse Doornbos** (geboren 24.3.1883 te Niekerk, Ulrum, zoon van Hendrik Doornbos en Hieltje Helder-overleden 18.6.1968 Apeldoorn), studie theologie TH Kampen en VU Amsterdam; gereformeerd predikant te Doetinchem (24.10.1909-18.11.1917), te 's Hertogenbosch (25.11.1917-18.9.1921) en te Amsterdam-Oost (Indische Buurt), later Zuid (Waalkerk; 25.9.1921-1.11.1950 wegens emeritaat); gehuwd op 29.9.1909 te IJsselmonde met **Pieterkje Albertina de Lijster** (12.7.1886 IJsselmonde, dochter van Dirk de Lijster en Willemina van den Hoek-overleden Amsterdam).

“De kerkeraad droeg hem werk op in de sectie van wat toen genoemd werd “Zending onder de Joden”. Met Kapteyn (zie daar; GCH) heeft hij er zich op toegelegd dat de opdracht om het evangelie te doen komen “eerst onder de Jood” Romeinen 1 vs. 6 – in een grote stad goed uitgevoerd werd”.

Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 94; P.G. Kunst *In memoriam* in: *Jaarboek 1969 GKN*, 480v.

- 69. Hendrik Julius André Douwes** (geboren 6.5.1914 te Laag-Keppel, zoon van ds. Petrus Arnoldus Conradus Douwes en Johanna Adriana Willeumier-overleden 25.9.1991 te Ermelo; begraven Algemene Begraafplaats ‘De Varenhof’, Varenlaan, Ermelo), broer van ds. Jan Douwes en de verzetsman Petrus Arnoldus Conradus (Arnold) Douwes; hervormd predikant te Dorkwerd (1942-), te Grootegast-Doezum (-1949), te Ughelen (Bronkerk; 1949 -1965) en te Windesheim (5.12.1965-7.5.1969 wegens emeritaat); voorganger bij de *Evangelische Marienschwesternschaft*, Darmstadt (1969-); op 8.5.1942 (niet openbaar) gehuwd met **Wilhelmina Koning** (geboren 1916-).

Het echtpaar ontving op 9.6.1983 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het zich – in nauwe samenwerking met broer/ zwager Arnold Douwes, verzetsleider in Nieuwlande – had ingespannen voor het onderbrengen van joodse onderduikers in en om Dorkwerd (N.W. van de stad Groningen).

Lit.: *Yad Vashem*, 262.

- 70. Jan Douwes** (geboren 12.8.1900 te Zuidwolde (Dr.), zoon van ds. Petrus Arnoldus Conradus Douwes en Johanna Adriana Willeumier-

overleden 17.5.1976 te Bilthoven; crematie *Daelwijck*, Utrecht), broer van ds. Hendrik Julius André Douwes en verzetsman Petrus Arnoldus Conradus (Arnold) Douwes, rechterhand van de verzetsman Johannes Post; student theologie aan de RU Groningen; hervormd predikant te Haulerwijk (18.9.1927), te Minnertsma, te Oostermeer, te 's Hertogenbosch en te Rossum; emeritus: 1.10.1965, daarna nog hulpdiensten te De Bilt; gehuwd op 6.2.1927 te Groningen met **Nicoline ('Niek') Henriëtte van Doesburgh** (geboren 25.4.1903 te Leiden, dochter van Nicolaas Wouter van Doesburgh, directeur van de gasfabriek, en Henriëtte van Doesburgh-overleden 28.8.1985 te Glanerbrug).

Gedurende de oorlogsjaren was hij een aantal maanden gijzelaar in Sint Michielsgestel. Van 30.6.1941-22.8.1941 verbleef hij in Kamp Schoorl, en van 25.3.1942-17.6.1942 in het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort. Jan was een oudere broer van Arnold Douwes (26.1.1906 Hoog-Keppel-7.2.1999 Utrecht), prominent verzetsman en eerste onderduiker van Johannes Post in Nieuwlande met wie hij een verzetsorganisatie opzette die honderden joden het leven heeft gered. Arnold trouwde na de oorlog met de joodse onderduikster Jet Reichenberger (5.6.192-3.3.2004 Yesod Hama'ala (Israël), van wie hij later scheidde. Ook hij ontving de *Yad Vashem*-onderscheiding en het dorp Nieuwlande kreeg hem dankzij de inspanningen van Arnold – als enige gemeente naast het stadje Le Chambon-sur-Lignon in Frankrijk – zelfs collectief! Jan en 'Niek' Douwes werden op 9.6.1983 begiftigd met de *Yad Vashem* onderscheiding (hij postuum) omdat zij tijdens de bezetting aan vijf joden onderdak verschaften.

Lit.: Albert Metselaar, *Duikelaars*, 9v.; H.C. Touw, I, 252, 579 en II, 97; *Yad Vashem*, 262.

- 71. Dr. Jan Dionijs Dozy** (geboren 25.4.1892 te Leiden, zoon van mr.dr. Charles Marius Dozy, gemeentearchivaris van Leiden, en Anna Maria Carolina Evers-overleden 30.7.1965 te Barchem; begraven te Bloemendaal); een ver familielid van hem was de kunstschilder Reinhart Dozy (1880-1947), die geruime tijd in kamp Vught doorbracht wegens hulp aan joodse onderduikers; ds. Dozy werd gedoopt te Haarlem (1912); kandidaat theologie aan de RU te Leiden en te Groningen (1920); doopsgezind predikant te West-Terschelling (17.9.1922-1926), te Leeuwarden (1926-1933) en te Amsterdam (23.5.1933-1956 wegens vervroegd emeritaat om gezondheidsredenen); gehuwd op 14.6.1921 te Heemstede met **Henriëtte Isabella Catharina de Stoppelaar** (geboren 1900, dochter van Lodewijk Paulus de Stoppelaar en Elisabeth Susanna Christina Johanna de Gelder-overleden 1982), candidate in de theologie (1920) en lid van de Voogdijraad te Leeuwarden (1931-1933). Ds. Dozy was lange tijd medebestuurder van de zogenaamde 'Elspeetsche Verrening', een doopsgezinde *organisatie die zich inzet voor joodse en andere vluchtelingen*; In januari 1942 bood hij tijdelijk onderdak aan de doopsgezinde arbeider Cor Inja (zie daar), die toen met zijn joodse vrouw Ellen Weijl uit Zaandam naar Amsterdam moest verhuizen; zij meldden zich niet bij de Joodse Raad (hetgeen verplicht was), maar verhuisden later – met hulp van Dozy – naar het adres Govert Flinckstraat 254 (een huis dat eigendom was

van een tante van Ellen) en werden actief in de verzetsorganisatie *Groep 2000*.

Bron: Archief familie Dozy (1647-1998) in Rijksarchief Leiden, 0083.
Bibl.: J.D. Dozy, J. Koopmans en E.L. Smelik, *Het ambt van Christus* ('s Gravenhage, 1942).

72. Dethmer Drenth (geboren 6.6.1885-overleden 10.7.1965), gereformeerd predikant te Leimuiden (19.9.1915-3.4.1921) en te Zuidlaren (17.4.1921-1.11.1945 wegens emeritaat). Daarna verhuisd naar Schiedam (Plein Eendragt 19a).

Ds. Drenth stond in Zuidlaren bepaald niet bekend als een 'actief verzetsman'. Integendeel: hij werd zelfs verdacht van 'Duitse sympathieën', geheel onterecht naar later bleek. Op zeker moment stelde hij zich in verbinding met de koster van de Gereformeerde Kerk aan de Stationsweg, Simon Dijk, met de vraag of die tijdelijk enkele joodse onderduikers in de kerk zou willen onderbrengen en verzorgen. De koster voldeed aanvankelijk aan dit verzoek, maar verzocht vervolgens (aan leden van het verzet?) of de mensen toch niet elders ondergebracht konden worden omdat hij, als vader van gezin van tien kinderen, voor ernstige gevolgen vreesde in het geval dat de joden zouden worden ontdekt. Daarop werden de onderduikers over diverse adressen verspreid.

Lit.: O.C. Broek Roelofs, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1966 GKN*, 451v.

73. Jan Drenth (geboren 26.8.1893 te Hoogeveen, zoon van Hendrik Drenth en Trijntje ten Brink-overleden 6.9.1972 te Eindhoven), christelijk-gereformeerd predikant te Broek op Langedijk (7.11.1926), te Amersfoort (12.9.1937) en te Rotterdam-Overschie (20.3.1958-1.12.1963 wegens emeritaat); gehuwd op 2.11.1926 te Hoogeveen met **Geesje Tijmes** (geboren 9.7.1899 te Beilen, dochter van Jan Hendriks Tijmes en Marchje Pieters Timmerman-overleden 22.9.1973 te Eindhoven), zuster van ds. Jacob Tijmes Jzn., gehuwd 1) met Arentiena Henderika de Jonge en 2) met **Geesje Timmerman**-22.9.1973 Eindhoven).

Ds. Drenth droeg zorg voor onderduikers (ook joodse). "*Ook dominee J. Drenth was betrokken bij ondergrondse activiteiten. Zo werden ontsnapt uit kamp Amersfoort opgevangen in de pastorie... De Duitsers doen bij hem een inval voor huiszoeking*".

Lit.: W.A. Capellen, a.w.

74. Alexander (San) Hubertus van Drooge (geboren 1916 te Deventer, zoon van ds. Alexander Hubertus van Drooge, doopsgezind predikant te Holwerd en te Deventer, en Gielke Wieringa-overleden 1993), doopsgezind predikant te Makkum, te Witmarsum-Pingjum (1939-1946) en te Haren (1946-1951); gehuwd met **Eddy Kunne ter Haar** (geboren 1920).

Zij ontvingen op 30.1.1997 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze aan Rob Schweitzer, een jonge Duitse jood Oppenheimer, Leny Cohen e.a. onderdak hadden verleend. San en zijn vrouw hadden in Deventer op het Gymnasium les gehad van dr. Louis Hillesum, vader van Etty. San ondernam een poging om de familie Hillesum te redden. "*Ik was predikant geworden in Friesland, Makkum, waar ik bijna*

automatisch in de illegaliteit rolde. In Amsterdam kreeg ik contact met de befaamde groep van de Boissevains in de Corellistraat en samen hebben we een plan uitgedokterd. We zouden de Hillesums naar de Doopsgezinde kerk aan het Singel brengen en vandaar in het donker naar mijn vertrouwde Workumer beurtschipper Bonnema. En dan kon de hele familie bij mij in de grote pastorie onderduiken. Mijn toenmalige vrouw, ook een oud-leerlinge van 'De Pinne', zei nog: gezellig, dan gaan we samen Homerus lezen. Maar Hillesum hield de boot af. Hij begon wel over Etty. "Je hebt haar gekend, zei hij, je weet hoe werelds, hoe wuft en speels ze was. Ze is nu anders geworden, zo ernstig en vergeestelijkt. Het ontroert me diep om te zien hoe dit meisje zich nu helemaal in dienst stelt van de armsten en oudsten onder ons volk". Het gesprek ging nog enige tijd verder en het onderwerp werd losgelaten. Hillesum zei: als we onderduiken moet Etty ook mee en die wil dat niet. Ik wil haar niet in gevaar brengen. Etty vindt dat haar plaats hier is. San van Drooge: "Ik ben diep ontroerd weggegaan en liep langs de Amstel en nam mijn hoed af. En dacht bij mezelf: is dat nu dat kleine jodenmannetje dat voor alles angst scheen te hebben? Wat heeft die man een moed" (De Tijd, 27.11.1981). Ds. Van Drooge werd op zeker moment gearresteerd, maar overleefde de oorlog.

Lit.: Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 189; *Yad Vashem*, 265v. (niet vermeld als predikant in de lijst van *Yad Vashem*).

- 75. Jelle Jan Dijk** (geboren 10.1.1895 Baarderadeel, zoon van ds. Menso Johannes Dijk en Maaïke Pot-overleden 10.1.1972 te Ermelo, serviceflat 'Croonenburgh', Koningin Emmalaan 29; begraven 14.1.1972 op Algemene Begraafplaats te Leiderdorp, Hoogmadeseweg), gereformeerd predikant te Woudsend (11.2.1923-26.8.1928) en te Leiderdorp (9.9.1928 tot zijn emeritaat op 10.2.1963). Gehuwd met **Elisabeth Alida van Bijsterveld** (geboren 15.1.1897, dochter van Pieter van Bijsterveld en Johanna de Neeff); ze verloren twee kinderen: Petra Gertrude Mathilde Dijk (overleden 9.1.1935 te Leiden, 5 jaar oud) en Menso Johannes Dijk, vliegenier, die op 13.1.1956 overleed aan een ernstige ziekte, 30 jaar oud (begraven te Leiderdorp).

"Hijzelf (de hoorspelacteur Donald de Marcos; GCH) verbleef in die plaats (= Leiderdorp, GCH) verschillende malen bij de Gereformeerde predikant ds. J.J. Dijk". ... Mijn eerste eigen adres was bij dominee Dijk, ook in Leiderdorp. In diens gezin keerde ik geregeld terug, het fungeerde als opvang tussen verschillende onderduikadressen".

Lit.: Hans Blom/ Alphons Siebelt, 40-45 – *Leiden*, 65; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen*, p. 257; Alphons Siebelt, *"Hij zit bij de onderduikersbond"*, 161.

- 76. Jacobus (Jac of Ko) van Dijk** (geboren 9.1.1913 te Amsterdam, zoon van Jacobus Johannes Hermanus (Ko) van Dijk en Henriëtte Hermina (Jetty) Riecker-overleden 14.4.1984 aan een hartstilstand te Velp, in bejaardencentrum 'Beukenhof'; begraven op Begraafplaats 'Heiderust' te Velp; de uitvaart werd geleid door dr. C.A. Tukker); Jac. van Dijk was een neef van de acteur Ko (Jacobus Johannes

Hermanus) van Dijk (1916-1978); vrijzinnig-hulpprediker te Eindhoven; vrijzinnig-hervormd predikant te Zaltbommel (1940-1942) en 's Gravenzande (1942-1945); daarna hervormd predikant te Monster, godsdienstdocent en decaan van het Groen van Prinsterer College te 's Gravenhage; hervormd predikant te Putten, Gameren, Garderen (de dirigent Eduard van Beinum logeerde er vaak bij hem op de pastorie en werd met toestemming van de hervormde kerkvoogdij op het hervormde kerkhof te Garderen begraven), Nijkerk en nogmaals Monster; godsdienstdocent aan de Chr. MAVO in Zutphen; bekend door zijn overdenkingen voor de Amsterdamse Alledag-Kerk en de NCRV-radio; lid van het hoofdbestuur van de SGP en kandidaat-Kamerlid (1946); in 1952 geroyeerd; op 5.5.1941 te Zaltbommel gehuwd met operazangeres **Louise Francina Victoria (Loes) Snel** (geboren 22.1.1901 te Rotterdam, dochter van Hendrik Snel en Louisa Francina Chastel-overleden), eerder gehuwd op 27.12.1923 te Rotterdam met de dirigent en componist Eduard Flipse (26.2.1896 Wissenkerke, zoon van Cornelis Flipse en Geertje Kruis-12.9.1973 Breda; gescheiden op 6.7.1940).

Tijdens de bezetting had hij een jonge Joodse onderduiker in huis. Op 19 november 1944, tijdens een razzia, werd ds. van Dijk opgepakt en overgebracht naar Waddinxveen. Hij stond op de nominatie om via het kamp Amersfoort te worden gedeporteerd naar Dachau. Per vergissing werd hij vrijgelaten. Er werd een 'Van Duijn' afgeroepen, maar Van Dijk dacht dat hij werd bedoeld. Teruggekeerd in Naaldwijk legde hij zijn ambt neer, omdat hij voelde dat hij geen boodschap meer had. Hij brak met de (vrijzinnige) Evangelische Unie. Niet lang daarna werd hij beroepen door de hervormde gemeente van Monster.

Lit.: Jan Ridderbos, *Predikanten in de Frontlinie*, 140.

- 77. Meindert Jacob van Dijken** (geboren 27.2.1905-overleden 6.2.1988; schoonvader van verzetsman Wim van Rees, = schoonvader van dr. Maarten J. Aalders, Amstelveen); gereformeerd hulpprediker te Groningen (1.10.1932-15.6.1934); predikant te Oostkapelle (8.7.1934-23.5.1937), te Nunspeet (6.6.1937-12.6.1949) en te Amsterdam-Noord/ Buiksloot (26.6.1949-5.4.1970 wegens emeritaat); gehuwd met 1) ... (die samen met een kind overleed in de oorlogsjaren) en 2) met ...

Ds. Van Dijken zou contacten hebben onderhouden met het Geheime Dorp (of: Verscholen Dorp) in het bos aan de Pasopweg, waar van februari 1943 tot 29.10.1944 honderden onderduikers, waaronder veel joden, een veilig onderdak vonden. Op 29.10.1944 werd het dorp overvallen, nadat twee SS'ers en twee Landwachters het tijdens het jagen bij toeval hadden ontdekt; van de 86 daar aanwezige onderduikers en verzorgers werden er 16 gearresteerd en onmiddellijk in de buurt gefusilleerd. Onder hen waren de belangrijkste organisatoren, te weten 'Opa' Dionysius Bakker, vader en zoon IJerman en Dirk Vierhout. Lit.: D. Kooistra, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1989 GKN*, 507vv.

- 78. Jan Dijkstra**, vrij-evangelisch evangelist, verbonden aan de vereniging "Tot Heils des Volks" in de Amsterdamse Jordaan. Hij opereerde vanuit een zaaltje aan de Bloemgracht.

De onderwijzer H.M. van Randwijk, die hoofd was van de aan de vereniging gelieerde Eben-Haëzerschool, zette na de Februaristaking van begin 1941 een organisatie op om de mensen die ten gevolge van de staking hun baan hadden verloren financieel bij te staan. Evangelist Dijkstra verschaftte hem de adressen van werkeloze stakers.

“Weliswaar was de afsluiting van de jodenbuurt (die ten tijd van de Februaristaking had plaatsgevonden, GCH) maar tijdelijk geweest, het was voorspelbaar dat de wijk op korte termijn voorgoed van de rest van de stad zou worden geïsoleerd. De bewoners zouden dan als ratten in de val zitten. Dijkstra stelde voor de jodenbuurt in te gaan om de mensen te bewegen te vluchten en onder te duiken zolang het nog kon. Dijkstra had her en der in de Jordaan en omgeving leegstaande kamers en verdiepinkjes gehuurd (met geld dat hij op dat moment niet had). Daar konden de vluchtelingen voorlopig onderdak worden gebracht. Het plan was om 's nachts de mensen uit de jodenbuurt over te brengen naar de Jordaan. Vooral dat nachtelijke kruip-door-sluip-door-aspect van Dijkstra's plan trok Van Randwijk niet erg aan, maar zoals hij zelf later schreef, durfde hij tegen Dijkstra niet goed nee te zeggen. Alles kon en alles moest. In maart (1941) trokken Dijkstra en Van Randwijk 's avonds de jodenbuurt in. ... Vermoedelijk hebben twintig à vijftientig mensen op deze manier de jodenbuurt verlaten. Uiteraard moesten ze geld en eten krijgen en dus werden de vluchtelingen opgenomen in het door Van Randwijk en Dijkstra opgezette distributieschema”. Later ging ook de ‘Vonk’-groep (die het linkse illegale blad ‘De Vonk’ verspreidde) deelnemen aan het distributienetwerk voor geld en bonnen dat door van Randwijk en Dijkstra was opgezet.

Lit.: Gerard Mulder en Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 146v., 152 en 178.

- 79. Rients Johannes Dijkstra**, (geboren 12.5.1883 te Franekeradeel, zoon van Johannes Pieters Dijkstra, hoofd ener school, en Aafke Jans Systra (Zijlstra)-overleden 1956), kerkhistoricus en hervormd predikant te De Krim (-1924) en te Amsterdam (23.11.1924-30.4.1949 wegens emeritaat; woonde Nassaukade 82); op 20.7.1910 te Putten gehuwd met **Aaltje van Ganswijk** (geboren 11.10.1885 te Putten, dochter van winkelier Antonie van Ganswijk en Grietje van de Poll-overleden 29.10.1952 te Putten).

De verzetsstrijdster Hebe Kohlbrugge woonde gedurende de oorlogsjaren enige tijd op kamers bij de Amsterdamse predikant ds. R. Dijkstra. Op zeker moment, toen de *Sicherheitspolizei* zijn vrouw had meegenomen, omdat ze Hebe Kohlbrugge niet te pakken konden krijgen, sommeerde de zeer rechtzinnige ds. Dijkstra haar om zich onmiddellijk te melden. Ze weigerde uiteraard en mevr. Dijkstra kwam spoedig daarna weer vrij. Hebe schreef later: „(Ds. en mevr. Dijkstra) *stonden van toen af helemaal open voor de illegaliteit en namen ook joodse mensen in hun huis*”.

Lit.: Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 32, 36v., 41; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 193; H.C. Touw, I, 250, 402, 450v.

- 80. Hendrik Willem Eerland** (geboren 29.10.1914 te Krimpen aan de Lek-overleden 5.2.1994 te Putten; begraven Gemeentelijke Begraafplaats

‘Schootmanshof’ te Putten); studie theologie aan RU te Utrecht, VU en Theologische Hogeschool te Apeldoorn; kandidaat 1941 te Amsterdam; christelijk-gereformeerd predikant te Dokkum (9.11.1941), te Lisse (15.8.1948), te Amersfoort (29.6.1958), te Hilversum-Oost (28.3.1968) en te Doesburg (25.7.1974-10.1.1982 wegens emeritaat); gehuwd op 6.11.1941 met **Grietje Ploeg** (geboren 1913-overleden 2.4.1996 te Putten), zuster van Janny Ploeg, gehuwd met ds. Marinus Willem Nieuwenhuijze, Maria Ploeg, gehuwd met ds. Jan Willem de Bruin, en van Aly W. Ploeg, gehuwd met ds. Sjouke Wijnsma.

De pastorie van Lisse was een veel gebruikt doorgangsadres voor joodse onderduikers. *“H.W. Eerland heeft onderduikers aangeboden zich te verbergen in het kerkgebouw van Dokkum”*... (n.a.v. zijn uitspreken in een bidstond op 11.1.1945) *“wordt (hij) opgepakt en naar Leeuwarden gevoerd. De gevangen genomen predikant wordt echter spoedig weer vrijgelaten”*.

Lit.: W.A. Capellen, a.w.

- 81. Jan Eikema** (geboren 1.4.1895 te (Hijker)smilde, zoon van schoolhoofd Jan Eikema en Alida Jantina Drenthen-overleden 22.5.1975 te Emmen; begraven Begraafplaats ‘Wolfsbergen’ te Emmen), studie theologie aan de RU te Leiden (uit die tijd kende hij Nanne Zwiep, de latere predikant van Enschede); actief lid van de Vrijzinnig Democratische Bond; vrijzinnig-hervormd predikant te Benningbroek/ Nibbixwoud (18.9.1921), te Witmarsum, te Godlinze, te Schagen, te Zaandam-West (Bullekerk; -19.7.1942) en te Dordrecht (26.7.1942-25.10.1943 losgemaakt en teruggekeerd naar Zaandam omdat zijn vrouw ernstig ziek (MS) was en heimwee had; vervolgens predikant te Stolwijk (1951), te Aartswoud-Hoogwoud; na zijn emeritering bijstand in het pastoraat te Valthermond; gehuwd 1) op 2.9.1921 te Oldehove met **Geziena Hermanna (Sien) Nijk** (geboren 8.12.1894 te Steenwijkerwold, dochter van Johannes Nijk en Albertje Slomp-overleden 12.1.1951 te Utrecht) en 2) op 21.6.1951 te Stolwijk met **Anna Catharina (Ankie) Remelink**, weduwe van Laméris. Actief verzetsman. *Als op 17.1.1942 de Zaandamse joden naar Amsterdam moeten vertrekken, reageren de Zaandaandamse kerkgenootschappen snel. Per brief verzoeken ze het Convent van Kerken ‘tussenbeide te komen opdat deze maatregelen worden ingetrokken’.* Ook gaat er een brief naar het Zaandamse gemeentebestuur: *‘Wij zijn van oordeel dat hier gehandeld is in strijd met de Nederlandsche grondwet, die aan alle burgers gelijke rechten toekent, en in strijd met de Goddelijke wetten van recht en moraal’.* Eikema bood o.a. onderdak in zijn huis aan de dichter W.A.P. Smit; ook zijn dochter Hanneke (‘Miep’; 1925-2012) was lid van het verzet (ze bracht in 1943 joodse kinderen naar veilige onderduikadressen en was tot haar arrestatie op 27 januari 1945 koerierster Walraven van Hall, de topman van het Nationaal Steunfonds, die de acties van het verzet in bezet Nederland financierde). Lit.: Erik Schaap, *Vrijgevochten – Zaans verzet in Nationaal perspectief (1940-1945)*(Wormerveer, 2008)

- 82. Jan Cornelis van Eizenga** (geboren 24.12.1905-overleden 13.1.1983; begraven Begraafplaats ‘Bergklooster’ te Zwolle; opschrift op de zerk:

“*Christus, de bevrijder van de angst*”), hervormd hulpprediker Emmer Erfscheidenveen (-1940), predikant te Elim (21.1.1940-17.3.1946) en Zwolle (predikant voor maatschappelijk werk vanwege de Nederlands Hervormde Kerk; 1946-1953) predikant-directeur Nederlands Hervormde Stichting voor Maatschappelijk Werk te Zwolle (1953-1965); gehuwd met **Martina Jutte** (geboren 17.5.1902 te Leeuwarden, dochter van Hendrik Jutte en Yke Lanting-overleden 20.9.1991).

Hij was betrokken bij het verzetswerk van Johannes Post en Arnold Douwes in en om Nieuwlande. Zijn gereformeerde collega ds.R.A. Hoogkamp had geen hoge dunk van hem (*‘hij was bang en benauwd’*). De Elimse verzetsman Walraad Kreeft maakt melding van zijn verzetsactiviteiten: *‘Hij en Jan Boertien verdeelden de mensen’* en *‘Hij heeft flink gebruik gemaakt van de situatie en heel wat onderduikers aan een plaatsje geholpen’*.

Lit.: Albert Metselaar, *Duikelaars*, 6 en 29v.

- 83. Dirk van Ekelenburg**, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 24.3.1917 te Vlaardingen, zoon van Johannes van Ekelenburg en Jacoba van Roon-overleden 11.5.1945 *Landeskrankenhaus* Neustadt/Holstein, *Landkreis* Oldenburg-Holstein; op 17.11.1951 herbegraven Gemeentelijke Begraafplaats ‘Emaus’ te Vlaardingen, E-318); ook zijn jongere broer Hendrik van Ekelenburg (geboren 15.3.1921 te Vlaardingen-overleden 26.7.1943 te Vlaardingen) overleefde de oorlog niet; D. was hervormd hulpprediker te Nieuw-Amsterdam (1941); gehuwd op 21.5.1942 te Vlaardingen met **Lientje van der Mast** (geboren 8.1.1914 te Haarlemmermeer, dochter van Cornelis van der Mast en Martje Vermeulen-overleden 17.6.1988 te Schiedam). Zij ontvingen op 9.6.1983 de *Yad Vashem*-onderscheiding (hij postuum), omdat het echtpaar voor veel joden onderdak verzorgde in en om Nieuw-Amsterdam. Hij verbleef van 18.3.1945 tot zijn dood op 11.5.1945 in *KL Neuengamme*. Ds. Van Ekelenburg werd in januari 1945 gearresteerd omdat hij het illegale blad *‘Luctor et Emergo’* verspreidde. Hij deelde in februari 1945 een cel in het Huis van Bewaring te Assen samen met de schrijver Anne de Vries. Die schreef later – in een In memoriam over hem – *Hij had meer gedaan: hij had het blad niet alleen verspreid, hij had het ook geschreven en gedrukt (...). En verder hadden vele joden hun leven aan hem te danken. De Duitschers wisten dat niet. Maar wat ze wisten, was voor hen voldoende, om hem tot eind Februari in Assen gevangen te houden*. Lit.: *Het Grote Gebod*, I, 187; .H.C. Touw, 582 en 644v.; Anne de Vries, *In memoriam Dirk van Ekelenburg*, in: *Nieuwe Drentsche Courant* d.d. 23 augustus 1945; *Yad Vashem*, 271 (niet vermeld als predikant in de namenlijst van *Yad Vashem*).

- 84. Petrus Eldering** (geboren 1.8.1868 te Groningen, zoon van Petrus Eldering en Petronella Everdina Veenhuizen-overleden 13.3.1954 te Rheden (Gld.), remonstrants predikant te Friedrichstadt aan de Eider (een oudhollandse remonstrantse kolonie in Sleeswijk-Holstein; 1892-1902) en te Rotterdam (1902-1933 wegens emeritaat); vestigde zich te Oegstgeest. Bekend links debater. Gehuwd op 22.4.1908 te Rotterdam met **Frederika Elisabeth Houtman** (geboren 22.3.1887 te Schiedam,

dochter van Hendrik Houtman en Anna Sara Antonetta Maria Numan-overleden 21.12.1945 te Oegstgeest).

Hij ving de jonge joodse vrouw Rosa Frieda Nijkerk in 1942 tijdelijk op in zijn huis te Oegstgeest vanwaar ze later naar een onderduikadres in Amersfoort werd gebracht. Hij zocht haar daar regelmatig op en bracht haar voedselbonnen. Zijn dochter, de essayiste en hoofdredactrice Petronella Everina (Petra) Eldering (6.10.1909 Rotterdam-19.6.1989 Amersfoort) was in 1940 gehuwd met de joods-communistische medicus en CPN-politicus Benjamin Sally Polak (1913-1993); Hun woning in de Rivierenbuurt te Amsterdam was een centrum van verzetsactiviteiten.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 168v.; Alphons Siebelt, “*Hij zit bij de onderduikersbond*”, 162; *Yad Vashem*, 315? en 720.

84a. ($\frac{1}{4}$), predikant te Oegstgeest.

Het (joodse) meisje, Trudy Sacksioni, werd later bij de familie Glasbergen (in Rijnsburg) gebracht door een domineesdochter uit Oegstgeest..

Lit.: *Een veilig nest voor vervolgd*, 95.

85. Frederik Karel van Evert (27.1.1903 's Gravenhage, zoon van G. van Evert en M.C. Laubertsheimer-31.1.1943 Vught), theologische studie aan RU Leiden (1924); proponent te 's Gravenhage (1929; hervormd predikant te Zoutelande (4.9.1932; voorganger van ds. W. Oosthoek: zei daar) en Loosduinen (Bethelkerk; 27.1.1937); gehuwd met **Pieterella Jacoba Blauw**.

Hij werd op 22.8.1942 gearresteerd nadat hij had geprobeerd enige joden ('mensen uit zijn wijk') uit Westerbork weg te halen. Na drie weken verblijf in het 'Oranjehotel' te Scheveningen, werd hij overgebracht naar het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort.

“Zeer verzwakt en volkomen uitgehongerd werd hij half januari (1943) naar Vught getransporteerd”. Kort daarna overleed hij.

Lit. Dr. A. van der Hoeven, *Een getuige des Heeren – Korte levensschets van ds. F.K. van Evert* (1946); G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 86; H.C. Touw, I, 580, 599v. en 625vv.

86. Nicolaas Jacob Arnold van Exel (geboren 3.5.1906 te Utrecht, zoon van Gerardus Adriaan van Exel en Goverdina Jacoba Verkouteren-op 21.9.1944 voor zijn pastorie in Renkum dodelijk getroffen door granaatscherven, samen met Gerrit Maas, een vriend uit Arnhem, met wie hij tijdens een gevechtspauze de buurt introk om te helpen; tijdelijk begraven in de tuin van de pastorie; later overgebracht naar de Algemene Begraafplaats-Zuid te Oosterbeek (vak C, grafnr. 1041); gereformeerd predikant te Strijen (1.11.1931-20.6.1937), te Beekbergen (11.7.1937-6.2.1944), reserve-legerpredikant aan de Grebbe (mei 1940; raakte daar gewond aan zijn been en werd verpleegd in Dorsten, Westfalen) en predikant te Oosterbeek (13.2.1944-21.9.1944); op 17.9.1931 te Utrecht gehuwd met **Maria Catharina Dekker** (geboren 29.5.1905, dochter van Anton Samuel Jacobus Dekker en Adriana Wilhelmina Vertregt-overleden 22.8.1992 te Oosterbeek); broer van de orgelfabrikant Jan Adriaan Dekker en

zuster van Jannetje Dekker, die gehuwd was met dr. Kornelis Sietsma, zie daar.

Ds. Van Exel zette (begin 1941?) samen met zijn vrouw een eigen post voor hulp aan onderduikers op. Het bejaarde joodse echtpaar Rosenbach uit Amsterdam en Iseder en Lina de Winter uit Apeldoorn zaten tijdens de oorlog ondergedoken bij het echtpaar Dirk en Geertje Hoogendoorn-Heijkoop te Beekbergen. “*Behalve hun dominee en één van de evacuees wist niemand van de aanwezigheid van de joodse onderduikers af*”.

Bibl.: *Het oorlogsprobleem, dogmatisch-ethische studie over christendom en oorlog* (posthume diss.; Amsterdam, 1947).

Lit.: E.I.F. Nawijn, *Koninklijk onderscheiden. Levensschets van Ds. N.J.A. van Exel*; *Het Grote gebod*, I, 228v.; *Yad Vashem*, 404.

- 87. Adriaan Faber** (geboren 19.6.1911 te Havelte, zoon van ds. Douwe Faber en Maria Frederika van der Wiele-overleden 1990), hervormd kandidaat te Oostburg; vrijzinnig hervormd predikant te Renesse (14.3.1937-5.10.1941), Kampen (12.10.1941-), te Boksum/ Blessum (1947) en te Emmen (11.5.1958-31.10.1976 wegens emeritaat); gehuwd op 4.2.1937 te Rotterdam met **Anna Dorothea Henriëtte (Ank) Chabot** (geboren 24.9.1914 te Rotterdam, dochter van procuratiehouder Edward Chabot en Nancy Hoogewerff-overleden 9.1.1999 te Driebergen; NB Edgar Fernhout schilderde in 1951 een prachtig portret van haar!). Zij ontvingen beide op 24.2.1993 (hij postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze onderdak hadden verleend aan de Duits-joodse vluchteling Gerda Bloch uit Berlijn. Volgens ds. Adri Sevenster uit Haren was zijn broer, ds. Heije Faber (zie hierna), eveneens betrokken bij de hulp aan joodse onderduikers. Direct na de oorlog was hij lid van het kiescollege dat de tijdelijke (nood) gemeenteraad van Kampen moest benoemen, waarvan hij voor de Vrijzinnig Democraten ook lid werd.
Lit: *Yad Vashem*, 282.

- 88. Prof.dr. Heije Faber** (geboren 3.9.2001 te Marum, zoon van ds. Douwe Faber en Maria Frederika van der Wiele-overleden 16.3.2001 te Maarn), broer van ds. Adriaan Faber: zie daar; Heije Faber studeerde theologie aan RU te Leiden, te Marburg en te Heidelberg en psychologie aan de UvA; gepromoveerd in de theologie aan de RU te Leiden (1933) en psychologie aan de UvA (1956); vrijzinnig-hervormd predikant te Velsen-IJmuiden-Oost (1932-1937), te Schiedam (1937-1948) en te Wassenaar (1948-1958); eerste voorzitter van de beweging ‘Eenheid Door Democratie’, die zich zowel tegen het Nationaalsocialisme als tegen het communisme keerde (1935-1940); lector pastorale psychologie aan de RU te Leiden (1958); hoogleraar godsdienstpsychologie aan de Theologische Faculteit van Tilburg (1970-1977); hij geldt als nestor en initiator van de Klinisch Pastorale Vorming voor predikanten en introduceerde de denkbeelden van de psycholoog Carl Rogers in Nederland; gehuwd op 24.11.1932 te Amsterdam met **Muriel Ann Proctor** (dochter van Francis Proctor en Hermine Elise Versteegh).

Volgens ds. Adri Sevenster uit Haren was hij samen met zijn broer ds. Adriaan Faber (zie daar) betrokken bij de verzorging van joodse onderduikers.

Lit.: Ger van Roon, 87, 110, 134v., 139, 148, 226, 245; H.C. Touw, 22.

- 89. Izaak Faber**, ridder Oranje-Nassau (geboren 3.2.1902 te Doetinchem-overleden 14 mei 1975 te Assen in het Wilhelminaziekenhuis; begraven Begraafplaats te Schoonoord, Brugstraat 23), hervormd predikant te Schoonoord (1927-1967 wegens emeritaat). Daarna bijstand in het pastoraat te Ouwkerk (Schouwen-Duiveland); gehuwd met **Catharina Garms** (geboren 25.12.1900 te Utrecht-overleden 12.3.1977 te Harderwijk).
Ds. Faber plaatste en verzorgde verscheidene joodse onderduikers in en om Schoonoord.
Lit.: Ap Gerbers/ Hennie Fluks, *Anderhalve eeuw in een Eeuwigheid – 150 Jaar Herv. Gemeente Schoonoord*.

- 90. Johannis Willem Fase**, (geboren 10.11.1907 te Sint Annaland, zoon van Jan Fase en Maatje Maria Vroegop-overleden 28.6.1995 te Westerbork; begraven Begraafplaats Westerbork), hervormd evangelist te Donkerbroek; gehuwd met **Antonia Barendina Overbeeke** (geboren 1.2.1907 te Sint Annaland, dochter van Nicolaas Overbeeke en Maatje Anna van Luijk-overleden 25.6.1990 te Westerbork).
Ds. Fase had overal in de omgeving honderden joodse, maar ook andere onderduikers ondergebracht en voorzag hen steeds van valse persoonsbewijzen en benodigde distributiebescheiden. Toen in zijn huis twee joodse vrouwen werden aangetroffen, werd hij gearresteerd; na enkele keren te zijn verhoord in de gevangenis werd hij 7 weken later geheel onverwacht vrijgelaten.
Lit.: H.C. Touw I, 435 en 577, II, 637-639.

- 91. Ds. Feenstra**, predikant te Amsterdam? Gedurende de oorlogsjaren was er geen predikant met de naam 'Feenstra' actief in Amsterdam (schuilnaam?).
"De van Gelders (= Benjamin van Gelder en Sophia Weinberg, ouders van de tweeling Lazarus (Leo, geboren 7.3.1939) en Mozes (Max) van Gelder, (geboren 7.3.1939) hadden contact met een dominee die Feenstra heette, die schuiladressen wist en via het verzet bonkaarten voor hen regelde". Hun laatst bekende adres was Amstellaan 27 II Amsterdam; ze werden opgepakt en gedeporteerd naar Sobibor waar ze op 21.5.1943 werden omgebracht. De twee jongens overleefden de oorlog.
Lit.: *Yad Vashem*, 207.

- 92. Albert van der Flier** (geboren 7.3.1908 te Colmschate, Gemeente Diepenveen, zoon van ds. Hendrik Gerardus van der Flier (1874-1923) en Boudewina Maria Elisabeth Kruijt-overleden 28.11.1959 te Velp; begraven Begraafplaats 'Heiderust', Worth-Rheden); neef van ds. H.S.J. van der Flier (zie daar); hervormd predikant te Gaast en Ferwoude (-5.10.1941), te Farmsum (12.10.1941-1.6.1947) en te Velp; gehuwd op 12.7.1934 te Zeist met **Gerda Petronella Goedhard**

(geboren 1911 te Ommen, dochter van Johan Gerrit Willem Goedhard en Everdina Joanna Carmiggelt-overleden 31.8.1972 te Velp, Den Heuvel 85).

Ds. Albert van der Flier regelde een onderduikplek voor Aron A. van Dam, zijn vrouw Colina van Dam-Sleutelberg en hun dochter Jetbora van Dam. Na verraad in het voorjaar van 1943 wist hij voor hen en nog vier andere joden (Jacob Oudgenoeg en zijn verloofde Rika van Hoorn en Lazarus en Meier Sleutelberg, broers van Colina van Dam, een veiliger onderduikplek in Farmsum te vinden. Helaas werden de broers Sleutelberg op 24.4.1945 – vlak voor de bevrijding – gearresteerd en te Farmsum doodgeschoten door de Nederlandse SS-Unterscharführer Siert Bruins (1921-2015).

Lit.: *Yad Vashem*, 549.

- 90. Hendrik Samuël Joannes van der Flier** (geboren 16.4.1882 te Nijkerk, zoon van Gerrit van der Flier (1838-1905) en Johanna Albertine de Hoest-overleden 1.12.1956 te Doorn), neef van ds. Hendrik Gerardus van der Flier (1874-1923), oom van ds. Albert van der Flier (zie daar) en achterneef van de hervormde predikanten ds. Abraham van der Flier (1869-1947) en ds. Gerrit Jacobus van der Flier (1878-1928), zoons van de bekende predikant, hofprediker en voorzitter van de Algemene Synode der Nederlandse Hervormde Kerk dr. Gerrit Jacobus van der Flier (1841-1909); de broer van mevr. Van de Flier-De Hoest, ds. Gerrit Jacobus de Hoest (1844-1919), zoon van ds. Samuel Johannes de Hoest (1804-1877), was net als zijn vader hervormd predikant; H.S.J. van der Flier was kandidaat te Nijkerk (1910) en hervormd predikant te Pesse (8.5.1910-29.6.1913 wegens emeritaat); gehuwd 1) op 21.4.1910 te Utrecht met **Margaritha Cornelia Anna de Wolff** (geboren 6.1.1883 te 's Gravenhage, dochter van Johannes Jacobus de Wolff en Margaritha Cornelia Gravenstein-overleden 31.8.1922 te Nijkerk) en 2) in 1926 met **Margaretha Gunning** (geboren 1887 te Zetten, dochter van ds. Edward Bernard Gunning (1836-1905), hervormd predikant te Overlangbroek, Nigtevecht, Leiderdorp, Nunspeet, Alkmaar, Waspik, Klundert, Zetten-Andelst en Oosthem, en Aagje Koning-overleden 17.11.1980 te Doorn, Van der Leelaan 19); haar tweeling-zusters Anna Elisabeth Gunning (1884-1984) en Beatrix Hendrika Wilhelmina Gunning (1884-) waren respectievelijk gehuwd met mr. Jan Brunt (1872-1950), burgemeester van Willemstad en 's Gravenzande, en prof.dr. Daniël Plooi (1877-1935), hoogleraar Uitleg van het Nieuwe Testament, de Encyclopedie der Godgeleerdheid en de Oudchristelijke letterkunde' aan de RU te Utrecht (1931-1935); ds. Van der Flier woonde als emeritus te Doorn. Mr.drs. Gerrit van der Flier (1911-1992), secretaris-generaal van het departement van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (1959-1976), was een zoon van ds. Van der Flier en zijn eerste vrouw. Ds. Van der Flier bezorgde het echtpaar Wolf en Salomea Schnur uit Zeist een onderduikplek in Doorn.
Lit.: *Yad Vashem*, 702 en 923.

- 94. Jozias Fraanje** (geboren 20.10.1878 te Biezeling (Zuid-Beveland)-overleden 3.9.1949 te Barneveld; aldaar begraven; opschrift grafsteen: "En Gij stelt mij voor uw aangezicht in eeuwigheid. "Psalm 41: 13b),

ouderling (1906) en oefenaar te Goes (1912); predikant van de Gereformeerde Gemeente te Terneuzen (10.1.1912), Rotterdam-centrum (7.12.1913), Goes (9.4.1916) en Barneveld-Centrum (6.10.1918-3.9.1949); zijn echtgenote overleed in 1986, 98 jaar oud. *Ds. Fraanje zorgde soms voor onderdak voor onderduikers en preekte een enkele keer voor een groep onderduikers op boerderij Oud-Schothorst van de familie Folmer te Lunteren.*
Lit.: W.B. Kranendonk, a.w.

- 95. Dr. Theodoor Christiaan Frederikse** (geboren 14.6.1913 te Lathum, Gemeente Angerlo, zoon van ds. Theodoor Christiaan Frederikse en Barbertje Johanna Schreuder, die later hertrouwde met ds. Gerardus Derk Arnoldus Oskamp-overleden 16.1.2000 Ermelo; begraven Begraafplaats Zendingkerk, Ermelo), kandidaat 1936; hervormd hulpprediker te Nieuwleusen (19.1.1939-april 1939), predikant te Vorchten (24.9.1939-30.4.1944), te Valkenswaard (met Aalst, Waalre en Dommelen; 7.5.1944-1947), te Meppel (20.4.1947-1959; tevens leraar Hebreeuws te Meppel en reserve legerpredikant te Middelburg 1957-1958) en te Wassenaar (20.12.1959-16.9.1977 eervolle ontheffing predikantschap met bevoegdheid emeritus; docent Hebreeuws Rijnlants Lyceum Wassenaar); gehuwd met **Annie Oskamp** (geboren 1914 te Winterwijk, dochter van ds. Gerardus Derk Arnoldus Oskamp en Annetje Adriana Wijntje-overleden 10.12.1995); woonde laatstelijk Koningin Emmalaan 29, flat 37 'De Croonenburgh', Ermelo.
Het echtpaar ontving op 4.3.1985 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak bood aan Salomon Dessaur (1903-1989) en Rosa Louise Dessaur-Jacobs (1906-2000), ouders van de schrijfster Andreas Burnier (= Catharina Irma Dessaur), die elders was ondergedoken. De Dessaur's waren oom en tante van Jaap Cohen (Doetinchem: zie Buenk). Andere joodse onderduikers: de tienjarige J. Slager uit Enschede en de gebroeders Heilbronn uit Doetinchem. Ds. Frederikse werkte nauw samen met ds. L. Buenk van Veessen en ds. H.J.L.A. Couvée van Welsum (zie daar).
Bibl.: "*Brieven van Theodoor Christiaan Frederikse (1913-2000) aan Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976)*" (1959). Lit.: *Yad Vashem*, 209 en 292.

- 96. Angeniëtta Marie Louise Frevel**, (geboren 4.1.1898 te Utrecht-overleden 25.7.1994 in een verpleeghuis te Lochem,), theologische studie te Leiden (1917-1923), o.a. bij prof.dr. G.J. Heering (zie daar); proponent (5.7.1923); remonstrants hulpprediker te Rotterdam (1.9.1924-31.12.1930; daar was de hervormde predikant ds. P. Eldering haar collega: zie daar) en te Dokkum (Verenigde Christelijke Gemeente van doopsgezinden en remonstranten: 18.1.1931-11.9.1960; de christen-pacifistische hervormde predikant ds. J.W.B. Cohen was sinds 1935 haar collega daar); per 11.10.1960 met vervroegd emeritaat om gezondheidsredenen; partner: **Femmigje Steenbergen** (overleden 20.8.1989), lerares aan de huishoudschool.
Heel belangrijk waren voor Frevel en haar vriendin de jaren van de Tweede Wereldoorlog. Zij verborgen vanaf 1943 een Joods meisje: een baby van een jaar, Evalina Stad (Doortje Mulder). In de pastorie aan de Legeweg verbleven toen al twee half joodse meisjes van

respectievelijk 12 en 15 jaren oud (Elfi Hajek en ...? GCH). Die bewogen zich vrij door Dokkum en bezochten het Gymnasium te Leeuwarden. “Maar soms sloeg bij de Duitse bezetter twijfel toe over het arische gehalte van de twee zusjes en dan werd Agniet verzocht naar de Ortskommandatur in het Burmaniahuis in Leeuwarden te komen waar ze werd ondervraagd over de status en de afkomst van de twee. ‘Tante Agniet was een eerlijke vrouw, maar dan loog ze alles aan elkaar’. Gedurende de Tweede Wereldoorlog zouden nog ruim vijftien kinderen voor kortere of langere tijd de pastorie bevolken. Daar waren kinderen van verzetsstrijders bij. De ‘Ds. A.M.L. Frevelstraat’ in Dokkum werd naar haar genoemd. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 176; dr. Derk Jansen, *Kopstukken Topstukken – Uit de geschiedenis van de Verenigde Christelijke Gemeente* (14.6.2014, Dokkum) artikel ‘Joodse onderduikers terug in Dokkum’ in: *Nieuwe Dockumer Courant* d.d. 2.5.2002.

- 96a.** Twee vrouwelijke predikanten te Zeist (Ika Oberman, Utrecht?) en Dokkum (= Angeniëtta Marie Louise Frevel!). Het joodse onderduikertje Michael Pappie zat tot de bevrijding als ‘Michiel van Meeuwsen’ ondergedoken bij de familie De Boer te Wirdum (Friesland). Tijdens de 4 mei-herdenking van 2015 vertelde hij daarover het volgende: „Begin 1943 ben ik als vier-jarig kind door mijn ouders aan leden van een studentencorps meegegeven om mij onder te laten duiken. Zelf gingen mijn ouders en mijn oudere broertjes ook onderduiken om zo te proberen uit handen van de nazi’s te blijven. Waarom ik niet met hen mee ging, zal ik nooit te weten komen. Wellicht was het een voortuitziende blik van hen om ons gezin te splitsen. Want vlak na hun onderduiken werden mijn ouders en broertjes verraden, weggevoerd en uiteindelijk vermoord. Mijn onderduik-route verliep via diverse adressen, onder andere bij twee vrouwelijke dominees, van wie de één in Zeist en de andere in Dokkum woonde. Ik heb geen idee hoe lang ik daar ben gebleven. Tenslotte kwam ik in het moedige Friesland terecht bij de familie De Boer aan de Julianalaan 4 in Huizum, nu Leeuwarden. Het gezin bestond uit vader Folkert (verzetsnaam: ‘Jan’), moeder Etty, de zoons Hendrik en Gerard en dochter Aukje“. Na een overval op een ander adres dook de familie zelf onder. Vader de Boer kwam samen met Michael in huis bij slager Dorhout te Wirdum.

- 97. Henri Antoine Louis (Han) Furnée** (geboren 7.12.1899 te ’s Gravenhage, zoon van chemicus/ apotheker dr. Anton Louis Cornelis (Louis) Furnée en apothekeresse drs. Anna Catharina (Cato) Govers-overleden 28.11.1963 te Hierden; begraven op 2.12.1963 Begraafplaats ‘Oostergaarde’, Harderwijk), kandidaat te ’s Gravenhage (1932), hervormd predikant te Lemelerveld (26.6.1932-31.8.1936 met vervroegd emeritaat?), hulppredikant te Enschede (evangelisatie) en voorganger van de Vereniging ‘Christendom’ te Enschede (1936-1942); hervormd predikant te Hoensbroek/ Treebeek (1942-1963); gehuwd op 13.6.1932 te ’s Gravenhage met **Sara Roelfina Cornelia Niestijl Jansen** (geboren 27.10.1910 te Soerabaja NOI, dochter van Frederik Niestijl Jansen en Anna Catharina Jansen-overleden 24.11.1996).

Hij was betrokken bij het netwerk van ds. Ader (en Pontier?).
Lit.: Johanna-Ruth Dobschiner, 215vv.

98. Marten Geertsema (geboren 14.12.1904 Hoogkerk, zoon van boer Jakob Geertsema en Jantien Gerber-omgekomen op 3.5.1945 aan boord van de ‘Cap Arcona’ in de Lübeckerbocht?), gereformeerd predikant te Dwingeloo (2.12.1934-3.5.1945); gehuwd op 29.11.1934 met **Geertje Hendrikje van der Krieke** (geboren 26.12.1906 Menaldum, Menaldumadeel, dochter van IJsbrant van der Krieke en Deliaantje van der Velde-overleden 26.2.1998; begraven begraafplaats Midwolde).

*... Ds. Geertsema wordt beschouwd als geestelijk leider van het verzet van het gereformeerde deel van Dwingeloo. Hij verspreidde ‘Trouw’, had meermalen (ook joodse) onderduikers in huis en was vaak vervolgd tot hulp en steun. In zijn preken nam hij scherp stelling tegen het Nationaalsocialisme. Daarnaast was hij ook als adviseur nauw betrokken bij het verzet in Diever. ... Op 19 oktober 1944 wordt hij in de vroege morgen gearresteerd, door vier of vijf landwachters van de ‘bloedgroep Norg’. Via Diever wordt hij overgebracht naar de gevangenis in Assen. Daar blijft hij tot 16 januari 1945. ... Op 16 januari 1945 wordt dominee Geertsema met ongeveer 120 andere personen naar Neuengamme getransporteerd. Omdat hij zich ook voor joodse onderduikers had ingezet – hij gaf Barend Soesman en Annie Soesman-Brilleman korte tijd onderdak in de pastorie en verzorgde wel zeker ook de andere 9 joodse onderduikers in Dwingeloo – ontving hij op 16.8.2007 postuum de Yad Vashem-onderscheiding (ds. Geertsema wordt niet vermeld als predikant in de lijst van Yad Vashem). “Als Joden tijdens of na de onderduiking werden gedoopt, was de vreugde niet altijd onvermengd. Wij willen ten bewijze hiervan melding maken van een doopplechtigheid, die op 8 december 1945 werd geleid door ds. Jac. van Nes in Dwingeloo. Daarbij werd een Joods echtpaar (= echtpaar Soesman; GCH) gedoopt, dat daar ondergedoken was geweest. Het was onderwezen door ds. M. Geertsema, predikant aldaar. Over deze dankbaar stemmende doopdienst hing een somber floers, omdat ds. Geertsema tijdens de oorlog was weggevoerd en er na de bevrijding nog niets van hem was vernomen. (Eerst in October van 1948 kwam er bericht van het overlijden van deze predikant, die voor onderduikers in het algemeen en ook voor Joodse onderduikers zo veel had gedaan). Lit.: Delleman, 174; S.P. Geertsema, *De ramp in de Lübecker Bocht; Het Grote Gebod*, I, 193; Joh. de Haas, III, 73; *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 7 (mei 2005), 51v.; Dr. Judith Schuyf (eindred.), *Nederlanders in Neuengamme*, 268vv.; H.L. van Stegeren-Keizer, 122; G. Gunnink, *De Knokploeg – Schimmen uit het verleden*, 59.*

99. Bastiaan van Gelder (geboren 18.1.1909 te IJsselmonde, zoon van tuinder Joris van Gelder en Thijsje Pijpers-overleden 26.3.1993 te Borculo; begraven ‘op it hôf’, aan de zuidzijde van de kerk van Jorwert); broer van ds. Willem van Gelder-26.3.1993 Borculo; boekhandelaar te Lisse (1931); studie theologie RU Leiden (1936); hervormd kandidaat te Leiden (1940) en predikant te Jorwerd (1940-1945) en te Winterswijk (1945-1950); hervormd jeugdpredikant, tevens parttime leraar godsdienst aan het Christelijk Lyceum te

Haarlem (1950-1953 wegens emeritaat); eerste fulltime docent in Nederland in de voor het openbaar onderwijs nieuwe godsdienstvaken (Coornhertlyceum te Haarlem; 1953-1974); daarna woonachtig te Ruurlo en Borculo; gehuwd 1) op 11.11.1931 te Barendrecht met **Gerdina Adriana Huijgen** (geboren 10.4.1910 te Barendrecht, dochter van Gerrit Huijgen en Neeltje Gerdina Punt-gescheiden 1972) en 2) op 9.8.1972 te Haarlemmermeer met Johanna Regina Petronella Bijvoets (geboren 15.6.1917 te Haarlem-overleden 12.7.2012 te Zutphen).

Ds. Van Gelder liet zich anti-Duits uit in zijn preken, hielp tal van onderduikers aan een schuilplek en dook zelf onder in de dorpskerk; werd niettemin opgepakt en verbleef geruime tijd in de Leeuwarder gevangenis. Zijn oorlogsherinneringen beschreef hij – op basis van zijn dagboeken – in *'Nachtboek van een Kerkuil'* (Friese Pers Boekerij, 1990).

Bibl.: B. van Gelder, *Spoor zoeken – In de bonte wereld van geloven en denken* (Amsterdam, 1957).

Lit.: Biografisch Lexicon van het Nederlands Protestantisme, V, 194.

100. Willem (Wim) van Gelder (geboren 18.7.1916 te Barendrecht, IJsselmonde, zoon van tuinder Joris van Gelder en Thijsje Pijpers-overleden 20.2.1992 te Amsterdam; begraven Begraafplaats 'Zorgvlied', Amsterdam), broer van ds. Bas van Gelder te Jorwerd; Willem van Gelder was hervormd predikant te Blankenham (2.7.1942-19.5.1946), te 's Hertogenbosch (1946), te Eindhoven (1949) en te Amsterdam (1966); staffunctionaris van het provinciaal vormingscentrum 'De Haaf' van de Nederlands Hervormde Kerk te Bergen; emeritus: februari 1975. Gehuwd op 25.6.1942 met **Annetje (An) Staat** (20.11.1916 IJsselmonde-14.1.2005 Egmond aan Zee; daar begraven).

Op 18.8.1944 werd hij gearresteerd wegens hulp aan joden – hij verschaftte onderdak aan de tweeling Mozes en Lazarus van Gelder (geboren 7.3.1939) – en gevangen gezet in Arnhem; op 'Dolle Dinsdag' 5.9.1944 verbrandde de *Sicherheitspolizei* echter alle papieren, zodat het niet tot een verhoor kwam; hij zat vervolgens nog tot 23.12.1944 met andere Arnhemse gevangenen vast in een kamp bij vliegveld Deelen; vrijgelaten zonder verhoord te zijn bij de komst van een nieuwe commandant.

Lit.: H.C. Touw I, 435; A.W. de Vries, *Grepen uit de geschiedenis van Blankenham* (2002).

101. Prof.dr. Cornelis van Gelderen (geboren 7.6.1872 te Schoonhoven, zoon van Pieter van Gelderen, goud- en zilversmid, en Hendrika Jacoba Callenbach, dochter van ds. C.C. Callenbach-zeer onverwacht overleden 18.11.1945 te Amsterdam; begraven Nieuwe Ooster Begraafplaats, Amsterdam), werkzaam in boekhandel (1888-1893), studie theologie Theologische Hoogeschool te Kampen (1896) en filosofie te Leipzig en te Berlijn; gereformeerd predikant te Schoonebeek (22.12.1901-31.1.1904 wegens emeritaat); lector Oude Testament aan de Vrije Universiteit (22.9.1904) en hoogleraar Oude Testament aan de VU (1905); gehuwd op 13.12.1901 te Meppel met **Klaasje Stagger** (geboren 3.10.1875 te Meppel, dochter van Jan

Stagger en Zwaantina Alberdina Mos-overleden 30.4.1935 te Amsterdam).

Prof. C. van Gelderen, de oudtestamenticus van de VU die voor de oorlog geregeld contact had met joodse geleerden, verborg tot aan de bevrijding opperrabbijn Justus Tal (1881-1954) in zijn huis.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, deel 2, 211vv.; *Christelijke Encyclopedie*, deel 3, 133v.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 397.

- 102. Marius Willem Jan Geursen**, geboren (6.6.1914 te Elburg, zoon van Jan Geursen en Clasina Wilhelmina Seljee-overleden in Australië), hervormd kandidaat Utrecht (1941), hulpprediker te 's Hertogenbosch; predikant te Rumpst (1942 bevestigd door ds. J. Douwes van 's Hertogenbosch: zie daar -1946) en te Leiden (24.3.1946-6.5.1951); vervolgens vertrokken naar Melbourne, Australië.

"In oktober 1943 vroeg de dominee (= ds. M.C. Koole) Peter Termaat uit Broek op Langedijk om hulp. Een collega uit Rumpst (Gelderland; = ds. M.W.J. Geursen) had hem laten weten dat de joden die aldaar in het klooster verborgen zaten, gedwongen waren om weg te gaan omdat zij huiszoekingen door de Sicherheitspolizei verwachtten. Hij vroeg Peter om een stel te helpen dat verloofd was. In samenwerking met Jacob Balder (verzetman, gefusilleerd 16.7.1944; GCH), met wie hij sinds 1942 werkte, slaagde Peter erin binnen tien uur na het verzoek, het stel in veiligheid te brengen in Heerhugowaard".

Lit.: *Yad Vashem*, 854.

- 103. Gerrit Jan de Geus** (geboren 3.7.1903 te Maartensdijk, zoon van spoorwegambtenaar C. De Geus en P. de Ruyter-overleden 13.7.1942 te KL Dachau), studie theologie RU Groningen; hervormd hulpprediker te Zaandam (1932-1934, ter assistentie van dr. R.B. Evenhuis), te Nieuw-Buinen (1935; daar assisteerde hij ds. A.J. Rasker) en te Hees bij Nijmegen (1935-1936; daar assisteerde hij ds. J.J. Creutzberg); hervormd predikant te Beuningen (5.7.1936) en te Almelo (1.2.1940); gehuwd op 11.6.1936 met **Mary Jacoba Smelt** (9.4.1908 Wissekerke-30.11.1971 Doorn? Begraven Begraafplaats 'Heiderust' te Worth-Rheden);

Op 28.1.1942 werd ds. De Geus door de *Sicherheitspolizei* gearresteerd en naar Arnhem overgebracht wegens een ongewenst artikel in de kerkbode, waarvan hij eindredacteur was; op 13.3.1942 kwam hij in kamp Amersfoort terecht en op 4.6.1942 werd hij naar KL Dachau gedeporteerd. Daar overleed hij vijf weken later in het *Krankenrevier*. In Almelo werd de "Ds. De Geusstraat" naar hem genoemd. Na de dood van haar man nam mevr. De Geus het joodse jongetje Abraham van den Bergh in huis, kind van de directeur van de Bergoss-tapijtfabriek. Zowel het kind als zijn ouders hebben de oorlog overleefd. De familie vroeg postuum voor mevr. De Geus de *Yad Vashem*-onderscheiding aan, maar die aanvraag werd om onverklaarbare redenen afgewezen.

Lit.: M.J. de Geus-Smelt, *Gaande in de Gehoorzaamheid – Korte levensschets van Ds. G.J. de Geus, N.H. Predikant, Gestorven te Dachau 13 Juli 1942* (Kirchner, Amsterdam, 1946); Ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau*, 136; H.C. Touw, *Het Verzet der Hervormde Kerk*, I, 235, 564, 580 en 619-622; II, 97.

104. Jacob Dirk van Ginhoven (geboren 9.6.1902 Marken, zoon van hoofdonderwijzer-overleden 22.7.1975 Den Helder; begraven Algemene Begraafplaats Huisduinen), studie theologie aan de VU te Amsterdam; gereformeerd predikant te Vledder (Nijensleek; 6.7.1930-november 1946), Westervoort (17.11.1946-1.9.1968 wegens emeritaat); in tijdelijke dienst te Medemblik (6.9.1968-17.12.1972); geestelijk verzorger bejaardentehuis 'Goede Ree' te Den Helder (1972-1975); op 2.7.1930 gehuwd met **Francisca Catharina (Sisca) van den Ende** (geboren 26.6.1901 te Nisse, dochter van Marinus Cornelis van den Ende en Catharina Francina de Buck-overleden 11.7.1994 te Den Helder).

Haar broer Gijsbregt Francois Cornelis van den Ende werd op 5.1.1904 geboren te Middelburg en overleed op 14.1.1945 te Hamburg-Neuengamme).

In Vledder bouwden de bezetters het eerste Jodenkamp. Jaap van Ginhoven bood daar materiële en geestelijke hulp. Dit bracht hem onder de schuilnaam 'Ome Jaap' in het verzetswerk. Hij regelde een onderduikplek voor Johan Klein, verpleger van 'Het Apeldoornsche Bosch' te Apeldoorn, bij zijn zus en zwager, het echtpaar Vreeken-van Ginhoven aldaar en later bij een andere zus en zwager, het echtpaar Adrianus Wijntje en Hendrika Adriana Wijntje-van Ginhoven te Rotterdam. Op 28 juli 1943 werd hij als eerste predikant uit de illegaliteit gearresteerd door de Sicherheitsdienst. Twee etmalen werd hij ondervraagd door de SD'ers Knorr en Kindel en beestachtig met gummiknuppels mishandeld in het beruchte 'Scholtenshuis' te Groningen (29.7-19.10.1943). Het was een wonder dat hij dit overleefde. In de gevangenis werd geconstateerd: gekneusde en gebroken ribben, een beschadigde nekwervel, een kaakfractuur, kapot en los geslagen tanden en kiezen, een zwaar beschadigd rechter dijbeen en zware bloeduitstorting op zijn buik, rug en rechterbeen. De littekens van dit lijden moest hij zijn leven lang meedragen. Na vervolgens in Vught (19.10.1943-15.12.1943) en in het 'Oranjestad' te Scheveningen (15.12.1943-6.3.1944) gevangen te hebben gezeten kwam hij terecht in het Huis van Bewaring te Rotterdam. Vier maal werd hij door de bezetter ter dood veroordeeld. Vlak voor de executie van het vonnis werd hij met nog 17 andere verzetsstrijders op 6 juni 1944 door een knokploeg van de ondergrondse bevrijd. Op D-Day ging de celdeur open, maar hij moest zich schuilhouden, bleef gescheiden van zijn gezin en was tot de bevrijdingsdag ondergedoken bij Delft en later te Berkel.

Lit.: Croes/ Tammes, 166; Th. Delleman, 222; R. Der Nederlanden, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1976 GKN*, 515v.; G.J.P. de Vries, *Achter de schermen*, 34; *Yad Vashem*, 981.

105. Willem Glashouwer (geboren 22.5.1913 te Hindelopen, zoon van Jan Glashouwer en Hendrika H. Bijlsma-overleden 27.2.1983 in een ziekenhuis te Utrecht aan de gevolgen van een hartinfarct; rouwdienst in de Joriskerk te Amersfoort; begraven te Tull en 't Waal); theologisch kandidaat (1938); hervormd hulpprediker te Zwaagwesteinde (1939); predikant te Muiderberg (3.12.1939-1943), te Nijverdal (10.10.1943-27.11.1949), te Vlaardingen (4.12.1949-27.5.1956), te Amsterdam-Watergraafsmeer (3.6.1956-september 1960) en te Driebergen (11.9.1960-1.9.1971 wegens vervroegd

emeritaat); initiator en medeoprichter van de Evangelische Omroep; vicevoorzitter EO (1.4.1970) en voorzitter (1971); gehuwd op 23.11.1939 te Wonseradeel met **Johanna Martens** (geboren 18.2.1915-overleden 3.10.1995).

Het joodse gezin W. uit Amsterdam werd door de verzetsman Willem Glashouwer (geboren 1910; zijn neef?) naar Hindeloopen gehaald. Ter plekke aangekomen kon hij de joden voor één nacht onderbrengen bij de winkelier Thones Zweed op de hoek Nieuwe Weide/ Kleine Weide. In een klein huisje naast de winkel woonde de oom van Willem Glashouwer, vader van ds. Willem Glashouwer. Die besloot zijn bejaarde vader over te laten komen naar Muiderberg, zodat het huisje beschikbaar kwam voor de joodse familie. Die haalde – na een onderduik van 997 dagen – gezond en wel de bevrijding (zie ook ds. S.J. Wouda).

Lit.: artikel 'De Joodse onderduikers' op

www.hindeloopen.com/hindeloopen40-45/joodse_onderduikers.htm

#

106. Daniël Christiaan Goedhart (geboren 9.2.1886 te Arnhem, zoon van Petrus Johannes Goedhart en Wilhelmina Gesina Gangel-overleden 1960; begraven Begraafplaats Hummelo), kandidaat te Arnhem (1910); hervormd predikant te Lellens (7.8.1910-6.9.1914), te Tubbergen (1.2.1914), emeritus (1924); protestants godsdienstleraar Rijksopvoedingsgesticht 'Veldzicht' te Avereest (1924-1926), predikant te Halle (Gemeente Zelhem) (27.3.1926-19.3.1933) en te Hummelo (1933); gehuwd op 4.8. 1910 te Rotterdam met **Wilhelmina Frederika Simmermans** (geboren 1.3.1886 te Rotterdam, dochter van Johannes Jacobus Simmermans en Maria Catharina Spaanderman-overleden 13.4.1919 te Borne; haar zuster Maria Catharina Simmermans, was gehuwd met een broer van haar man: Adelbert Goedhart) en 2) op 10.5.1920 te Nijmegen met Wilhelmina Maria Anna Westendorff (geboren 15.5.1887 te Amsterdam, dochter van Laurens Westendorff en Wilhelmina Siemons-overleden 18.1.1967). Het echtpaar Goedhart ontving op 30.1.1997 postuum met hun dochter Hanna Goedhart (13.7.1913 Lellens-2.1.2014 Deventer, begraven Algemene Begraafplaats Baarn; gehuwd met Pietjes, liefdevolle vriendin van Koos Kriens) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze o.a. Bertie Lichtenstern, zijn moeder en dr. Flip Itallie en zijn vrouw Fan onderdak hadden geboden.

Lit.: *Yad Vashem*, 316v. (niet vermeld als predikant in lijst *Yad Vashem*).

107. Dr. h.c. Koeno Henricus Espelhoff Gravemeijer (geboren 25.2.1883 te Oosthem (Wymbritseradeel zoon van ds. Eskelhoff Carsjen Gravemeijer en Trijntje Groen-overleden 13.2.1970 te Wassenaar); zijn oudere broer ds. Henricus Eskelhoff Gravemeijer (1878-1967) was eveneens hervormd predikant en medeoprichter (van 1922-1935 voorzitter) van de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij (HGSP); hun zuster Geertruida Gravemeijer (1877-1950) was gehuwd met de hervormde predikant ds. Herman Otto Roscam Abbing (1874-1939); K.H.E. Gravemeijer studeerde theologie aan de RU te Utrecht; hervormd hulpprediker te Leeuwarden; hervormd predikant te Giessen-Oudkerk (1911), te Voorburg (1915) en te 's Gravenhage (1920); eveneens medeoprichter van de Hervormd-Gereformeerde

Staatspartij (1921); gehuwd 1) op 30.3.1911 te Bunnik met **Baukje Elisabeth Eva van Popta** (geboren 11.3.1888 te Papendrecht, dochter van Douwe van Popta en Clementia Adriana Talma-overleden 23.10.1930 te 's Gravenhage) en 2) op 10.9.1957 met **Hillegonda Maria Meissner** (geboren 29.4.1892 te 's Gravenhage-overleden 24.12.1978 te 's Gravenhage), eerder gehuwd 1) met Henri Richard Alexander van Schelle (zoon van Carel Jan van Schelle en Henriëtte van der Ven-overleden 26.10.1918 te Wassenaar) en 2) op 23.11.1920 te Diepenveen met Adrianus van der Ven (geboren 6.11.1887, zoon van Adrianus van der Ven en Johanna Cornelia Margaretha du Cloux). Ds. Gravemeyer was secretaris van de Algemene Synode der Nederlandse Hervormde Kerk (1.4.1940) en van het Convent van Kerken (later: Interkerkelijk Overleg; juli 1940); in 1941 werd hij gearresteerd en korte tijd opgesloten in het 'Oranjehotel' te Scheveningen; in 1942 werd hij herhaaldelijk ter verantwoording geroepen door de *Sicherheitspolizei* en vervolgens 7 maanden als gijzelaar gevangen gezet in Sint Michielsgestel. *Op 1 mei 1944 had een belangrijke ontmoeting plaats in de Nieuwe Kerk in Amsterdam tussen ds. K.H.E. Gravemeyer, Secretaris van de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk en Jacoba (van Tongeren) als leidster van Groep 2000. Ds. Gravemeyer vertelde Jacoba dat de Generale Synode der Hervormde Kerk opdracht had gegeven tot de oprichting van een Hervormde Verzetsgroep, naast de L.O. en andere min of meer politiek georganiseerde verzetskernen. Hij was verheugd dat de Amsterdamse Kerkenraad het verzetswerk van Groep 2000 had gehuisvest en gesteund. De betreffende maatschappelijk werkster, Jacoba, zou met terugwerkende kracht salaris ontvangen, Groep 2000 zou vanwege de 'verhulling' nu nog Groep-2000 heten, maar na de bevrijding zou de nieuwe naam Hervormde Groep 2000 worden. De groep zou maandelijks een bedrag uit het Fonds voor Bijzondere Noden van de Hervormde Kerk krijgen: dit is zo'n 300.000 gulden geweest". De hervormde verzetsgroep-2000 heeft zich op uitzonderlijke wijze ingezet voor joodse onderduikers in Amsterdam e.o.*

Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 19, 27, 32, 35v., 50, 54, 61, 127; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, I, 136, III, 6 en 84; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 121, 123, 128v., 178vv., 181; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 553 en 555; Ger van Roon, 106, 275, 278, 280, 347; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 144, 148vv., 151, 231, 313v., 319, 348v.; H.C. Touw, I, 41, 43vv., 53v., 60v., 63v., 69v., 89v., 96, 98vv., 103, 128v., 139v., 145, 171v., 178, 180, 227v., 234v., 248, 258, 264, 330, 352-355, 389, 391, 456, 585, 588, 653, 662, 666, 672v., 677 II, 38v., 57, 78-83, 94, 98, 100, 202, 261-267.

- 108. Philippus Jacobus Greeven** (geboren 23.4.1909 te Leiden, zoon van Adriaan Herman Greeven en Jannetje Slaager-overleden 4.5.1995 te Norg; begraven Algemene Begraafplaats, Norg); hervormd hulppredikant te Terneuzen (1936), hervormd predikant te Kolham, te Vriescheloo (6.10.1940-17.11.1946), te Termunten-Borgsweer en te Veenhuizen; gehuwd op 12.11.1935 te Woerden met **Maria Anna Monster** (geboren 14.7.1904 te Amsterdam, dochter van Kornelis Monster en Krijntje Visser-overleden 30.11.1976).

In 1939 was ds. Greeven reserve-legerpredikant bij de staf van 17 R.I.; hij maakte de oorlogshandelingen mee in de meidagen van 1940 in Oost-Brabant (Boekel, Odiliapeel, Erp, Wanrooy en Ledeakker); vervolgens trok hij zich met de troepen terug naar Zeeuws-Vlaanderen en verder naar Duinkerken, waar hij inscheepte op het vrachtschip 'Pavon'; maar het schip verging t.g.v. een Duits bombardement en hij kwam in het ziekenhuis van Calais terecht; later begeleidde hij een groep Nederlandse soldaten vandaar naar huis (hij schreef er een boek over; documenten van hem uit die tijd berusten bij het Nationaal Instituut voor Militaire Historie); hij was later commandant van de OD in de regio Oost-Groningen; begin 1942 werd hij leider van het verzet daar (Bellingwolde, Oudeschans, Veelerveen en Vriescheloo) en in die tijd maakte hij ook deel uit van het netwerk van ds. Ader; hij hielp o.m. een Franse vluchteling die om 3 uur 's nachts bij hem aanbelde en wel zeker ook joodse onderduikers. Zijn huis werd twee keer grondig doorzocht, maar men vond niets. In mei 1944 zag hij zich echter gedwongen om onder te duiken. Zo overleefde hij de oorlog.

- 109. Izak Groenenberg** (geboren 9.4.1903 te Dordrecht, zoon van Cornelis Groenenberg en Helena Pieterella Siefers-overleden 21.5.1979 Beilen, Torenlaan 341; begraven Begraafplaats Beilen), gereformeerd predikant te Nederhorst den Berg (28.4.1929-22.6.1947), te Nieuweroord (6.7.1947-1.7.1961), buiten bediening gesteld 1961; leraar godsdienst en hulpdiensten te 's Gravenhage-Zuid (1.9.1962-1.10.1963) en te Delft (1.10.1963-1.10.1965); emeritus: 1968; hulpdiensten te 's Gravenhage-Zuid (15.1.1969-1.9.1969) en te 's Gravenhage-Escamp (1.1.1970-1.7.1973); gehuwd op 19.4.1929 te 's Gravenhage met **Bartje/ Barbara (Bab) de Kleer** (geboren 15.7.1903 te 's Gravenhage, dochter van aannemer Gerrit de Kleer en Grietje van Ingen-overleden 3.8.1984 te Hoogeveen).

Ds. I. Groeneberg richtte op 11.6.1943 samen met ds. Frits Slomp (zie daar) in zijn pastorie te Nederhorst den Berg de LO-afdeling 'Vechtstreek' op. Onder de 21 aanwezigen bevonden zich illegale werkers uit Loenen, Loenersloot, Nigtevecht en Vreeland (artikel van Ruurd Ubels in "Vechtkroniek", *Uitgave van de Historische Kring Gemeente Loenen*, Nr. 2 (april 1995), 5).

Het echtpaar ontving op 18.2.1967 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het zorgde voor onderdak voor het joodse echtpaar Van den Berg (dat helaas tijdens een huiszoeking werd ontdekt en gedeporteerd), twee kinderen Van Zanten (die daarna elders moesten worden ondergebracht), Leonie Ossendrijver (in september 1943, die hals over kop haar onderduikplek in Rijnsburg moest ontvluchten) en Irma van den Berg, dochter van bovengenoemd echtpaar. *In de gereformeerde pastorie van Nederhorst den Berg werd op 20 april 1945 een kind geboren dat de voornaam kreeg van een joodse onderduikster.*

Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 397; J.Ritsema, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1980 GKN*, 508v.; *Yad Vashem*, 333, 510, 682 en 816 (daar wordt zijn voornaam abusievelijk als 'Isaac' weergegeven).

- 110. Marius Groenenberg** (geboren 8.7.1904 te Dordrecht, zoon van Jan Groenenberg en Adriana van Kekem-overleden 21.12.1981 te

Utrecht), voltooide zijn gymnasiumopleiding op Ruimzicht te Doetinchem (raakte er bevriend met zijn toekomstige collega ds. F.J. Pop); studeerde theologie aan de RU te Utrecht; hervormd predikant te Oosterend (Texel; 2.9.1928-1932), te Vlaardingen (10.7.1932-13.6.1943), te Amsterdam (20.6.1943- NB. die dag werd een grote razzia op de joden gehouden! -april 1959; hij was daar scriba van de Centrale Kerkenraad) en te Utrecht (Nicolaikerk; 1959-1.5.1970 wegens emeritaat). Voorzitter van het college van de visitor-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk (tot 1974). Behoorde na de oorlog tot de groep Amsterdamse predikanten die de 'doorbraak' tot stand wilde brengen en lid werd van de SDAP, later van de PvdA. Ook maakte hij deel uit van de zogenaamde 'achttien' die in de zestiger jaren meer aandacht vroegen voor de oecumene. Hij was ongehuwd.

Ds. Groeneweg was lid van de (hervormde) Verzetsgroep-2000 (onder nr. 700) en steunde de groep vanuit het kerkbestuur. *"Ook neemt hij actief deel aan de bijeenkomsten van Groep 2000 in het wijkgebouw aan de Van Lennepkade, om de Groepsleden die hier behoefte aan hebben geestelijk en moreel te ondersteunen"*. Ook zorgde hij ervoor dat Eduard Goldschmidt in 1942 een onderduikplek kreeg bij de familie Oosterlee in Maasland (Zuid-Holland).

Lit.: *Biografisch Lexicon*, VI, 101; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 96, 136, 138, 191, 202, 312v. en 403; H.C. Touw, I, 338, 569; *Yad Vashem*, 671.

- 111. Anthony Jurrians Willem Grolleman** (geboren 6.6.1891 te Utrecht, zoon van kunstenaar en documentalist Anthony Everhardus Grolman (1843-1926) en Hermina Euwe-overleden 6.10.1955 op terugweg uit Canada aan boord van de 'Maasdam' van de Holland-Amerikalijn; begraven Begraafplaats te Avereest), hervormd hulppredikant te Keeten bij Capelle aan de IJssel (Nieuwe Westerkerk; september 1916-eind 1917), predikant te Wanneperveen (9.12.1917-21.8.1921), (als bijstand) te Wijnjeterp-Duurswoude (28.8.1921-20.11.1932) en te Avereest-Balkbrug (27.11.1932-6.10.1955); gehuwd in 1917 met **Leentje Mijs** (geboren 15.8.1896 te Amsterdam-overleden 18.12.1980 te Hardenberg).

Ds. Grolman nam in oktober 1942 de joodse arts dr. Jules Leydesdorff (1874-1952; hij was toen al nagenoeg blind) bij zich in huis.

Leydesdorff had voor de oorlog veel contact met dr. Miskotte (zie daar), omdat ze beide bestuursleden waren van de Openbare Leeszaal te Meppel.

Lit.: S.C. Derksen, 239; S.C. Derksen, artikel *"Duizendpoot dokter Jules Leydesdorff"* in *Kwartaalblad Oud Meppel*, jaargang 10 (1988), nr. 3, 9vv.

- 112. Gerrit Hagens** (geboren. 11.12.1906-overleden 21.7.1999 te Soest; begraven Begraafplaats te Soest, Veldweg 18), gereformeerd predikant te Leeuwarden (26.10.1941-21.10.1945); predikant Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt te Leeuwarden-Huizum (21.10.1945-9.5.1948) en te Rotterdam-Schiebroek-Centrum; gehuwd met **Adriaantje van Nes** (10.11.1915-20.8.1999). Hij hielp zijn joodse burens aan een onderduikplek en sloeg hun inventaris op in de pastorie. Voor de joodse vriendin van zijn zuster en

haar drie kinderen regelde hij een onderduikadres in Friesland. Hij werd op zeker moment opgepakt – omdat hij niet naliel in zijn diensten voor de koningin te bidden – en zat een jaar gevangen.

- 113. Ite Hamming** (geboren 12.12.1905-overleden 19.12.1975 te Loppersum; aldaar begraven op 24.12.1975), gereformeerd predikant te Oud-Beijerland (1932), te Nieuwendijk (N.Br.; 1946), te Loppersum (1951) en Roodeschool (1965-1971 wegens emeritaat); daarna nog hulpdiensten te Roodeschool (1971-1972); gehuwd op 20.5.1932 te Warffum met **Gesina Werkman** (overleden 28.10.1975 te Loppersum, 69 jaar oud).
Voor ons eigen gezin (= gezin van ds. Joh. de Boer, predikant te Zuid-Beijerland; 1931-1947) zijn ds. en mevr. Hamming redders in nood geweest, toen de bezetters ons dorp gingen inunderen om ons tegen een Engelse invasie te beschermen: "Kom maar naar Oud-Beijerland" – en zo reden op donderdag 24 februari 1944 drie boerenwagens met al ons huisraad en heel ons gezin (zeven jonge kinderen!) naar dat "Zoar" bij de familie Hamming. Een gezegend toevluchtsoord. Onvergetelijk. Daar zijn we wel zeer bijzonder huisvrienden geworden, tevens 'oom en tante' van de kindertjes daar: eerst twee, maar de derde werd verwacht. Toch voor ons ook plaats. Hammings gezin in de achterkamer, wij in de voorkamer, een Duits officier in de tussenkamer. Op de studeerkamer boven zat dan nog vaak met ons dominees een heer uit Amsterdam, joods onderduiker, die administratief voor de kerk bezig was en o.a. ook mijn maandbrief aan de verstrooide Zuid-Beijerlandse gereformeerden vermenigvuldigde".
Lit.: Joh. de Boer, In memoriam, in: Jaarboek 1976 GKN, 522.

- 114. Roelof Hamming** (geboren 9.4.1876 te Sauwerd, Gemeente Adorp, zoon van Pieter Hamming en Jantje van Duinen-overleden 5.9.1959; begraven Algemene Begraafplaats Hellendoorn), kandidaat te Enumatil (1904); gereformeerd predikant te Schoonebeek als opvolger van prof.dr. Cornelis van Gelderen (11.2.1904-1.12.1907), te Zaamslag-A (15.12.1907-1.10.1911), te Groningen (8.10-1911-7.3.1920), te Doorn (14.3.1920-31.8.1924), te Middelburg (17.9.1924-4.10.1927) en te Nijverdal (16.10.1927-1.10.1944 wegens emeritaat); gehuwd op 3.12.1904 te Sleen met **Hendrikje Lanning** (geboren 15.7.1877 te Sleen, dochter van Willem Lanning en Willemtien Wilting-overleden 7.7.1961).
In augustus 1944 wendden de verzetsmannen 'Koos' (?) en Herman Flim zich tot de gereformeerde predikant van Nijverdal, ds. Hamming, niets afwetend van het werk dat de dominee voor de groep Trouw verrichtte, met het verzoek om 80 adressen waar joodse kinderen uit het zuiden des lands konden worden ondergebracht. De predikant realiseerde zich dat dit probleem niet plaatselijk opgelost kon worden, dus schreef hij een brief aan zijn collega's in Heerde (= ds. Ch.W.J. Teeuwen; GCH) en Lemelerveld (= ds. A.J.W. Vogelaar' GCH). Met vereende krachten konden zij de benodigde adressen wel vinden". ...
"Koos (?) verscheen op het toneel met het verzoek om tachtig adressen. Vervolgens werden de taken verdeeld. Koos ging op een vrijdag en daarop volgende zaterdag naar Heerde met een introductie van ds. Hamming. Herman werkte op vrijdag Lemelerveld af. Het

echtpaar Hamming ontving 22.2.1981 (postuum) met hun dochter Wilhelmina (geboren 1914) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat zij onderdak gaven aan de tienjarige Salomon Vleeschhouwer. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 245 en 352; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 249; J.M. Snoek, 152; *Yad Vashem*, 288, 350, 798 (in de lijst van *Yad Vashem* worden ze slechts vermeld als ‘parents’ van Wilhelmina Hamming).

- 115. Roelof Cornelis Harder** (geboren 31.10.1909-overleden 1.3.1979), gereformeerd hulppredikant te Amsterdam (bij dr. W.G. Harrenstein) en te Bandung (3.9.1933-15.4.1939), predikant ‘voor de arbeid onder studerende Oosterlingen’ te Leiden (25.5.1939-februari 1946), te Wageningen (voor de evangelisatiearbeid onder studenten; 1.3.1946-30.6.1949), te Amsterdam (Funenkerk, later Keizersgrachtkerk; 14.8.1949-1.9.1957); directeur van de ‘Nijenburgh’ te Baarn (1957-1.11.1974 wegens emeritaat); gehuwd met **Titia**. Ds. Harder was medeondertekenaar van een verklaring (‘Dagblad ‘*Trouw*’ d.d. 15.12.1945) van een aantal (hoofdzakelijk gereformeerde) zendingsarbeiders, waarin werd gesteld dat ‘*een rechtmatig streven naar zelfstandigheid*’ van de Indonesische bevolking niet mag worden veroordeeld’. Hij was medewerker van de LO en werd september 1941 gearresteerd. Hij zat gevangen van eind augustus-september 1943 in het ‘Oranjehotel’ Scheveningen en van 21.10.1943-11.12.1943 in Kamp Vught; reden voor gevangenneming: ‘*Jodenbegunstiging*’. Bibl.: *Evangelie-verbreiding en toekomstverwachting* (Amsterdam, z.j. = ca. 1942). Lit.: Th. Delleman, 224; Ben van Kaam, *Opstand der gezagsgetrouwen*, 248; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 362, 396 en 430; S.J. Ridderbos, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1980 GKN*, 500v.; Alphons Siebelt, “*Hij zit bij de onderduikersbond*”, 161.

- 116. Jan Hartkamp** (geboren 15.2.1907 te Zutphen, zoon van Jan Hartkamp en Willemina Musjes-overleden 21.9.1984 te Alphen aan de Rijn; begraven Oosterbegraafplaats te Alphen aan de Rijn); kandidaat (1931); gereformeerd predikant te Oudega (Smallingerland; 8.3.1931-8.10.1933), te Alphen aan de Rijn-Noord (Oudshoorn; 15.10.1933-23.2.1947), te Den Helder (26.2.1947-28.4.1968) en te Hillegom (12.5.1968-31.8.1971 wegens emeritaat); op 4.3.1931 te Amsterdam gehuwd 1) met **Gesina Jantina de Vries** (geboren 15.7.1905 te Lemmer, dochter van Jan Siebold de Vries en Karolina van Anken-overleden 18.4.1950 te Den Helder) en 2) **Wilhelmina Jacoba Kuijpers** (geboren 22.11.1909 te Oegstgeest, dochter van Cornelis Lieuwes Kuijpers en Alida Gd. de Wit-overleden 14.9.2004 te Sassenheim). *Hoezeer door de Joden de liefdevolle zorg van de gereformeerden werd gewaardeerd, bleek bij de bevrijding. In verschillende plaatsen, voor zover ons is bekend geworden in Alphen-Oudshoorn, Apeldoorn en Donkerbroek, werd openlijk door een vertegenwoordiger van de ondergedoken Joden in de kerk dank betuigd voor wat de gereformeerden gedaan hadden ten behoeve van de Joodse onderduikers*. Lit.: Delleman, 175; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 387 en 393.

117. Dirk Jan Haspels, drager Verzetshedenkingskruis (1983), officier Oranje-Nassau en ereburger van Groenlo (1973) (geboren 28.11.1907 te Nijmegen-overleden 14.5.1995 te Groenlo; begraven Kerkhof Nederlands Hervormde Gemeente te Groenlo), hervormd hulpprediker te Wijk aan Zee (1935-1936), hervormd predikant te Wamel/ Dre; studie theologie aan de RU te Utrecht; el (1936-1939) en te Groenlo (3.9.1939-30.4.1973 wegens emeritaat). Gehuwd op 29.8.1935 te Nijmegen met **Johanna de Calonne** (geboren 5.1.1905 te Kleve (D.), dochter van De Calonne en Marie Antoinette ...-overleden 19.5.1977 te Groenlo).

Ds. Haspels werd op 10.5.1943 gearresteerd wegens hulp aan joodse onderduikers, maar kwam na vijf dagen vrij uit Huis van Bewaring te Arnhem ten gevolge van een merkwaardige samenloop van omstandigheden. De Ds. Haspelsstraat in Groenlo werd naar hem genoemd. Lit.: H.C. Touw I, 435 en 581.

118. Tjerk van der Hauw, officier in de orde van Oranje-Nassau, Oorlogsherinneringskruis (geboren 24.10.1918 te Amsterdam, zoon van rechercheur Arjen van der Hauw en Lijsbeth Terpstra-overleden 5.10.1996 te Breda, Grote Spie 34, en op de Algemene Begraafplaats te Bolsward begraven), wachtmeester-verkenner bij 17^e regiment artillerie Commando Zeeland (1939); vocht als militair in de meidagen van 1940 bij Middelburg; als marechaussee gestationeerd te Annen (1942) en later te Grootegast. Na de oorlog studeerde hij theologie en werd gereformeerd legerpredikant (1960). Nam in 1970 afscheid in de rang van luitenant-kolonel en verrichtte daarna nog hulpdiensten in de kerk van Klundert. Op 16.12.1942 te Bolsward gehuwd met **Grietje Nawijn** (geboren 27.1.1919 te Bolsward, dochter van Jan Nawijn en Lolkje Kamstra-overleden 12.11.2003 te Rotterdam).

In 1940 werd hij Marechaussee. Wegens zijn weigering van een transport van Joden werd hij achttien maanden geïnterneerd in het concentratiekamp Vught. In die moeilijke tijd ontstond bij hem het verlangen om later predikant te worden. In het laatste oorlogsjaar speelde hij een actieve rol in het verzet.

Tjerk van der Hauw behoorde tot de brigade van Grootegast die op 12.3.1943 weigerde in opdracht van de *Sicherheitspolizei* in Groningen een joods gezin te arresteren en over te brengen naar Westerbork; daarop werden de tien politiemensen gearresteerd en overgebracht naar Vught; *In maart 1943 behoorde ik tot een groep marechaussee in de omgeving van het dorp Grootegast. Deze groep bestond uit veldwachters en marechaussees. Op 12 maart kwam er een telefoontje van de Sicherheitsdienst uit Groningen, waarin ons verzocht werd om een Joodse familie in de omgeving van het dorp te arresteren en over te brengen naar Westerbork; wij hebben toen als personeel van deze brigade allemaal gemeend het bevel niet te mogen opvolgen. Wij kwamen 's middags bij elkaar om de zaak nog eens te bespreken en wij bleven toen bij ons besluit. Maar toen wij daar samen waren zijn wij door Duitse en Nederlandse politiemannen gearresteerd en overgebracht naar Groningen. Daar werd ons medegedeeld dat ons besluit dienstweigering was waarop de doodstraf was gesteld. Maar wij bleven bij ons besluit. Men zei toen: U krijgt*

nog een nacht bedenktijd, maar de volgende morgen hebben wij allemaal de kracht ontvangen om bij dit besluit te blijven en we zijn toen overgebracht naar het concentratiekamp Vught. Daar hebben wij mishandeling en eenzame opsluiting moeten delen met de zoveel gevangenen die daar zaten. De oudere collega's van mij werden overgebracht naar Duitse concentratiekampen, waaronder ook de veldwachter Boonstra. Ik kan mij van de veldwachter Boonstra nog herinneren dat toen wij in de auto moesten stappen te Groningen, dat één van de Duitse politiemannen ons telde, hij zei, er zijn toch elf, ja, es stimmt, waarop Boonstra zei, het is fout, het zijn er twaalf. U hebt God vergeten: Hij gaat met ons mee. Altijd. Op 14.11.1988 ontving hij de Yad Vashem-onderscheiding.

Lit.: Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, 30v.; Dr. J. Presser, *Ondergang*, II, 178; *Yad Vashem*, 357; J. Zijp, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 537v.

- 119. Prof.dr. Gerrit Jan Heering** (geboren 15.3.1879 te Passaruan, NOI, zoon van ds. Pieter Heering en Apollonia Wilhelmina Spakler-overleden 18.8.1955 te Oegstgeest; begraven Begraafplaats bij het 'Groene Kerkje' te Oegstgeest); remonstrants predikant te Oude Wetering (1904), te Dordrecht (1907) en te Arnhem (1913-1917); hoogleraar aan het Remonstrants Seminarium te Leiden van 1919-1949) en pacifist (voorzitter van "*Kerk en Vrede*"); gehuwd op 18.8.1905 te 's Gravenhage met **Alida Aafke van Bosse** (geboren 20.12.1885 te Batavia, NOI, dochter van Marinus Jacob van Bosse en Hermine Johanna (Jeanne) Catherina de Roo-overleden 1973); zij was een tante van Hester Johanna Catherina van Bosse, die gehuwd was met dr. Jan Marie van Veen (zie daar).

Prof. Heering voerde in 1940 tevergeefs het pleit voor de joodse hoogleraar en rechtsgeleerde dr. Eduard Maurits Meijers, die kort tevoren uit zijn ambt was gezet op basis van de maatregelen tegen de joodse ambtenaren. Herman Noordegraaf schreef in een commentaar bij het boek van Braakman: "*Braakman laat zien hoe Kerk en Vrede in de jaren dertig in het defensief kwam: vormde het christen-pacifisme nog wel een adequaat antwoord op het opkomend fascisme en nationaalsocialisme? Mijn inziens had hier een tekort in Heerings ethiekesignaleerd kunnen worden: de sterke nadruk op getuigen leidde bij Heering tot een terughoudendheid van het ontwikkelen van geweldloze actie-methoden tegen oorlogsvoorbereiding en oorlog zelf. Die stap kon en wilde hij niet zetten, hoewel het één het ander niet hoeft uit te sluiten*" (in: "*Vredesspiraal*, Kwartaalblad van Kerk en Vrede, maart 2007, jaargang 3, nummer 1).

Bibl.: *De zondeval van het Christendom* (Utrecht, 1953, 4e druk)

Lit.: *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, III, p. 167; A.F.U. Braakman, *Heimwee naar het Koninkrijk. Leven en werk van Gerrit Jan Heering*; Ger van Roon, 27, 85v., 252, 295v.; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 77; Alphons Siebelt, "*Hij zit bij de onderduikersbond*", 69.

- 120. Prof.dr. Herman Johan Heering** (geboren 5.11.1912 te Dordrecht, zoon van prof.dr. Gerrit Jan Heering en Alida Aafke van Bosse-overleden 23.10.2000 te Leiden; begraven Begraafplaats bij het 'Groene Kerkje' te Oegstgeest), remonstrants proponent (19.12.1936);

remonstrants predikant te Amsterdam, voor het Gooi (5.9.1937), te Naarden-Bussum (1.1.1941) en te 's Gravenhage (1955-6.9.1964), hoogleraar wijsbegeerte aan het Remonstrants Seminarium, verbonden aan de RU te Leiden (1964-1978 wegens emeritaat); gehuwd 1) met **Wilhelmina Maria (Ina) Brand** (geboren 3.12.1913 te Rotterdam, dochter van mr. Abraham Brand, advocaat en procureur, en Susanne Philippine Vollgraf-overleden 15.9.1958 te 's Gravenhage); haar neef Johann Christoph Vollgraff (1905-1945) overleed in een Jappenkamp te Cimahi (NOI); hij werd genoemd naar hun beider grootvader, Johann Christoph Vollgraff (1848-1920), die hoogleraar Latijnse taal en letterkunde te Brussel was en 2) **Clasina Pieternella Moorman**, *Commandeur de l' Ordre National de Mérite* (geboren 2.12.1910 te 's Gravenhage-overleden 19.4.2006 te Leiden).

Ook H.J. Heering was één van de zeer velen die in het najaar van 1940 de Ariërverklaring tekenden, omdat men niet kon bevroeden dat het formulier een eerste stap ter helle was. Citaat uit een interview 'Vuile handen' door Marijke Verduyn ter gelegenheid van zijn 85e verjaardag (in 'Trouw' d.d. 28.11.1997): *"In de oorlog was ik predikant in Amsterdam en in het Gooi. Hoe erg het was, wist je niet. Je wist alleen dat mensen verdwenen. Ik heb de Ariërverklaring getekend, want dan kon ik mijn telefoon behouden en mijn kerkeraad zei: 'teken in 's hemelsnaam nu maar, want je kan tegenwoordig moeilijk over straat en anders kunnen we je helemaal niet meer bereiken. Dus hou die telefoon nu maar en laten we dan op andere manieren des te harder voor de joden werken'. Maar één van mijn liefste catechisanten die joden in huis had, is in Ravensbrück doodgeknuppeld. Andere gemeenteleden die wij via bemiddeling hadden willen redden werden weggevoerd doordat de bemiddelaar een verrader bleek te zijn. Ik kwam zelf in contact met joodse mensen die niet wilden onderduiken, want ze konden wel werken en zo erg zou het toch wel niet zijn? Ze hadden twee kinderen. Sita was negen jaar en Annie zeven. Ik kreeg later een briefje in handen gespeeld, geschreven op een stukje W.C.-papier, dat uit de trein was gegooid. De jongste schrijft: 'we worden weggevoerd, pappa en mamma zijn hier al niet meer. Ik ben zo bang'. En de oudste schrijft: Ik heb elke avond tot God gebeden en Hij helpt niet'. Dat beeld van die kinderen, Sita en Annie Wolffers, blijft altijd op mijn netvlies staan. Na de oorlog hoorde hij de uitroep van de Haagse remonstrantse predikant Kleijn (zie daar, GCH): 'waarom hebben we niet zoveel mogelijk joden in de Nieuwe Kerk laten schuilen en zijn we als predikanten en pastoors niet allemaal vóór de deur gaan staan?' Heering: 'Dát hadden de kerken moeten doen. En als die geweldloze manier niet had geholpen, hadden we desnoods geweld moeten gebruiken. De ervaringen in de oorlog vervullen me van een diepe existentiële schuld'. Maar de joden werden vanaf de zomer van 1942 vrijwel allemaal weggevoerd, en bijna niemand kwam terug. Het maakte op Heering een onuitwisbare indruk en stempelde zijn theologische denken. 'Moet je aannemen dat er ook een duivel is? Of moet je aannemen dat God niet almachtig is? Wie is God dan eigenlijk?' Lit.: Peter Bak, artikel in 'Protestant', d.d. 2.11.2009; ook in *Christelijke Encyclopedie*; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 42; Ger van Roon, 141.*

121. Herman Johannes Heersink (geboren 31.8.1903 te abcoude-Baambrugge, zoon van ds. Johan Dirk Heersink (1874-1948) en Johanna Vaders-overleden 12.5.1987; begraven Algemene Begraafplaats te Wapenveld), studie theologie aan de VU te Amsterdam; hulpdiensten te Beilen (1.3.1937-26.3.1939) en Drijber (26.3.1939-9.6.1940), gereformeerd predikant te Drijber (9.6.1940-22.2.1948); reserve-legerpredikant in NOI (4.6.1945-15.2.1948); gereformeerd predikant te Vroomshoop en Daarlerveen (15.2.1948-5.1.1969 wegens emeritaat); hulpdiensten te Wapenveld (26.1.1969-1.1.1973); gehuwd 1) op 8.3.1940 te Zuidlaren met **Antonia (Toos) Beekman** (geboren 23.7.1902 te Zuidlaren, dochter van Jan Beekman en Margien Boerhave-overleden 11.2.1974 te Wapenveld; begraven aldaar) en 2) met **Chien Westera** (overleden in 1985).
In Drijber, zijn eerste gemeente, ontpopte hij zich samen met zijn vrouw Toos Beekman als een bouwpastor. Tevens heeft hij zich daar in de bezettingsjaren ingezet voor de opgejaagden. Hielp joodse onderduikers en nam op 11.3.1944 de gewonde verzetsman Arie Stramrood (van de KP van Johannes Post) in huis.
 Lit.: (zonder naam auteur), *50 jaar Kerk in het Drijberseveld* 26-03-39-26-3-89, 16v., 32v.; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 269; K. Ubels, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1988 GKN*, 506v.

122. Nanco Roelof Hefting (geboren 23.5.1903 te Dalen, zoon van ds. Mattheus Hefting en Johanna Catharina Boerma-overleden 31.12.1991 te Nijmegen), kandidaat te Elst (1929), vrijzinnig-hervormd predikant te Nieuwe Schans (1929), te Eelde (11.10.1931-5.12.1937), te Assen (12.12.1937-2.6.1946) en te Nijmegen (Opstandingskerk; 1946-1968). Gehuwd 1) op 27.8.1929 te Eenrum met **Lamberdina Josina Kapteijn** (geboren 18.8.1905 te Dokkum, dochter van Paulus Hendrik Kapteijn en Johanna Gerardina Burgersdijk-overleden 26.6.1972 te Nijmegen) en 2) met **Wilhelmina Boss**. Hij was een neef van Johanna Victorine Christine (Victorine) Hefting (geboren 2.8.1905 te Utrecht, dochter van de arts Cornelius Hefting en Aeilke Klazine Pik-overleden 23.8.1993 te 's Gravenhage; begraven 'Soestbergen' te Utrecht), kunsthistorica en eerste vrouwelijke museumdirecteur van Nederland; gehuwd op 12.8.1939 te 's Gravenhage met orthopedisch chirurg Mari Louis Beerman (1902-1971; gescheiden 12.2.1942) en 2) in 1950 gehuwd met schrijver/ uitgever Lambertus Jozef (Bert) Bakker (1912-1969; in 1964 gescheiden); daarna had ze een relatie met de schrijver en anarchist Arthur Lehning (1899-2000).
 Ds. Hefting nam in 1940 de pastorale zorg waar voor de protestants gedoopte joden in kamp Westerbork.
 Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 16, 91; Hulst/ Luning, 214.

123. Jetze Heidinga (geboren 19.2.1910 te Ureterp, Opsterland, zoon van Jannes Heidinga en Antje Jetzes Schokker-overleden 1980; begraven Begraafplaats Ouddorp, Goeree-Overflakkee), evangelisch-luthers predikant te Harlingen; vrijzinnig-hervormd predikant te Donkerbroek-Haule (10.2.1940-25.7.1943), te Beetsterzwaag (1943, nadat de orthodoxen en vrijzinnigen daar tot een vergelijk waren gekomen) en te Haarlem (1945 bij de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden; tevens verrichter hij hulpdiensten te Zandvoort); met

vervroegd emeritaat: 10.3.1974. Gehuwd met **Maria Clazina Voogd** (geboren 23.7.1910 te Ouddorp-overleden 14.10.1999).
 Het echtpaar ontving op 19.3.1987 (hij postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak verschaftte aan Izak Asscher (5.5.1921 Groningen-28.2.1945 Midden-Europa) en Sophie (Fieke) Asscher ('Else Klee'; 1926 Groningen-2002 Israël; gehuwd met Langer), zoon en dochter van rabbijn Abraham Asscher en de schrijfster Clara Asscher-Pinkhof; Izak werd opgepakt en overleed in Auschwitz. Sophie werd later ondergebracht bij dierenarts Ynze Heida te Beetsterzwaag en overleefde de oorlog;
 Lit.: *Yad Vashem*, 202, 362v. en 803. Clara Asscher-Pinkhof, *Danseres zonder benen* ('s Gravenhage, 1966).

- 124. Pieter Hekman** (geboren 10.9.1883 te Zuidbroek, zoon van Jelle Hekman en Trijntje Lichtenberg-overleden 4.5.1972 te Beilen), kandidaat (1913); maakte studiereis naar door de V.S. en naar het Gereformeerde zendingsterrein in New Mexico; gereformeerd predikant te Gorredijk en Kortezwaag (9.4.1916-1.1.1922), te Buitenpost (8.1.1922-28.9.1924), te Lemmer (5.10.1924-28.10.1928), te Beilen (4.11.1928-8.1.1949) en te Westbroek (9.1.1949-1.9.1953 wegens emeritaat); gehuwd met wijkverpleegster **Aafke Veldstra** (geboren 1885, dochter van Haring Veldstra en Hinna Catharina Zoete-overleden 1969).

Zij waren nauw betrokken bij de verzorging van het joodse echtpaar Kats, manufacturiers uit Beilen, dat een onderduikplek had gekregen in de Gereformeerde Kerk aan de Hekstraat 40 in Beilen (nu rooms-katholieke kerk; de pastorie en de kosterwoning stonden in de onmiddellijke nabijheid). "Op vrijdag 21 maart 1945 werd H. voor het eerst verhoord. Op de vraag waarom hij was gearresteerd, antwoordde hij: "Het zal wel zijn om het geld van Zwaneneburg". Hekman moest vertellen hoe het precies met dat geld zat. Halverwege zijn verhaal werd hij geïnterrupteerd met de opmerking: "Dat weten wij al lang van u". Ds. Hekman werd verweten dat hij voor het illegale werk in verbinding stond met ds. Heersink van Drijber. Wie deze beschuldigingen had geuit, was hem niet bekend. Tien dagen lang waren Hekman en Westerbeek celgenoten. Westerbeek vertelde Hekman enkele malen dat Geesje Bleker alles had verraden. Ds. Hekman vermoedde dat Geesje aan de SD had verteld over het vervoer van een vuurwapen van Viëtor door Koop Schra en het vervoer van joden door De Groot. Eind 1945 werd de Beiler predikant in vrijheid gesteld, nadat NSB-burgemeester Hendrik Cool zich persoonlijk borg voor hem had gesteld".

Lit.: J. Nicolai, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1973 GKN*, 498v.; Jan Ridderbos; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 57v., 69;.

- 125. Friedrich Robert August Henkels** (geboren 9.6.1906 te Solingen (D.), zoon van August Henkels, winkelier in ijzerwaren, en Marta Dickhaus-overleden 28.4.1975 te Borculo; begraven te Uitwijk); studie theologie RU Groningen (1927-1932); hervormd hulpprediker bij de rechtzinnige evangelisatie te Assen (1934), hervormd predikant te Uitwijk-Waardhuizen (1935), voorganger bij de rechtzinnige evangelisatie in Winschoten (1937), predikant te Nijehaske en Haskerdijke (2.3.1941-5.11.1945), predikant in algemene dienst

(directeur IKOR; 1945-1947); hervormd predikant te Heemstede-Noord (11.7.1947-1.9.1960 wegens vervroegd emeritaat); gehuwd op 9.4.1935 te Groningen met **Julia Theodora Helena Klooster** (geboren 8.3.1909 te Groningen, dochter van handelsreiziger en sigarenwinkelier Roelf Hendrik Klooster en Anna Margaretha Postema-overleden 1995).

In de herfst van 1940 richtte ds. Henkels samen met Adri Buning (lerares Duits), Ate Zuidhoff (chemicus) en de Groninger schilder-drukker Hendrik Nicolaas Werkman *'De Blauwe Schuit'* op, die geïllustreerde teksten zou drukken en uitgeven *"bedoeld als sterking van de geknechte geest en bemoediging van het menigmaal zo bedrukte hart"*. Daaronder waren 20 prachtige 'druksels' over de Chassidische vertellingen van de joodse filosoof en Bijbelvertaler Martin Buber. *Ds. Henkels kwam op voor de Joodse gemeenschap van Winschoten. Dat was in het najaar van 1940. Rabbijn Van Gelder ging later bij Henkels langs om hem te bedanken voor zijn steun. Hij kwam lopend door de regen. Doornat was hij: een oudere man, rond de zeventig. Hij is gedeporteerd en vermoord, net als vele anderen uit Winschoten*" (Marianne Kruijswijk, streekarchivaris in het Oldamt). Volgens ds. Els Boon, auteur van *"De Joodse Gemeenschap in Winschoten en Omgeving 1683-1964"* is dit verhaal op zijn zachtst gezegd omstreden. Later werd hij actief in het verzet en werd twee keer gevangen genomen (hij verbleef in Sint Michielsgestel van 4.5.1942-eind 1942 en in Groningen van 13.3.1945-13.4.1945); *"Ds. Henkels van Heerenveen is ook weer vrij (niet helemaal, d.w.z. hij moest een briefje tekenen waarop staat dat hij gijzelaar blijft). Toen hij thuis kwam was 't één bloemenhulde"*. Henkels zou twee joodse onderduikers onderdak hebben verschaft in de pastorie.

Bibl.: F.R.A. Henkels, *Logboek van de Blauwe Schuit* (Amsterdam, 1946; herdruk 1982); drs. F.R.A. Henkels, *Een boeket roosjes* ('s Gravenhage, 1976).

Lit.: *Biografisch Lexicon*, VI, 118; Gilles Dorleijn e.a., *Schepelingen van De Blauwe Schuit*; Dr. Jan Henk Hamoen, *Het schip der zotten*; To Hofstra, *Oorlogsschriften*, III, 26; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 60; André Schwerz, *Reilen en zeilen van de Blauwe Schuit*; H.C. Touw, I, 280; Hans Visser, *Vestdijk en Henkels – de vriendschap van twee dichters*.

- 126. Jochem Folkerts Hettinga** (geboren 24.3.1898 te Amsterdam, zoon van Folkert Jochems Hettinga en Elizabeth Klazes de Jong-overleden 26.7.1976 te Harlingen; begraven Algemene Begraafplaats te Harlingen), zijn zuster Johanna Hettinga was gehuwd met dr. Jacobus de Koning, gereformeerd predikant te Schipluiden – zie daar-; Ds. J.F.Hettinga was gereformeerd predikant te Wijckel en Balk (10.6.1923-30.6.1929) en te Hasselt (7.7.1929-17.5.1945); op 16.5.1945 is hij overgegaan naar de Gereformeerde kerken Vrijgemaakt en werd vrijgemaakt predikant te Harlingen (1946); emeritus in 1964; hulpdiensten te Franeker-Sexbierum; gehuwd op 1.6.1923 te Termunten met **Willemina Siebolts (Wil) Smid** (17.5.1902 Wagenborgen, Gemeente Termunten, dochter van Siebolt Janz Smid en Fokje Hilleniusdr. ten Have-20.8.1986). Ds. Hettinga werkte gedurende de periode dat hij in Hasselt stond mee aan tal van verzetsactiviteiten, zoals bijna zijn hele gezin. Hij werd

uiteindelijk gearresteerd en ter dood veroordeeld, ontliiep echter het vonnis door simulatie; hij zat vervolgens drie jaar gevangen. Ook zijn vrouw Willemina Hettinga-Smid (later woonachtig te Veenwouden) was zeer betrokken bij het verzetswerk; zij werd eveneens gearresteerd en ter dood veroordeeld, maar zij kreeg gratie. Beide verkregen op 31.8.1983 postuum het verzetsherdenkingskruis. De onderscheidingen werden in ontvangst genomen door hun dochter, mevr. Elisabeth van der Woude-Hettinga te Leeuwarden, die zelf ook het kruis ontving vanwege haar werk als koerierster. *“In de dagen na de Meistaking (1943; GCH) kregen we van dominee Hettinga uit ... Hasselt het verzoek zijn zoon ‘Koos Zwart’ weer naar huis te sturen. Hij vond die met z’n 15 jaar wel wat erg jong voor het verzetswerk, al zag hij er veel ouder uit. Tegenstribbelend droop ‘Koos Zwart’ af, voorlopig moest hij zich koest houden”*.
Lit.: Betty van der Woude-Hettinga, *Een Pastorie in Weer en Wind* (2008); G. Gunnink, *De Knokploeg – Schimmen uit het verleden*, 73 en 77.

- 127. Marinus Heuzeveldt** (geboren 1902 te Rotterdam, zoon van Antonie Heuzeveldt en Petronella Corbeth-overleden 7.9.1956 te Rotterdam; begraven Begraafplaats ‘Vredenhof’ te Ridderkerk), gereformeerd predikant te Nieuwerkerk (Zeeland; 29.11.1931-28.4.1935), te Hazerswoude (5.5.1935-24.2.1946) en te Slikkerveer (3.3.1946-7.9.1956), gehuwd op 19.11.1931 te Rotterdam met **Elizabeth Margaretha van der Lelie** (geboren 15.11.1901 te Gouda, dochter van Lubertus Cornelis van der Lelie en Trijntje Wilhelmina Vos-overleden 25.10.1996).
“Een poosje kreeg Shimshon Baars, zoontje van Akiva en Rachel Baars, die met hun zoon waren ondergedoken bij Jan en Johanna Pels te Hazerswoude, zelfs Hebreeuwse les van hun (gereformeerde) dominee”.
Lit.: *Yad Vashem*, 689.

- 128. Hendrik Jan Willemsz Hoek** (geboren 13.2.1899 te Haarlem, zoon van Willem Maartensz Hoek en Cornelia Logtenberg-overleden 24.7.1971 te Apeldoorn), gereformeerd predikant te Gaast-Ferwoude (1926), te Gaast en Piaam-Idsegahuizen (1928), te ’s Hertogenbosch (voor de evangelisatiearbeid in Oost-Brabant; 1946) en te Oss (1947-1966 wegens emeritaat); gehuwd 1) op 4.3.1926 te Haarlem met **Cornelia M. London** (geboren 17.9.1901 te Arnhem, dochter van Jacob London en Harmina Brinks-overleden 21.4.1946 te Oss) en 2) in 1947 met **Willemina van Heusden** (geboren 12.4.1912 te Arnhem-overleden 20.11.1998 te Apeldoorn; begraven Begraafplaats *Heidehof* te Ughelen).
Het echtpaar ontving op 6.2.1973 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het van 25.2.1943-10.5.1945 onderdak had verleend aan Henriëtte Elzas (geboren 30.11.1939).
Lit. *Yad Vashem*, 391.

- 129. Dr. Adrianus (Ad) van der Hoeven** (29.6.1903 Utrecht-1986 Groot Graffel, psychiatrisch ziekenhuis te Warnsveld; begraven Begraafplaats Warnsveld, Vordenseweg 16), kandidaat te Utrecht (1927); hervormd predikant te Wehl (1927-1930), Vollenhove

(19.10.1930-21.10.1934), Warnsveld (1934-1946) en Utrecht (3.3.1946-21.12.1952); daarna emigreerde hij naar Australië en werd er predikant van de *Presbyterian Church of Australia* in Campbelltown (ZW van Sydney) en geestelijk verzorger van de protestantse emigranten (1958). Hij keerde in 1965 terug en was tot zijn emeritering nog predikant te Ressen in de Betuwe.

Ds. van der Hoeven schreef d.d. 30.8.1942 een

'*Angehörigkeitserklärung*' uit voor Adèle (Della) Cohen (19.12.1919 Zutphen, dochter van Isak Cohen en Emma Leeraar-2.1.2008

Zutphen; daar begraven), de joodse vrouw van A.B. Nijenhuis uit Warnsveld, die haar leven zou hebben gered (het origineel is in bezit van haar dochter, mevr. Constance Bouwmeister-Nijenhuis). Ze was gemengd gehuwd en werd als belijdend lid ingeschreven, maar is volgens haar dochter altijd joods gebleven. Haar vader en moeder werd respectievelijk in Sobibor en in Auschwitz omgebracht. Hij was bevriend met ds. F.K. van Evert – zie daar – over wie hij een levensschets schreef.

Bibl.: dr. A. van der Hoeven, *Een getuige des Heeren – Korte levensschets van ds. F.K. van Evert* (1946).

- 130. Feite Alof Hofman** (geboren 16.5.1905 te IJlst, zoon van Auke Sybolts Hofman en Annigje Jans de Jong-overleden 6.1.1965 te Velp; begraven Begraafplaats 'Heiderust' te Worth-Rheden), gereformeerd predikant te Gameren (16.6.1929-1.1.1933), te Waarder (15.1.1933-8.10.1939), te Lutten aan de Dedemsvaart (22.10.1939-6.2.1944), te Huizum (20.2.1944-18.1.1948), te Arnhem (28.1.1948-6.9.1961) en te Rheden-De Steeg (10.9.1961-6.1.1965); gehuwd met **Artje Cornelia van Willigen** (geboren 16.7.1900 te Haaften, Neerijnen, dochter van Mattijs Pieter van Willigen en Gerardina Adriana van Willigen-overleden 3.4.1974).

Vergelijkbaar, maar dan meer toegespitst op de incarnatie, was het bezwaar dat een 23-jarige jood inbracht op de onderduikerscatechisatie van ds. F.A. Hofman in Slagharen: Hij toonde eerbied bij den huis-godsdienst, maar kon niet aanvaarden dat God in het vleesch is gekomen om zondaren te verlossen.

Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 380; N. Willemse, *In memoriam* in: *Jaarboek 1966 GKN*, 445v..

- 131. Prof.dr. Lambertus Jacobus van Holk** (geboren 16.10.1893 te Amsterdam, zoon van houtkoper en petroleumhandelaar Lambertus Jacobus van Holk en Jeanne Marie Josephenna Fortanier-overleden 23.1.1982 te De Bilt); studie theologie RU te Leiden (1912) en Genève (1916); lid van de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond; remonstrants predikant te Schoonhoven (1918); oprichter van de Vrijzinnig Christelijke Jongeren Bond (1919 en algemeen secretaris van de Vrijzinnige Jeugdcentrale (1922); remonstrants predikant te Gouda (1923) en te Utrecht (1924); hoogleraar encyclopedie der godgeleerdheid, wijsbegeerte van de godsdienst en zedekunde aan de RU te Leiden (1931-1942; 1945-1964); gehuwd 1) op 13.3.1918 te Baarn met **Esther Suzanne Wavre** (geboren 1887-overleden 1963; gescheiden 1.9.1954) en 2) op 1.12.1954 met **Hanneke Meijer** (geboren 22.5.1913-overleden 1989 te De Bilt), hulppredikante bij Remonstrantse gemeente te Rotterdam (1940), waarnemend

voorganger afdeling Brielle NPB en remonstrants predikant te Rotterdam, vanaf 1.5.1941 in tijdelijke dienst en van 9.11.1947-september 1954 in fulltime dienstverband.

Prof. Van Holk sprak in 1934 voor de Algemene Vergadering van de Remonstrantse Broederschap over *De beteekenis van volk en staat en hun verhouding tot godsdienst en kerk*, waarin hij felle kritiek uitte op de 'pseudo-godsdienstige leerstellingen en de geweldmethoden van de absolute staat'; in 1935 richtte hij samen met dr. Willem Schermerhorn en dr. Willem Banning "Eenheid door democratie" op, tot bundeling van democratische krachten; in zijn internationale contacten waarschuwde hij voor de gevaren van het opkomend Nationaalsocialisme; op 26.11.1940 hield hij – naar aanleiding van het ontslag van zijn joodse collega Meijers – gelijk op met prof. Cleveringa ten aanhore van zijn studenten een protesttoespraak, waarin hij verwees naar Johannes 4: 22 ("*Jullie weten niet wat je vereert, maar wij weten dat wel; de redding komt immers van de Joden*"). Vervolgens stond hij in zijn college uitgebreid stil bij de betekenis van de joodse filosoof en ethicus Spinoza. Daarna vroeg hij ontslag aan als hoogleraar. Van juli 1942 tot februari 1944 verbleef hij als gijzelaar in Haaren en Sint Michielsgestel. Daar organiseerde hij o.m. een lezingencircuit, waaraan hij zelf uiteraard ook actief deelnam.

Bibl.: *De beteekenis van volk en staat en hun verhouding tot godsdienst en kerk* (Hillegom, 1934). Lit.: *Biografisch Lexicon*, 5, 245vv.; Ger van Roon, 29, 110, 243, 255, 295v., 363.

- 132. Johann Peter 'Karel' Honnef** (geboren 31.7.1911 te Rotterdam-overleden 8.12.1985 te Leiderdorp), kandidaat te Lage Vuursche (1936), hervormd predikant te Engwierum (6.12.1936-28.1.1940), te Vollenhove (Stad) en te Leiderdorp (12.5.1946-30.9.1975 wegens emeritaat).

Ds. Honnef bracht als verzetsleider van Noord-West-Overijssel o.a. joodse onderduikers en geallieerde vliegers onder op veilige adressen; zie J.Wolven en F.W. Tjadens. Tegen het einde van de oorlog was ds. Honnef als 'evacu   ds. Vrijland' ondergedoken in Wolvega. Onder die valse naam ging hij gewoon voor in de diensten.

- 133. Rikkert Arnoldus Hoogkamp** (geboren 10.11.1909 te Bunschoten-Spakenburg, oudste zoon van Tjeerd Hoogkamp, directeur van de zuivelfabriek te Bunschoten, en Lubbertje Los-overleden 4.12.1996 te Hoogeveen; begraven Gemeentelijke Begraafplaats Hoogeveen), studie theologie aan de VU te Amsterdam; kandidaat (1940); hulpdiensten te Bunschoten-Spakenburg (1.9.1940-10.11.1940), daarna te Hollandscheveld; hulpprediker in de pas geïnstitueerde gereformeerde kerk van Elim (7.12.1941-15.3.1942); gereformeerd predikant te Elim (15.3.1942-5.5.1946) en te Holten (12.5.1946-10.11.1974 wegens emeritaat); daarna hulpdiensten te Emmen (1.4.1975-1985); gehuwd op 6.5.1941 met **Fenny Wolting** (geboren 7.5.1908 te Zwinderen, Gemeente Oosterhesselen, dochter van Jan Wolting en Trijntje Euving-overleden 15.1.1990 te Hoogeveen). "*Ds. Hoogkamp: 'Ik kwam in aanraking met Johannes Post van Nieuwlande. Dan moest hij bijvoorbeeld naar Hoogeveen en kwam hij bij ons even langs, koffie drinken. Zo ben ik in de hulp aan Joden*

verzeild geraakt. Bovendien werd ik hulpprediker van de Gereformeerde Kerk van Nieuwlande, want hun dominee was ziek. Dus ik kreeg heel Nieuwlande er ook bij plus alle Joden die er zaten. Dat was ook het gevaarlijkste werk. Zo rol je erin. Het gaat geleidelijk aan, maar je kunt niet meer terug'. Johannes Post vroeg hem of hij catechisatie wilde geven aan Joden. Ze wisten weinig of niets van hun geloof af, zo vertelde Johannes. Maar ze waren door de vervolging zo op hun Jood-zijn gedrukt, dat ze nu wel eens wilden weten wat dat inhield. Dominee Hoogkamp zei ja. Zo stond hij ineens, zonder daar echt op voorbereid te zijn in de Gereformeerde Kerk van Nieuwlande voor een zaaltje vol onderduikers. Een groot deel van hen was zelfs nooit in een synagoge geweest, zo herinnerde hij zich. De meesten kwamen uit Amsterdam. Op het hoogtepunt zaten er zo'n 80 Joodse onderduikers in Nieuwlande. Het avondje praten met hem was voor veel jongeren het hoogtepunt van de week. Het was in het winterseizoen, dat de catechisaties werden gehouden. De maandag was voor ds. Hoogkamp de catechesedag, een overvolle dag. 'Om 13.00 uur ging ik bij mijn vrouw de deur uit. Die wist wel wàt, maar zij wist niet waar ik was en bij wie ik was. (...) 's Middags had ik grote meisjes-catechisatie. Dan at ik gauw mijn brood op en daarna zat ik van 18.00 tot 19.00 uur bij de Joden. Om 19.00 uur had ik een jongens-catechisatie. Om 20.00 uur was ik weer terug bij de Joden en dan bleef ik er tot 22.30 uur. Niet later, want ik moest nog op de fiets naar huis. En altijd, alsof de duivel ermee speelde, precies om 23.00 uur kwam de Landwacht bij mijn huis langs. En die wilde ik liever niet ontmoeten. De avondcatechisatie bij de Joden te Nieuwlande had een vast patroon. Hoogkamp hierover: 'Ik las een gedeelte uit het Oude Testament en een aansluitend stuk uit het Nieuwe Testament. Ze moesten dat zelf thuis eerst goed bekijken, en dan kwamen vanzelf wel de vragen, Joden zijn scherp, kritisch. Het waren zeer levendige gesprekken'. Afsluitend sprak ds. Hoogkamp om 22.00 uur een gebed uit, waarin hij zijn Joodse gesprekspartners opdroeg bij 'hun en zijn Heer en God'. Dat deed iets bijzonders met de mensen, zo herinnert ds. Hoogkamp zich (interview met ds. R.A. Hoogkamp door Albert Metselaar in de 'Hoogeveensche Courant' d.d. 2.5.2008 onder de titel "Op de vooravond van onze herdenkingen").

Het echtpaar Hoogkamp ontving op 28.12.1987 de Yad Vashem-onderscheiding omdat het onderdak had geboden aan de twee joodse jongens (één was Samuel Klijnkramer. Verder participeerde ds. Hoogkamp als plaatsvervangend predikant van Nieuwlande ook in de onderduikorganisatie van Johannes Post en Arnold Douwes.

Lit.: C.G. Borneman-Hoogkamp, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 538v.; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 92 en 97v.; Albert Metselaar, *Duikelaars*, 3v., 7, 15, 31v. en 49v.; *Yad Vashem*, 405.

- 134. Douwe Hoornstra** (geboren 1.3.1906 te Makkum, Wonseradeel-overleden 1.1.2001 te Nieuw-Vennep; begraven Algemene Begraafplaats 'De Lindenhof' te Nieuw-Vennep), theologische studie VU Amsterdam; gereformeerd predikant te Sint Jacobiparochie (10.8.1930-6.10.1946; in die periode werd hij met TBC opgenomen in "Amstelring Bornholm" te Hoofddorp), te Hoofddorp (voor de evangelisatiearbeid), te Nieuw-Vennep en te Haarlem-Oostzijde 27.10.1946-1.1.1963 voor de evangelisatiearbeid; predikant te

Hoofddorp/ Nieuw Vennep (1.1.1963-18.9.1966; alleen Nieuw-Vennep-1.4.1972 wegens emeritaat); gehuwd met **Joukje Wagenaar** (8.12.1903-9.7.1993).

In de oorlogsjaren was ds. Hoornstra wel zeker betrokken bij het plaatsen van joodse onderduikers in Sint Jacobiparochie (zie ds. J.A. Bakker), maar de relatie tussen gereformeerden en (vrijzinnig-)hervormden was daar ronduit slecht en dat zal de samenwerking niet ten goede zijn gekomen.

Bibl.: *“Preek over Jona 2 vers 9; de slotwoorden op zondag 20 oktober 1946 bij het afscheid van Ds. D. Hoornstra van de kerk van St. Jacobi Parochie”* (1946). Lit.: G. den Heeten, *In memoriam in: Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 4 (april 2004), 43v.; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere achterhuizen*, 167v.

- 135. Gerardus Horreüs de Haas** (geboren 17.11. 1879 te Beneden-Knijpe Fr, zoon van ds. Roelof de Haas (1847=1918; begraven te Winsum) en predikantendochter en schrijfster van Groninger schetsen in het Damster dialect Titia Klazina Elisabeth Okken (1853-1928 begraven te Winsum)-overleden 24.4.1943 te Zwolle; begraven op Begraafplaats ‘Kranenburg’ te Zwolle; ongeveer 2000 mensen namen aan de begrafenis deel); studie theologie te Groningen (1897); vrijzinnig-hervormd predikant te Bergum (1903-1907), te Sneek (1.10.1907-7.9.1919; naast zijn vrienden ds. H.T. de Graaf en dr. G.A. Wumkes; hij werd daar opgevolgd door Willem Banning) en te Zwolle (14.9.1919-24.4.1943). Voorman van de sociaaldemocratie (voorzitter SDAP-afdeling Zwolle) en landelijk bekend en al vanaf 1932 (brochure *‘Hitler trekt een brutale streep door de wereld’*) een fel bestrijder van het nationaalsocialisme (cf. zijn *‘Debatrede’ Mussert en het Nationaal-Socialisme in Nederland’* (1933) en *De Mythe van de XXe eeuw* (1937) *contra Alfred Rosenberg’s Der Mythos des XXsten Jahrhunderts*); op Eerste pinksterdag 1937 werd zijn radio-preek halverwege abrupt afgesproken omdat hij ‘een bevriende mogendheid’ had beledigd door te zeggen: *“Het is niet alleen dat de NSB verkeerde denkbeelden verkondigt, doch het is volgen van de Nazi-methoden en de bloed-, rassen- en bodem-theorie, die verderfelijker is”*. Ds. Horreüs de Haas was ook vegetariër en geheelonthouder en vriend van Albert Schweitzer. Gehuwd op 12.1.1903 te Menaldumadeel met **Ella Jeane Ulyssa Offerhaus** (geboren 26.5.1880 te Dronrijp, Menaldumadeel, dochter van de arts dr. Hermannus Johannes Offerhaus en Maria Josina Modderman); haar broer, ds. George Johannes Arnoldus Offerhaus (1873-1936), was o.m. hervormd predikant te Eernewoude en voorvechter van de opheffing van de streek uit zijn isolement door verbetering van de waterhuishouding. G. Horreüs de Haas woonde in het huizenblok ‘De Hardenberg’ te Zwolle (gedenkbord). De Zwolse afdeling van de PvdA legt ieder jaar op 1 mei bloemen op zijn graf. *“De Jodenvervolgung sneed ds. Horreüs de Haas in zijn ziel. Als in Zwolle joden weggevoerd werden, liep hij met ze mee tot aan het station, in de hand de schaarse bagage van enige ouderen”* (Fred Lammers in *‘Trouw’* d.d. 26.11.1977). *‘Toen in Zwolle de Joden in een optocht letterlijk als schapen ter slachting naar het station werden gevoerd, stonden veel mensen zwijgend en machteloos op de stoep. En voorop liep met z’n grijze haren en zijn zwarte flambarde: Horreüs de Haas. Hij liep mee tot de ingang van het station, waar hij onder*

bedreiging door Duitse soldaten weggesleurd werd” (H.H. van Limburg, in ‘Weekbulletin Persbureau Nederlandse Hervormde Kerk’ mei 1993, n.a.v. het boek *Toen gisteren nog vandaag was* van ds. H.A. Visser).

Archief: het familiearchief-Horreüs de Haas berust bij het Historisch Centrum Overijssel (HCO) te Zwolle.

Bibl.: ‘*De Boodschap der Eeuwen*’ (bundel van 25 preken van september 1939-januari 1943). Lit.: dr. Meia Albarda (1907-1983), *Wat baat het de mens; Biografisch Lexicon*, V, pp. 222vv.; Ger van Roon, 238; dr. C. Schravensande, *Dr. G. Horreüs de Haas, zijn denken en prediking*; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 31, 101; A. de Vos, *Voorwaarts en niet vergeten*.

- 136. Johannes Bernardus Theodorus (Han) Hugenholtz** (geboren 14.5.1888 te Kattendijke, zoon van ds. Johannes Bernardus Theodorus Hugenholtz Sr. (1859-1922), confessioneel-hervormd predikant, en Hermina Ottelina Mathilda Maria Sophia Geesink, dochter van de gereformeerde theoloog prof.dr. Gerhard Herman Johannes Jacobus Geesink (1854-1929), hoogleraar ethiek en elenctiek aan de VU-overleden 25.12.1973 te Amerongen; begraven te Ammerstol; ds. J.J. Buskes leidde de rouwdienst: “*Hij was één van de weinige volkomen onbaatzuchtige mensen die ik in mijn leven ontmoet heb. Hij liet Jezus en daarom ook anderen voorgaan*”); zijn broer ds. Gerhard Willem Karel Hugenholtz (1889-1969) was tijdens de oorlog confessioneel-hervormd predikant te Klaaswaal, Hoeksewaard, en bezorgde als zodanig tal van onderduikers een veilige schuilplaats; hij was gehuwd met de Duits-joodse Rose Lemkuhl (1905-1992); zij waren de grootouders van de schrijfster Rosita Steenbeek; Han Hugenholtz studeerde theologie aan RU te Utrecht (1907-1912); hij kwam in 1912 in contact met ds. Bart de Ligt van de Bond van Christen Socialisten, sloot zich aan bij deze beweging en sympathiseerde ook met de SDAP; hervormd predikant te Vledder (9.3.1913); gehuwd op 7.7.1913 te Antwerpen met **Esther Maria Pouwelsen** (geboren 29.1.1887 te Antwerpen, dochter van Martinus Pouwelsen en Maria Wouteria Damme-overleden 26.8.1970 te Ammerstol); werkte van 1914-1924 mee aan de Internationale Antimilitaristische Beweging; ondertekende in september 1915 het dienstweigeringsmanifest; werd om die reden samen met ds. L.A. Bähler aangeklaagd wegens opruiing voor de rechtbank in Assen, maar werd vrijgesproken; predikant te Purmerend (21.4.1918-31.8.1921 met eervol ontslag); vertegenwoordiger in chocoladerepen en stofzuigers; predikant te Ammerstol (10.6.1924-1.5.1954 wegens emeritaat); hij doopte er o.a. Wim Kok, de latere minister-president; H. richtte zich op 10.9.1924 in een ‘*Open brief aan alle predikanten, pastoors en rabbi’s die in de naam van God in Christus het militarisme verdedigen en zijn geweldsmiddelen zegenen*’ tot de geestelijkheid van Nederland; bijval van o.a. prof.dr. G.J. Heering (zie daar); richtte samen met hem ‘Kerk en Vrede’ op (Utrecht, 8.10.1924); en fungeerde als secretaris; oprichter van de Nationale Vredes Actie (1925); ds. Hugenholtz gaf het tijdschrift ‘*Kerk en Vrede*’ uit (1925), waaraan o.m. ds. J.J. Buskes (zie daar) meewerkte; al in 1932 waarschuwde het blad tegen ‘*het heidense en barbaarse nationaalsocialisme*’; maar nog in 1936 verbood de gereformeerde generale synode van Amsterdam aan leden

van de NSB en aan leden van 'Kerk en Vrede' de toegang tot het Avondmaal; in maart 1941 wordt 'Kerk en Vrede' door de bezetter verboden en wordt het secretariaat in Ammerstol verzegeld. Op 21.1.1946 werd 'Kerk en Vrede' heropgericht, in 1947 initieerde H. – met steun van o.a. het Rode Kruis – de Nederlandse Beweging ter Bevordering van Internationale Vrede en Internationale Veiligheid en in 1950 stichtte hij samen met anderen de Algemene Nederlandse Vredes Actie en werd er secretaris van; enkele jaren later – toen eerder genoemde organisaties ten gevolge van interne tegenstellingen waren opgeheven – werd Hugenholtz voorzitter van een nieuwe overkoepelende organisatie, de Onafhankelijke Commissie voor Vredeswerk (in 1965 opgeheven). Na zijn emeritaat verrichte Hugenholtz nog hulpdiensten te Amerongen; in Ammerstol werd een straat naar hem genoemd.

In 1938 richtte de kerkenraad van Ammerstol een dringend verzoek aan de minister van justitie om *'de Joodsche vluchtelingen zoveel mogelijk toe te laten opdat ook Nederland zich niet aan het volk van Jezus Christus bezondige'*. In de oorlogsjaren schreef ds. Hugenholtz een brief aan de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk om *'richtlijnen voor de predikanten'* te verschaffen. Zonder resultaat overigens. Het domineesechtpaar zat van 17.8.1943 tot 10.3.1944 gevangen in Amsterdam en Vught. *"Ook na zijn ontslag uit gevangenschap zette hij zijn hulp aan individuele oorlogsslachtoffers voort"*. Het echtpaar Hugenholtz ontving op 26.2.1981 de Yad Vashem-onderscheiding omdat het tijdens de oorlog onderdak bood aan vier joden, onder wie Meir Denneboom; bij een huiszoeking werden drie joden gepakt en doorgestuurd naar de vernietigingskampen, maar Meir wist te ontkomen.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 266v.; Cor Hamoen, *Geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Ammerstol*; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 77; Rosita Steenbeek, *Rose*; H.C. Touw I, 436 en 581, II, 173; Ger van Roon, 85v., 167, 189, 259, 391v.; H.C. Touw, I, 436, 581 en II, 173; *Yad Vashem*, 416v. en 961.

- 137. Oene Huistra** (geboren 9.9.1903 te Scharnegoutum, zoon van P. Huistra en T. Hogenbrug-overleden 1.8.1999 te Leeuwarden; begraven te Scharnegoutum); studie R.U. Utrecht; kandidaat te Scharnegoutum (1929); hervormd predikant te Sloten (4.5.1930-1934), te Midwolda (17.6.1934-23.5.1937), te Zelhem (30.5.1937; pastorie beschadigd bij bombardement op 23.3.1945) en te Menaldum (15.6.1947-16.9.1968 wegens emeritaat); gehuwd op 23.4.1930 met **Aaltje Geziena Brouwer** (geboren 10.10.1904 te Ruinerwold-overleden 26.4.1999 te Meppel).

Volgens de heer Jan Oonk te Zelhem had het echtpaar joodse onderduikers in huis. Eén onderduiker, Lenie Jacobs (die voor de oorlog al uit Hamburg naar Nederland was gevlucht) verbleef – en daar moet de predikant van geweten hebben – enige tijd in de toren van de hervormde kerk van Zelhem. In het huis naast de kerk beviel zij van een zoon uit een buitenechtelijke relatie.

- 138. Tjeerd Oeds Ma Hylke (Tjeerd) Hylkema** (geboren 16.5.1888 te Leek, zoon van de onderwijzer en Rijkszuivelconsulent Hylke Bonnes Hylkema en Janke Tjeerds Oedsma; NB de ambtenaar van de

Burgerlijke Stand in Leek maakte de fout, om de achternaam van zijn moeder, Oedsma, als voornamen in te schrijven!-overleden 12.9.1962 te Zeist; begraven Gemeentelijke Begraafplaats 'Rusthof' te Amersfoort-Leusden); zijn oom, ds. Kornelis Bonnes Hylkema (1870-1948), was een notoire NSB'er, schrijver van "*Het Nederlansch Fascisme*" en gehuwd met Goverta de Clerq (1877-1948), achterkleindochter van de bekende Reveil-man Willem de Clerq; T.O.M.H. Hylkema studeerde theologie aan de UvA, het Doopsgezind Seminarium en aan het Internationale Quaker Centrum te Birmingham, proponent in 1911 en vervolgens doopsgezind predikant te Giethoorn (28.1.1912-1929), te Amersfoort-Baarn-Bilthoven (1929) en te Amsterdam (1936); vervroegd emeritus: 1.4.1949; hij was de grondlegger van de Vereeniging voor gemeentedagen van de Doopsgezinden in Nederland, later de 'Elspeetsche Vereeniging' geheten, en nam het initiatief tot het stichten van het Nederlandse 'Woodbrookerhuis' te Barchem (12.1.1917). Al in 1920 zette hij zich in ten behoeve van vervolgte Russische doopsgezinden, die dank zij zijn inspanningen naar Canada, De Verenigde Staten of Zuid-Amerika konden vertrekken; ook stichtte hij het Fries Doopsgezinde Broederschapshuis 'Fredeshiem' op de Woldberg ten noorden van Giethoorn (1929); tenslotte was hij nog voorzitter van de Doopsgezinde Vredesgroep; gehuwd op 6.1.1912 te Utrecht met **Jacoba Adriana van der Breggen** (geboren 3.8.1887 te Sassenheim, dochter van Jacobus Adrianus van der Breggen en Wilhelmina Maria van der Breggen-overleden 17.1.1962 te Zeist). Vanaf 1937 verleende ds. Hylkema ook hulp aan door het Naziregiem vervolgte joden in Duitsland. Hij bezocht op 29.11.1938, drie weken na de *Reichskristallnacht*, samen met prof.dr. Victor Rutgers en ds. J.C. Wissing (zie daar) namens het 'Protestants Hulpcomité voor Uitgewekenen om Ras of Geloof' een Quakercentrum voor vluchtelingen en de '*Kirchliche Hilfsstelle für evangelische Nichtarier*' van ds. Heinrich Grüber in Berlijn. Uiteraard betrof het geheime bijeenkomsten. Hylkema stichtte vervolgens het 'Doopsgezind Hulp Bureau voor hulpwerk in mobilisatie- en oorlogstijd' en verzorgde het onderdak voor en het transport van tientallen (half-)joodse kinderen naar Engeland (1939). In de oorlogsjaren *trachtte hij tevergeefs één van zijn joodse gemeente leden, Catharina Eva Philips, te redden. Ze was maar 17 jaar en zat in Westerbork. Op 11 november 1942 ging ze naar Auschwitz waar ze enige dagen later is omgekomen*". Verder gaf hij steun aan joodse onderduikers, organiseerde zendingen van levensmiddelen naar Nederlanders in de Duitse gevangenen (zie daarvoor m.n. het verhaal van Floris Bakels: hij ontving in KL Natzweiler een pakket van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit te Amsterdam met de hartelijke groeten van ds. Hylkema en mevr. Le Cosquino de Bussy) en was hun pleitbezorger in Amsterdam. In de hongerwinter regelde hij als centraal leider van de noodvoeding van de kerken in Amsterdam voedseltransporten uit Friesland. Bibl.: *Fredeshiem, herinneringen van ds. T.O. Hylkema* (Steenwijk, 1960). Lit.: Website '*Wie is wie in Overijssel*'; Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 198 en 333; *Doopsgezinde Bijdragen*, Nr. 41, 157; Alle G. Hoekema, '*Bloembollen*' voor Westerbork. *Hulp door Zaanse en andere doopsgezinden aan (protestants-) Joodse Duitse vluchtelingen*

in Nederland (Hilversum, 2011); Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 184; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 170; Klaas Prins, *Het was God zelf die de tijd deed rijpen*; Ger van Roon, 174.

139. Abraham Hijmans (geboren 5.11.1889 te Overschie, van joodse origine: zoon van de manufacturier Willem Hijmans en Margaretha Elizabeth Hans-overleden 1964), kandidaat te Overschie (1916), ethicus en hervormd predikant te Goudswaard (16.7.1916 - 31.10.1920), te Thamen aan de Amstel (1920-1928), te Nijverdal (2.12.1928-17.2.1946) en te Amsterdam (ziekenhuispredikant 24.2.1946-30.4.1955 wegens emeritaat; woonde Beethovenstraat 124-III; gehuwd op 28.6.1916 te Overschie met **Adriana van Dam** (geboren 19.2.1888 te Overschie, dochter van Adrianus Johannes van Dam en Cecelia van den Berg-overleden).

Ds. Hijmans maakte deel uit van de organisatie van ds. Leendert Overduin te Enschede. Hij ontving op 13.3.1997 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak had geboden aan Wiesje Samuel Prins en haar ouders; voor haar zusje regelde hij een andere onderduikplek. Lit.: A. Bekkenkamp, 74, *Yad Vashem*, 387 en 927 (niet vermeld als predikant in de lijst van *Yad Vashem*).

140. Cornelis (Cor) Poulis Inja (geboren 27.7.1903 te Zaandam, zoon van een sigarenmaker-overleden 23.10.1989 te Baarn), doopsgezind predikant in algemene dienst; zijn ouders waren aangesloten bij de Oostzijdergemeente te Zaandam; hij begon zijn werkzame leven als 'stokkenjongen' bij Dekker's Houthandel aldaar; volgde er catechisatie en wa lid van het doopsgezinde zangkoor en de pas opgerichte Doopsgezinde Jongerenbond; daarnaast werd hij actief lid van de Algemene Nederlandse Geheel Onthouders Bond (ANGOB) en de Transportarbeidersbond.; door toedoen van de doopsgezinde predikanten J.M. Leendertz (zie daar) en T.O. Hylkema (zie daar) kwam Inja onder invloed van het religieus socialisme en het pacifisme; dat leidde ertoe dat hij zich op 25.5.1925 als dienstweigeraar meldde bij de kzaerne in Amersfoort en als gevolg daarvan verbleef acht maanden in de strafgevangenis van Scheveningen; op 20.11.1925 kwam hij vrij, maar mocht niet meer bij zijn oude werkgever terugkeren; als los werkman kon hij aan de slag bij het houtzaag- en schaafbedrijf 'De Prins van Oranje' te Zaandam en deed in 1929 mee aan de grote houtstaking aldaar; begin jaren '30 werd hij lid van het Comité Socialisme en Kerk van zijn vriend en leidsman ds. Frits Kuiper (zie daar); terzelfdertijd leerde hij via een mededienstweigeraar in Hilversum zijn toekomstige vrouw kennen: de lerares in het nijverheidsonderwijs **Ellen Justine Weijl** (geboren 13.7.1903 te Enschede, dochter van de socialistisch denkende joods fabrikant Justus Weijl en Clara Geertruida Coronel-overleden 1968 te Baarn); Ellen en haar moeder waren inmiddels doopsgezind geworden; Cor en Ellen trouwden 14.5.1930 te Hilversum en vestigden zich te Zaandam (Kweekerstraat 10).

Cor zette zich vanaf 1933 in voor de opvang van joodse en andere vluchtelingen uit Duitsland en Oost-Europa; op 20.3.1940 stichtte hij samen met anderen de Werkgemeenschap van Quakers en Doopsgezinden (WQD), later Werkgroep van Doopsgezinden en

Geestverwanten geheten (WDG); hij was aanvankelijk secretaris, later voorzitter van de Zaandamse afdeling; in de meidagen van 1940 zette hij zich in voor de slachtoffers van het bombardement van Rotterdam: hij zamelde kleding en huisraad voor hen in en bezorgde 40 kinderen een tijdelijk onderkomen in de Zaanstreek; vanaf september 1940 begin hij samen met anderen pakketten te versturen naar de 80 'niet-arische' vluchtelingen in kamp Westerbork; op 14.1.1942 wordt hij gedwongen met zijn joodse vrouw naar Amsterdam te verhuizen en raakt daardoor ook zijn baan kwijt; bij uitzondering mogen ze wel hun inboedel meenemen en vestigen ze zich in het huis van Ellens tante aan de Govert Flinckstraat 254; Cor komt in contact met Jacoba van Tongeren, die de leiding had over de verzetsgroep 2000; op voorstel van ds. Frits Kuiper en dr. G.M. Slotemaker de Bruïne wordt Cor vrijgesteld om voor Groep 2000 te werken; hij opereert onder nr. 901, bezoekt hervormde classes en betrouwbare predikanten van de Ned. Hervormde Kerk en de Doopsgezinde Broederschap in Noord- en Zuid-Holland, zamelt geld in voor het werk onder de protestantse joden en zoekt onderduikplekken voor joodse en andere onderduikers; tenslotte legt hij verzetscontacten en verkent objecten van de vijand; ook verstuurt hij met hulp van de doopsgezinde levensmiddelenfabrikanten Honig en Verkade pakketten naar gevangenen in de Naziconcentratiekampen; om veilig te kunnen reizen wordt hij aangesteld tot hervormd hulpprediker; Ellen gaf (onder nr. 901^e) in die tijd leiding aan sociale activiteiten van de WDG, o.a. hulp aan arme gezinnen, vrouwen wie man gevangen zat en zorg voor m.n. voor Duitse gemengd-gehuwde joden die in juli 1943 van Westerbork naar Amsterdam mochten vertrekken; daartoe werd onder Cor's leiding een bureau gevestigd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam (later Doopsgezinde kerk aan het Singel) waarvan Cor de leiding had; om die reden werd hij per 1.7.1943 door de kerkenraad van de Doopsgezinde Gemeente van Edam aangesteld als doopsgezind hulpprediker naast de eigen predikant, ds. Aafke Leistra (zie daar); later werden ook pakketten verstuurd naar de achtergebleven protestantse joden, met name naar hen, die nooit iets kregen; tenslotte werden de acties nog uitgebreid naar andere joden in Bergen-Belsen en Theresienstadt; het 'kerkstempel' zorgde meestal voor goede ontvangst; nadat in het voorjaar van 1944 twee naaste medewerkers waren opgepakt doken Cor en Ellen onder in Baarn; daar trad hij op als hulpprediker van het Rode Kruis afdeling Baarn en als geestelijk verzorger onder de vluchtelingen uit Arnhem; op 12.1.1945 bevestigt de Algemene Doopsgezinde Sociëteit dat Cor als volledig predikant is aangesteld 'in het bijzonder belast met de geestelijke verzorging van geëvacueerden'.

Per 1.5.1947 werd Cor aangesteld tot tweede secretaris van de Doopsgezinde Vredesgroep die zich vooral inzette voor de begeleiding van dienstweigeraars; later ontving hij officieel vanwege het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen het verzoek om de begeleiding en geestelijke verzorging van dienstweigeraars op zich te nemen; in 1973 neemt hij afscheid van de Vredesgroep en beëindigt zijn werk voor defensie; hij woont dan al één jaar samen met zijn oude vriendin Elisabeth (Lies) Levinson (1911-1996); in 1978 wordt hij nog hulpprediker in Baarn voor pastoraal werk in het bejaardentehuis. Bibl.: Dagboek van Cor Inja (Gemeentearchief

Amsterdam, toegangsnummer 1198, inventaris 502). C. Inja, Gabe G. Hoekema, P. Visser, *Geen cel ketent deze dromen*.
Lit.: Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 333; *Doopsgezinde Bijdragen*, Nr. 1, 155vv.; Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 184; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 96, 137, 404v., 416 en 466.

141. Carl Diederich Israël Sr. (geboren 2.9.1878 te Franeker, zoon van hoofdonderwijzer Carl Diederich Israël en Cornelia van Paddenburgh-overleden 1.1.1951 te Hattem); ook zijn broers Petrus Johannes Israël (1881-1960), Theodorus Jacobus Hermanus Israël (1883-1957; zie daar) en Johann Heinrich Christiaan Israël (1886-1974) waren allen hervormd predikant; zijn zuster Wilhelmina Catharina Israël (1875-) was gehuwd met ds. Jan Buenk (1873-1927), de vader van ds. Louis Buenk (zie daar); kandidaat Utrecht; hervormd predikant te Ommeren (17.6.1906-13.5.1917), te Koudekerk aan de Rijn (20.5.1917-5.2.1928), te Hattem (12.2.1928-1.5.1944); emeritus: 30.4.1944. Gehuwd 1) op 29.8.1907 te 's Gravenhage met **Adriana Maria Luteijn** (geboren 17.4.1885 Willemstad, dochter van Adriaan Luteijn en Pieterella Adrianna Vorstheuvel la Brand-overleden 23.3.1946 Zwolle), en 2) op 4.10.1948 te Hattem met **Christina de Bruin** (geboren 6.12.1880 te Rotterdam, dochter van Christiaan de Bruin en Cornelia Antonia Scheffers-overleden 15.5.1951 te Zwolle). Op 4.3.1942 gearresteerd vanwege zijn naam; een maand later werd hij vrijgelaten. Hij hielp de joodse onderduiker Bram de Jong (= Avraham Jinon in Israël; zie artikel in 'Trouw' d.d. 29.9.1984). Lit.: H.C. Touw, I, 237, 247, 251 en 579.

142. Theodorus Jacobus Hermanus (Ko) Israël (geboren 2.11.1883 te Hoorn, zoon van hoofdonderwijzer Carl Diederich Israël en Cornelia van Paddenburgh-overleden 25.3.1957 te Deventer; begraven te Bemmelen), ook zijn broers ds. Carl Diederich Israël (1878-1951; zie daar), ds. Petrus Johannes Israël (1881-1960) en ds. Johann Heinrich Christiaan Israël (1886-1974) waren hervormd predikant; zijn zuster Wilhelmina Catharina Israël (1875-) was getrouwd met ds. Jan Buenk (1873-1927), vader van ds. Louis Buenk: zie daar; hervormd predikant te Feerwerd (1914), te Nieuw-Weerdinge (13.5.1917-18.8.1918), te Wadenhoijen (1918-), te Gramsbergen (30.1.1924-27.11.1927) en te Angerlo en Bemmelen. Gehuwd 1) op 8.1.1914 te Wijhe met **Machtilda Johanna (Jo) Koldewijn** (geboren 2.2.1880 te Dordrecht-overleden 25.9.1937 te Bemmelen; begraven te Bemmelen) en 2) met **Anna Margaretha van Maanen** (geboren 16.10.1892 te Gramsbergen, dochter van de arts Gerrit van Maanen en Johanna Hendrika Rijks-overleden 19.11.1973 te Arnhem; begraven Begraafplaats-Zuid, Oosterbeek). De 'Ds. Israëlstraat' in Bemmelen is naar hem genoemd. Ds. Israël verborg Estella Zippora Kater-van Dam (geboren 9.1.1917 Groningen-overleden 2012), echtgenoot van Philips-employé Henri Kater uit Eindhoven.
Lit.: Geert C. Hovingh en Annemarie van IJsendoorn, *Over het hoofd gezien*, 8, 10vv., 13vv.20v., 24, 26vv, 30vv., 36, 38, 56, 58, 62, 64v., 77v.; Lex Kater, *Het geheim van Adderhorst*.

- 143. Willemina Hendrika's Jacob-Vaillant** (geboren 26.1.1909 te Rotterdam, dochter van Hugo Vaillant, directeur van de Dordrechtse Bank, en Willemina Hendrika Gleichman-overleden 4.5.1981 te Oegstgeest; begraven Oude Algemene Begraafplaats te Doorn, 1^e kl. 1^e soort, M 111); remonstrants proponent (18.5.1935); remonstrants predikant te Katwijk aan Zee.
Ds. 's Jacob-Vaillant was nauw betrokken bij het onderduikerswerk in Leiden; ze was gehuwd op 15.1.1938 te 's Gravenhage met Willem Hugo 's Jacob (8.7.1903 Assen, zoon van Charles 's Jacob en Adriana Mees-30.9.1954 Katwijk), wiens broer, de Rotterdamse advocaat, plaatsvervangend griffier bij de Arrondissementsrechtbank en lid verzet, Rudolf Pieter 's Jacob (geboren 8.9.1905 Almelo), medeoprichter was van 'Vrij Nederland'; hij werd in december 1940 gearresteerd en op 29.9.1941 gefusilleerd te Laren (begraven Oude Algemene Begraafplaats te Doorn).
Lit.: Alphons Siebelt, *"Hij zit bij de onderduikersbond"*, 85 en 162.
- 144. Dr. Anton Johannes** (geboren 1918 Deventer); zijn oudere broer ds. Henri Johannes (geboren 5.8.1917 te Deventer-overleden 16.6.2014 te Amsterdam en aldaar begraven) was eveneens evangelisch-luthers (hulp)predikant, van 1944-1946 te Loenen aan de Vecht en Zeist, en later te Middelburg-Vlissingen, Breda, 's Hertogenbosch en Heusden, en tenslotte Amsterdam); Anton Johannes studeerde theologie aan de VU te Amsterdam (1938-1942), was vervolgens evangelisch-luthers predikant te Edam (13.12.1942-1945), te Delft (tot 1965; daar was hij ook nog leraar Hebreeuws en Grieks aan het Christelijk Lyceum) en te Amsterdam, waar hij van 1965-1981 fungeerde als predikant-directeur van de Lutherse Diaconessen Inrichting; vervolgens nog waarnemend predikant te Deventer (1981) en predikant te Deventer (3.10.1982-1983 wegens emeritaat); daarna was hij nog tot 1988 geestelijk verzorger te Deventer.
Hij bracht in juli 1943 de acht maanden oude joodse baby Ronnie Gobes onder bij het echtpaar Blankenzee te Edam.
Lit.: *Yad Vashem*, 132.
- 145. Wilhelmina Cornelia Jolles** (geboren 17.8.1896 te Breda, dochter van ir. Cornelis Albertus Jolles, ingenieur bij Waterstaat, en Wilhelmina Cornelia Westra van Holthe-overleden 29/30.12.1979 te Oosterbeek; crematie 2.1.1980), proponent (1937); doopsgezind predikant en schrijfster te Pieterzijl-Grijpskerk (17.10.1937-16.10.1938), te Gorredijk-Lippenhuizen (1939-1949) en te Surhuisterveen (30.10.1949-31.1.1953 wegens emeritaat).
Ds. Jolles nam de joodse onderduiker Karlheinz Kämpf in huis.
Lit: Alle G. Hoekema, *'Bloembollen' voor Westerbork. Hulp door Zaanse en andere doopsgezinden aan (protestants-) Joodse vluchtelingen in Nederland* (Hilversum, 2011).
- 146. Cornelis Ruurd de Jong** (geboren 1911-overleden 19.9.1990 te Deventer, ziekenhuis), kandidaat te Zandvoort; hervormd hulppredikant te Vorden (1937-1939) en te Eindhoven (1939-1940), hervormd predikant te Rossum (18.8.1940-1.2.1946), predikant voor bijzonder werk in Zwitserland (1946), en predikant te Nieuwe Pekela (14.3.1948-17.10.1976 wegens emeritaat).

Ruurd de Jong ondersteunde de verzetsgroep van Ted Meines en Jan van den Boomgaard, die zich inzette voor het onderbrengen van joodse kinderen in de Betuwe.

Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 347v.; J.M. Snoek, 152; *Yad Vashem*, 599.

- 147. Hendrik Roelof de Jong** (geboren 20.10.1911 te Heeg, Wymbritseradeel, zoon van Geert Hendriks de Jong, hoofd van de Gravesande-MULO in de Linnaeusbuurt te Amsterdam, en Zwaantina Anna Buffinga-gefusilleerd op 12.2.1945 samen met zeven anderen, onder wie de grote man van het Nationaal Steun Fonds, Walraven van Hall, op de Jan Gijzenbrug te Haarlem-Noord als represaille voor een schietpartij tussen Duitsers en verzetsstrijders op 10.2.1945 te Haarlem; begraven Erebegraafplaats 'Overveen' te Bloemendaal, vak 35); ds. Nicolaas Buffinga (1887-1954), in de oorlogsjaren gereformeerd predikant te Rotterdam (1922-1954); ds. De Jong was gereformeerd hulpprediker te Amsterdam (1.12.1936-augustus 1938; hulppredikant voor de evangelisatiearbeid onder de schippers) en te Leeuwarden (1.8.1938- april 1940) en predikant te Venlo (14.4.1940-12.2.1945); gehuwd in 1940 met **Johanna Hieke (Joop) Wiersma** (geboren 19.5.1916 te Amsterdam-Watergraafsmeer, dochter van Johannes Jans Wiersma, hoofdinspecteur van de Koninklijke Nederlandse Scheepvaart Maatschappij (KNSM), en Gettje Jacobs Schut-overleden 11.12.2012 te Bedum: begraven Algemene Begraafplaats aldaar), die in 1957 hertrouwde met Johannes Catharinus (Jos) Lindeboom (geboren 23.8.1906 te Apeldoorn, zoon van ds. Cornelis Lindeboom en schrijfster Antonia Margaretha de Jong-overleden 30.9.1972 te Baarn; begraven Algemene Begraafplaats Bedum), burgemeester van Leens (1951-1962) en Bedum (1962-1971), die eerder gehuwd was (gescheiden); Jacob Wiersma (1909-1944), broer van Joop Wiersma, was kantoorbediende en verzetsman; op 18.9.1944 werd hij gefusilleerd te Amsterdam.
- Ds. De Jong vroeg in de zomer van 1943 aan Arie van Mansum in Maastricht om een LO-afdeling voor Limburg op te richten (die uiteindelijk rond de 150 joodse onderduikers heeft ondergebracht en verzorgd). Hij regelde zelf een onderduikplek voor Martin Schneiderman, joodse kapper uit Maastricht, op een adres in Venlo. ... *Via Jaap Musch, broer van Gerard (Musch) werden sommige (joodse; GCH) kinderen naar Henk de Jong in Venlo gebracht. Met zijn echtgenote Joop Wiersma bracht hij daar kinderen onder dak. 'Musch kwam soms met zeven of acht kinderen tegelijk aanzetten', aldus Joop, 'de hele kamer was er dan vol mee. "Mevrouw, mag ik even een drukje doen?" zei er eentje. Daar zat zo'n hummeltje dan, weggehaald bij pappa en mamma, in een wildvreemde huiskamer in Venlo. Je deed wat je kon, maar het was een vreselijke situatie'. ...* Ook onderhield De Jong contacten met de 'Groep Albrecht', een organisatie die zich vooral bezig hield met spionage en het verzamelen van inlichtingen voor 'Londen'. *Na een poging van de SD hem te arresteren (in de nacht van 4 op 5.3.1944) was hij (Henk de Jong; GCH) uitgeweken naar het noorden. In Amsterdam (hij zat daar o.m. ondergedoken bij zijn tante Tjits Buffinga in de Valeriusstraat) werkte De Jong voor Trouw en werd hij belast met de geestelijke verzorging van onderduikers'. Hij zat ook ondergedoken op het adres*

Valeriusplein 2, waar de *Trouw*-leiding regelmatig vergaderde. Op 27.1.1945 werd hij samen met Walraven van Hall (de man van de NSF, financier van het verzet) gearresteerd op het notariskantoor Rijkens, Leidsegracht 13-15, dat door de *Sicherheitspolizei* bezet was. Niet land daarna werd hij gefusilleerd in Haarlem.

Lit.: N. Buffinga, *De krijg is des Heeren. Levensschets van Ds. Henk de Jong*; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 237v., 346 en 412; *Het Grote Gebod*, I, 124; De Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, III, 114v.; *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 7 (mei 2005), 52v.; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 368; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; Gert van Klinken, artikel *Gesprek met Johanna Hieke (Joop) Wiersma* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 9 (december 2005), 12-17; Gert van Klinken, *Strijdbaar & Omstreden*, 185 en 193; J.M. Snoek, 152 en 155; *Van kansel tot barak*, 172v.; N. Willemse, *Een arbeider in 't licht van de oogstdag*; *Yad Vashem*, 577 en 759.

148.

Dr. Johannes Marie (Joop) de Jong (geboren 23.12.1911 te Leiden, zoon van rijksambtenaar Cornelis Hendrik de Jong en Wilhelmina Annetta Clasina Bink-overleden 12.10.1968 op hotelkamer in Düsseldorf, D.; begraven Algemene Begraafplaats, Stompetoren; de uitvaartdienst werd geleid door ds. J.J. Buskes en prof.dr. H.J. Heering); studie theologie aan de RU te Leiden (1931) en te Boston (USA; 1937); kandidaat in Gelderland (1935); jeugdpredikant bij de Vrijzinnige Christelijke Jeugdcentrale te Amsterdam (12.9.1937-1941); hervormd predikant te Noord-Schermer en Oterleek (Stompetoren; bevestigd door ds. D.J. Aris (zie daar) 6.7.1941-1948 eervol ontslagen met de bevoegdheid van emeritus); voorganger Vereniging Vrijzinnig Hervormden te Amsterdam als opvolger van ds. B. Aris (1948-1950); zie daar; vrijzinnig-hervormd predikant te Amsterdam (1950-1955); conrector van het Theologisch Seminarium van de Nederlandse Hervormde Kerk te Driebergen (20.3.1955, ingeleid door de rector, dr. H. Berkhof, zie daar); vervolgens rector, als opvolger van Berkhof (1960-1968); gehuwd met **Neeltje Schermerhorn** (geboren 13.2.1908, dochter van Teunis Schermerhorn en Trijntje Honig-overleden 9.9.1965 te Amsterdam); lerares Nederlands; zij was een zuster van prof.dr. Willem Schermerhorn, landmeetkundige en politicus, minister-president (1945-1946) en van ir. Dirk Schermerhorn, ingenieur en communist, die meehielp aan de opbouw van de Sovjet-industrie (o.a. aanleg van Moskouse metro) en tijdens de grote zuivering van 1936 werd geëxecuteerd wegens spionage); In de jaren dat dr. De Jong jeugdpredikant voor de vrijzinnige groepen in Amsterdam was voerde de VCSB op zijn instigatie Vondel's 'Lucifer' en Stefan Zweig's 'Jeremia' op. In 1941 – hij woonde toen al in Stompetoren – wist hij de dichter Martinus Nijhoff te bewegen een Kerstspel te schrijven voor de jongeren. Nijhoff bracht het stuk anoniem uit (hij wilde geen lid worden van de *Kulturkammer*) onder de titel '*De Ster van Bethlehem*' en het werd op 26.12.1941 voor het eerst uitgevoerd in de Nieuwe Remonstrantse kerk aan de Diepenbrockstraat te Amsterdam onder regie van Ben Albach. 'De Ster' heeft vervolgens tijdens de oorlog en lang daarna zijn duizenden verslagen. In 1944 organiseerde De Jong de opvoering van het Pinksterspel "*Des Heilands Tuin*" van

Nijhoff in de Grote Kerk van Alkmaar, omdat de kerkenraad van de Remonstrantse Gemeente te Amsterdam opvoering daar niet had toegestaan.

De Jong was actief in het verzet. Hij mobiliseerde zijn gemeente om onderdak te bieden aan vluchtelingen en in de hongerwinter voedsel te bieden aan uitgehongerde stedelingen. Hij zocht onderduikplekken voor joden en zelf verschaft hij tijdelijk onderdak aan de latere historicus en muzikrecensent Salvador (Dorke) Bloemgarten (geboren op 11.10.1924 te Brussel-Schaarbeek, zoon van Victor Bloemgarten en Bernardine Hertog), broer van de joodse student-medicijnen en verzetsstrijder – hij was lid van Groep 2000 en van de Persoonsbewijzencentrale – Rudolf (Rudi) Bloemgarten. Rudi was o.m. betrokken was bij de overval op het Amsterdamse bevolkingsregister op 27.3.1943 en als gevolg daarvan werd gearresteerd en op 1.7.1943 gefusilleerd in de duinen bij Overveen. Dorke beleefde de bevrijding op 13.4.1945 bij de rooms-katholieke boer Toon Santing te Hengforden bij Olst. Vanaf 1943 bezocht Willy Pos, een ondergedoken joodse leraar Nederlands (Joods Lyceum, Amsterdam), geregeld 's nachts de pastorie van ds. de Jong om er de bibliotheek te raadplegen van diens vrouw, Neely de Jong-Schermerhorn, die ook Nederlands had gestudeerd. Soms verbleef Pos korte tijd op de zolder van de hervormde kerk, bijvoorbeeld om er een Kerstviering te volgen. Daar werden na een dropping ook tijdelijk wapens opgeslagen. Begin 1945 werd ds. de Jong gearresteerd, maar een cipier van de Alkmaarse gevangenis liet hem vrij nadat De Jong hem ervan overtuigd had dat de oorlog niet lang meer zou duren. Bibl.: postuum uitgegeven artikelen en biografische schets onder de titel *Vorrang aan de toekomst* (Nijkerk, 1969). Lit.: *Biografisch Lexicon*, deel 4, 235; E.D.J. de Jongh, *Buskes*, 396; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 212v.; Francine Moormann-Albach, *Verbannen erfgoed*; Hans van der Veen (red.), *Spelen onder spanning*.

- 149. Joost Gerard de Jong** (geboren 5.3.1916-overleden 14.4.1997; begraven te Hogebeintum), kandidaat te Rotterdam (1941), vrijzinnig-hervormd predikant te Peins-Zweins (29.6.1941-23.6.1947), te Delft (vrijzinnig; -1950), te Langezwaag (10.9.1950-18.1.1959) en te Hogebeintum (1959-); gehuwd met **Antje Blom** (geboren 17.8.1918-overleden 13.8.1986).

Hij werd gearresteerd wegens hulp aan joodse onderduikers, maar na twee weken weer vrij gelaten.

Lit.: H.C. Touw I, 435 en 581.

- 150. Johannes Christoffel Jonkers** (geboren 26.11.1902-overleden 15.3.1983 te Ede; begraven Oude Algemene Begraafplaats te Ede), hulpdiensten te Monster (1.9.1934-1.4.1935) en te Rotterdam-Zuid (Katendrecht; 1.4.1935-1.10.1936); gereformeerd predikant te Abcoude (18.10.1936-2.2.1941), te Scherpenzeel (16.2.1941-2.12.1945) en te Delft als opvolger van ds. C.P. Boodt (12.12.1945-31.12.1971 wegens emeritaat); hulpdiensten te Oosterbeek (8.10.1971-1.12.1972); schilder van stillevens; 'catechiseermeester van Okke Jager'; gehuwd met **Johanna Christina Klammer** (geboren 27.9.1905-overleden 9.7.1990).

Ds. J.C. Jonkers van Scherpenzeel moest zelf met zijn gezin onderduiken, toen verraden werd dat hij vier joden in huis had.
Lit.: G.J.van Klinken, *Opvattingen*, 397.

- 151. Adolf Johannes (Dolf) Jorissen** (geboren 5.11.1924 te Apeldoorn, zoon van Adolf Johannes Jorissen Sr. en van den Berg-overleden 11.8.2011 te Apeldoorn, verpleeghuis 'Casa Bonita'; begraven Oude Algemene Begraafplaats te Rijssen); zijn tante, Pieterella Jannette Jorissen, was gehuwd met Cornelis Bernard Koolhaas, broer van ds. Gerard Jan Koolhaas (zie daar); hervormd predikant ('op het snijvlak van de Gereformeerde Bond en de Confessionele Vereniging'); na zijn eindexamen middelbare school in Delft overwoog hij theologie te gaan studeren.

Door de oorlogsmisère en door zijn contacten met het zogenaamde Lemeler Convent (zie H. Berkhof, GCH) ging de betekenis van het geloofsleven in concrete situaties leven. Dat convent was een groep predikanten die zich moedig verzetten tegen het nationaalsocialisme en daadwerkelijk ook Joden hielpen. Hun geloofsovertuiging en de theologie van Bonhoeffer, die Jorissen in die tijd las, waren er medeoorzaak van dat hij theologie wilde gaan studeren.

Volgens zijn zoon, ds. Dirk Jorissen te 's Gravanzande, bracht hij in opdracht van Berkhof o.m. brieven rond aan verzetsmensen en ondergedoken joden.

Ds. Jorissen studeerde aanvankelijk in de bètawetenschappen, maar ging onder invloed van zijn ervaringen in de oorlog later over naar theologie aan de RU te Utrecht (1945-1951); kandidaat te Rijssen (1951); hervormd predikant te Wilsum (3.6.1951-25.9.1955), te Oudshoorn (1955), predikant voor het jeugdwerk van de Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond (1960); predikant te Amersfoort (18.6.1967-10.10.1976) en te Beekbergen (24.10.1976-31.12.1987 wegens emeritaat); daarna nog een jaar actief in Breukelen; voorzitter van de Wilma-stichting, die werk uitgaf van de christelijke schrijfster Willemmina Vermaat (1873-1967); gehuwd met **Hendrika (Ria) ter Harmsel** (geboren 18.12.1922 te Rijssen-overleden 16.4.2010 te Nunspeet).

Lit.: S.C. Bax, *Een predikant met dichtersbloed*, in: *Kerk en Godsdienst* (d.d. 2.6.1001).

- 152. Dr. h.c. Jacob Jetzes (Jaap) Kalma** (geboren 17.5.1907 te Hantumhuizen, zoon van Jetze Jacobs Kalma en Gerritje Alberts van der Hem-overleden 23.5.1991 te Leeuwarden), studie theologie aan de RU te Leiden; lid en voorzitter van de Vrijzinnig Christelijke Studentenbond; met studiegenoten Jaap van Benden, Hilda (Verweij-)Jonker, Willem Klaar, Dirk Oosten, L.H. (Bart) Ruitenber, A.R. Scholten, K. Terpstra, Max Stokvis (joods) en Sip Zeilstra sloot hij zich aan bij de Sociaaldemocratische Studentenclub; ze onderhielden ook nauwe contacten met dr. Willem Banning; vrijzinnig-hervormd predikant te Hogebeintum (1938-1940), te Waaksens/ Brantgum (1940-1943) en te Warga (1943-1946); ook kerkhistorisch en volkenkundig publicist; gehuwd op 13.1.1932 door dr. Nicolette A. Bruining met de studente theologie **Froukje Koops** (geboren 19.6.1905 te 's Gravenhage, dochter van een onderwijzer). J.J. Kalma vormde aan het begin van de oorlog met E.B. Folkerstma

en R.P. Sybesma samen een (Friese) Bewegingsraad die de ‘volkse’ stroming in Friesland zou vertegenwoordigen. Omdat Sybesma het nationaalsocialistische gedachtengoed propageerde, leidde dat al vroeg in tot een scheiding. Na de oorlog wilde Kalma tevergeefs ‘de sprong wagen naar een Nederlandse Labour Party’. Het echtpaar kreeg op 28.5.1974 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het veel joden had gehuisvest in de pastorie te Warga – o.a. Mirjam Cohen en Naomi Noot – en tal van anderen elders had ondergebracht; na de oorlog schreef ds. Kalma twee brochures waarin hij zich uitspraak vóór de joodse instituten die de oorlogspleegekinderen teruggeisten.

Bibl.: *Redt de Joden! Wat gebeurt er met de Joodsche oorlogspleegekinderen?* (Amsterdam, 1946) en *Nogmaals, redt de Joden!*

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 296-299; Jochum Dijkstra, *En de vlaggen wapperden*, 24; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 394, 415, 419, 437-442; Ger van Roon, 229; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 124, 127; Elma Verhey, *Om het Joodse kind*, 31, 143-145 en 156; *Yad Vashem*, 243, 316, 453, 684, 859 en 989.

- 153. Jannes Kampman** (geboren 9.5.1905 te Ommen, zoon van Zwier Kampman en Jennigje Scheffer-overleden 9.7.1992 te Ede; begraven Nieuwe Algemene Begraafplaats te Ede, Asakkerweg), christelijk gereformeerd predikant te Opperdoes (eerste predikant! 13.12.1936-1946), Hoogeveen (24.11.1946-11.3.1956), Rijnsburg (21.3.1956-26.7.1964) en Ede (5.8.1964-3.4.1975 wegens emeritaat); gehuwd met **Gerritdina Johanna van Elburg** (geboren 1904-overleden 10.11.1993 Bennekom, ‘*De Breukelderhof*’; zuster van de verzetsman Frederik Jan van Elburg (3.2.1908 Stad Ommen-overleden aan de gevolgen van zijn gevangenschap in Dachau op 19.12.1945 te Enschede), die in 2015 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding ontving.

“Bekend is ook dat ds. Ds. J. Kampman, Christelijk Gereformeerd predikant te Opperdoes, al voordat de LO in actie kwam (voor de oprichting in 1942) zich intensief bemoeide met het huisvesten van Joodse onderduikers. Hij verzorgde minstens drie complete gezinnen”.

“J. Kampman heeft een stroom van onderduikers, waaronder vele Joden, met gevaar voor eigen leven en dat van zijn gezin, opgevangen. In de loop van de oorlog dook deze “Visser van mensen” zeer diep in de illegaliteit: hij werd in Opperdoes één van de steunpilaren van de ondergrondse en de hulp aan vervolgd. Jonge mannen die werden opgeroepen voor de Arbeitseinsatz werden door Kampman aan de pastorie ontboden om ze te adviseren te weigeren en onder te duiken. De predikant uit Opperdoes zorgde dan voor vervalste papieren. In december 1944 wil de vijand Kampman oppakken. De predikant weet te ontkomen en vlucht naar Andijk. Kampman bleef tot aan de bevrijding ondergedoken en wijdde zich in die tijd helemaal aan het illegale werk. Hij hielp o.a. ene Jaap en ene Stella aan een onderduikplek in Andijk; zij overleefden de oorlog en vertrokken vervolgens naar de V.S. Met anderen liep het minder goed af: het joodse echtpaar Maurits Salomon Godschalk (handelaar in manufacturen, meubels en hout; geboren 20.12.1882 Stad Ommen) en Leentje Godschalk-Coltof (geboren 1.10.1886 gemeente Opsterland)

uit Castricum (Doktersstraat 23), dat hij onderbracht op een boerderij bij Ommen, werd ontdekt door bewakers van kamp Erica toen het – nadat dichtbij een vliegtuig was neergestort – naar een andere onderduikplek werd vervoerd. M.S. Godschalk werd op 13.11.1943 bij een vluchtpoging doodgeschoten (hij ligt begraven op de Nederlands Israëlitische Begraafplaats van Ommen), zijn vrouw werd gedeporteerd en op 19.11.1943 omgebracht in Auschwitz. Hun beide getrouwde kinderen kwamen met hun partners ook om in de vernietigingskampen (volgens H.F.J. Kampman te Ede).
 Lit.: Sjoerd Leiker (eindred.), “West-Friesland in de jaren 40/45 – Schetsen van het verzet in Oostelijk West-Friesland”, 6; W.A. Capellen, a.w.

- 154. Cornelis (Cor) Kapteyn Dzn.** (geboren 12.12.1895 te Oegstgeest, zoon van Dirk Kapteyn en Henderijntje van Dam-overleden 4.1.1965 te Amsterdam), onderwijzer te Rijnsburg en te Andijk; kandidaat (1924); gereformeerd predikant te Moerdijk (met name onder schippers; 28.6.1925-14.4.1929); gereformeerd missionair predikant onder de joden te Amsterdam (17.4.1929-4.1.1965); gehuwd op 18.6.1925 te Andijk met **Jantje Vriend** (geboren 5.11.1896 te Andijk, dochter van Pieter Vriend en Neeltje Zwier-overleden 20.9.1976 te Amsterdam).

“Midden in deze gezegende periode van volhardend werken is de oorlogstijd gekomen. Toen was er al met zovelen goed contact gelegd, dat er in het hulp verlenen aan onderduikende Joden voor hem een nieuwe taak was weggelegd. Hoevelen hij in die tijd een vluchtweg heeft helpen wijzen; hoe velen van zijn altijd gewillige dienst gebruik en misbruik hebben gemaakt; wat hij er zelf voor opofferde, dikwijls ten koste van zichzelf en zijn gezin; wat het hem aan gevaar en gevangenschap bracht... ds. Kapteyn bleef getuige van de Naam van de Here Jezus. Hij ontwapende door zijn simpele belijdenis bezettende macht en waarschuwend vriend. Opgepakt en lange tijd vastgehouden kwam hij op onverklaarbare wijze zo weer vrij. Wist de Duitser niet wat hij met deze getuige aan moest? Hij leek zo ongevaarlijk, kinderlijk vertrouwend, in ieder geval geen verzetsman en nog minder “deutschfeindlich”. Alleen maar een man, die altijd bereid was om rekening af te leggen van zijn geloof en vertrouwen in de levende Heiland. Na de oorlog werd het gehavende werk voortgezet. Al was de joodse bevolking in Amsterdam gedecimeerd, voor ds. Kapteyn bleef er werk genoeg over. Hij ging zijn bekende gang: bezoeken, schrijven, spreken; altijd maar volhouden, geduldig spreken over het Oude Testament en de profetieën over de komende Messias. Bedreven in de Schriften, thuis in de gewoonten en gebruiken van de Joden, vriend van Abrahams kinderen, zette hij zijn tocht voort”.

Ds. Kapteyn werd wegens hulp aan Joden gevangen genomen – hij zat van 4.5.1942-12.12.1942 gevangen in Beekvliet, Sint Michielsgestel, en van 23.2.1944 tot 5.4.1944 in Vught – en verhoord door Sachbearbeiter Nagel. Deze vroeg Kapteyn, waarom hij Joden geholpen had bij het onderduiken. En het antwoord was, dat Christus ons dat geleerd heeft en dat deze bijzonder aangedrongen heeft op barmhartigheid voor de Joden. Ds. Kapteyn las uit zijn bijbel voor Romeinen 11: 30-32. De heer Nagel antwoordde niets, maar liet het

door ds. Kapteyn gezegde, met het Schriftbewijs erbij, kort in de protocollen invullen. Toen verder aan ds. Kapteyn gevraagd werd waar de ondergedoken Joden waren, zei hij, dat hij dat niet kon zeggen. En het tot grote verbazing van ds. Kapteyn gegeven weerwoord was: “Als ik op uw standpunt stond, dan vertikte ik het ook, om het te zeggen”. En aan de typiste werd gedictieerd voor het protocol: “Wo diese Juden sind, kann ich nicht sagen”. Tegen het einde van de oorlog droeg ds. Kapteyn zorg voor niet minder dan 126 joodse onderduikers. Was Kapteyn de predikant die Hartog Jacobs en Berta Jacobs-van Wien aan verschillende onderduikadressen hielp? Lit.: Th. Delleman, 147v., 224, 491 enz.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 3, 87v.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 101 enz.; P.G. Kunst, *In memoriam in: Jaarboek 1966 GKN*, 443vv.: J.M. Snoek, 3 en 165; *Yad Vashem*, 935.

- 155. Gerard Kater**, kandidaat te Amsterdam (1941); doopsgezind predikant te Berlikum (1.9.1941-1946) en Damwoude (7.7.1946-1951); daarna was hij leraar aan de Rijks Pedagogische Academie te Leeuwarden (1951). Gehuwd met **Melena Eelkje Hoekstra**.

“Soms probeerden predikanten om de gemeenteleden die zich bij de NSB of andere Naziorganisaties hadden aangesloten, te bekeren. Dit leverde vaak geen resultaat op. Ds. Gerard Kater probeerde dat met de zoon van een plaatselijke NSB-er die bij de SS was gegaan en meehielp joden op te pakken. Maar hij slaagde er niet in. Aan de andere kant gaf een plaatselijke doopsgezinde NSB-er hem vaak waardevolle gegevens”. Ds. Kater werd op 12.8.1943 gearresteerd wegens hulp aan onderduikers, maar kwam na enkele maanden gevangenschap weer vrij. De politiemann die hem arresteerde bood daarvoor zijn excuses aan. Bij zijn verhoor vroeg hij hem waarom hij zich had ingezet voor onderduikers, waarop hij antwoordde dat hij niet meer dan als zijn plicht beschouwde.

Lit.: Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 177, 189, 195; Herman Keuning, *Herinneringen aan onze studietijd*.

- 156. Cornelis Keers**, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 22.11.1907 te Hilversum, zoon van winkelier Lourens Cornelis Keers en Christina Elberta van den Brink, tweelingbroer van Hendrik Jan Frederik Keers-overleden 7.4.1990 te Apeldoorn; begraven Lemelerveld), hervormd predikant Lemelerveld (25.10.1936-12.5.1944; hecht bevriend met ds. H. Berkhof; zie daar), hulppredikant hervormde kapel Assen (evangelisatie, Oosterhoutstraat; 12 mei 1944-1947), Rotterdam-Feijenoord (1947-1954), Amsterdam (Koepelkerkgemeente; 14.3.1954-1964), Amsterdam (Noorderkerkgemeente; 1964-30.11.1972 wegens emeritaat); gehuwd met **Maria Bokhorst** (geboren 10.1.1914-overleden 1.1.2009). Vestigde zich vervolgens in Epe. Naar hem werd een straat genoemd in Lemelerveld. In 2013 ontving het echtpaar postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het eind 1942 samen met ds. H. Berkhof voor de zeventienjarige Erica Deen een veilige onderduikadres had gevonden (op boerderij ‘Genista’ van Hendrik en Mina Grootemarsink aan de Zonnenbloemweg te Lemele: ook zij ontvingen de *Yad Vashem*-onderscheiding) en later, toen dat adres niet meer veilig was, bij zijn

zuster Stien, gehuwd met ds. Piet Visser in Apeldoorn (zie daar) en bij zijn andere zus Gon, gehuwd met hoofdonderwijzer Jan Jonker in Sibculo. Ook zij allen ontvingen de *Yad Vashem*-onderscheiding "Ds. Wesseldijk heeft in de oorlog nog een ander joods meisje geholpen, Willie Rood, dat bij een collega van hem in het dorp (= ds. Keers?) ondergedoken was, waar ze nooit naar buiten kon. Hij haalde haar af en toe een paar weken in huis, zodat ze meer bewegingsvrijheid had". Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 283; *Yad Vashem*, 959?

- 157. Abraham Keuzekamp** (geboren 5.9.1881 te Schiedam, zoon van Abraham Keuzekamp en Maria Elizabeth Cramer-overleden 1.11.1972 te Apeldoorn aan de gevolgen van een aanrijding door een bromfietser; begraven Begraafplaats 'Heidehof' te Ugchelen), kandidaat te 's Gravenhage (1907); hervormd predikant te Kolderveen en Dinxterveen (22.12.1907-18.10.1914), te Nieuw-Buinen (25.10.1914-7.12.1919), te Emmen (evangelisatie; 14.12.1919-9.9.1923), te Uithuizermeeden (16.9.1923-4.9.1932), te Lemmer, Eesterga en Follega (1932-1947 wegens emeritaat); hulppredikant te Apeldoorn (1947-1957) en daarna nog geestelijk verzorger aan het Dr. Van Seventer-sanatorium. Ds. Keuzekamp weigerde achter het bordje '*Verboden voor Joden*' te preken en moest daarop voor de kantonrechter in Leeuwarden verschijnen. Op 1.2.1944 nam hij de joodse mevrouw Gerstner en haar ernstig zieke zoon Ernst Gerstner in huis (ze werden per ambulance door verzetsmensen naar de pastorie gebracht). Ernst overleed op 1.5.1944 in de pastorie en werd 's nachts in de pastorietaan begraven. Op 18.4.1945 werd het lichaam van Ernst Gerstner onder grote belangstelling ter aarde besteld op het kerkhof van Lemmer. Lit.: H.C. Touw, I, 397.
- 158. Dr. h.c. Francois Kleijn** (geboren 22.11.1887 te Dordrecht, zoon van kantoorbediende en distillateur Machiel Kleijn en Adriana Maria Schellenbach-overleden in oktober 1970 Delft; crematie te 's Gravenhage); broer van de acteur en regisseur Kommer Kleijn (1893-1982); proponentsexamen (27.6.1919); remonstrants predikant te Lochem (16.11.1919 bevestigd door prof.dr. G.J. Heering, zie daar-1923), te 's Gravenhage-Scheveningen (1923), later predikant in algemene dienst (1944) en lid van de Commissie tot de Zaken van de Remonstrantse Broederschap (tot zijn pensionering in 1954), maakte in 1931 en in 1933 in opdracht van het Vrijzinnig Protestantisme reizen naar Nederlands Oost-Indië en vormde er tal van vrijzinnig-godsdienstige groepen. Hij was ook één van de drijvende krachten achter de 'Woodbrokers' in Barchem (hij was secretaris, later voorzitter van de Vereniging van Woodbrokers in Holland); tenslotte was hij hoofdredacteur van het '*Remonstrants Weekblad*' en curator van de Leidse Universiteit; gehuwd op 22.10.1919 te Amsterdam met **Cor van Houwelingen** (geboren 8.3.1893 te Hardinxveld, dochter van Leendert van Houwelingen en Hendrika van der Plas-overleden). Ds. Kleijn schreef in 1941 samen met dr. W.R.M. Noordhoff (zie daar) en dr. H.P. Wiardi Beckman het boekje '*Dat wat blijft*', dar prompt door de bezetter in beslag werd genomen. Hij was afgevaardigde namens de Remonstrantse Broederschap in het in de zomer van 1940 al opgerichte Convent van Kerken en stelde daar – bij

het begin van de jodenrazzia's te Amsterdam – voor om, als zich weer een razzia zou voordoen, de Nieuwe Kerk open te stellen voor joodse en andere vervolgd. Predikanten in toga en priesters in habijt zouden dan de uitgangen bewaken. Het voorstel haalde het niet, maar lekte wel uit en dat kostte hem enkele weken 'Oranjehotel'. Ds. J.J. Buskes, die hem had ondersteund in het Convent, schreef naar aanleiding daarvan: *“Indien het voorstel van dr. Kleijn wel aanvaard was geworden, zouden de kerken in het voetspoor van de illegaliteit besloten hebben tot burgerlijke ongehoorzaamheid, tot uitdrukking gebracht in een daadwerkelijke solidariteit met de joden en een bovengewelddadig verzet in de geest van Gandhi, een publieke demonstratie evenals de Februaristaking”* (dr. J.J. Buskes, artikel ‘Een remonstrantse demonstrant’ in Trouw d.d. 5.5.1975). Kleijn zocht zelf onderduikplaatsen voor joden en ondersteunde zijn beide zoons en het kostersechtpaar Pleijsier om rond de driehonderd onderduikers, onder wie een aantal joden (zo: Zilpa Meibergen), onder te brengen in de voormalige Remonstrantse kerk aan de Laan 22 in 's Gravenhage (het gezin Kleijn woonde op het adres Laan 24). In de nacht van 8 op 9.12.1944 werd het onderduikhol bij een razzia ontdekt. Ds. Kleijn, zijn beide zoons, de koster en zijn broer, die organist was, werden met enkele onderduikers gearresteerd. Behalve ds. Kleijn – die op 8.3.1945 werd vrijgelaten – werden de anderen via het 'Oranjehotel' in Scheveningen op transport gesteld naar Duitsland. Onderweg wisten de gebroeders Kleijn uit de trein te ontsnappen en doken onder. De Pleijsiers overleefden eveneens de oorlog. Het kostersechtpaar ontving in 2010 de *Yad Vashem*-onderscheiding.
 Lit.: J.J. Buskes, *Waar stond de kerk?*, 65 en 69; J.J. Buskes, *Hoera voor het leven*, 69; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 78, 170, 176; L. de Jong, *Het Koninkrijk VI*, 22; J.M. Snoek, *The Greybook*, 128; J.M. Snoek, *De Nederlandse kerken en de Joden*, 98; *Yad Vashem*, 470.

- 159. Nicolaas Bastiaan Knoppers** (geboren 3.3.1917 te Almelo, zoon van de gereformeerde predikant dr. Bastiaan Antonie Knoppers (1883-1968) en Annetje Valkenier, presidente van de Nederlandse Christen Vrouwen Bond (NCVB)- overleden 28.10.2006 te Sherwood Park, Alberta, Canada), gereformeerd predikant te Lollum en Waaxens (25.10.1942-27.1.1946); te Hardenberg (10.2.1946-4.12.1949), te Hilversum (8.12.1949-13.5.1955); overgegaan naar de *Christian Reformed Church in Canada* (1955); predikant te Edmonton (1955-1960), te Montreal (1960-1968) en evangelisatiepredikant te El Paso (Texas, USA; 1968-1971); tenslotte is hij van 1971 tot zijn emeritaat in 1982 predikant van de *Red Deer-First Christian Reformed Church (Canada)*; medeoprichter van *King's University*, een christelijke universiteit in Edmonton (Alberta); gehuwd in 1942 met **Bartha Maria Boon** (geboren 20.7.1918 te Amsterdam-overleden 15.8.2012 te Edmonton).
'Daar (in Lollum, GCH) is hij actief in het verzet. Hij en zijn vrouw bieden onderdak aan Joden en andere onderduikers en verbergen wapens in de pastorie en kerk. Die wapens worden vaak 's nachts vervoerd via sloten terwijl Duitsers op de wegen patrouilleren. Als de L.O. midden 1944 dreigt geen voedselbonnen meer te zullen leveren aan Groep 2000 als de groep niet alle adressen aan hen geeft, weigert

de Groep dat te doen. Een paar predikanten, onder wie ds. Knoppers, brengen de Groep met knokploegen in contact die bereid zijn overvallen op distributiekantoren te plegen. Zo worden alsnog de benodigde 4.500 voedselbonnen per periode verkregen.
Lit.: Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 423.

- 160. Jacob Dikus Koers**, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 7.3.1910 te Noordwijk aan Zee, zoon van ds. Nicolaas Koers en Agatha Neletta Schager-overleden 13.8.1990 te Alphen aan de Rijn; begraven Algemene Begraafplaats, Oude Zeeweg 36, Noordwijk); gereformeerd hulppredikant te Enschede voor de evangelisatiearbeid (6.1.1937-30.6.1939), predikant te Eibergen-Rekken (30.7.1939); vlootpredikant NOI (oktober 1945); emeritus: 11.11.1948; geestelijk verzorger van de Stichting Bloemendaal te Loosduinen (1948) en directeur van de gereformeerde Stichting voor Maatschappelijk Werk in Zuid-Holland (1.11.1956); gepensioneerd op 21.3.1975; op 9.7.1939 te Hilligersberg gehuwd met **Maria Daniëlla van Kempen** (geboren 15.10.1912 te Montfoort-overleden 23.10.1998 te Amsterdam).

“In deze gemeente (= Eibergen-Rekken; GCH) maakte hij de oorlogsjaren mee en was hij actief in het verzetswerk: joden werden verborgen in de pastorieën op de zolder van de kerk. Voor dit verzetswerk werd hij onderscheiden: tijdens één van zijn reizen naar Israël, als reisleader van de Nederlandse Christelijke Reisvereniging, ontving hij de zilveren medaille van Jad Wasjeem en ook werd hij onderscheiden met het Verzetshedenkingskruis”.

Ds. Koers ontving op 8.3.1972 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak had geboden aan broer en zus Jacob Julius en Mina Zion.
Lit.: Jan Verheul, *In memoriam in: Jaarboek 1991 GKN*, 471; *Yad Vashem*, 180, 490, 582 en 820.

- 161. Elisa Cornelis Barend Kok** (geboren 16.11.1902 te Nieuw-Helvoet, zoon van Adrianus Dirk Cornelis Kok en Margaretha Wilhelmina Frederika van Herwerden-overleden 1983 te 's Gravenzande), predikant van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Oudemirdum (1932), te Oosterend (1936) en te Bussum (1939); hervormd predikant te Rotterdam-Charlois (1947) en te Oudenhorn (7.7.1963-1.5.1968 wegens emeritaat); gehuwd op 12.5.1932 te Amsterdam met **Margaretha Johanna Engelkes** (geboren 1901 te Aarlanderveen, dochter van Johannes Wilhelmus Engelkes en Margaretha Antonia Wijna Velthoen-overleden 1966 te Oudenhorn). Het echtpaar ontving op 6.12.1984 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak had geboden aan Leo en Elisabeth Ascher en hun dochter Maja Eveline en twee andere joden.
Lit.: G.F.W. Herngreen, *Een Handjevol Verkenner*, 41 en 162; *Yad Vashem*, 492.

- 162. Reinier Kok** (1890-1982), predikant van de Gereformeerde Gemeente te Veenendaal. Waarschijnlijk was hij de enige predikant van die nominatie die zich daadwerkelijk voor joodse onderduikers heeft ingezet. In zijn verkondiging – n.a.v. het Bijbelboek Esther en Romeinen 9-11 – probeerde hij zijn gemeenteleden een positief beeld van het joodse volk bij te brengen om zo de geesten rijp te maken voor

praktische hulp aan joodse onderduikers. Dat leidde ertoe dat verschillende gemeenteleden joden in huis namen, bijvoorbeeld het echtpaar Barend Versteeg en Johanna Dina Versteeg-van Geenhuizen. Zij boden tijdelijk onderdak aan de zevenjarige Miriam de Groot en brachten haar later naar de familie Van Ek te Ede. Daarvoor ontvingen zij de *Yad Vashem*-onderscheiding. Toen zijn collega ds. G.H. Kersten – tevens partijleider van de SGP tijdens de oorlogsjaren – erop aan drong het meisje aan te geven, kreeg hij bezoek van ds. Kok met een ouderling, die hem ervan wisten te overtuigen dat een dergelijke overtuiging niet strookte met de Bijbelse waarheid. Toen de bezettende overheid in 1941 aan alle scholen opdracht gaf om het aantal joodse leerlingen te melden richtte de gereformeerde Gemeenteschool te Veenendaal – ongetwijfeld op instigatie van ds. Kok – een schrijven aan de Duitse autoriteiten met de mededeling dat men niet aan dit verzoek zou voldoen. Tenslotte werd – wel zeker met medeweten van de predikant – aan de joodse jongen Izak Isnawitz tijdens een razzia onderdak geboden in het kerkgebouw van de Gereformeerde Gemeente te Veenendaal.

Lit.: Kemp van Ginkel, *Van Hoofdstraat naar Pniëlkerk in Veenendaal* (Veenendaal, 1988); M. Golverdingen, *Vernieuwing en verwarring – De Gereformeerde Gemeenten 1946-1950* (diss.; Houten, 2014); Constant van den Heuvel, artikel *Ds. R. Kok, beslist en bewogen* in: H. van 't Veld (red.), *Markante Veenendalers* (Veenendaal, 2010); Rik Valkenburg, *Hun ster als teken* (manuscript voltooid door N. Koudijs-Valkenburg; Veenendaal, 1996); Rik Valkenburg, *Wie was dr. R. Kok eigenlijk?* (Veenendaal, 1989).

163. Dr. Jacobus de Koning (geboren 6.5.1896 te Mijdrecht, zoon van Jan de Koning en Fenja Elsina Lampen-overleden 14.12.1944 in het concentratiekamp Neuengamme); gereformeerd predikant te Vries (18.7.1920-10.6.1928) en te Schipluiden (17.6.1928-15.12.1944); gehuwd op 15.7.1920 te Kampen met **Johanna Hettinga** (geboren 2.11.1901 te Sneek, dochter van Folkert Jochums Hettinga en Elisabeth Klazes de Jong-overleden 25.5.1989 te Vlaardingen; begraven te Voorburg); haar broer was ds. Jochem Folkerts Hettinga (1898-1976), gedurende de oorlog gereformeerd predikant te Hasselt. Hun zoon, mr. Folkert de Koning (1923-2009), was verzetsman en Engelandvaarder.

“Joden en onderduikers, zij wisten het adres. Het huis van dr. De Koning was en toevluchtsoord, van waar je binnen een paar dagen wel een safe onderdak had gekregen”. Hij werd op 17.4.1944 met zijn zoon en drie anderen gearresteerd, toen bij een inval werd ontdekt dat er juist een anti-Duits pamflet werd gestencild. Hij werd aanvankelijk overgebracht naar het ‘Oranjehotel’ te Scheveningen en zat vervolgens van 6.7.1944 tot september 1944 gevangen in Vught en kwam daarna via KL Sachsenhausen in KL Neuengamme terecht waar hij ten gevolge van ontbering en uitputtende arbeid is bezweken.

Lit.: Th. Delleman, 259vv.; *Het Grote Gebod*, I, 271; Joh. de Haas, III, 137v.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; Frans Rozemond (red.), artikel *In memoriam 1940-1945 (deel 2)* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 9 (december 2005), 20.

164. Marinus Cornelis Koole (geboren 14.12.1911 te Weesp, zoon van kantoorbediende Willem Koole en Reintje Hendrika van Herrewaarden-overleden 25.3.1981 te 's Gravenhage); hervormd predikant te Rumpt (1939-1942), te Broek op Langedijk (1942-1945), te Gouda (22.7.1945-2.11.1947) en te 's Gravenhage (Immanuëlkerk, 9.11.1947 tot zijn emeritaat op 15.12.1976); gehuwd met **Anna Maria Breet** (geboren 25.5.1915 te Amsterdam, dochter van Lodewijk Ernst Breet en Elisabeth Fruijthoff-overleden 10.10.2000 te 's Gravenhage). *“In oktober 1943 vroeg de dominee (van Broek op Langedijk) Peter Termaat (onderduikgever) om hulp. Een collega uit Rumpt (Gelderland = ds. M.W.J. Geursen; GCH) had hem laten weten dat de joden die aldaar in het klooster verborgen zaten, gedwongen waren om weg te gaan omdat zij huiszoeken van de SIPO verwachtten. Hij vroeg Peter om een stel te helpen dat verloofd was. In samenwerking met Jacob Balder, met wie hij sinds 1942 werkte, slaagde Peter erin binnen tien uur na het verzoek, het stel in veiligheid te brengen in Heerhugowaard”*. Lit.: *Yad Vashem*, 854.

165. Gerard Jan Koolhaas, ridder Oranje-Nassau (geboren 5.2.1884 Waardenburg, zoon van schoolhoofd/ koster Gerard Jan Koolhaas en Jacoba de Leur-overleden 10.11.1965 te Hilversum; begraven Begraafplaats 'Zuiderhof' te Hilversum); broer van ds. Bernard Cornelis Koolhaas (1874-1956) en vader van dr. Antonie Aart Koolhaas (1916-1965), eveneens hervormd predikant en conrector van het Theologisch Seminarium te Driebergen; Gerard Jan Koolhaas was theologisch kandidaat in Waardenburg (1913); en hervormd (Gereformeerde Bond) predikant te Kamperveen (12.10.1913-19.11.1916), te Barneveld (26.11.1916-26.9.1920), te Oldebroek (3.10.1920-12.10.1924), te Oud-Beijerland (19.10.1924-30.9.1928), te Rotterdam-Charlois (7.10.1928-20.2.1938) te Huizen (N.H.; 27.2.1938-2.5.1943), te Oldebroek (9.5.1943-11.1.1948) en te Lopikerkapel (18.1.1948-31.12.1953 wegens emeritaat); bestuurslid Nederlands Bijbel Genootschap, van de Gereformeerde Bond en van verenigingen en stichtingen van barmhartigheid; secundus-kerkvisitator-generaal; gehuwd 1) op 15.1.1914 te Beesd met **Dirkje Adriana Fredrica Mertiena van Iterson** (geboren 6.2.1888 te Beesd, dochter van Aart Antonie van Iterson en Christina van de Water-overleden 11.6.1980 te Hilversum) en 2) op 19.1.1944 met **Gijsberthe van der Laan** (geboren ca. 1906-overleden 12.10.1965 te Voorburg). Tijdens de bezettingsjaren deed hij veel voor joden en onderduikers. (*“De Waarheidsvriend”*, d.d.18.11.1965). Na de ochtenddienst van zondag 31 augustus 1941 (verjaardag H.M. koningin Wilhelmina) in de Oude Kerk van Huizen waarin K. voorging, zette de organist spontaan het Wilhelmus in dat vervolgens uit volle borst door de gemeente werd meegezongen. Ds. Koolhaas moest zich daarop melden bij de *Sicherheitspolizei* te Amsterdam. Daar werd hij verhoord maar niet gevangengenomen. De gemeente moest een boete van 59.450 gulden betalen (later verlaagd tot 34.00 gulden).

166. Dr. Jan (Flip) Koopmans (geboren 26.5.1905 te Sliedrecht, zoon van Sjoerd Koopmans en Wijtske van der Zee-overleden 24.3.1945 te Amsterdam, aan een verwonding t.g.v. een verdwaalde kogel bij de

fusillade op 12.3.1945 aan de Weteringschans; begraven Begraafplaats 'Zorgvlied' te Amsterdam), hervormd hulpprediker te Dalfsen (1927), hervormd predikant te Elkerzee (1928), te 's Heer-Hendrikskinderen (1931), Bijbelstudiesecretaris NCSV (1938) en predikant te Amsterdam (Noorderkerk; 27.7.1941-24.3.1945). Op 21.6.1928 te Breukelen-Nijenrode gehuwd met **Christina Klasina Breen** (25.3.1897 Cadzand, dochter van Frederik Breen en Christina Hendrika Verboom-overleden 28.3.1951 te Amsterdam). Dr. Koopmans onderhield voor de oorlog al contacten met de 'Bekennende Kirche' in Duitsland. In de zomer van 1940 riep hij samen met de latere verzetsstrijdster Hebe C. Kohlbrugge ten huize van ds. Touw (zie daar) de zogenaamde 'Lunterse Kring' bijeen, een kerkelijke verzetsbeweging avant la lettre. Hij schreef in november 1940 het pamflet 'Bijna te laat' tegen de Ariërverklaring (citaat: "Als we tekenen, werken we mee aan wat de Joden te Wachten staat. Het geloof en het geweten zijn nu in het geding!"). In 1942 spande hij zich in het bijzonder in voor de vervolgte Joden, met name voor hen die voor een zogenaamde 'Angehörigkeitserklärung' in aanmerking kwamen. Ook op andere manieren – m.n. in rechtstreeks contact met de Duitse autoriteiten – probeerde hij joden te vrijwaren van deportatie. Tenslotte stelde hij in opdracht van de kerken de tekst op van het gezamenlijk Protest tegen de sterilisatie van gemengd gehuwde joden.

Lit.: Leo Aukes e.a. , Een rode draad – 75 jaar NCSV, 13, 21; A. Bekkenkamp, 54, 152 en 182; *Biografisch Lexicon*, I, 100-103; J.J. Buskes, *Waar stond de kerk?*, 15, 23, 75v., 80v.: *Christelijke Encyclopedie*, IV, 305v.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 18, 27, 29v., 38, 84, 114vv., 121, 138; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 76; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 272, 340, 345 en 347; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 30vv., 33, 38, 40v., 43v., 53vv., 56; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, I, 130vv., II, 36 en 84; G.W. Marchal, *Jan Koopmans – Dienaar tot de oogst* ('s Gravenhage, 1985); Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 141v., 148, 199v., 313v., 420 en 427; Dr. J. Presser, *Ondergang*, I, 37 en 364; H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren*, 22, 31 en 35; Ger van Roon, 156, 159v., 179, 247, 272, 282, 308v., 336, 360, 400, 403; J.M. Snoek, *The Greybook*, 121f.; J.M. Snoek, *De Nederlandse Kerken en de Joden*, 38, 51vv., 67, 113 en 122; H.L. van Stegeren-Keizer, 90, 106 en 186; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 228, 256 en 426; H.C. Touw, I. pp. 27, 47, 49, 93, 108, 154, 168, 195, 208, 211, 194, 197, 300v., 340, 381v., 409, 413v., 429, 551, 604 en 606v.; II, 147v., 158, 209, 227 en 251.

- 167. Ds. Willem Leonard Korfker** (geboren 14.5.1883 te Sint Annaparochie, zoon van Berend Korfker en Jacobina Elisabeth Breebaart-overleden 7.1.1983 te Zwijndrecht; begraven Algemene Begraafplaats te Zwijndrecht), theologisch kandidaat te Zaandam (1909); gereformeerd predikant te Jutrijp en Hommerts (19.9.1909-4.1.1914), te Goënga (en Sibrandaburen; 11.1.1914-12.10.1919), te Barneveld (19.10.1919-25.9.1949 wegens emeritaat; hulpdiensten te Oostzaan (29.10.1949-30.9.1956). Hij was op 9.9.1909 te Zaandam gehuwd met **Grietje Mooij** (geboren 13.12.1885 te Zaandam, dochter

van Dirk Mooij en Antje Barneveld-overleden 13.2.1971 te Zwijndrecht).

Ds. Korfker zat van 13.7.1942-6.11.1942 gevangen in Kamp Haaren als gijzelaar en van 6.11.-16.12.1942 in Kamp Sint Michielsgestel. Hij hielp – op verzoek van ds. C.J. Sikkel middels de verzetsman Jaap Musch – het echtpaar Braun uit Amsterdam-Zuid aan een onderduikadres in Nijkerk. *“De ouders (Braun; GCH) werden ondergebracht met hulp van een dominee in Barneveld voor wie ds. Sikkel de gebroeders Musch een introductiebrief had meegegeven: dat moet ds. W.L. Korfker (1883) geweest zijn”*. Was hij ook de predikant te Barneveld bij wie (volgens Johan Snoek:) de verzetsman Kees Chardon (NV) een vriend langs stuurde met het verzoek of hij joodse onderduikers kon plaatsen.

Lit.: Th. Delleman, 225; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 94; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 52; J.M. Snoek, 150.

- 168. Leendert (Leo) Kraan** (geboren 30.10.1888 te Wilnis, zoon van Gerrit Kraan en Heintje de Jong-overleden 17.3.1956 te Utrecht), christelijk-gereformeerd predikant te Baarn (29.10.1933-1945 wegens vervroegd emeritaat); gehuwd 1) op 19.6.1912 te Utrecht met **Johanna Sara Prijs** (geboren 14.12.1888 te Utrecht, dochter van Wilhelm Prijs en Elizabeth Wilhelmina van Heezik-overleden 18.7.1948 te Utrecht) en 2) met **Matje Veerman** (geboren 9.3.1906-overleden 14.8.1993 te Harderwijk; begraven Begraafplaats Oostergaarde, Harderwijk). Ds. Kraan moest onderduiken in Rijnsaterwoude en kwam daar in contact met twee ondergedoken joodse meisjes, Johanna Sara Philips (geboren 30.7.1920) en Clara Sara Wijnberg (15.5.1928-5.8.1994 Alphen aan de Rijn). Hij gaf hen (op hun verzoek?) belijdeniscatechisatie en op 2.4.1945 deden ze belijdenis bij hem in Rijnsaterwoude (hij trad op als ‘ds. Buitenhuis’). Na de oorlog adopteerde hij Johanna Sara Philips als pleegdochter, terwijl Clara Sara Wijnburg in Rijnsaterwoude trouwde met de niet-joodse man Willem Frederik van Iperen (7.10.1920-7.4.1972). Ze verhuisden naar Alphen aan de Rijn en liggen begraven op de Oosterbegraafplaats aldaar.

- 169. Arend Klaas Krabbe** (geboren 20.7.1895 te Zwartsluis-overleden 30.12.1979 te Scheveningen, Huize ‘Royal’; begraven in familiegraf op Begraafplaats ‘Westduin’ te Loosduinen); gereformeerd kandidaat te Meppel (1926); gereformeerde predikant te Mijdrecht (17.10.1926-16.2.1930) en te Hillegom (18.5.1930-30.9.1965 wegens emeritaat). *Na enige tijd en nog wat omzwervingen bereikten Sieny Cohen-Kattenburg (kinderverzorgster in de crèche van de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam; GCH) en Harry Cohen (medewerker van de Expositur van de Joodse Raad in Amsterdam; GCH) hun permanente onderduikadres: de boerderij van de familie Breyer in Lisse waar temidden van nog acht andere joden ook Harry’s vader ondergedoken bleek te zitten. ... ‘De oorlog is voorbij’, zei tante Ant (Breyer, aan de IJweg, in de buurt van ‘De Olmenhorst’, het hoofdkwartier van de B.S, district Haarlemmermeer en omliggende gemeenten in het zuiden van de Haarlemmermeer, even buiten Lissbroek; GCH) . Maar vinden jullie het erg hier te blijven tot de*

volgende zondag? Dan gaan we met z'n allen naar de kerk'. De wandeling naar de kerk viel niet mee, onze benen waren het lopen ontwend. De kerk zat stampvol, die eerste zondag na het beëindigen van de oorlog. De familie Breyer en de elf onderduikers (o.w. Harry Cohen en zijn vader Salli; GCH) kwamen als laatsten de kerk binnen, de kerkgangers wisten niet wat ze zagen. Op de eerste rij waren plaatsen voor ons gereserveerd. De dominee heeft het de hele preek over tante Ant en oom Sam gehad. Voor tante Ant was dat een overgetelijk moment van glorie". ... Een elfjarige onderduikster in Hillegom kreeg persoonlijk catechisatie van ds.A.K. Krabbe.
 Lit.: Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 165; J.H.F. Koetsier *In Memoriam* in: *Jaarboek 1980 GKN*, 518; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 385; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen*, 94.

170. Huibert Krebs (geboren 19.3.1907 te Groot-Schermer?, zoon van Jacob Pieter Krebs en Dieuwertje Langedijk-overleden 1996 te Bolsward? begraven Begraafplaats te Bolsward), kandidaat te Groot-Schermer (1937), vrijzinnig-hervormd predikant te Westzaan (5.9.1937-26.5.1940), te Aartswoud en Hoogwoud (2.6.1940-16.4.1944; hij woonde daar op het adres Kerkelaan C 31), te Culemborg (1944) en te Bolsward (1960; hij was jarenlang praeses van de Provinciale Kerkvergadering van de Hervormde Kerk in Friesland); gehuwd met **Lijsbeth de Groot** (geboren 11.7.1909-overleden 6.4.1978); op 23.3.1947 overleed hun zoon Louwrens Klaas Krebs te Culemborg. Jacoba van Tongeren, leidster van de Amsterdamse verzetsgroep 2000 schrijft in haar autobiografie over het joodse meisje Liesje dat op zeker moment bij haar is ondergedoken en voor wie na een Duitse inval zo snel mogelijk een ander veilig onderduikadres gezocht moet worden. Citaat: *"Ik zal morgen ds. Krebs (moet zijn: Krebs, GCH) in Hoogwoud vragen of hij er niet bij kunt". "Het is mij niet bekend of ds. Krebs onderduikers heeft geholpen, maar dat ligt wel voor de hand. Burgemeester Hoogenboom (= Dirk Hoogenboom, geboren 9.12.1888 Oud-Beijerland, sinds 1931 burgemeester van Hoogwoud, overleden in mei 1945 in Tsjecho-Slowakije, tijdens een transport van Buchenwald naar Theresienstadt; Zijn weduwe ontving op 16.12.1996 voor hem de Yad Vashem-onderscheiding; GCH) woonde in de pastorie van Aartswoud en had een joods echtpaar in huis (Hugo en Selma Hertogs-de Winter; per ongeluk verraden door de zuster van Selma, die in de cel het adres doorgaf aan een collaboratrice; Selma overleefde de oorlog, Hugo, assistent-arts, geboren 28.10.1904 te Gulpen, kwam op 14.5.1945 om in Tröbitz; begraven Ned.Israëlitische Begraafplaats te Diemen, D 36; GCH). Hij en Krebs zullen elkaar hebben gekend. Opvallend is dat Hoogenboom op 22 juni 1944 werd gearresteerd, hetgeen hem noodlottig werd, en dat ds. Krebs in deze periode afscheid nam als dominee. Op 16 juni 1944 was zijn afscheidsdienst. Het kan natuurlijk toeval zijn, maar het kan ook zijn dat Krebs de bui al een beetje voelde hangen en om veiligheidsredenen stopte".* (vlgs. Bernd Ooijevaar; berndooijevaar@ziggo.nl). Lit.: Paul van Tongeren, *Jacob van Tongeren*, 124.

171. (Cornelis Kroon (geboren 4.11.1873 te Woubrugge, zoon van Arie Kroon en Johanna Schouten-overleden 9.2.1933 te Enterbroek), hervormd predikant Hollandscheveld (1904), te Strijen (1908), te

Woudsend (1921) en te Enter), op 5.1.1905 te Leiderdorp gehuwd met **Louise Hendrika Nierstrasz** (geboren 22.9.1882 te Burum, dochter van ds. Johan Nierstrasz en Louise Hendrika Gerard-overleden 29.12.1975 in 't Hofflants Huys te Voorschoten). Ds. Johan Kroon (1912-4.2.1982), hervormd predikant te Koudekerke (1943), Spaanwoude/ Spaandam (1947) en Zonnemaire/ Brouwershaven (1973), was een zoon van het echtpaar.

Mevr. Kroon-Nierstrasz en haar dochter Pauline (geboren 1915) ontvingen op 21.11.1999 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze in augustus 1942 Paul Leeuw in huis namen, huisarts te Zaandam, wiens niet-joodse vrouw kort te voren in het kraambed was overleden; later kwam daar ook Paul's moeder bij, Anna Clara de Leeuw-de Lieme (geboren 1877) en tenslotte nog Bernard Chits (geboren 1902), een neef van beide.

Lit.: *Yad Vashem*, 519.

- 172. Kleijs Hendrik Kroon** (geboren 5.5.1904 te Hengelo, zoon van kantoorbediende Hendrik Kroon en Anna Hendrika van der Veen-overleden 20.10.1983 te Amsterdam), studeerde theologie aan de VU te Amsterdam en de RU te Utrecht; predikant van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Andijk (1934) en te Leiden-Noordwijk (1937-1942); in 1942 overgegaan naar de Nederlandse Hervormde Kerk; hulpprediker te Amsterdam (tot 1945) bij dr. Jan Koopmans, met als speciale taak de varende gemeente, standplaats Amsterdam; hervormd predikant te Amsterdam (16.12.1945; predikant in algemene dienst voor de zaken van Kerk en Israël (1950-30.4.1970 wegens emeritaat; gehuwd op 18.7.1934 met **Henriëtte Paulina Johanna van Dijk** (geboren 1905-overleden 1996). Hun dochter Annelien huwde Eldad Samuel Kisch (zoon van Izaak Kisch en Ina Mathilda Houthakker).

Kroon was bevriend met ds. Jan Buskes – zie daar – en Hein Stufkens en stond in contact met de *'Bekennende Kirche in Duitsland en maakte deel uit van een door dr. J. Koopmans – zie daar – geleide studiegroep, die in 1939 de Amersfoortse Thesen publiceerde, die , sterker nog dan de Barmer Thesen, stellingnamen tegen het antisemitisme. Hiermee werd de basis gelegd voor de Lunterse verzetskring, opgericht in augustus 1940.* Hij was een jaargenoot van dr. Gezina van der Molen, met wie hij overigens niet goed overweg kon: de karakters botsten. Later ontmoetten ze elkaar weer in Noordwijk (waar hij predikant was omdat zijn pastorie zich vlak tegenover haar zomerhuis bevond aan de Quarles van Uffordstraat). In het zomerhuis van Gezina van der Molen werd op 27 juni 1942 vrijwel de gehele top van *Vrij Nederland* gearresteerd, inclusief Van der Molen en Henk van Randwijk. Later werden ze weer vrijgelaten. ... “ *Tijdens de oorlog woont Kroon op de Olympiaweg in Amsterdam-Zuid. Kroon heeft zich ingezet voor hulp aan onderduikers. Vanaf 1942 tot het eind van de oorlog heeft hij diverse joodse onderduikers in zijn huis verborgen gehouden. Speciaal hiervoor is in zijn huis een dubbele muur als schuilplaats gemaakt*”. In 1943 preekte hij op beroep in de Hervormde Gemeente van Halle (G.), waar geconstateerd werd: *'wat zag hij er vermagerd uit!'*. Het echtpaar ontving op 26.6.1980 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het in februari 1943 Emiel Polak in huis nam; diens vrouw Elza Polak

kwam in huis bij Henriëttes broer en schoonzusje Piet en Geertruida van Dijk-Nooten te Apeldoorn.

Lit.: Leo Aukes, *De rode draad – 75 jaar NCSV*, 19; A. Bekkenkamp, 34vv., 37v., 42, 60, 139, 141, 155 en 266; *Biografisch Lexicon*, VI, 145; G.F.W. Herngreen, 41, 121, 132, 138v. en 162; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 18; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 209 enz.; Gert van Klinken, *Strijdbaar & Omstreden*, 167; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 32v., Bert Kraan, *Plaatsingslijst van het archief van K.H. Kroon* (HDC, VU Amsterdam); 43; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 96, 148, 206, 213, 223, 239 en 671; Ger van Roon, 291, 309, 400; J.M. Snoek, 67; Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 313 en 426; H.C. Touw, I, 47, 169, 383, 551; II, 222, 227, 244; *Yad Vashem*, 126 en 389 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt hij niet als predikant vermeld).

173. Dr. h.c. Frédéric Jean Krop Sr. (geboren 19.11.1875 te Amsterdam, zoon van de bouwkundige Frederik Johan Krop en Catharina Elizabeth Westenberg-overleden 4.12.1945 aan hartaanval op het station van Davos na een bezoek aan zijn zoon die daar vertoefde vanwege een longaandoening; begraven ‘*Waldfriedhof*’ te Davos), studie theologie te Parijs; Waals hulppredikant predikant te ’s Hertogenbosch (1897-15.1.1899; Waals predikant te ’s Hertogenbosch (1899-1901); hervormd predikant te Franeker (14.7.1901-5.7.1903), te Zwolle (12.7.1903-25.2.1912) en te Rotterdam (3.3.1912-31.3.1940 wegens emeritaat); gehuwd op 13.12.1897 te Parijs met de Francaise **Antoinette Jeanne Seignobos** (1875-1951); van hun vijf zonen – die allen bij het verzet betrokken waren – werden er drie predikant: ds. Paul Marcel Jean Krop (1909-1947; zie daar), ds. Marcel André Krop (1913-1973), hervormd (studenten)predikant te Groningen (1942-1973), gehuwd 19.4.1940 te Groningen met Titia Petronella Hofman (1914-1967), en J. Krop, zendingspredikant op Zuid-Celebes (1947-1951)?

Ds. Krop zat van 25.4.1941-2.5.1941 gevangen in het Oranjehotel te Scheveningen (wegens ‘propaganda van het Franse werk “*Geloof en Vrijheid*’), vervolgens in Haagsche Veer, Rotterdam en van 24.12.1942 tot 16.1.1943 in het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort en tenslotte nog in Vught. Mevr. Krop werd op 15.3.1944 gearresteerd wegens ‘jodenhulp’, maar werd op 1.4.1944 weer in vrijheid gesteld.

Een andere zoon, **mr.dr. Frédéric Jean (Eric) Krop Jr.** (geboren 20.5.1916 te Rotterdam-overleden 10/ 11.4.1977 te Rotterdam; crematie Crematorium Rotterdam-Zuid; bij die gelegenheid sprak o.a. ds. P.J. Barnouw: zie daar), was lid van de Rotterdamse Gemeenteraad (CHU) en burgemeester van Bleiswijk (2.6.1969); gehuwd met D.E. Hanken. In Rotterdam werd de ‘Eric Kropstraat’ naar hem genoemd. Krop Jr. ontving op 9.3.1968 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij persoonsbewijzen had vervalsd voor ondergedoken joden, o.a. Elkan de Jong en Ies Brucker; actief verzetsman; in 1941 werd hij gearresteerd ‘wegens verspreiding van ploertendoders’ en overleefde het ‘Oranjehotel’ in Scheveningen (van 24.4.1941-15.7.1941 en van 10.1.1944-6.6.1944) Vught en Dachau (26.5.1944?-29.4.1945).

Bibl.: *Biografisch lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, III, 361vv.; *Eén en ander over het Communisme* (Rotterdam, 1935); *Hoe lang nog?* (Rotterdam, 1937); *Gevangenis en Concentratiekamp – a. Scheveningen, b. het Haagsche Veer, c. Amersfoort en d. Vught* (1945); *Als ziende den Onzienlijke – In memoriam Dr. Frederik Johan Krop 1875-1945* (Rotterdam, 1946). Lit.: *Biografisch Lexicon*, III, 231vv.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 91; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 238; Ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau*, p. 136; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 329; Ger van Roon, 87v., 203, 209, 248, 345, 377; H.C. Touw, I, 284, 558; *Yad Vashem*, 521.

- 174. Paul Marcel Jean Krop** (geboren 2.3.1909 te Zwolle, zoon van dr. Frederik Johan Krop en Antoinette Jeanne Seignobos-overleden 1947 in het Diaconessenhuis te Utrecht, aan de gevolgen van zijn jarenlange verblijf in Dachau), theologisch kandidaat Waalse kerk re Rotterdam; hervormd predikant te Ferwerd en te Sint Pancras (13.3.1938-1945 wegens vervroegd emeritaat).
Ds. Krop uitte zich in zijn verkondiging fel tegen de bezettende overheid, m.n. de Winterhulp. Hij bad consequent voor H.M. de koningin en de Nederlandse regering in Londen. En – ondanks waarschuwingen van de *Sicherheitspolizei* onderhield hij samen met zijn vader, dr. F.J. Krop, en zijn broers Eric en Jan (zie daar) contacten met het verzet, met name met de kringen van het illegale *Vrij Nederland*. “Ook gaan ze zich met de hulp aan joden bezighouden. Een Krop geeft zich niet zomaar gewonnen”. Krop werd op 20.8.1941 gearresteerd en verbleef van 1941 tot juli 1944 (toen hij ontslagen werd met zware long-TBC) in het concentratiekamp Dachau. Op het predikantenbord van de Hervormde Gemeente Sint Pancras staat sinds 1982 naast zijn naam in gouden letters geschreven: ‘verbleef in Dachau van 1941 tot 1944, † 1947’.
Lit.: ” Peter Bak, artikel “Een Pancrasser predikant met principes” (in het *Noordhollands Dagblad* d.d. 3.5.2003); H.C. Touw I, 579 II, 99, 172.

- 175. Jan Dirk Kruithof** (geboren 25.2.1909 te Kampen, zoon van de blinde musicus Hendrik Jan Kruithof en Dirkje Spanhaak-overleden 13.1.2004 te Hooghalen); gereformeerd predikant te Zijldijk (8.4.1951-28.8.1955), te Noordbergum en Hardegarijp (4.9.1955-), te Noordbergum en Hardegarijp (2.7.1959-1.10.1961), te Noordbergum (1.10.1961-16.9.1962), te Oldenhove (30.9.1962-7.4.1968) en te Oosterend (Texel; 7.4.1968-1.5.1975 wegens emeritaat); gehuwd op 30.4.1943 te 's Gravenhage met **Gerarda Veronica (Grada) van Lom** (22.8.1911 's Gravenhage, dochter van Abraham Gerard van Lom en Veronica Wielinga-1.8.1993 Hooghalen).
“Toen kwamen de donkere dagen van de Tweede Wereldoorlog en de kerkelijke crisis. De Theologische Hogeschool werd op den duur gesloten. Jan vond een baan op het distributiekantoor en zorgde zo dat de ondergrondse bonnen kreeg. ... Pa werd uiteindelijk directeur van het Distributiekantoor en na de sluiting zocht hij een baan als boekhouder. Maar zijn professoren dachten daar anders over en haalden hem over de studie weer op te nemen”.

Lit.: artikel Gea Kruithof, *In memoriam Jan Dirk Kruithof* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr.10 (juli 2006), 29v.

176.

Frederik 'Frits' Kuiper (geboren 7.12.1898 te Warga, zoon van doopsgezinde predikant dr. Abraham Kornelis Kuiper en Henriëtte Sophia Muller-verongelukt door een achteruitrijdende zandauto 7.3.1974 te Krommenie; crematie Driehuis-Westerveld), broer van leraar oude talen en communist dr. Taco Kuiper, van wie twee zoons in 1943 werden gefusilleerd wegens hun verzetswerk, en van Johanna Engelberta Kuiper, die gehuwd was met de doopsgezinde predikant ds. Klaas Abe Schipper (zie daar); Frits Kuiper studeerde theologie te Amsterdam (UvA en Doopsgezind Seminarium) en Leiden en bij Karl Barth; van 1922-1924 was hij vertegenwoordiger van *European Students Relief* te Kazan in de USSR en woonde in die functie NB de begrafenis van Lenin bij! Hij werd vervolgens doopsgezind predikant te Amersfoort (1924-1928), te Krommenie, Wormer en Jisp (1928-1932) en te Alkmaar (1932-1945, toen hij zijn ambt neerlegde); daarna studieleider van de Stichting 'Vrij Nederland' (1945), predikant bij de VDG te Amsterdam (1.5.1947-15.12.1963 wegens emeritaat) en docent aan het Mennonitisch Evangelisch Seminarium te Montevideo (Uruguay; 1963-1965). Daarna woonachtig te Krommenie; op 17.11.1927 gehuwd te Hattem met **mr. Maaïke Anna (Ans) Heuvelink** (geboren 24.3.1901 te Bergen op Zoom, dochter van Frederik Hendrik Heuvelink en Anna Elisabeth van Wolfswinkel-overleden 7.4.1991 te Krommenie; crematie te Driehuis-Westerveld). Ds. Kuiper richtte in 1938 samen met Lenie Leignies Bakhoven binnen de 'Elspeetsche Vereeniging' een commissie 'Broederhulp in oorlogstijd' op voor hulp aan noodlijdenden in eigen land (m.n. joodse vluchtelingen uit Duitsland). In oktober 1939 werd de commissie weer opgeheven. Tijdens de oorlog concentreerde Kuiper zich aanvankelijk op het geestelijke aspect van zijn werk als predikant. "*Frits Kuiper te Alkmaar keurde verschillende keren de barbaarsheden van de bezetter af. In zijn preken veroordeelde hij de 'afschuwelijke' jodendeportaties, de vervolging van landgenoten, de vernietiging van de rechtspleging en het militarisme van de Nazi's. Het is een wonder dat Kuiper vanwege zijn uitgesproken houding nooit is gearresteerd*". Zo verkondigde hij op één van de lijdenszondagen in 1942 van de kansel te Alkmaar "... dat onze joodse stadsgenoten verdreven zijn van huis en hof, en daarmee ook beroofd van hun goederen. Deze stadsgenoten, waaronder zeer goede vrienden, hebben soortgelijk lijden te dragen als Simon van Cyrene. Het zijn waarlijk de broeders van Jezus waartegen zich deze vervolging richt. Daarom wordt het leed en onrecht dat hun wordt aangedaan, mede ons als christelijke gemeente aangedaan". En op 10.5.1942 preekte Kuiper over Klaagliederen 5: "*die smaad, welke men ons heeft aangedaan, daartegen was ons protest als kerken machteloos. Ik gevoel die machteloosheid als schuld en ga er daarom zo zeer onder gebukt. Wij hebben het ons langzaam aam laten doen. Men begon ons eenvoudig te vragen of wij al dan niet joden waren. Daardoor werd de scheiding voltrokken. En toen die scheiding eenmaal voltrokken was, toen is men begonnen de joodse minderheid in ons midden van hun rechten te beroven en – wat voor ons het ergste was – ons van het recht onze*

medeburgers te beschermen” In Alkmaar bezocht hij wel het joodse gezin van Amerongen omdat het naar Amsterdam moest vertrekken, maar hij weigerde het verzoek van de joodse verzetsgroep Jan Hemelrijk-Bob van Amerongen om de joodse onderduikster Louise Snitzelaar (1881-1941) op te nemen met opmerkingen als ‘*wat zou de bakker niet zeggen als hij plotseling voor een heel brood kwam*’ en ‘*het was toch niet fris om de was op de zolder te hangen*’. Dat werd hem uiteraard behoorlijk kwalijk genomen.. Maar datzelfde jaar kwam hij in contact met H.M. van Randwijk en koos hij positie in het verzet. Vanuit zijn samenwerking met *Vrij Nederland* stelde hij aan het eind van de oorlog voor om een bezinningsinstituut in het leven te roepen, waar zou worden nagedacht over herstel en vernieuwing van de samenleving. In Israël (halverwege Jerusalem en Tel-Aviv) werd in 1976 het “Dominee Frits Kuiperpark” naar hem genoemd.

Bibl.: *Geloof het Evangelie – Preken uit de jaren 1940-1944* (Alkmaar, 1944); *Israël en de Gojim* (Haarlem, 1951); *Een Klein Drieluik van onze bevrijding – De gestalten van Barth, Rosenzweig en Lenin samen uitgebeeld* (Baarn, 1974).

Lit.: Leo Aukes, *De rode draad – 75 jaar NCSV*, 15, 17vv.; *Biografisch Lexicon*, p. 320vv.; Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 177; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 461, 465, 520 en 574; Dr. Pieter Post, *Naar Messiaans Communisme – Frits Kuiper (1898-1967) dopers theoloog* (Narratio, 2014); Pieter Post, artikel *Gedreven door een nieuwe wereld – Frits Kuiper, studie- en vormingsleider voor ‘Vrij Nederland’ (1945-1947)*, in: *Doopsgezinde Bijdragen* nr. 41, 357vv.; Ger van Roon, 17, 23-26, 292, 392.

- 177. Thijs Kuiper** (geboren 4.3.1914 te Lemmer-overleden 30.9.1997 te De Pein; begraven te Opeinde), timmerman, boekhouder en vervolgens Fries schrijver en gereformeerd predikant te Sybrandaburen (Terzool; 19.9.1954-14.9.1958), te Murmerwoude (Damwoude; 21.9.1958-15.5.1966), te Borger (22.6.1966-15.10.1972) en te Nijega-Opeinde-De Tike (29.10.1972-1.4.1979 wegens emeritaat); gehuwd met **Rinske (Zus) Pietersma** (5.10.1919 Lemmer-overleden 1.12.1997 te De Pein).

‘De oorlogsjaren waren voor het gezin met jonge kinderen niet gemakkelijk. Joodse onderduikers denken aan hen met dankbaarheid terug’. Zij boden onderdak aan Sal Wagenaar (nu: Dal Ganor), een joodse jongen uit Amsterdam, die via zakenrelaties van zijn vader (de familie Van Drooge; zie daar) via een aantal onderduikadressen, o.a. de familie Van Dijk te Lemmer, uiteindelijk terecht kwam bij de familie Kuiper, eveneens te Lemmer. Hij kon daar blijven tot de bevrijding en woonde daarna tot augustus 1945 bij de ouders van ‘Zus’ Kuiper-Pietersma. Op 18.6.1972 werd het echtpaar Kuiper door *Yad Vashem* erkend als ‘Rechtvaardigen onder de Volkeren’.

Lit.: Auke Kok, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1998 GKN*, 554v.; *Yad Vashem*, 528 (in ‘*Yad Vashem*’ staat ds. Kuiper niet vermeld als predikant en wordt de achternaam van zijn vrouw foutief gespeld: ‘Pieterswa’ moet zijn ‘Pietersma’).

- 178. Rienk Hendrik Kuipers** (geboren 14.1.1905 te ’s Gravenhage, zoon van Hendrik Kuipers en Maria Levina van den Bosch-overleden

27.4.1945 te Lübeck; begraven Nederlands Erevelde Loenen, nr. 443), gereformeerd predikant te Oosthem (opvolger van ds. G.J. Sikkels, zie daar; 27.1.1929-6.10.1940) en Wanswerd/ Birdaard e.o. (opvolger van dr. R. Schippers, zie daar; 13.10.1940-27.4.1945); gehuwd op 22.1.1929 te Soest met **Christina Dijk** (geboren te Amsterdam, dochter van Jan Dijk en Grietje Impeta, tante van de gereformeerde predikant dr. Christoffel Nicolaas Impeta-15.10.2020, 90 jaar oud; begraven Algemene Begraafplaats van Birdaard).

Ds. Kuipers was de “*ziel van het schoolverzet in het district Ferwerderadeel van het Gereformeerd Schoolverband*”; gearresteerd vanwege zijn betrokkenheid bij het verzet en de hulp aan onderduikers; “*De volgende dag* (in het voorjaar van 1944) *waarschuwde de zeventienjarige dochter van de man* (een verrader, die in een anonieme dreigbrief om geld en goederen van het verzet had gevraagd, anders zou hij ondergrondse werkers en onderduikers verraden) *de gereformeerde dominee van Birdaard Kuipers dat er gevaar dreigde voor verzetsmensen en onderduikers. Ze had haar vader van alles horen vertellen aan twee vreemde mannen*”. Dat waren verzetsmensen die hem in de val hadden gelokt. De man werd vervolgens geliquideerd. “*Tijdens de middagdienst van avondmaalszondag 3.2.1945 werd de kerk door Duitse soldaten omsingeld. Na de dienst werd het gebouw doorzocht. Ds. Kuipers werd met een aantal onderduikers weggevoerd naar Marrum en vervolgens naar de gevangenis in Leeuwarden. Later is hij overgebracht naar Neuengamme. Met een groot aantal medegevangenen werd hij in Lübeck op een schip gezet, dat omstreeks 28.4.1945 door geallieerde bommenwerpers tot zinken werd gebracht*”.

Lit.: Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten*, 261vv.; Joh. de Haas, III, 151; C. van de Kouwe, *Een eikeboom der gerechtigheid: levensbeschrijving van ds. R.H. Kuipers*; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 54; Leen Vermij, *Rienk Hendrik Kuipers 1905-1945, dominee in Friesland*; Y.N. Ypma, 53 en 131.

Contact: dochter Christina Hendrika Kuipers (geboren 1933 Oosthem, Wymbritseradeel), gehuwd op 7.3.1956 te Leeuwarden met Leendert Vermij (geboren 1930 Delft, zoon van Johannes Vermij en Neeltje van Wingerden); woonachtig te Doesburg.

- 179. Dr. Pieter Grades Kunst**, officier Orde Oranje-Nassau (geboren 6.2.1907 te Nijkerk, zoon van ds. Jan Gerrit Kunst en Emma Aalberdina Kleinschmidt-overleden 10.4.1981 te Amstelveen; begraven Begraafplaats ‘Moscowa’ te Arnhem), gereformeerd hulppredikant te Deventer (8.1.1930-31.12.1930), predikant te Deventer (3.5.1931-12.9.1937) en te Amsterdam (Waalkerk; 26/29.9.1937-31.5.1971 wegens emeritaat; praeses van de Generale Synode der Gereformeerde Kerken in Nederland (1963-1964), voorzitter van de Stichting Steun Kerkbouw (S.S.K. en voorzitter van de interkerkelijke stichting voor het kerklied (ga het ‘nieuwe’ *Liedboek der Kerken* uit in 1973); gehuwd 1) op 16.4.1931 te Bussum met **Maria Anna Hendrika (Rie) Vuyk** (1905 Capelle aan de IJssel, dochter van Leendert Vuyk en Johanetta Anje van den Boom-1961) en 2) op 6.2.1963 te Amsterdam met **Martha Anes-Oskam**.

“De zeventienjarige Coenraad Boas kreeg een onderduikadres aangeboden vlak voor de grote razzia in Amsterdam in 1942. Coenraad (later Moshe) kreeg de opdracht de gele ster van zijn jas te halen en naar de gereformeerde Waalkerk te gaan, waar hij in de kelder werd verstopt. De volgende dag bracht de dominee van de kerk, P. Kunst, de jonge man naar het huis van verzetsstrijder Jacob Stierman en zijn vrouw en kinderen”. In totaal verzorgde ds. Kunst minstens 20 joodse onderduikers in zijn wijk. Hij werkte nauw samen met Henk Dienske, een gemeentelid, en hoofd van de Amsterdamse L.O. Die stelde n.l. aan het eind van iedere periode van de bonkaarten het overschot dat men niet nodig had voor de onderduikers, ter beschikking van dr. Kunst. Zo kwamen die bonnen dus niet op de zwarte markt en kon Kunst ze verdelen onder zieke en ondervoede mensen.

Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 104, 169; *In memoriam* in: *Jaarboek 1982 GKN*, 518v.; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 110, 229; A.J. Klei, *Dr. Kunst en de woelige jaren zestig* (artikel in: *Kerkinformatie* nr. 77 (december 1977), 5; later in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 17 (juli, 2009), 3vv.; *Yad Vashem*, 833.

180. Pieter Johannes (Peter) Lambooy (geboren 31.10.1896 te 's Gravenhage, zoon van Pieter Johannes Lambooy en Elisabeth Meijboom-overleden 12.4.1983 te 's Gravenhage), gereformeerde predikant te Hoogeveen (voor de missionaire dienst op Soemba (NOI); (24.10.1923-1.12.1951); met verlof tijdelijke aanstelling te Hilversum (1940); docent theologische school te Soë (Timor, NOI; 1947); docent theologische school te Karuni, NOI; 1949); emeritus: 1951; hulpdiensten te Enumatil (12.9.1951-30.12.1956) en te Enschede (1.1.1957-februari 1962); geestelijk verzorger sanatorium 'Beatrixoord' te Appelscha (4.3.1962-1.9.1970); ds. Lambooy was medeondertekenaar van een verklaring van een aantal (hoofdzakelijk) gereformeerde zendingsarbeiders (in dagblad 'Trouw' d.d. 15.12.1945), waarin werd gesteld dat 'een rechtmatig streven naar zelfstandigheid' van de Indonesische bevolking niet mag worden veroordeeld (zie ook: R.C. Harder en M. van der Voet); gehuwd op 25.7.1923 te Leiden met **Anna Magdalena Verhoef** (geboren 6.10.1897 te Zeist).

Het echtpaar ontving op 12.1.1994 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het de kinderen van vrienden van hun (joodse) burens Birnbaum, Bernard en Paula Geller, onderdak had geboden.

Lit.: Ben van Kaam, *Opstand der Gezagsgetrouwen*, 248; *Yad Vashem*, 535 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt hij niet als predikant vermeld).

181. Jouke Harmensz Lammertsma (geboren 9.7.1877 te Bolsward, zoon van Harmen Lammertsma en Geertje de Boer-overleden 3.1.1944 te Appingedam; begraven 'Rusthof' te Appingedam); kandidaat theologie (5.10.1907); gereformeerd predikant te Tholen B, later van de samengevoegde gemeente aldaar (15.12.1907-8.8.1909), te Axel A, later van de samengevoegde gemeente aldaar (15.8.1909-22.10.1916) en te Appingedam (23.3.1916-6.1.1944); gehuwd op 11.12.1907 te Hoogeveen met Jannetje Bouwkje Los (geboren 2.3.1878 te

Terneuzen, dochter van Freerik Los en Lena Ponse-overleden 9.5.1949 te Scheveningen).

Ds. Lammertsma nodigde op 1 mei 1942 (dus drie dagen na de invoering van de 'Jodenster', GCH) de rabbijn van Appingedam, Heiman Akker, en zijn vrouw Judikje Akker-Zwart uit bij de huwelijksinzegening van vijf jonge echtparen in de Gereformeerde kerk te Appingedam. De bruidegommen konden zo n.l. voorkomen dat ze voor de *Arbeitseinsatz* naar Duitsland werden gestuurd. In "*De Misthoorn*", een fel antisemitisch sensatieblad, verscheen naar aanleiding daarvan op 6.6.1942 een uiterst sarcastisch en grof antisemitisch artikel (zie ds. A.N. Tonsbeek).

Lit.: R. Huizinga e.a., *Een kerk op weg ...*, 95vv., 132vv.

- 182. Rudolph Christiaan de Lange** (geboren 30.10.1891 te Amerongen, zoon van Albert de Lange en Christina Petronella de Ridder-overleden 6.6.1963 te Hilversum of te Noordwijk aan Zee), doopsgezind predikant te Woudsend, Zeerijp/ Loppersum, Wormer-Jisp en Aalsmeer (1927-1956); hij introduceerde er de Westhill-zondagsschool, een kindvriendelijke methode, afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk; gehuwd op 21.2.1918 te Rotterdam met **Anna Elink Schuurman** (geboren 11.10.1887 te Rotterdam, dochter van Hendricus Elink Schuurman en Helene Wilhelmine van Overzee-overleden 21.12.1957 te Leiden).

Het echtpaar ontving op 29.4.2001 de *Yad Vashem*-onderscheiding te Aalsmeer, omdat ze in oktober 1943 in hun pastorie te Aalsmeer onderdak hadden geboden aan het joodse echtpaar advocaat mr. Martin Levie (geboren 1896 te Groningen) en Julie Levie-Hedeman uit Rotterdam, dat met spoed een eerder onderduikadres had moeten verlaten. Tot aan de bevrijding konden de Levie's daar blijven, soms samen met enkele andere joden die korte tijd in de pastorie doorbrachten, tot Christine de Lange, een dochter des huizes, een nieuwe onderduikplek voor hen gevonden had. Martin Levie, die goed thuis was in de Hebreeuwse taal en tijdens de oorlog een eigen Psalmvertaling en –verklaring vervaardigde, hielp de predikant soms bij zijn preekvoorbereiding.

Bibl.: Martin Levie, *Psalmen, ingeleid, vertaald en toegelicht* (Amsterdam, 1967), 9vv.

- 183. Hendrik** Lasschuit (geboren 25.9.1872 te Haarlem, zoon van Hendrik Engel Lasschuit en Maria Sernée-overleden 14.2.1949), zendeling-leraar en docent; op 24.6.1906 beroepen als zendeling-onderwijzer te Pasir Poetih bij Dodinga op Halmaheira (eiland ten Oosten van Celebes; 26.4.1906); waarnemend docent aan het seminarie te Depok (1921-1923); zendeling-leraar te Bandoeng en docent aan de zendingsnormaalschool (1923-1927) en zendeling-leraar en docent (1929-1932); woonde tijdens de oorlog te Overveen; op 26.4.1945 te Haarlem gehuwd met **Helena Maria Schewel** (geboren 1881 te Amsterdam, dochter van Cornelis Schewel en Buibertje van Diggelen-overleden 1951); in 1935 samen C. ten Boom, B. ten Boom en zendeling-arts dr. S. van der Ley medeoprichter van een comité t.b.v. de Witte Kruis Kolonie (Salatiga-zending).

Van 29.2.1944 tot 1.4.1944 zat ds. Lasschuit gevangen in het Huis van Bewaring te Scheveningen wegens hulp aan joden en andere

onderduikers. Zijn neef was ds. Cornelis Jacobus Lasschuit (20.12.1885, zoon van Johan Barend Lasschuit en Maria Pronk-1966), hervormd kandidaat (1922 te Haarlem) en hervormd predikant te Garrelswaer, Hall bij Eerbeek, Glanerbrug en Urk (12.11.1950-15.8.1954 wegens emeritaat); daarna deed hij nog hulppdiensten te Metslawier; hij was op 30.11.1922 te Bloemendaal gehuwd met Robina Johanna van Kempen (25.1.1898 Bloemendaal, dochter van Johannes Jacob van Kempen en Gezina Johanna Hogenbirk-); C.J. Lasschuit zat acht maanden gevangen in Vught “omdat hij gezegd zou hebben, dat de patiënten van “Meer en Bosch” waren vergast – wat hij natuurlijk nooit gezegd had”. ... “Eén van de merkwaardigste ervaringen schrijft Ds. C.J. Lasschuit, die ik opdeed, was wel, dat ik het Evangelie mocht brengen aan de Duitsche misdadigers die er waren: moordenaars, inbrekers, dieven. Als Rijks-Duitschers bekleedden ze een eervolle positie onder de gevangenen. Voor één van de bruto's onder hen was ik op 't laatst een lopend geweten: als hij zich misdragen had, en ik keek hem aan, kwam hij zich verontschuldigen”.

Lit.: Jan Ridderbos, *Predikanten in de Frontlinie*, 80 en 11; H.C. Touw, I, pp. 565, 580, 600 en II, p. 173.

184. Prof.dr. Joannes Matthias Leendertz (geboren 28.11.1885 Veenwouden, zoon van ds. Willem Izaac Leendertz (1850-1917) en Geertruida Kops-overleden 24.11.1977 Haarlem; begraven Algemene Begraafplaats te Bennebroek); zijn broer dr. Willem Leendertz (1883-1970), was doopsgezind predikant, gevangenis-predikant, bibliothecaris, lector aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam (1933-1945), bijzonder hoogleraar wijsbegeerte aan de Hogeschool voor Economie te Rotterdam (1936-1945), hoogleraar christelijke geloofs- en zedenleer aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam en hoogleraar godsdienst-wijsbegeerte en ethiek aan de UvA; hij was een groot Kierkegaard-kenner; ds. J.M. Leendertz was doopsgezind predikant te Wieringen (1910-1923), te Koog aan de Zaan (1923-1927) en te Haarlem (1927-1950); gehuwd op 8.5.1919 te Tietjerksteradeel met **Catharina (Cato) Emerence Waardenburg** (geboren 14.3.1888 te Nijeveen, Dr., dochter van ds. Hermanus Waardenburg (1857-1948) en Virginie Emerentienne Idenburg-overleden 1.1.1972).

Ds. Leendertz woonde in de oorlogsjaren met zijn vrouw en dochter Truus, die medicijnen studeerde, aan het Wilhelminapark (toen: Hooglandpark) te Haarlem. Gedurende drie maanden verzorgden zij de verzetsman Willem Groenendaal, die in 1937 door Leendertz gedoopt was en o.a. betrokken was bij het onderbrengen van joodse kinderen op onderduikadressen. Groenendaal maakte deel uit van de verzetsgroep waartoe ook Hannie Schaft en Truus Menger behoorden. Hij raakte in december 1943 gewond toen een vergadering van de groep ten gevolge van verraad overvallen werd door de *Sicherheitspolizei*. Hij wist te ontkomen naar de pastorie en werd vervolgd door dr. Wieberdink, waarnemend geneesheer van het Diaconessenhuis te Haarlem, in zijn huis aan de Nieuwe Gracht geopereerd. Groenendaal overleefde de oorlog.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, 5, 33; *Doopsgezinde Bijdragen* Nr. 41, 34.

185. Hendrik van Leeuwen, (geboren 10.5.1906 te 's Gravenhage-overleden 4.5.1988 te Driebergen; begraven aldaar op de Begraafplaats aan de Verlengde Traay te Driebergen); christelijk-gereformeerd kandidaat te Rijswijk (1940) en predikant te Ermelo (27.10.1940-1.9.1946), te Tholen (15.9.1946-1949), te Delft (15.11.1949-1952), te Zaamslag (16.11.1952-1955), te Arnhem (19.10.1955-1962), te Rotterdam-West (7.8.1962-1968), te Urk (5.7.1968-11.5.1973) en te Elburg (25.5.1973-1.6.1979 wegen emeritaat); gehuwd met **Maria van Rookhuijzen** (geboren 1908-overleden 5.8.2002 Zwijndrecht).

“H. van Leeuwen uit Ermelo raakte eveneens betrokken bij de hulp aan onderduikers. Hij deed soms een beroep op gemeenteleden om joodse onderduikers te verbergen”.

Lit.: W.A. Capellen, a.w.

186. Helena Cornelia (Lenie) Leignes Bakhoven (geboren 1910 te Deventer, dochter van Gerrit Marius Leignes Bakhoven en Antoinette Helena Romijn-overleden 13.4.1996 te Zwolle; crematie aldaar), doopsgezind predikante te Leermens-Loppersum (1935), Borne (1940), Kampen en Meppel (3.5.1964-30.6.1972 wegens emeritaat); gehuwd op 20.2.1976 te Wolvega met landbouwer/ rentenier **Luitje Jakob Dijkhuis** (23.10.1899 Wehe, Groningen-10.2.1995 Ommen; begraven te Meppel), weduwnaar van Geertruida Louwina Meijer (1898-1975).

Zij kreeg van 21.3.-4.5.1939 verlof om 39 joodse kinderen uit het Duitse Rijksgebied in de leeftijd van 4-17 jaar op te vangen in ‘Fredeshiem’ te Steenwijk; nadien nam ze half joodse Olga Pollak (geboren 1924 te Wenen; die na de oorlog trouwde met Visser, een kleinzoon van de Haarlemse predikant Jeronimo de Vries, en met hem naar de USA emigreerde), Erika Singer, de joodse vrouw Menko met haar dochter Miep en de latere (half joods) hoogleraar natuurkunde Anselm Citron bij zich in huis (Marktplein2 in Borne). In september 1944 voegde zich daar de niet-joodse Geertje van Goor-Lambo bij. Ds. Leignes Bakhoven ontving daarvoor op 13.10.1997 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. Overigens had ze ook niet-joodse kostgangers in huis, met name moeder en dochter Meijling, grootmoeder en tante van de schrijfster Christine Meijling, tweede echtgenote van ds. Johannes Arie van Nieuwenhuizen (zie daar). Lit.: Alle G. Hoekema, ‘Bloembollen’ voor Westerbork. *Hulp van Zaanse en andere doopsgezinden aan (protestants-) Joodse Duitse vluchtelingen in Nederland*; Klaas Prins, artikel *Fredeshiem in de jaren '40 tot '45*, 173vv.; *Yad Vashem*, 544 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt ze niet als predikant vermeld en is ook het daar vermelde jaar van overlijden (1985) onjuist).

187. Aafke Leistra (geboren 4.6.1902 te Grouw, Idaarderadeel, dochter van Johannes Libbes Leistra en Geertje van Stralen-overleden 24.5.1967; begraven Algemene Begraafplaats te Midden-Beemster); doopsgezind predikante te Edam (1927-1944)-Monnickendam (1935-1944) en te Beemster-Oosthuizen en Purmerend (1944-1956 ontslag om gezondheids-redenen).

Wel zeker op haar voorstel (want ze kende hem al vanuit de doopsgezinde jongerenbond) stelde de kerkenraad van Monnickendam

Cor Inja (zie daar) per 1.7.1943 aan tot hulpprediker naast ds. Leistra, zodat hij enigszins beschermd zijn werk t.b.v. joodse onderduikers kon uitvoeren.

Lit.: Cor Inja, *Geen cel ketent deze dromen*, 20).

- 188. Ika Wilhelmina Katharina Lieverink-Oberman** (geboren 7.6.1919, dochter van dr. Gerrit Wijnand Oberman- zie daar- en Elsa Henriëtte Graanboom-overleden 23.1.1987 te Amersfoort; begraven Gemeentelijke Begraafplaats 'Rusthof' te Amersfoort-Leusden); zij was een oudere zuster van de theoloog en historicus Prof.dr. Heiko Augustinus Oberman (1930-2001); na de oorlog was ze als hervormd predikant verbonden aan de Willem Arntz Stichting te Den Dolder. Op 19.5.1951 te Brummen gehuwd met **mr. Aleidus G.A.J. Lieverink** (geboren 11.4.1919 te Brummen-overleden 18.7.1993 te Amersfoort), directeur Amro-bank te Amersfoort. Tijdens de oorlog was zij al vroeg actief in het Utrechts Kindercomité dat probeerde overal joodse kinderen onder te brengen. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 48; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 24; *Yad Vashem*, 816.

- 189. Hendrik Lenard Lieve** (geboren 26.5.1904 te Vierpolders op Voorne-Putten, zoon van Roeland Lieve en Cornelia van Kempen-overleden 17.12.1982 te Castricum; begraven Algemene Begraafplaats te Castricum), studie theologie RU Utrecht; hervormd hulpprediker te Velsen (1931), predikant te Veendam (voor rechtzinnige evangelisatie; 18.12.1932), te Huizinge (31.3.1935), te Slochteren (27.8.1944); op 30.3.1947 voor twee jaar als predikant in algemene dienst uitgezonden door Zandvoort t.b.v. de Indische Kerk naar Bogor, NOI; tenslotte predikant te Oldemarkt-Paasloo (18.12.1949-30.9.1969 wegens emeritaat). Op 14.12.1932 te Velsen gehuwd met **Elisabeth Maria Mooij** (geboren 6.5.1899 te Velsen, dochter van Sijmon Mooij en Maria Jacoba ten Ham-overleden 29.9.1992 te Castricum). Ds. Lieve werd gearresteerd wegens de steun die hij samen met zijn collega's H.J. Barnouw en K.R. ter Steege had verleend aan twee ondergedoken joden; hij werd veroordeeld tot een half jaar concentratiekamp wegens '*Judenbegünstigung*' en zat van 6.7.1942-7.1.1943 gevangen in PDL Amersfoort. Na zijn vrijlating ontsnapte hij – door zich klein te houden – ternauwernood aan een zogenaamde '*Silbertanne*'-moord. De bedoeling was geweest om hem op de drempel van de pastorie neer te schieten, maar ds. Lieve wist te ontkomen, Bibl.: L. schreef samen met ds. K.R. ter Steege *Predikant achter prikkeldraad* (Nijkerk, 1946). Lit.: Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 69 en 319; H.C. Touw, I, 436, 573, 581, 598v. en 626.

- 190. Prof.dr. Jan Marinus van der Linde** (geboren 7.11.1913 te Utrecht, zoon van onderwijzer Harm Jan van der Linde en Vrouwkje Dragt-overleden 6.7.1995 te Zeist); drie broers van hem werden ook hervormd predikant: ds. Herman van der Linde (1902-1978; in de oorlogsjaren predikant te Aalsmeer, 1931-1948), dr. Simon van der Linde (1905-1995; tijdens de oorlog predikant te Lopik (1931-1944,

de facto tot 1946; later hoogleraar aan de RU te Utrecht) en dr. Hendrik van der Linde (1915-2008; later R.K. priester en hoogleraar oecumenica aan de KU Nijmegen; Jan Marinus van der Linde was eerst onderwijzer te Genemuiden (1933-1937); vervolgens studeerde hij theologie aan de RU te Utrecht (1938-1942); hervormd predikant te Rhenoy-Gellicum en Acquoy (17.1.1943-5.5.1946); samen met zijn broer Henk maakte hij in 1948 de oprichting van de Wereldraad van Kerken mee te Amsterdam; predikant met bijzondere opdracht, door de Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk uitgeleend aan de Evangelische Broedergemeente, en zendeling te Suriname (Paramaribo 1951-1964); algemeen secretaris van het Zeister Zendingsgenootschap en rector van het Theologisch Seminarium (1954-1964); bijzonder hoogleraar aan de RU te Utrecht (geschiedenis van de *Unitas Fratrum* en kerkgeschiedenis van het Caraïbische gebied; 1958-1979), wetenschappelijk medewerker (1964), lector (1966) en hoogleraar (wezen en geschiedenis van het apostolaat; 1969-1980); gehuwd op 5.1.1943 met **Anna Rijkse** (geboren 14.6.1916 te Utrecht, dochter van Rijk Rijkse en Anna Geertruida den Breeje-overleden 24.4.2006 te Zeist).

“In de grote pastorie van Rhenoy-Gellicum verleende het echtpaar Van der Linde gastvrijheid aan vluchtelingen, onderduikers, verzetsstrijders en geëvacueerden”. Zie ook ds. Jan Wiepkema. Lit.: *Biografisch Lexicon*, deel 5, 344vv.

191. Prof.dr. Cord (Coert) Hendrik Lindijer (geboren 21.12.1917 te Rotterdam-overleden 16.4.2008 te Amersfoort; woonde Parkflat aldaar, Utrechtseweg 301, appartement 11; crematie in stilte), evangelisch-luthers jeugdpredikant te Rotterdam (1942); predikant te Doetinchem (1947), te Rotterdam (1951) en te Utrecht (1962); in 1952 gepromoveerd aan de UvA op dissertatie *“Het begrip ‘sarx’ (vlees) bij Paulus”*; hoogleraar praktische en bijbelse theologie aan het Evangelisch-Luthers Seminarie te Amsterdam (1968-1984 wegens emeritaat); gehuwd op 17.4.1948 met **Jakoba (Jitske; Ko) Banning** (dochter van vrijzinnig-predikant, hoogleraar en PvdA-politicus prof.dr. Willem Banning (1888-1971) en Henriëtte Johanna Wilhelmina Schoemaker-overleden 16.7.2010 in verpleeghuis te Haarlem, 88 jaar oud; crematie in crematorium te Amersfoort), evangelisch-luthers predikante te Amsterdam (t.b.v. de Rogatekapel; 1971-1975). Zij waren de ouders van Koert Lindeijer, journalist en Afrika-correspondent voor NRC-Handelsblad.

“De illegale organisaties in Amsterdam (van Herman en Tine Waage-Kramer) legden in mei 1944 contact met de Rotterdammers Aad Zegers en zijn zuster Mary ten Have-Zegers. Eén van de vrouwen met wie Mary in een zwemclubje zat had een dienstmeisje nodig. Mary kende wel iemand in Amsterdam, een keurig meisje. Omdat ik (=Bloeme Evers-Emden; GCH) van Mary niet mocht zeggen dat ik een Joodse onderduikster was, besloten we dat ik verloofd was en een jaartje als dienstmeisje wilde werken om de fijne kneepjes van het huishouden te leren. Mevrouw Lindijer nam mij meteen aan. Zij was weduwe, zij bewoonde het huis met haar zoon, een dominee. Ik kreeg er een eigen kamer. Met mevrouw kon ik goed opschieten, zij nam mij al snel mee uit winkelen. Maar ik vond het heerlijk om even buiten te zijn. Ook Freddy (Evers; GCH) kwam enkele keren naar Rotterdam,

zo kon ik mijn verloofde voorstellen. Na twee prettige maanden zei mevrouw op een ochtend: ‘Nancy (= valse naam: Nancy Winnifred Altman), wij gaan veertien dagen met vakantie, en in die tijd krijg jij ook vrij’. Ik reageerde opgetogen, maar was in werkelijkheid bang. Waar moest ik naar toe? Zodra mevrouw even het huis uit was belde ik Mary. Ook zij wist geen raad. Zij stelde voor dat ik die twee weken bij haar huis zou doorbrengen, wat niet zonder gevaar was aangezien Mary en Aad veel illegaal werk verrichtten”. Na tien dagen vindt er een overval plaats op het huis van Mary en worden Aad, Mary en Bloeme Embden opgepakt en naar het Huis van bewaring aan het Haagsche Veer overgebracht. Daar bleken nog 27 Joden te zijn, die door Aad en Mary waren verzorgd. Aad (gemeenteambtenaar en verzetsman Arie Jan Jacob Zegers, geboren 4.6.1908 Rotterdam) werd op 30.8.1944 gefusilleerd te Vught, Mary werd vrijgelaten, Bloeme overleefde Auschwitz.

Lit.: Bloeme Everts-Emden, *Ik blijf zitten tot ik geboren ben*; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen*, 247v.

- 192. Eibertus Nicolaas (Flip) van Loo** (geboren 11.3.1904 te Winsum-overleden 12.1.1997 te Sneek; begraven Algemene Begraafplaats te Sneek), gereformeerd predikant van Wons-Exmorra-Allingawier (17.3.1929-13.1.1946) en van Sneek (16.1.1946-30.6.1969 wegens emeritaat), hulpdiensten in Daarlerveen (Witte Kerkje; 6.7.1969-24.6.1973); gehuwd op 12.3.1929 te Kollum met **Kunje Barkmeijer** (geboren 7.11.1904 te Leek, dochter van houthandelaar Jan Barkmeijer en Trientje Tiemersma-overleden 7.3.1986 te Sneek). Ds. Van Loo bracht een joods jongetje – afkomstig van de onderwijzeres Louise de Hoest in Wons – veilig onder in Makkum. Onderhield hij contacten met ds. Willem Mesdag, Mia Coelingh en kapelaan Gérard Jansen?

Lit.: J.D.B. van der Meulen, *In memoriam* in: *Jaarboek 1998 GKN*, 555v.

- 193. Paulus Johan Lugt** (geboren 13.9.1916, zoon van luitenant-ter-zee Joannes Lugt en Johanna Elisabeth van der Mandere-overleden april 1982 te 's Gravenhage; crematie Driehuis, Velsen), doopsgezind predikant te Hippolytushoef (Wieringen; 1941-1945) en te Londen (UK); gehuwd met de joodse **Carla Marianne Goudeket** (geboren 3.11.1917 te Bussum, dochter van vakbondsman Samuel Goudeket en schrijfster Marianne Philips (geboren 18.3.1886 te Amsterdam-overleden 13.5.1951 te Naarden; gecremeerd te Driehuis; as verstrooid over de Noordzee), die beide de oorlog overleefden, met hun beide andere kinderen-overleden); na de dood van zijn vrouw stelde Sam Goudeket de Marianne Philips-prijs in voor oudere, tot dan toe onbekende auteurs; een andere dochter, Hester Goudeket (1913-1958), was gehuwd met de advocaat en hoogleraar August David Belinfante (1911-2000); zij waren de ouders van de historica en PvdA-politica Judith Belinfante (geboren 1943); haar broer Joost Belinfante (geboren 1946) is één van de leiders van de *folkband CCC inc.* “Ook mevrouw Lugt ontsnapte aan deportatie, maar ze had in 1942 wel moeilijkheden met een plaatselijke NSB-leider, die probeerde haar zondagsschoolwerk te stoppen”. Ds. Lugt voerde op 6.5.1945 namens de plaatselijke commandant van de Binnenlandse

Strijdkrachten succesvolle onderhandelingen met de Duitse commandant van Den oever over capitulatie, die tot dan toe elke vorm van onderhandeling met de N.B.S. had geweigerd.

Lit.: Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 184.

194. Gerhardus (Gerrit) Lugtigheid (geboren 20.1.1901 te Geesteren, zoon van ds. Johannes Lugtigheid (1870-1943) en Johanna Adriana Velthuis Kroeze-overleden 20.7.1973 te Zeist), Voelde zich nauw betrokken bij de 'Oxford'-beweging van Frank Buchman (later 'Beweging van 'Geestelijke en morele herbewapening') en de Woutschoten-conferenties (raakte daar bevriend met o.m. Gerrit Brillenburg Wurth; zie daar); gereformeerd predikant te Schoonoord (13.5.1928), te Leens (3.8.1930), te Amstelveen (3.6.1934), te Zeist (8.9.1938; had in die tijd veel contact met dr. H. Berkhof – zie daar – die er 'Kerk en Wereld' voorbereidde), te Zwolle (7.10.1945) en te Maarn (9.9.1956-1.11.1966 wegens emeritaat); gehuwd op 12.5.1926 te Oldebroek met **Derkjen (Dets) Offers** (geboren 13.8.1902 te Sassenheim, dochter van Hendrik Jacobus Offers en Christina Bloemink-overleden 14.8.1987 te Zeist). Op 3.2.2008 ontving het echtpaar postuum de *Yad Vashem* onderscheiding omdat het onderdak had geboden aan een joodse vrouw ('tante Aaf') en in juli 1943 aan een joods jongetje, Aharon Salomo Simon (Arie) Spiero (geboren 18.8.1940 te Tilburg). Beide onderduikers overleefden de oorlog. Bij een Duitse inval verborg mevr. Lugtigheid, die ziek te bed lag, de kleine Arie onder de dekens en 'tante Aaf' wist zich op het toilet te verbergen. Maar omdat er geallieerde pamfletten werden ontdekt moest de familie Lugtigheid (ouders en acht kinderen) het huis verlaten. Arie werd meegesmokkeld onder een stapel kleren op een kar.

195. Berend Adriaan van Lummel (verzetsnamen: 'Jan', 'Ds. Jan', Jan uit Sprang'; of 'Jan van Brabant'; geboren 2.10.1904 te Delft, jongste zoon van onderwijzer en predikant ds. Christiaan Willem Johan van Lummel (1856-1940) en Cornelia Nijman-overleden 11.6.1965 Zwijndrecht); gereformeerd hulppredikant te Zwijndrecht (28.4.1934-16.8.1936); kandidaat te Willemstad (1937); predikant te Sprang (14/17.10.1937-1.5.1946); na de oorlog was hij reserve-legerpredikant in Nederlands Indië (1946-1948; woonde daarna in Katwijk aan de Rijn) en predikant te 's Gravendeel (16.1.1949-3.5.1951); in 1951 werd hij op zijn verzoek ontheven uit het ambt; gehuwd 1) op 12.10.1937 te Katwijk met **Adriana Maria van der Perk** (geboren 6.6.1909 te Katwijk, dochter van bloemkweker Jan van der Perk en Alida de Wit-overleden 24.12.1992 Katwijk; begraven Begraafplaats 'Duinrust' aldaar; gescheiden 20.1.1953; zij hertrouwde op 19.9.1959 te Waddinxveen met Jan Snoeij (geboren 16.3.1903 te Abbenbroek-overleden 14.3.1985 te 's Gravenhage; begraven 'Duinrust', Katwijk aan Zee); hij was eerder gehuwd – op 28.3.1929 te Rotterdam – met Johanna Hendrika Kardol (geboren 30.9.1903 te Rotterdam-overleden 31.3.1945 te Huizen) en 2) met **Cornelia Jacoba Bakker** (21.9.1915-8.12.2008 Zwijndrecht; begraven te Zwijndrecht, Algemene Begraafplaats, Jeroen Boschlaan), weduwe van J.H.M.Eckhardt.

Ds. Van Lummel was actief in plaatselijk en bovenplaatselijk onderduikerswerk en enige tijd voorzitter van de LO(Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers)-Top. Ook zijn oudere broer, winkelier/ electricien Herman Hendrik Jan van Lummel (1888-1979), gehuwd met Petronella Anna van der Perk (1893-1941), tante van Adriana Maria van der Perk, was leider van een verzetsgroep.
Lit.: G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 117 en 221.

196. Dr. W.J. Manger (geboren 12.7.1898 te Amsterdam-overleden 1989), evangelisch-luthers predikant te Tiel/ Culemborg (1925) en te Naarden/ Bussum (1939-1963 wegen emeritaat); tot januari 1940 reserve-veldprediker.

“Het interieur van de sjoel (van Bussum; GCH) is door de Duitsers geroofd, maar de torahrollen en rituele voorwerpen werden verstopt (o.m. door Ds. Manger van de Lutherse Kerk van Bussum) en zijn de oorlog intact doorgekomen”. René Süß droeg zijn boek ‘Luther, en sympathieke potentiaat’ op aan ds. Manger. Kerkhistoricus prof.dr. Joop Boendermaker schreef er in zijn recensie in het kwartaalblad ELK, 13e jaargang, nr. 1 (1 maart 2013) het volgende over: ‘En het is tot verbazing en vreugde van allereerst de Naarden-Bussumse lutheranen ook nog opgedragen aan hun vroegere predikant, W.J. Manger! En dat niet voor niets. De lutherse predikanten waren bijna allen ‘goed’ in de oorlog, één, dominee Borgers uit Apeldoorn, verloor er zelfs het leven bij, maar Manger behoorde tot de meest uitgesproken critici van de nazi’s. Bovendien bewaarde hij de Thorarol uit de synagoge – onder zijn bed verstopt, zeiden de Bussummers – en bracht die plechtig terug na de bevrijding. Süß wist dat alles precies. Hij is in Bussum opgegroeid, zijn moeder was luthers, zijn vader joods’.

Lit.: Ger van Roon, 20.

197. Klaas Meima (geboren 22.4.1908 te Neede, zoon van Garmt Meima en Grietje Reinen van Nes-overleden 8.2.1987), gereformeerd predikant te Neede (3.4.1932); overgegaan naar de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt: predikant te Neede (15.6.1945) en te Enumatil (14.4.1946-2.5.1954). Na 8 jaar teruggekeerd naar de GKN; gereformeerd predikant te Bunschoten-Spakenburg (12.9.1954-1.9.1972 wegens emeritaat; gehuwd op 30.3.1932 met **Elisabeth Hillegina Henrica Maria (Bets) Heida** (geboren 26.1.1906 te Yerseke, Reimelzwaal, dochter van ds. Homme Jeip Heida, predikant te Vlaardingen, die pro-NSB was, en Ingenetta Diderica van den Hoorn-overleden 2.11.1994 te Kampen).

Het echtpaar ontving op 27.9.1983 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het een joodse vrouw, Ilse Heijmans-Gumprich, onderdak bood en later – tijdelijk – ook aan Jacob Hiegentlich en zijn moeder Paula Hiegentlich. Ds. Meima onderhield ook contacten met ds. Frits Slomp en mevr. Kuipers-Rietberg te Winterswijk en ds. Leendert Overduin te Enschede. Hij raakte tijdens de Vrijmaking in hevig conflict met zijn collega ds. O.C. Broek Roelofs, die hem echter het leven redde door hem – na arrestatie – vrij te pleiten bij de Sicherheitspolizei te Arnhem.

Lit.: *Yad Vashem*, 597v. (in de lijst van *Yad Vashem* staat hij niet als predikant vermeld).

198. Dr. Wigger Meindertsma, drager van het witte mobilisatiekruis (geboren 19.9.1872 te Leeuwarden-overleden 10.11.1964 te 's Gravenhage; crematie Crematorium Driehuis-Westerveld), studie theologie aan de RU te Leiden; kandidaat (1895); vrijzinnig-hervormd predikant te Vledder (2.2.1896), te Oldeberkoop (1898), te Waalwijk (1904) en te 's Hertogenbosch (1906-1938 wegens emeritaat). Daarnaast was hij 17 jaar leraar Hebreeuws aan het Stedelijk Gymnasium in 's Hertogenbosch en medeoprichter en secretaris van de Vereniging van Vrijzinnig-Hervormden. Op 31.5.1899 te Deventer gehuwd met **Jannetje van Schooten** (geboren 10.5.1871 te Deventer-overleden 1942).

Zij zouden joodse onderduikers in huis hebben gehad.

Lit.: *Biografisch lexicon*, V, 364v.

199. Dr. Gerard Melles, drager witte mobilisatiekruis (geboren 15.1.1900, zoon van Willem Melles en Harmke de Raad-overleden 21.5.1985; begraven Nieuwe Begraafplaats te Zeist), ds. Pieter Melles (1897-1970), gehuwd met Maria van Oostveen, was een oudere broer die tijdens de oorlogsjaren in Grijpskerk stond (1931-1950); Gerard Melles was gereformeerd predikant te Wartena en Eernewoude (24/31.8.1930-april 1946) en te Voorst (5.5.1946-26.8.1962); daarna geestelijk verzorger van chronische zieken te Apeldoorn e.o. (1952-1966 wegens emeritaat; gehuwd met **Nel van der Ploeg** (12.3.1903-21.1.1985).

Ds. Melles zat van 7.7.-12.11.1943 gevangen in Huis van Bewaring te Leeuwarden en van 12.11.1943-10.3.1944 in Kamp Vught o.a. wegens hulp aan joodse onderduikers.

Bibl.: *'Vervolgd en ... zalig!'* (Amsterdam, 1948).

Lit.: Th. Delleman, 226; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396.

200. Pieter Martinus Mentzel (geboren 11.5.1915 te Rotterdam, zoon van Gustaaf Martinus Mentzel en Neeltje Hanson-overleden 19.4.1996 te Dordrecht; crematie Crematorium 'Essenhof' te Dordrecht); kandidaat Leiden (1938); actief in het vormingswerk te Amsterdam (1938-1940); vrijzinnig-hervormd predikant ('rode dominee') te Hoogkarspel (1940, bevestigd door ds. B.J. Aris – zie daar – 4.11.1945), te Naaldwijk (11.11.1945-22.8.1948), te Amsterdam (Vrijburg; 29.8.1948-12.2.1950), te Dordrecht (o.a. sinds 1967 in 'Morgensterkerk', Sterrenburg; 19.2.1950-30.6.1980 wegens emeritaat); gehuwd op 5.6.1940 te Amsterdam met **Gemma van Aken** (geboren 21.9.1917 te Rotterdam, enig kind van timmerman Antonie van Aken en verpleegster Maria Petronella Hemelop-overleden 12.3.1986 te Dordrecht; crematie Crematorium 'Rotterdam-Zuid'), overtuigd sociaal-democraat; lid SDAP en lid gemeenteraad van Dordrecht voor de PvdA (1958-1970), lid van het Comité van Waakzaamheid; het echtpaar kreeg drie zoons, Paul (geboren 1942 Hoogkarspel) had een relatie met de actrice Simone Rooskens en de middelste Vincent Samuel (geboren 1945 Hoogkarspel) is een beroemd (hof)fotograaf.

"Tijdens de Duitse bezetting waren Pieter en Gemma met enkele trouwe en betrouwbare gemeenteleden (en met de lokale R.K.-geestelijken pastoor Vollebregt en kapelaan Scholten; GCH)

betrokken bij het onderbrengen van joodse onderduikers in de streek. De rechtssocioloog professor Hugo Sinzheimer (1875-1945) was in 1942 samen met zijn vrouw ondergedoken in de pastorie van Pieter en Gemma in Hoogkarspel. Voor de Sinzheimers werd later een ander adres gevonden en vanaf oktober 1943 tot de bevrijding was Abraham Michael Herzberg (geboren 1924), zoon van Abel Herzberg (1893-1984), bij hen ondergedoken. Het organiseren van voedselpakketten voor het netwerk rondom de onderduikers vergde aan het eind van de oorlog veel energie van het echtpaar”(uit: “Stamboom Hemelop – Genealogie Online).

Bibl.: “Brief van ds. P.M. Mentzel te Dordrecht aan zekere Schaper over Joodse onderduikers in de pastorie” (1975, kopie: Westfries Archief te Hoorn).

- 201. Willem Mesdag** (geboren 9.4.1896 te 's Gravenhage, zoon van Reinder Unico Mesdag en Etina Martha Boekhoudt-overleden 7.11.1975 te Amsterdam; crematie aldaar); studie theologie te Parijs en Amsterdam; doopsgezind predikant te Westzaan (op het Zuid), te Zijldijk en te Sneek; na zijn emeritaat in 1947 verrichtte hij hulpdiensten te Zeist; gehuwd op 5.9.1924 te 's Gravenhage met **Sjoukje Grietje Hylkema** (geboren 21.9.1897 te Leeuwarderadeel, dochter van Bonne Sjoukes Hylkema en Trijntje Oepkes Couperus-overleden 1973).

Willem en Sjoukje Mesdag werden door Mia Coelingh (zie daar) benaderd of zij samen met kapelaan Gérard Jansen in Sneek e.o. joodse kinderen wilden onderbrengen die werden aangeleverd door de Amsterdamse Studenten Groep (ASG) die onder leiding stond van haar neef Piet Meerburg. Ze gingen op dit verzoek in. Piet Meerburg (citaat uit interview in de *Groene Amsterdammer*, d.d. 29.4.1998): “De volgende dag ben ik onmiddellijk naar Leeuwarden doorgereisd, naar Krijn van der Helm, de (doopsgezinde) topman van het Friese verzet en onze contactman. ... In eerste instantie gingen we naar de dominees en pastoors, want die wisten wie er wel en wie niet goed was. De opnamebereidheid is in Friesland buitenproportioneel groot gebleken, maar in augustus 1942 was dat nog niet zo, simpelweg omdat men niet geloofde dat er razzia's plaatsvonden om de joden weg te voeren. Ik kreeg geen poot aan de grond, totdat ik in Sneek bij dominee Mesdag terecht kwam. Toen ben ik doorgestoten. Drie, vier maanden later geloofde men het wel. Dominee Mesdag vond dat de kapelaan, met wie hij goede contacten onderhield, ook bij de zaken betrokken moest worden. Met andere woorden: voor het eerst werd hier uit pure menslievendheid de oecumenische gedachte in daden omgezet. De katholieke kerk, de paus daargelaten, verdient wat betreft de opvang van kinderen alle lof, althans wat ik daarvan ervaren heb. De Utrechtse Groep heeft een deal gemaakt met de katholieken dat de joodse ondergedoken kinderen in Limburg niet gedoopt zouden worden en dat is ook bijna niet gebeurd. ... Wij hebben de Friese onderduikverleners ook altijd gewezen op het gevaar dat de joodse kinderen bedreigde, maar ook dat zij, de onderduikverleners, ten dode waren opgeschreven als ze zouden worden gesnapt. Het was onze plicht hen te waarschuwen voor het risico dat ze namen. Maar die mensen hebben dat toch maar allemaal genomen. Ik schat voor Friesland: zeven- tot achthonderd gezinnen. Dat is niet mis!”

Merkwaardig genoeg was een hervormde collega, ds. J.R.J. Schut (1903-1958), gedurende de periode juni 1941-16.4.1945 NSB-burgemeester van Sneek! Ds. Mesdag: *“Theesurrogaat ..., dat dronken wij in de jaren van de oorlog, toen de echte thee schaars werd en deze tenslotte helemaal niet meer te krijgen was. Veel zaaks was het niet. Eigenlijk moet boven mijn schrijven staan: ‘Theesurrogaat voor Sneek’, hoe Joodse kinderen de Tweede Wereldoorlog overleefden. ‘Theesurrogaat’ was het schuilwoord voor blonde joodse kinderen. Dat was heel andere thee dan de vanouds gebruikte bladeren uit India. Willem Mesdag en zijn echtgenote Sjoukje zaten in de oorlog ‘in het verzet’, zoals dat toen heette. Zij deden ‘ondergronds werk’ en wel het onderbrengen van joodse kinderen – waaronder ook pasgeboren baby’s – in Sneek en wijde omgeving. Huize Mesdag werd vanaf 1942 het centrum van deze uiterst riskante activiteiten. Als er vanuit Amsterdam in de pastorie een telefoontje kwam met het korte, afgemeten bericht: “Theesurrogaat voor Sneek”, dan stonden de zenuwen in de pastorie op scherp en ging er een seintje naar de echtgenote van huisarts dr. Gerritsma, vier panden verderop langs het Singelgrachtje, en was men daar ook op zijn qui-vive. Er zaten nog twee mensen in het complot: kapelaan Gerard Janssen (alias ‘Jan Zwart’) en de vrijzinnig hervormde hulppredikante in Sneek (= Mia Coelingh; GCH). Zij vormden met elkaar, om zo te zeggen, het ontvangstcomité van het op dat moment al op weg zijnde joodse kind of kinderen. Deze kinderen werden, onder het oog van de Duitse bewaking, door verplegend personeel meegenomen uit de Amsterdamse Hollandse Schouwburg en de daar tegenover liggende joodse kindercrèche (waar de kinderen wachtten op doorvoer naar Westerbork en vandaar verder naar de Duitse vernietigingskampen). Amsterdamse studenten brachten de kinderen per trein, via Enkhuizen en de veerboot naar Stavoren en weer verder per trein, naar Sneek. Ze werden daar opgevangen in de doopsgezinde pastorie of bij de familie Gerritsma. Soms hadden beide families meerdere joodse kinderen in huis of werden ze verborgen op de kerkzolder of in de achter de kerk gelegen Mennozaal. Maar zo snel als mogelijk werden de kinderen naar vooraf zorgvuldig geselecteerde adressen in de stad of omgeving gebracht. De doopsgezinde kerkenraad werd geheel onwetend gehouden van wat er zich allemaal afspeelde in kerk en pastorie. Mevrouw Gerritsma heeft enige tientallen kinderen achter op haar fiets of lopend door de stad naar opvangadressen gebracht. Ook wel met de stoomtram naar Joure of Bolsward. Het is altijd goed afgelopen, nooit zijn er naderhand toch nog kinderen in Westerbork terecht gekomen. ‘Theesurrogaat’ betrof blonde kinderen of kinderen van wie het haar vóór hun komst naar Sneek gebleekt was met waterstofperoxide. Donkerharige kinderen werden aangeduid met ‘koffiesurrogaat’ en bracht men naar Brabant of Limburg. Onder de Friese bevolking was grote animo om een kind in een gezin op te nemen onder het mom van familie uit Rotterdam of het westen van het land waar weinig te eten was. In 2006 is van de hand van Jantje E. Bazuin het boek verschenen *‘Theesurrogaat voor Sneek. Joodse kinderen overleefden de oorlog’* waarin onder andere mevrouw Gerritsma verhaalt van haar belevenissen met joodse kinderen in de oorlogsjaren. Sneek had vóór 1940 een bescheiden aantal joodse gezinnen onder haar bevolking.*

Hoe het daarmee is afgelopen wordt ook in dit boek beschreven. Het overgrote deel van de kinderen is na de oorlog bij hun gastouders blijven wonen, ging naar school, kreeg een baan en trouwde er. Velen staan in het Sneker bevolkingsregister ingeschreven onder de familienaam van hun gastgezin. ... Dr. en mevrouw Gerritsma kregen in 1999 de Yad Vashem-onderscheiding". (Feite Halbertsma, Bunnik, april 2010). Begin maart 1945 werd ds. Mesdag gearresteerd: "We horen dat meester Grondman, ds. Mesdag, hulpprediker A.J. van Gilze en de fotograaf Obbema zijn opgepakt, naar men zegt als gijzelaar voor al die stelerij. Grondman en Obbema moeten ook al weer losgelaten zijn" (9.4.1945). Het echtpaar Mesdag ontving op 8.9.1993 postuum de Yad Vashem-onderscheiding omdat het actief was geweest in de organisatie die joodse kinderen vanuit Amsterdam in Friesland onderbracht. Zelf namen ze de broers Godschalk (Louis en ...?) uit Enschede en de kleine Jacob van der Meer in huis (ze woonden op het adres Singel 30 in Sneek; GCH) en hielpen de joodse lerares Colthoff uit Sneek (elders ondergedoken) en Ernst Pino uit Sneek (ontkomen naar Zwitserland).

*Lit.: Alex Bakker, 27 en 59; Jantje E. Bazuin, *Theesurrogaat voor Sneek – Joodse kinderen overleefden de oorlog* (2006); Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 76-79, 207-212, 238, 294, 319, 321, 323-330, 367 en 418; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 196-201, 208-221 en 311; To Hofstra, *Oorlogsschriften*, VII, 74; Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 178; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 69 en 119; J.M. Snoek, p. 149; *Yad Vashem*, 222, 590, 602, 769 en 879 (in de lijst van *Yad Vashem* staat hij foutief als 'baptist 'minister' genoemd).*

- 202. Jakobus Albertus Meijer** (geboren 13.7.1902 Zaltbommel, zoon van ds. Jakob Meijer (1870-1937)-overleden 14.6.1974 te Arnhem, Gemeenteziekenhuis; begraven 19.6.1974 te Arnhem, Begraafplaats 'Moscowa'; opschrift zerk: "*Ik heb geloofd in Hem Die ik heb gepredikt*"), studie theologie aan de VU te Amsterdam; gereformeerd predikant te Pijnacker-Nootdorp (29.5.1932-9.1.1949), Gerkesklooster-Stroobos (16.1.1949-1.10.1967 wegens emeritaat), hulpdiensten te Arnhem in het Gereformeerde Bejaardencentrum 'Presikhaaf'; oktober 1968-1.8.1972); gehuwd met **Ybeltje Wiersma** (geboren 17.4.1903-overleden 7.11.1986).
Ds. Meijer was nauw betrokken bij het lokale LO-werk, o.a. ten behoeve van joodse onderduikers.
H.C. E(ndedijk), *In memoriam*, in: *Jaarboek 1975 GKN*, 510v.

- 203. Wessel Willem Meynen** (geboren 1.4.1873 te Groningen, zoon van Joannes Meynen en Christina Johanna Elisabeth van Riemsdijk-overleden 2.8.1950 te Dordrecht), gereformeerd predikant te Winsum (Frl.); 14.5.1899-13.4.1902), te Overschie (20.4.1902-1.10.1905) en te Dordrecht (8.10.1905-1.1.1950 wegens emeritaat)? Gehuwd op 5.6.1900 te Haarlem met **Wilhelmina Cornelia de Jongh** (geboren 8.8.1875 te Detroit, USA-overleden 23.4.1962 te Dordrecht); hun tweede zoon was Johannes Meynen (1901-1980), later minister van oorlog (kabinet Schermerhorn/ Beel).
"*De dominee (Meynen?) bracht ons allemaal persoonlijk een bezoek om te vragen wat we tegen de Jodenvervolgging gingen doen. Vanaf*

dat moment heb ik gebeden dat ik mee kon doen aan het verzet tegen die vervolging”, aldus Jannetje Kijkuit, Dordrecht. “De Thora-rollen en andere belangrijke bezittingen van de Joodse gemeenschap (van Dordrecht; GCH) werden ondergebracht bij verschillende personen. Helaas werd bij een huiszoeking van een bestuurslid een adressenlijst gevonden. Met behulp van deze adressenlijst konden arrestaties worden verricht, zowel binnen als buiten de Joodse gemeenschap. Niet-Joodse betrokkenen waren de gereformeerde predikant Meynen en de katholieke ondernemer P.N.J. Vermaat”. (site ‘Rond de stad > Dordrecht).

Lit.: Dr. F.J. Krop, *Gevangenis en Concentratiekamp – b. Het Haagsche Veer* 21 en 38; *Yad Vashem*, 471.

204. Pieter Pieters Miedema (geboren 27.1.1915 te Exmorra-overleden 14.8.1993; begraven Bowmanville Cemetery, Durham County, Ontario, Canada), studie theologie RU te Utrecht; kandidaat (1936); stond sterk onder invloed van de Deense filosoof Søren Kierkegaard; hervormd hulppredikant te Joure, hervormd predikant te Drachtstercompagnie en Rottevalle (7.4.1940-13.7.1947); sloot zich in 1940 aan bij de in 1938 opgerichte *Fryske Folkspartij*; dichter en literator; predikant te Dwingeloo (20.7.1947-30.9.1952); vervolgens vertrok hij naar Canada voor bijzonder kerkelijk werk in Ontario; gehuwd met **Joeke (Joekje) Zijlstra** (geboren 9.7.1914-overleden 10.8.2005 te Pontypool, Ontario).

Het echtpaar ontving op 23.9.1993 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het voor ongeveer 23 joden veilig onderdak verzorgde in Drachtstercompagnie e.o. en een aantal van hen, met name David en Louis de Wied, twee kinderen Lezer, kleermaker Joseph en een joodse verzetsstrijder in hun huis opnamen. Pieter Wijbenga, één van de leiders van het Friese verzet over ds. Miedema (1985): *“Hij ging graag op jacht in de bossen bij Appelscha. Daar heeft hij kans gezien om in een soort hol joden onder te brengen”. Toen de winter voor de deur stond en de tientallen joden, die zich intussen in de bossen bij Appelscha verzameld hadden, daar niet langer konden blijven, zorgde Miedema voor onderdak. In illegale kringen werd Drachtstercompagnie daarom in deze tijd wel ‘het nieuwe Jeruzalem’ genoemd. Ook hielp Miedema mee om geallieerde piloten een schuilplaats te bezorgen. Zoals in “Het ondergronds verwachten” vermeld wordt, vond Miedema begin 1944 bij Sjouk (Sierksma-Tjepkema) en Fokke Sierksma een schuilplaats, toen hij door de Duitsers gezocht werd. De Sierksma’s waren enkele dagen eerder getrouwd en woonden in het zogenaamde Mienskipshûs te Huizum dichtbij Leeuwarden. Op 1 mei 1944 moest vervolgens Miedema’s hele gezin onderduiken, waarna de pastorie door de SD verzegeld werd. Over deze bewogen jaren, waarin Miedema met zijn sociaal-geëngageerde opvatting van het christendom geregeld in botsing kwam met sommige gemeenteleden, zou hij later verslag uitbrengen in zijn memoires die hij onder de typerende verzameltitel *Wrakseling om vrijheid* (Worsteling om vrijheid, 1978-’79-’82) in drie delen publiceerde. In de zomer van 1945 trad hij toe tot de redactie van het nieuwe literaire tijdschrift ‘Podium’, die tot dan toe bestond uit de gereformeerde scholier en dichter Peter Verhoeff, gereformeerde verzetsman-dichter Pieter Kalma en theologiestudent (later*

godsdienspsycholoog en hoogleraar) en dichter Fokke Sierksma. Later trad ook de Friese dichter Anne Wadman nog toe. Wim Hijmans was reedactie-secretaris.

Bibl.: Drs. P.P. Miedema, *Wrakseling om Vrijheit* (Osinga, 1978-1982; 3 delen); Lit.: Piet Calis, *Speeltuinen van de Titaantjes*, 164v.; Fokke Sierksma, *Grensconflict*; Elma Verhey, *Om het Joodse kind*, 28; *Yad Vashem*, 608, 714 en 883.

205. E. Mik, hervormd evangelist te Bargercompascuum (1937-1946).

Mogelijk: Egbert Mik (geboren 17.1.1912-overleden 22.3.1992; begraven Begraafplaats te Ruurlo); gehuwd met **Gezina Meringa** (geboren 26.7.1911 te Borger, dochter van arbeider Thijs Meringa en Heikina Martens-overleden 16.10.1989).

Hij verzorgde joodse onderduikers in de regio rond Bargercompascuum.

206. Dr. Kornelis Heiko Miskotte (geboren 23.9.1894 te Utrecht, zoon van Hermannus Miskotte en Titia Alagonda Haan-overleden 31.8.1976 te Voorst, 'De Olde Wheme'; begraven 'Rhijnhof', Leiden; zijn zuster Gerritdina Janna Miskotte (1.3.1900-9.7.1980) was gehuwd met ds. Hendrik Cornelis Touw (26.4.1903-19.12.1972), schrijver van het grote geschiedwerk *Het verzet der Hervormde Kerk*); ds. Miskotte was hervormd predikant te Kortgene (22.5.1921-1925), te Meppel (5.4.1925-1930), te Haarlem (9.11.1930-1938) en te Amsterdam (25.9.1938-14.10.1945); daarna kerkelijk hoogleraar in de dogmatiek, ethiek, kerkrecht en zendingswetenschappen aan de RU te Leiden (26.10.1945-14.12.1959). Emeritus: 1.1.1960; gehuwd 1) op 10.9.1923 te Zandvoort met **Cornelia Johanna Gladder** (geboren 12.1.1897 te Amsterdam, dochter van Hendrik Ernst Gladder en Anna Sophia ter Meulen-overleden 16.10.1946 te Leiden, samen met haar dochter Alma Gerda Miskotte (25.7.1925-15.10.1945), als slachtoffers van voedselvergiftiging (paratyfus, ten gevolge van het nuttigen van een besmette vissaus) die ze opliepen aan het bruiloftsdiner van hun joodse onderduikster; ook de bruidegom overleed aan de gevolgen; de vier andere kinderen van Miskotte, die ook vergiftigd waren geraakt, wisten te overleven, 2) op 13.11.1953 te Oosterbeek met **Janneke van Pienbroek** (geboren 18.7.1915 te Middelburg, dochter van apotheker Marinus Jacobus van Pienbroek en Maria Verhulst-overleden 15.2.1988 Voorst; crematie Crematorium Nieuwlandseweg te Middelburg); ze was weduwe van Herman van Empel (1.1.1913 Middelburg, zoon van Martinus van Empel en Geertruida Bouman-30.8.1945 Laren) en châtelaine van conferentieoord 'De Pietersberg' in Oosterbeek.

Miskotte onderhield contact met ds. Leendert Overduin te Enschede en verschaftte door diens bemiddeling onderdak aan een joods meisje, kleindochter van J. Kanterman, voorzanger van de joodse gemeente in Enschede.

Lit.: Leo Aukes e.a., *Een rode draad – 75 jaar NCSV*, 13vv., 17, 21, 63, 69; A. Bekkenkamp, 36vv., 103, 141 en 152.; *Biografisch Lexicon*, I, 101v.; J.J. Buskes, *Waar stond de kerk?*, 10, 21, 23, 27 en 31; S.C. Derksen, 289; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 30, 38, 40v., 43, 55v., 68v.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 18, 38; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, I, 132; Ben van

Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 122, 179; Dr. H.H. Miskotte, *Niet te vergeten Miskotte*; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 148 en 671; Ger van Roon, 17, 127, 143, 228, 309, 313,400; J.M. Snoek, 59 en 65v.; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 105, 166; J.L. van Stegeren-Keizer, 9, 88, 92, 186, 233, 254v., 262v., 272 en 302; H.C. Touw I, 20, 32v., 47, 56, 91, 114, 190, 298, 308, 312, 383, 551, 658, 665, 675 II, 222-227, 249, 260.

207. Herman Otto Molenaar Sr. (geboren 26.4.1905 te Den Ham-overleden 21.9.1989 te Scheveningen; begraven Kerkelijke Begraafplaats Doorwerth te Heelsum), hervormd predikant te Houtrijk-Polanen (= Halfweg; 7.11.1937-28.9.1947) , Scheveningen (5.10.1947-16.3.1958 wegens emeritaat). Gehuwd op 18.6.1935 te Sint Pancras met **Heiltje Kroonenburg** (geboren 18.1.1915 te Sint Pancras-overleden 26.12.2008).
Op 31.3.1944 werd ds. Molenaar o.a. wegens *Judenhilfe* gearresteerd en overgebracht naar Huis van Bewaring-Weteringschans, Amsterdam; op 18.4.1944 naar Kamp Amersfoort gebracht, en op 10.7.1944 tenslotte naar het Politiebureau Wolvenplein, Utrecht; op 16.8.1944 werd hij vrijgelaten.
Lit.: Karel Keuning, *Klaas Roelof Woltjer*, 24, 36 en 55; H.C. Touw, I, 564, 584, 589 II, 293-294.

208. Auke Mollema (geboren 2.6.1907-overleden 17.6.1976 Zuidhorn, Julianalaan 31; begraven te Zuidhorn), studie theologie TH te Kampen; kandidaat te Scharnegoutum (1935); eerste gereformeerd predikant te Oosterwolde (Friesland; 1.12.1935-10.11.1946), Nieuw-Buinen (24.11.1946-20.9.1953), en Thesinge (27.9.1953-1.10.1965); geestelijk verzorger van 'Het Zonnehuis' te Zuidhorn (tot 16.12.1969 wegens emeritaat); gehuwd met **F. Wiersma**.
'Het was Ds. Mollema van Oostwolde, die geregeld op de kerkenraadsvergaderingen (o.a. in Haulerwijk; GCH) kwam, die informatie gaf over het landelijk verzet met de kerkenraads-leden besprak wat kon en moest gebeuren. Zij die een oproep kregen voor de Arbeidsdienst om in Duitsland te moeten werken, vormden een probleem. Onderduiken? Zo ja, waar moest men dan heen? Er moest een organisatie op touw gezet worden. Toen is gebleken welk een grote plaats de kerk in ons leven innam. Alles was ons ontnomen: de pers, radio, politieke, sociale maatschappelijke organisaties. Alleen de kerk was overgebleven. Bijna iedere dag kwamen er jonge mannen bij de dominee om raad (uit: 'Gereformeerde kerk uit Haulerwijk', hoofdstuk 'De Oorlogsjaren').
Ds. Mollema hielp Daan Gans uit Assen aan een onderduikadres en wist een echtpaar uit zijn . gemeente te bewegen om Cato Loonstijn uit Amsterdam in huis te nemen.
Lit.: Th. Boersma, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1977 GKN*, 492; Hulst/ Luning, 179; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 383 en 397; *Yad Vashem*, 580.

209. Hermannus Gerardus Mooi (geboren 2.12.1905 te Frederiksoord, zoon van ds. Gerrit Jacob Mooi en Johanna Wilhelmina Stegeman-overleden 24.7.1983 te Zevenaar), hij was de oudere broer van ds. Frederik (Frits) Mooi (1921-2008) te Haren; zijn oom Herman

Stegeman was getrouwd met Albertha Arnolda Catharina Douwes, dochter van ds. Petrus Arnoldus Conradus Douwe en zuster van de verzetsman Arnold Douwes en de predikanten Jan Douwes en Hendrik Julius André Douwes; ds. H.G. Mooi was hervormd kandidaat te Hallum (1930); predikant te Koekange (16.11.1930-4.6.1944), te Gendringen (11.6.1944-5.4.1964) en te Niekerk-Oldekerk (1964-).

“We kwamen via een aanbeveling terecht bij de hervormde predikant van Koekange. De kerk en de pastorie stonden aan een soort oprijlaan-verbindingsweg. Daar vielen we ook met de neus in de boter. Men had al een paar studenten thuis, die een gestencild blaadje verspreiden in de omgeving, waarin berichten over oorlogshandelingen stonden. Ze kwamen aan hun nieuwsberichten door het in het geheim beluisteren van de Engelse zender en noemden het blaadje ‘Oor-an-je-radio’. De dominee en zijn vrouw en de studenten waren erg blij dat ze nu contact hadden met het verzet in Meppel. Ze tekenden onmiddellijk voor nog twee onderduikers en hielpen ons met adressen verder op weg”...

Lit.: G. Gunnink, *De Knokploeg- Schimmen uit het Verleden*, 62,164.

210. Dr. Gerrit Morsink, ridder Oranje-Nassau (geboren 21.10.1909 te Wierden, zoon van bakker Jan Hendrik Morsink en Johanna Maria Gerritsen-overleden 13.4.2003 te Bredevoort; begraven begraafplaats ‘Berkenhove’ te Aalten); zijn zuster Hermina (Mien) Morsink (geboren 22.9.1907 te Wierden), was gehuwd met ds. Egbert Jansen (geboren 10.5.1909, zoon van gereformeerd predikant dr. Johannes Jansen en Geertina Willemina Warringa-overleden 7.12.1996), broer van Gerrit’s vrouw Annechiena Jansen; een andere zuster, Berendina Morsink (geboren 4.8.1913 te Wierden-overleden 22.11.2004 te Almelo; begraven te Wierden, Oude Begraafplaats), was gehuwd met de bouwkundige en verzetsman Adriaan Leendert Tiemens (geboren 8.7.1907 te Arnhem-kwam op 24.10.1944 te Wierden om het leven door de bombardement; aldaar begraven); en een jongere broer van Gerrit, de arts Lucas Morsink (24.1.1915 Wierden-25.6.1993 Zeist), was gehuwd met een jongere zuster van Egbert Jansen en Annechiena Jansen: Johanna Willemina Jansen (geboren 15.10.1916 te Ten Boer-overleden 1.11.2003 te Zeist); zijn broer Gerrit Hendrik Morsink (‘Henk de Bakker’; geboren 7.10.1908 te Wierden-overleden 27.6.1994 te Castrolanda, Brazilië; aldaar begraven) was in de oorlogsjaren de trait d’ union tussen de verspreiders en schrijvers van het illegale Trouw: J.A.H.J.S. Bruins Slot, dr. Gesina H.J. van der Molen, E. van Ruller en rectordr. R.J. Dam; vóór de oorlog had op een provinciale dag van de Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag in Overijssel de verzetsman Johannes Post ontmoet en de schrijver Anne de Vries; Gerrit Morsink was theologisch kandidaat in 1933; van 4.3.1934 tot 6.12.1942 stond hij als gereformeerd predikant te Bergentheim en was daar hecht bevriend met ds. F. Slomp van Heemse (zie daar); vervolgens diende hij de kerken van Andijk (20.12.1942-26.10.1947), van Leeuwarden-Huizum (14.9.1952-12.4.1959), van Aalten (19.4.1959-6.3.1966) en van Halfweg-Zwanenburg (26.3.1966-1.4.1974 wegens emeritaat); gehuwd op 28.2.1934 te Wierden met **Annechiena Jansen** (7.12.1912 Burum, Kellermeland en Nieuwkruisland, dochter van dr. Johannes Jansen

(1873-1956) en Geertina Willemina Warringa-overleden 31.3.1995 te Aalten); ds. Morsink publiceerde het *'Twents Psalmboek'* (1993) en hertaalde het Liedboek voor de kerken als *'Twents gezangenboek'* (1998).

Ds. Morsink fietste in zijn Bergentheimse tijd steeds samen met zijn collega Piet Wolfert (zie daar) naar de vergadering van het Lemeler Convent, waarvan ds. Henk Berkhof (zie daar) en ds. Bram Vogelaar (zie daar) initiatiefnemers waren. *"De zegen van de oecumene heb ik daar voor her eerst ervaren. Piet is gefusilleerd in '45 (...) Het verzet? Daar wil ik niet over praten, mensen maken het al snel te mooi. Je moet de echte strijders naar voren halen, niet de kleine mannetjes..."*. "Eén maal per week bezocht een dominee het joodse gezin Izaak en Regine van der Velde met hun kinderen Chaim en Max, dat ondergedoken was bij de familie Vriend in Andijk" (= het gezin van Pieter Vriend en Willemke Wijbenga met hun zeven kinderen en één aangetrouwde schoondochter, die op 28.3.1988 allen de *Yad Vashem*-onderscheiding ontvingen).

Lit.: J.R. Dijkema, *In memoriam Ds. E. Jansen*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 539v.; Jan Hof, *Frits de Zwerver*, 114-117; Colet van der Ven, *Van oude mensen...*, 39-44; in: *In memoriam Gerrit Morsink*, *Historisch Tijdschrift GKN* nr. 5 (mei 2004), 49vv.; *Yad Vashem*, 931

211. Cornelis Didriekus (Kees) Moulijn (geboren 20.7.1911 te 's Gravenhage, zoon van Adriaan Cornelis (Ad) Moulijn, arts in NOI, en Charlotte Johanna Wilhelmina Lochmann von Königsfeldt-2.5.2006 Oostvoorne); Kees Moulijn stamde uit een typisch hervormde predikantenfamilie: zijn grootvader, ds. Jacob Moulijn (1835-1902) was predikant, en dat gold ook voor zijn oom en naamgenoot Cornelis Didriekus Moulijn (1863-1910); zijn ene tante, Sophie Moulijn (1866-1927), was gehuwd met ds. Jacobus Marinus Jalink (1861-1937) en zijn andere, Johanna Hendrika Moulijn (1867-1973), was de echtgenote van Albertus Christiaan Kruyt (1869-1949), de beroemde zendeling van Posso (Celebes); het echtpaar Kruyt bracht de laatste oorlogsjaren door ten huize van een familielid aan de Rijn- en Schiekade 1 te 's Gravenhage, waar ook een aantal joden zat ondergedoken.

Theologisch kandidaat (1936); hervormd predikant te De Wilp (11.10.1936), Blija (18.6.1939, als opvolger van zijn vriend, de pacifist en latere hoogleraar dr. Krijn Strijd), Maastricht (23.4.1944) en Leeuwarden (8.6.1947-1.6.1956 eervol ontheven van het predikantschap met bevoegdheid van emeritus); directeur van de Nederlandse centrale vereniging voor Gebrekkigenzorg te Amsterdam (1.6.1956-1.8.1976); op 29.9.1936 te Drachten gehuwd met **Anna Agnieta (Anneke) Carsjens** (geboren 13.6.1912 te Oudega); woonde laatstelijk Berberislaan 6, Oostvoorne.

Ds. Moulijn ontving op 15.8.1974 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij tijdens de oorlog deel uitmaakte van de netwerken van de Amsterdamse Studentengroep onder leiding van Piet Meerburg en van ds. L. Overduin te Enschede. *Henk Kluvers* (van de ASG; GCH) bracht daar enkele Joodse kinderen en leverde er bonkaarten af. *Kees Moulijn en zijn vrouw Anneke brachten de kinderen verder onder bij gemeenteleden in de wijde omtrek. Zij werkten samen met Albertus Smit, een arts uit het naburige Ferwerd, en diens vrouw Elchien. ... In*

het najaar van 1943 was Kees Moulijn echter gezwicht voor professionele chantage door een collega uit Enschede, dominee Leendert Overduin. Toen Overduin hem om adressen voor Joodse kinderen had gevraagd, had Kees gewoontegetrouw geweigerd. Overduin had begrip getoond, maar bij zijn vertrek opgemerkt dat het uiteindelijk 'een kwestie van geloof' was. Kees Moulijn was alsnog adressen gaan zoeken en plaatste vervolgens in en om Blija tientallen Overijsselse Joden. Sommigen namen Kees en Anneke ook zelf op in hun huis: het joodse meisje Zus, Reuben Kahane en Josef Seligmann. Bibl.: *Hoe wij de bezettingstijd beleefden – Een monument voor C.D. Moulijn*, A.A. Moulijn-Carsjens en een dorp in Friesland (2006); Lit.: A. Bekkenkamp, 73v., 77v. en 103; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 213v.; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 207, 227 en 312; Gerrit Noort, *De weg van magie tot geloof*, 113; Elma Verhey, *Om het Joodse kind*, 156; *Yad Vashem*, 622 en 681.

- 212. Abraham Mulder** (geboren 1893 te 's Gravenhage, zoon van de hervormde Willem Mulder en de evangelisch-lutherse – later gereformeerde – Christina Frederika Smelting-overleden 26.10.1968), onderwijzer van de Nederlandse Zendingsschool Rotterdam te Vlagtwedde; later archivaris bij het Rijksarchief in Zeeland te Middelburg; acte godsdienstonderwijs in de Nederlandse Hervormde Kerk met preekconsent (1929), doop en belijdenis in een Doopsgezinde Gemeente (1930) en vervolgens doopsgezind (leken-) predikant te Aardenburg (21.8.1932-29.12.1940), te Giethoorn (5.1.1941-1946) en te Dordrecht (1946-1958); gehuwd op 20.8.1915 te Vlagtwedde met **Johanna Maria Pijtak** (geboren te 's Gravenhage, dochter van Willem Gualterus Cornelis Pijtak en Maria Margaretha Catharina van Gaart); in de zomer van 1939 enkele weken leider van het (doopsgezinde) Vluchtelingennoord te Elspeet. In het voorjaar van 1940 was ds. Mulder geestelijk verzorger vluchtelingenkamp Sluis; kon er moeilijk overweg met de joods-christelijke Duitse vluchtelingenpredikant ds. B.G.F.J. Benfey (1891-1962); als gevolg daarvan kwam hij in conflict met het Protestants Hulpcomité, dat hem in april 1940 ontslag aanzegde. Ds. Mulder huisvestte tijdens de oorlog minstens zes joodse onderduikers, onder wie het echtpaar Biallostowski, de moeder van Biallostowski, en Loet Manassen, in de pastorie van Giethoorn, terwijl er in het dorp nogal wat NSB'ers woonden. Lit.: A.G. Hoekema, *'Bloembollen voor Westerbork'*; Eberhard Röhm/Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd. 3?II, 266; Lies van der Zee, artikel "De Gemeente van Christus moet blijven het geweten van de wereld" – Oorlogsprediken van ds. Abraham Mulder te Giethoorn in: *Doopsgezinde Bijdragen* nr. 41, 269vv.

- 2013 Jan Hessels Mulder** (geboren 3.10.1906 te Broek op Langedijk, zoon van ds. Joh. Mulder (1876-1962) en Henderika Johanna van Dieren-overleden 15.6.2001 te Amsterdam; begraven Gemeentelijke begraafplaats Kleverlaan 1 te Haarlem), gereformeerd predikant te Giessenburg (Giessen, te Oud- en Nieuwkerk; 26.6.1932), te Vlaardingen (26.3.1942-1948), te Voorburg (16.11.1948) en te Amsterdam-Zuid (1.10.1953; voor de arbeid onder de studerende aan de VU (tot 1.6.1971) en universiteitspastor van de VU (1.6.1971);

gehuwd op 15.6.1932 met **Anna Maria Catharina Wolzak** (geboren 2.1.1907 te Alkmaar, dochter van Gerrit (Hendriks) Wolzak en Anna Maria Catharina Piket Weeserik-overleden 5.6.1998 te Amsterdam). *“Mulder raakte betrokken bij het verzet (voedselvoorziening van onderduikers), gaf onderduikadviezen. Het bezoeken van families waar man of zoon waren gesneuveld in de oorlog, was zwaar”. ... “Zo waren er in Vlaardingen, waar 48 Joden bij gereformeerden verbleven, in één huisje niet minder dan elf Joden ondergebracht. Ds. J.H. Hessels Mulder aldaar heeft nog bij de politie bemiddeld, toen er aanklachten kwamen, dat de gastheer van die onderduikers bij de centrale keuken zoveel voedsel kreeg. Men wilde toen huiszoeking doen. Het gezin toch bestond uit slechts drie personen, en er werd dagelijks voor 14 personen voedsel gehaald. De politie was echter goed, ondanks de N.S.B.-burgemeester. En ... de huiszoeking bleef achterwege”.*
 Lit.: Th. Delleman, 175; Gezien Ridderbos, *In memoriam Jan Hessels Mulder*. In: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 5 (mei, 2004), 1-4 .

- 214. Pieter Baan Müller** (geboren 30.1.1889 te Zevenhoven, zoon van ds. Christiaan Müller en Aaltje Batelaan-overleden 28.8.1969 te Heerde; begraven Oude Begraafplaats, Meester Nijhoffstraat, Heerde), onderwijzer; hervormd hulpprediker in De Kaag (1915); zendeling-leraar van de Nederlandse Vereniging voor Zending onder Israël (1916); secretaris van de Nederlandsche Vereniging voor Zending onder Israël (1916-1919); vrij-evangelisch predikant te Nijverdal (1919-20.6.1948; onder zijn leiding groeide de vrij-evangelische gemeente aldaar uit tot de grootste van Nederland) en Heerde (1948); gehuwd 1) op 9.8.1917 te Sassenheim met **Adriana Hendrica Johanna Sophia (Henriëtte) Wüstenhoff** (geboren 3.6.1888 te Gent (B.), dochter van Daniël Johannes Marie Wüstenhoff en Adriana Hendrica Klots-overleden 27.5.1955 te Heerde) en 2) op 3.8.1956 te Heerde met **Berendina Knol** (geboren 29.3.1900-overleden 23.6.1985; begraven Oude Begraafplaats Heerde), die eerder gehuwd was met Reinier Hendrik Berk (9.6.1891, zoon van Johan Coenraad Berk en Alida van Nispen-6.11.1953).
 Op 26.12.1994 ontving het echtpaar Müller-Wüstenhoff postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak bood aan vervolgte joden (o.a. de tienjarige Awraham Meijers, later journalist en momenteel vaste columnist van het NIW; zijn ouders zaten in Hengelo ondergedoken) en voor talloze anderen een veilige onderduikplekken zocht en vond in Nijverdal e.o.
 Lit.: H.L. van Stegeren-Keizer, 76; *Yad Vashem*, 629.

- 215. Hendricus Adam Munnik** (geboren 23.4.1881 te Amsterdam, zoon van Hendricus Adam Munnik en Guillemine Angelique Rostang-overleden 17.12.1969 te Zwolle; begraven op 20.12.1969 te Zwolle); hij was een jongere broer van de bekende architect Johannes Nicolaas Munnik (30.4.1879 Amsterdam-18.4.1960 's Gravenhage; daar begraven), gehuwd op 14.6.1906 te Amsterdam met Hermina van Oeveren; H.A. Munnik was gereformeerd predikant te Fijnaart (12.5.1909-15.9.1912), te Bunschoten-Spakenburg c.a. (22.9.1912-19.3.1917), te Barendrecht (26.3.1917-9.11.1919) en te Zwolle (23.11.1919-1.7.1956); gehuwd 1) op 22.4.1909 te Amsterdam met

Cornelia Jostmeijer (geboren 11.4.1884 te Amsterdam-overleden 11.9.1927 te Zwolle; begraven op 14.9.1927 te Zwolle) en 2) op 28.5.1929 te Zwolle met **Agatha van der Kouwe** (geboren 5.8.1882 te Hazerswoude, dochter van Willem van der Kouwe en Aaltje Wolthuis-overleden 10.4.1946 te Zwolle; begraven op 15.4.1946 te Zwolle).

Ds. Munnik zat van 30.6.-2.7.1942 gevangen in Huis van Bewaring te Zwolle en opnieuw aldaar van begin mei-12.8.1942 o.a. wegens aanbeveling collecte voor Jodenkinderen.

Lit.: Th. Delleman, 226; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; H.L. van Stegeren-Keizer, 138.

- 216. Evert Nawijn** (geboren 7.11.1904 te Kampen, zoon van dr. Wopke Nawijn (1871-1954), rector van het Gereformeerd Gymnasium te Kampen, en Yfke de Boer-overleden 2.2.1996 te Harderwijk, Zorgcentrum 'Weideheem'); zijn zus Tiny Nawijn (1906-2004) was samen met haar man, de jurist mr. Frederik Boessenkool (1904-1992) zeer actief in het verzet (pilotenhulp, *Vrij Nederland*, *Trouw* en het onderbrengen van joodse kinderen); Evert Nawijn was gereformeerd predikant te Ooster-Nijkerk (19.8.1928), te Bergum (20.12.1931) en te Delfzijl (27.4.1947-1.9.1968 wegens emeritaat).

Ds. Nawijn heeft in Friesland veel joodse kinderen ondergebracht. Zelf namen hij en zijn vrouw twee joodse pleegkinderen in huis, van wie het ene kind na de oorlog met de ouders herenigd werd en naar Israël emigreerde en het andere – dat haar hele familie had verloren – werd geadopteerd en christelijk opgevoed.

Lit.: Gert van Klinken, artikel 'Twee vrouwen in oorlogstijd – Gesprekken met Tiny Nawijn en Mien Bouwman in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr.7 (mei 2005), 31v.; A.S.L. Woudenberg, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 547v.

- 217. Evert Izak Franciscus Nawijn** (geboren 26.5.1901 te Oosterbierum, Barradeel, zoon van ds. Arjen Nawijn (1864-1910) en Aaltje de Bruijn-overleden 7.11.1972 te Lochem; begraven Algemene Begraafplaats Barchem); ds. Nawijn was gereformeerd predikant te Geesteren en Gelselaar (9.12.1928-28.3.1932), te Apeldoorn (3.4.1932-1945; hij was ook werkzaam als reserve-veldprediker en in 1940 verbonden aan de commandopost op de Grebbeberg. Van de interneringskampen te Kampen en Wezep was hij geestelijk verzorger), te Kampen (9.9.1945-10.4.1950), te 's Gravenhage-Oost (20.9.1950-16.12.1956; missionair predikant voor de zending onder de joden), te Katwijk aan Zee (1/6.1.1957-27.8.1961) en te Hattem (10.9.1961-31.12.1967 wegens emeritaat); predikant in tijdelijke dienst te Barchem (14.1.1968-7.11.1972); medeoprichter en jarenlang secretaris van het evangelisatieblad "*Elisabethbode*"; gehuwd op 3.12.1928 te Oosterbierum met **Lammegina Willemina Drewes** (geboren 15.6.1901 te Groningen, dochter van Jan Hendrik Drewes en Arendina Rosing).

Ds. Nawijn bracht veel joodse kinderen onder in Friesland; in 1942 vond hij onderdak voor mevr. Leverpoll-de Leeuw uit Apeldoorn in het verpleegtehuis van Juliana Paats aldaar, die vervolgens voor de beide dochters Leverpoll ook een veilig onderduikadres vond bij haar zuster Johanna Paats. De dames Paats ontvingen beide in 1969 de *Yad*

Vashem-onderscheiding. *“Hoezeer door de Joden de liefdevolle zorg van de gereformeerden werd gewaardeerd, bleek bij de bevrijding. In verschillende plaatsen, voor zover ons bekend is geworden in Alphen-Oudshoorn, Apeldoorn en Donkerbroek, werd openlijk door een vertegenwoordiger van de ondergedoken Joden in de kerk dank betuigd voor wat de gereformeerden gedaan hadden ten behoeve van de Joodse onderduikers. In Apeldoorn geschiedde zulks door de plaatselijke voorzitter van de Joodse Raad, die daarbij de hogepriesterlijke zegenbede in ’t Hebreeuws uitsprak over de gereformeerde kerkangers”* Dat gebeurde bij het afscheid van ds. Nawijn te Apeldoorn. Hij schreef er in augustus 1946 zelf over in Kampen (aan ds. Jac. van Nes, predikant van de Gereformeerde Jodenzending): *“Er is bij ons veel gedaan voor de Joden, die moesten onderduiken. Vandaar was het aangrijpend, dat bij m’n afscheidsdienst in Apeldoorn als laatste spreker de Heer van Son het woord nam (= voorzitter Joodsche Raad) om de gemeente en mij te bedanken voor de hulp. Zijn toespraak eindigde met de zegenbede uit Numeri in het Hebreeuws. Dat had je moeten horen! Er hebben na de bevrijding (dankstond, gewone diensten, bij afscheid) veel Joden bij me gekerkt en veel liefde hebben ze bewogen. Met geld en woorden zijn ze door anderen geholpen in de moeilijke jaren De schoonvader van genoemde heer van Son, vlak bij mij ondergedoken, begroeven we in den bezettingstijd op “eerbare” wijze, zonder dat een mof het merkte: een rouwrijtuig achter de lijkkoets, ik hield een lijkrede, één van hen sprak een dankwoord”. ... “Meerdere Gereformeerde gezinnen bergden Joden weg. God deed ze in aanraking komen met het Evangelie. Gedrukte preeken van me lazen ze graag. De Heere zegene het”* (Rijksarchief Utrecht, Archief Kerk en Israël der Gereformeerde kerken in Nederland, nr. 121).

Bibl.: *Koninklijk onderscheiden. Levensschets van Ds. N.J.A. van Exel.*

Lit.: Delleman, 175; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 261 enz.; H.L. van Stegeren-Keizer, 81, 129, 139vv., 148 en 289; J.B. v.d. Sijs, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1973 GKN*, 515v.: *Yad Vashem*, 683 en 847.

218. Jannis Willem van Nieuwenhuijzen (geboren 21.8.1895 te IJzendijke, zoon van Willem Pieter van Nieuwenhuijzen en Adriana Elisabeth Haartsen-overleden 11.6.1974 in verpleeghuis te Haarlem; begraven te Heemstede), vrijzinnig-hervormd predikant te Sint Anna ter Muiden (1922), te Odoorn (1926), te Kootstertille (22.9.1929-29.11.1931), te ’s Gravenzande (Evangelische Unie = vrijzinnig-hervormde gemeente; 1931), hervormd predikant te Nijmegen (1935) en te Heemstede (1946-1961 wegens emeritaat); gehuwd op 22.12.1921 te Leiden **met Sipkje Hoekstra** (geboren 30.8.1901 Leiden, dochter van Harmanus Hoekstra en Jetske de Bruin).

Ds. Van Nieuwenhuijzen zat van 25.7.-18.8.1942 gevangen nadat hij het in een preek had opgenomen ten gunste van de vervolgte joden.

Lit.: H.C. Touw, I, 239, 393, 579.

219. Johannes Arie van Nieuwenhuijzen (geboren te 22.12.1914 te Den Bommel, zoon van Nicolaas Gerard van Nieuwenhuijzen en Pieterella van Schouwen, begraven te Oude Tonge-overleden 23.3.2006 te Amsterdam); studie theologie RU Leiden; proponentsexamen

(21.3.1942); remonstrants predikant te Hilversum (20.9.1942-1948) en Rotterdam (1948-1.5.1955); predikant-directeur van de VPRO, afdeling TV (1.5.1955); gehuwd 1) met **Lena Olie** (geboren 9.4.1912-1992; gescheiden) en 2) op 6.6.1956 met de evangelisch-lutherse journaliste, schrijfster en dichteres **Christine Meijling** (geboren 1.9.1925 te Hengelo, dochter van kantoorbediende Herman Meijling en Hendrika Gerritdina Zeggelink-overleden 29.3.1983 te Amstelveen); zij was eerder op 1.9.1949 gehuwd met de psycholoog Evert van Beusekom (geboren 25.11.1918 te Rijswijk, zoon van elektrotechnisch ingenieur en vertegenwoordiger Anton van Beusekom en Gijsberta Wilhelmina Boot; gescheiden 1956). *“Metta Lande was lid van de Hachsjarabeweging in Loosdrecht, waar mensen werden voorbereid op emigratie en verblijf in Palestina. In de zomer van 1942 gingen alle leden in de onderduik, en begin 1943 werd Metta, die al eens was verhuisd, verraden en moest verhuizen. Ze werd in huis genomen door de remonstrantse geestelijke Johannes van Nieuwenhuijzen en zijn vrouw Lena van Nieuwenhuijzen-Olie, die met hun twee kleine kinderen in Hilversum woonden”*. Daar bleef ze tot januari 1944, toen ze door de verzetsgroep van Joop Westerweel over de grens naar België werd gesmokkeld en vandaar via Frankrijk Palestina wist te bereiken, *“Toen de familie van Nathan Dasberg uit Hilversum – samen met het bij hen verblijvende Duitse vluchtelingetje Ruth Biegeleisen – gedwongen werd onder te duiken heeft een dominee hen geholpen. Tegelijkertijd legde hij contact tussen Ruth en Hendrika Picauly, een medewerkster van het verzet, bij wie ze is ondergedoken”*. Om die reden ontving het echtpaar Van Nieuwenhuijzen-Olie op 6.12.1984 de Yad Vashem-onderscheiding.
Lit.: *Yad Vashem*, 645v. en 697 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt hij niet als predikant genoemd).

220. Aartdrianus (Ad) Cornelis van Nood, drager

Verzetshedenkingskruis, ridder Oranje-Nassau (geboren 6.3.1908 te Blokzijl-overleden 19.10.1996 te Voorst; begraven aldaar), gereformeerd predikant te Ouderkerk aan de Amstel (6.8.1933), te Velsen (17.3.1946-1.8.1973 wegens emeritaat); daarna hulpdiensten te Barchem (5.8.1973-1.10.1977); gehuwd met **Elisabeth (Bep) van Oostveen** (7.6.1916-1.6.2014).

Ds. Van Nood voldeed in 1939 aan het verzoek om geestelijk verzorger te worden in de krijgsmacht. *In de meidagen van 1940 was hij met zijn legeronderdeel in de hel van de Grebbeberg. Pastoraat ook daar en hoe? Ad was in de loopgraven bij de dapperen, de angstigen, de gewonden, de stervenden, de doden. Na de bezettingsjaren mocht Ad het verzetshedenkingskruis dragen. De pastorie van Ouderkerk was een plek geweest van waaruit het verschaffen van onderdak aan opgejaagde en vervolgde mensen georganiseerd werd, het verstrekken van gestolen bonkaarten plaats vond en een door hem zelf geredigeerd illegaal blad de deur uitging. De Van Nood's, Ad en zijn vrouw Bep van Oostveen, waren er voor mensen in nood.*

Lit.: P.G. van Berge, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1997 GKN*, 548vv.

221. Dr. Willem Ruurd Martinus Noordhoff (geboren 2.10.1898 te Amsterdam, zoon van Roelof of Ruurd? Noordhoff en Gerritje Rienstra-overleden 14.4.1972 te Hattem), proponentsexamen 13.10.1923; remonstrants predikant te Lochem (-1931), te Meppel (1.2.1931-17.4.1932), te Arnhem (1932-1940) en te Haarlem (1940-); antimilitarist. Gehuwd 1) op 29.4.1925 te 's Gravenhage met **Grietje Jantje Doewes** (geboren 1897 te 's Gravenhage) en 2) op 20.7.1944 te Haarlem met **Elisabeth Jacoba Verhagen** (geboren 24.6.1911 Batavia NOI, dochter van Jan Verhagen en Wilhelmina Martina Postumus-overleden 27.10.1994 Gouda), die eerder op 17.3.1934 te Haarlem gehuwd was met kweker en landbouwer Govert Adriaan de Clerq (geboren 10.12.1909 te Haarlem, zoon van Stephen Willem de Clerq en Anne Marie Stoop-22.4.1989 Heemstede; gescheiden), secretaris van het Internationaal Verbond voor Vrijzinnig Christendom en Geloofsvrijheid (1934). Hij verschaftte een vals doopbewijs aan Henriëtte Beatrice (Hetty) Polak (30.5.1924 Amsterdam-6.12.2011 Amsterdam; begraven te Oosterbeek). Zij overleefde Westerbork en Theresienstadt. Lit.: G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 102; Ger van Roon, 110.

222. Willem Nicolaas van Nooten, drager Kruis van Verdienste, van de 'Medal of Freedom' (U.S., 12.3.1947) en *Honorary Member in the Civil Division of the Most Excellent Order of the British Empire* (G.B.; 8.7.1948) (geboren 22.9.1899 te Schoonhoven, zoon van boekhandelaar Sebastiaan van Nooten en E.F. Vreke-overleden 5.11.1968; begraven Gemeentelijke Begraafplaats te Schoonhoven, Wal 5-7), proponentsexamen (11.10.1927); remonstrants predikant te Boskoop-Waddinxveen en te Meppel (9.10.1932-22.9.1964 wegens emeritaat); gehuwd op 29.11.1927 te Leiden met **Bernarda Dora Weststra** (geboren 27.9.1898 op Texel, dochter van Jurjen August Weststra en Neelte Bongaardt-overleden 15.4.1958). Van Nooten spande zich in maart 1943 vergeefs in voor het joodse echtpaar Willem de Wilde en Henny Mildenberg uit Meppel (man was remonstrants). Op 13.3.1943 stuurde De Wilde hem een brief met de volgende inhoud: "*Weleerwaarde Heer, bij dezen doe ik u even weten dat ons heden de medeling werd gedaan dat mijne vrouw en ik Maandag a.s. gereed moeten zijn voor vertrek naar het kamp in Westerbork (trein 9.59). Toen U verleden najaar één en ander met ons besprak noemde u ons de naam van den Heer Liste (?) van de 'Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam, tel. No. 97001. Ik weet niet of, nu deze beslissing is gevallen, er nog iets te bereiken valt, maar U zoudt ons toch tot grooten dank verplichten indien U nog zoudt willen trachten een wijziging in den genomen maatregel te bewerkstelligen. Met vriendelijke groeten, ook aan uw echtgenoote, Hoogachtend, W. de Wilde en echtgenoote*". Van Nooten nam direct contact op met F. Kleijn – predikant te Scheveningen en lid van de 'Commissie tot de zaken der Remonstrantsche Broederschap'. Diens antwoord was overduidelijk: "*In antwoord op je carte over de naar Westerbork gebrachte familie moet ik je melden, dat zij het lot deelt van allen, die in een gelijke situatie zijn. Wij staan er geheel machteloos in! Zij moeten wel hun kerkelijke documenten bij zich hebben. Probeer daarnaar te informeren, want dan komen zij in een*

aparte barak.”. Het echtpaar kwam inderdaad in de ‘Gedooptenbarak’ 73 terecht, Op 4 september 1944 werden ze met alle andere ‘gedoopten’ naar het ghetto van Theresienstadt gedeporteerd waar beide de bevrijding beleefden en vervolgens heelhuids naar Meppel konden terugkeren. Op 10.9.1943 benam het bejaarde joodse echtpaar Stibbe-Löwenstein zichzelf het leven, nadat het – na aanvankelijk uitstel wegens de invaliditeit van de heer Alexander Jozef Sibbe – bericht had ontvangen dat het alsnog naar Westerbork zou worden overgebracht. Ds. Van Nooten bad het Onze Vader’ tijdens de begrafenis op de Algemene Begraafplaats van Meppel (omdat het echtpaar er bewust voor gekozen had tussen de Meppelaars te willen rusten). Op 10.4.1945 verschijnen twee Duitse officieren (*Hauptmann Klugmayr en Leutnant Bleninger*) aan de pastorie met de vraag of ds. Van Nooten hen in contact wilde brengen met het verzet omdat zij zich met hun manschappen samen met de oprukkende Canadese legereenheden te weer wilden stellen tegen SS-eenheden die zich in de directe omgeving ophielden. Van Nooten vertrouwde het tweetal aanvankelijk niet, maar onder invloed van zijn vrouw stemt hij toe in een bemiddeling. Twee dagen later blijkt een deel van de ondergeschikte soldaten echter niet bereid tot capitulatie en trekt zich terug richting Zwartsluis. Genoemde officieren geven zich over aan de Canadese commandant en worden krijgsgevangen gemaakt, met enige privileges. Sinds 26.5.1952 is ds. Van Nooten drager van het Kruis van Verdienste (motivatie: *“heeft zich in verband met vijandelijke actie door moedig en beleidvol optreden onderscheiden en daarmede het belang van het Koninkrijk gediend in de jaren 1943 en 1944 toen hij achtereenvolgens acht leden van geallieerde vliegtuigbemanningen huisvestte en verzorgde tot zij naar het Zuiden konden worden afgevoerd. Van een Duitse officier kreeg hij enkele dagen voor de bevrijding van Meppel, gegevens over de verdediging van de stad en de verdeling der troepen. Deze gegevens wist hij aan de Canadezen in de nabijheid door te geven”*). Een jongere broer van ds. van Nooten, Sebastiaan van Nooten (geboren 27.5.1905 Schoonhoven), was arts en leider van het verzet te Diever (districtscommandant van de N.B.S.). Na de ontdekking van een onderduikershol op 22.11.1944 werd hij gevangen genomen en naar Duitsland gedeporteerd. Hij stierf op 24.5.1945 in een Brits militair hospitaal te Rotenburg, Hannover, en werd begraven op de Gemeentelijke Begraafplaats te Schoonhoven. Lit.: G.A. Bontekoe, *Drentsche Kroniek van het Bevrijdingsjaar*, 56, 63v. en 71; Adrie Drint en Henk M. Luning, *Een eik van geweest*, 136; G. Gunnink, *De Knokploeg – Schimmen uit het Verleden*, 45, 59, 112 en 188.

- 223. Anne Wietse Tjeerd Nijenhuis**, officier Oranje Nassau (geboren 18.4.1906 te Den Helder, zoon van Hinkrinus Annesz Nijenhuis en Geertruida Adriana de Vries-25.4.1976); zijn zuster J. Nijenhuis was gehuwd met ds. Jan Wagenaar (1902-1975), gedurende de oorlogsjaren gereformeerd predikant te Willemstad (14.6.1931-14.3.1948); ds. Nijenhuis studeerde theologie aan de VU te Amsterdam en was vervolgens gereformeerd hulpprediker te Schiedam, te Rotterdam-Charlois en te Middelburg; predikant te Lutterade (Geleen; 11.2.1934-1.2.1946); reserve-legerpredikant

(1936), eerste Nederlandse legerpredikant in een krijgsgevangenkamp voor officieren in Polen (1943); daarna legerpredikant bij de Nederlandse stoottroepen in het geallieerde leger in Duitsland; legerpredikant bij de staf 2^e Militaire Afdeling te 's Gravenhage (1945); luitenant-kolonel (1948); bij de staf 4^e Divisie in Harderwijk (1956); tot 1.4.1966 bij de staf van de Territoriaal Bevelhebber West in 's Gravenhage; oprichter van het Protestants Interkerkelijk Thuisfront (PIT); daarna vanuit zijn woonplaats Rhenen nog bijstand in het pastoraat in de Betuwe en twee jaar consulente te Rhenen; op 7.2.1934 te Amsterdam gehuwd met **Elisabeth Francoise Kropf** (geboren 29.1.1910 te Amsterdam, dochter van Johannes Kropf en Wilhelmina Aleida Letterie); zij verhuisde begin 1967 van 's Gravenhage naar Reeuwijk.

“Cor (Grootendorst uit Brunssum) kreeg de opdracht te zoeken naar nieuwe onderduikadressen in Geleen en omstreken. In navolging van de welbeproepte NV-methode legde hij eerst contact met de plaatselijke dominee, A.W.T. Nijenhuis, die hem een lijst gaf van betrouwbare leden van zijn parochie. Zodoende kreeg Cor verschillende goede adressen in handen, waar hij om de week voedselbonnen heen bracht”.

Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 233 en 238; P. Swagerman, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1977 GKN*, 496v.; *Yad Vashem*, 339.

224. Anne Nijhuis (geboren 21.12.1908 te Sneek-overleden 9.8.2005 te Dandenong, Australië), gereformeerd predikant te Donkerbroek (22.12.1935-30.6.1946); legerpredikant (1946-1949), predikant te Gouda (1949-1956) en predikant van de *Christian Reformed Church van Launceston (Tasmanië, Australië)*.

“Hoezeer door de Joden de liefdevolle zorg van de gereformeerden werd gewaardeerd, bleek bij de bevrijding. In verschillende plaatsen, voor zover ons bekend is geworden in Alphen-Oudshoorn, Apeldoorn en Donkerbroek, werd openlijk door een vertegenwoordiger van de ondergedoken Joden in de kerk dank betuigd voor wat de gereformeerden gedaan hadden ten behoeve van de Joodse onderduikers”.

Lit.: Delleman, 175.

225. Evert Johannes Nijhuis Jr. (geboren 5.3.1915 te Amsterdam, zoon van Evert Johannes Nijhuis Sr. en Johanna Wolbers-overleden 28.8.1991), gereformeerd hulppredikant te Rotterdam-Overschie t.b.v. evangelisatiearbeid te Sliedrecht (15.6.1944-15.8.1945; predikant te Diever (31.3.1946-22.6.1947), reserve-legerpredikant in NOI (1947-1949); predikant te Valkenburg ZH. (16.4.1950-20.6.1954) en te Breda (27.6.1954-1.5.1980 wegens emeritaat).

Zijn ouders, stoffeerder/ behanger Evert Johannes Nijhuis Sr. (geboren 1886) , gehuwd 24.8.1911 te Amsterdam met Johanna Nijhuis-Wolbers (geboren 1888-overleden december 1944 te Amsterdam), ontvingen op 20.5.1992 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat zij onderdak hadden geboden aan Caroline Grünwald en haar dochtertje Karin.

Lit.: A. Karreman, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1992 GKN*, 495v.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 397; *Yad Vashem*, 649.

226. Frederik Johan Nijkamp (geboren 23.9.1906 te Eefde-overleden 14.3.1976 te Utrecht; begraven Begraafplaats 'Daelwijck', Floridadreef 11, Utrecht), in Oegstgeest opgeleid tot hervormd zendeling; hervormd evangelist te Schöningsdorf bij Meppen (*Emmakapelle* voor Nederlandse veenarbeiders; 1936-1939) en te Mussel/ Vledderveen (1930-1946); na de oorlog werd hij vrij-evangelisch predikant te Musselkanaal omdat hij zich niet langer in de Nederlandse Hervormde Kerk thuis voelde vanwege de vrijzinnigheid; gehuwd 22.2.1930 te Gorssel met **Tonia Pasman** (geboren 23.4.1907 te Eefde-overleden 9.5.1992 te Nieuwegein).

Nijkamp participeerde in het verzet (o.a. door verspreiding van het illegale 'Trouw') en nam in de zomer van 1942 de twaalfjarige Esther Vormberg uit Zutphen in huis. In oktober 1942 voegde zich daar het echtpaar Abraham en Betty Goudsmit uit Stadskanaal bij met hun zoon Alexander. Tenslotte bewaarde ds. Nijkamp ook nog de bibliotheek van Abraham Levie, de gazan van de joodse gemeente Stadskanaal. Nijkamp groef onder de vloer van zijn huis een onderduikruimte uit waar de onderduikers in geval van nood konden wegkruipen en zorgde voor alle benodigde distributiebescheiden. In de nacht van 8 op 9 juni 1944 werd het huis ten gevolge van verraad (een dorpsgenoot meende in Esther Vormberg – die doorging voor een geëvacueerd kind uit het westen – een joods onderduikertje te herkennen en gaf haar aan bij de politie) door de Landwacht overvallen. De onderduikers konden zich op tijd verbergen, behalve Esther. Toen ds. Nijkamp vervolgens vroeg of hij nog samen met zijn gezin mocht bidden, raakten de landwachters enigszins in verwarring en vergaten vervolgens het joodse meisje mee te nemen. Mevr. Nijkamp had Esther tevoren met haar dochter in het ouderlijk bed gelegd en bracht haar vervolgens onder bij een bevriende boer. Daar verbleef ze enkele maanden om tenslotte tot het eind van de oorlog in de pastorie te blijven. Ook de andere joodse onderduikers overleefden de oorlog. Omdat er na de arrestatie van ds. Nijkamp regelmatig nachtelijke huiszoekingen werden gedaan door de landwacht, verbleef het gezin Goudsmit in de zogenaamde 'leerkamer' van de kerk, waar de oudste zoon des huizes, Martin (geboren in 1930) bij hen bleef om de onderduikers in geval van gevaar in de kruipruimte te verbergen. Daar hebben ze – tot de huiszoekingen ophielden – een paar maanden doorgebracht. De laatste maanden van de oorlog verbleven ze weer in de pastorie bij mevr. Nijkamp en haar vier kinderen. Ds. Nijkamp kwam via het politiebureau van Winschoten en het Scholtenshuis in Groningen in kamp Vught terecht. In september 1944 werd hij naar KL Sachsenhausen gedeporteerd waar hij hecht bevriend raakte met ds. W. Reinders uit Vlagtwedde (zie daar). Tot zijn grote verbazing werd hij in januari 1945 vrijgelaten als hij beloofde dat hij zich niet meer zwarte handel (!?) zou bezig houden (kennelijk heeft een bevriende politieman dat als reden voor zijn arrestatie weten op te geven). Ds. Nijkamp werd vervolgens te werk gesteld in een fabriek te Berlijn en is daar zelfs in huis genomen door de directeur aan wiens dochter hij nog Engelse les heeft gegeven. Vlak voor de val van Berlijn wist hij met enkele anderen te ontsnappen en voor de Russen uit te ontkomen naar Nederland. Hij kwam op 16.5.1945 als een gebroken man weer thuis. Het echtpaar ontving op 15.5.2005 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. De belangrijkste informatie over het

wel en wee van het gezin Nijkamp en de joodse onderduikers werd verkregen van de oudste zoon Martin Nijkamp, emeritus-hervormd predikant te IJsselstein (tel. 030-6885466). De heer Aike Maarsingh, 3^e Oomsberg 9, 9585PG Vledderveen (tel 0599-454679) weet alles over het kerkgebouw 'Jeruël' en zijn geschiedenis.

Lit: Bart Mendelson en Peter Kooij, *Dat doe je gewoon – Zutphense onderduikverhalen 1940-1945*.

227. Dr. Gerrit Wijnand Oberman (geboren 10.10.1889 te Leiden, zoon van ds. Foppe Oberman (1851-1914) en Wija Alida Harders-overleden 24.6.1967 te Taizé, nadat hij een week eerder de inauguratie van zijn zoon dr. H.A. Oberman in Tübingen had bijgewoond; begraven Gemeentelijke Begraafplaats 'Rusthof', Dodeweg 25 te Amersfoort-Leusden); zijn oudere broer ds. Heiko Tiberius Oberman (1883-1924) was gehuwd met zijn nicht Johanna Geertruida Oberman (1889-1978); hun zoon ds. Foppe Oberman (1912-2008), was hervormd predikant en woordkunstenaar; Johanna Geertruida's oudere zuster Aaltje Oberman (1887-) trouwde met ds. Dirk Jacobus Peterse (1876-1966) en een jongere zus, Tietsje Oberman (1892-1985), was de echtgenote van de hervormde predikant dr. Huibert Jacob Honders (1893-1963); dr. G.W. Oberman studeerde theologie aan de RU te Groningen; hij was theologisch kandidaat te Noordwijk-Binnen (1916-1918); hervormd predikant te Hogersmilde (11.8.1918-1922), te Leeuwarden (1922-1926) en te Utrecht (1926-1947); in al zijn gemeentes zette hij zich voor het 'Ons Huis'-werk ten behoeve van de verwaarloosde jeugd (in Utrecht o.a. in de wijk-Abstede); in 1947 werd hij uitgeleend aan de Protestantse Kerk van Westelijk Indonesië tot zijn emeritaat in 1952; na zijn emeritaat was hij directeur van de stichting 'Kampong Reconstruction'; op 16.7.1918 te Amsterdam gehuwd met **Elsa Henriëtte Graanboom** (geboren 6.4.1897 te Amsterdam, dochter van de joodse arts Israël Graanboom en Esther de la Mar; laatstgenoemde werd in 1943 te Sobibor vermoord-overleden 6.11.1989 te Amersfoort, in 'De Terp', Mr.T. Treublaan 37, Flat B-12). Hun dochter Ika Wilhelmina Katharina Oberman (1919-1987; zie ds. I.W.F. Liefverink-Oberman) was zeer actief in het verzet en hun jongste zoon prof.dr. Heiko Augustinus Oberman (1930-2001) ontwikkelde zich tot een (kerk)historicus van internationale allure (hoogleraar kerkgeschiedenis aan *Harvard University, USA* en de theologische faculteit Universiteit van Tübingen – schreef er o.m. in 1981 het geruchtmakende boek "*Wurzeln des Antisemitismus – Christenangst und Judenplage im Zeitalter von Humanismus und Reformation*": citaat: "*Antisemitisme is altijd een latent gif geweest in de christelijke bloedsomloop*" – en hoogleraar algemene geschiedenis aan de University of Arizona, Tucson, USA). Met grote activiteit en moed heeft O. In de bezettingsjaren partij gekozen voor de vervolgte joden. Al vanaf 1933 had O. in Kattevenne (bij Münster) conferenties over de *Bekennende Kirche* meegemaakt en daar de demonie van het Nationaalsocialisme van binnenuit leren kennen. Hij heeft existentieel de Jodenvervolgving bestreden en zijn protest met gevangenschap moeten bekopen. Op 18.8.1942 werd hij gearresteerd omdat hij in het Clubhuis in zijn Wijk 2 twee joden verborgen had; na vele verhoren op 4.10.1942 weer vrijgelaten. *Frans en Gonny* (Snel, een pas getrouwd stel dat onderdak bood aan de

zevenjarige Salo Cohen in hun huis te Utrecht) woonden in de gemeente van ds. Oberman, die zijn parochianen aanmoedigde om vluchtelingen te helpen. De dochter van de dominee – de studente theologie – later predikant Ika Wilhelmina Karolina Oberman – was lid van het Utrechts Kindercomité” (zie bij ds. I.W.K. Liefverink-Oberman).

Lit.: *Biografisch Lexicon*, I, 225vv.; B.J. Flim, 48; Ger van Roon, 15, 148, 150, 167, 364; H.C. Touw I, 294, 435, 478 en 581; *Yad Vashem*, 816.

228. Jan Offers (geboren 21.8.1900 te Sassenheim, zoon van Hendrik Jacobus Offers en Alberta Christina Bloemink-overleden 25.10.1969 te Sittard), gereformeerd predikant te Laar (D; 27.6.1926-1.5.1927) en te Berlikum (8.5.1927-1.1.1946 buiten bediening gesteld); hulpdienst voor de evangelisatiearbeid in Geleen, Sittard, Treebeek en Heerlen (1947-1965 wegens emeritaat); gehuwd op 10.6.1926 te Rotterdam met **Cornelia Alexandrina Stokdijk** (geboren 1.4.1903 te Rotterdam-overleden 12.9.1971 te Sittard).

Op 12.1.1941 werd hij gearresteerd en overgebracht naar het ‘Oranjehotel’ in Scheveningen, waarschijnlijk vanwege zijn relatie met oud-ministerpresident dr. H. Colijn. Op 17.5.1941 kon hij zijn ambtswerk weer opvatten. In maart 1942 – toen hij weer dreigde te worden opgepakt, nu vanwege zijn verzetswerk – bracht ds. Offers een viertal wetsrollen uit de synagoge van Leeuwarden die hij ze zelf geruime tijd thuis had bewaard onder bij Bindert Bosma aan De Kamp 25 te Berlikum. Daar zijn ze tot aan het einde van de oorlog veilig bewaard gebleven. Na de oorlog ontving ds. Offers daarvoor een oorkonde met dankbetuiging van de Joodse Gemeente te Leeuwarden. Lit.: Sal de Jong, *Joods leven in de Friese hoofdstad*, 87v.; Jan Ridderbos, *Predikanten in de frontlinie*, 11v.

229. Emo Jan Oomkes (geboren 8.6.1912 te Nieuwolda-overleden 16.10.1983 te Zwolle; begraven ‘Selwerderhof’ te Groningen), gereformeerd hulpprediker te Apeldoorn (15.9.1939-1.4.1940), predikant te Eefde-Gorssel (5.5.1940, bevestigd door zijn voorganger dr. H.N. Ridderbos-1.11.1945), te Wolfheze (11.11.1945-11.10.1947 wegens emeritaat), reserve-legerpredikant in NOI (11.10.1947-1949), predikant te Appingedam (23.10.1949-15.3.1953), te Schiedam (31.3.1953-24.7.1960), te Leeuwarden (3.9.1960-8.6.1969), te Uithuizen (22.6.1969-1.7.1977 wegens emeritaat); hulpdiensten te Daarlerveen (25.9.1977-6.6.1982); voorzitter van de vereniging ‘Schrift en Getuigenis’ (= kring van verontruste gereformeerden); gehuwd met **Nelia Johanna Bakker** (geboren 19.3.1914 te Groningen, dochter van Egbert Jans Bakker en Hillegiena Johanna Westerhuis-overleden 13.11.1974 te Groningen).

Ds. Oomkes zat van begin september 1942-eind mei 1943 gevangen in Huis van Bewaring te Arnhem, van 13-14.6.1944 in Landwachtkazerne te Deventer en van 13.6.-29.8.1944 in Huis van Bewaring te Arnhem o.a. wegens gebed voor de Joden en hulp aan Joodse onderduikers. Hij werd ter dood veroordeeld, maar werd ernstig ziek. Hij werd vrijgelaten om thuis te sterven, maar herstelde wonderwel. Hij dook onder, waarop zijn gezin werd gearresteerd en zijn huis werd leeggeplunderd.

Lit.: Th. Delleman, 227; R. Huizinga e.a., *Een kerk op weg...*, 137; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396.

230. Dr. Gerardus Oorthuys, officier Oranje-Nassau (geboren 11.4.1875 te 's Heer Abtskerke, Borsele, zoon van ds. Casparus Bernardus Oorthuys en Johanna Wilhelmina Schoorel-overleden 18.7.1959 te Oegstgeest; begraven Nieuwer Ooster-begraafplaats, Amsterdam), hervormd predikant te Brakel (1902), te Leiden (1906) en te Amsterdam (3.7.1909-2.5.1943 wegens emeritaat); daarna nog enige tijd hulpprediker te Lunteren (van 1943-1951 was hij daar ouderling); één van de voormannen van de Confessionele Vereniging; gehuwd 1) op 30.1.1902 te Leiden met **Dorothea Catharina Helena Christina de Stoppelaar** (geboren 12.5.1875 aan de Garenmarkt te Leiden, dochter van boekverkoper Frans de Stoppelaar en Clara Christina Margaretha Lulofs-overleden 30.12.1948 te Lunteren; begraven Gemeentelijke Begraafplaats te Lunteren); haar nicht Sara Elisabeth Lulofs was gehuwd met dr. Christiaan Pieter Gunning (1886-1960), oprichter en eerste rector van het Amsterdams Lyceum; hij verbleef van januari-april 1942 in kamp Amersfoort omdat hij begin 1942 op zeer indrukwekkende wijze afscheid had genomen van zijn joodse leerlingen, die de school moesten verlaten ("Vaart wel") en 2) op 11.8.1950 te Zeist met **Hendrika Wilhelmina Swellengrebel** (geboren 1903 Rotterdam, dochter van Johan Hendrik Willem Swellengrebel en Johanna Elisabeth Crommelin-overleden 1985); haar jongere broer, dr. Jan Lodewijk Swellengrebel (1909-1984), was een veelgeroemd vertaler van de Bijbel in de Bahasa Indonesia en hij was gehuwd met Dorothea Oorthuys (1912-1990), dochter van ds. G. Oorthuys; Maria Oorthuys (1906-1999), een andere dochter, Maria, was gehuwd met ds. Abram Burger (zie daar), en haar zus, Johanna Wilhelmina Elisabeth Oorthuys (1913-2002), was echtgenote van de hervormde predikant ds. Gerrit Paul Locher (1910-1970); tenslotte nog mag zoon Cas(parus Bernardus) Oorthuys (1908-1975) hier aan toe worden gevoegd: hij was een bekend fotograaf en verzetsman, gehuwd met Lydia Krienen (evenzeer actief in het verzet) en bevriend met de schrijver en domineeszoon A. den Doolaard (= domineeszoon Cornelis Johannes George Spoelstra Jr. (1901-1994). *In de oorlogsjaren was O. één van de deelnemers aan de z.g. Lunterse kring. Ook had hij zitting in de werkgroepen "Kerk en overheid" en "Kerk en prediking"*(van de Nederlandse Hervormde Kerk, GCH). *Een rede over het onderwerp "Bemoeit God zich nog met deze wereld?" te Bussum in 1942 gehouden, leidde ertoe, dat hij tweemaal door de Gestapo werd verhoord'. ... De vader van Cas Oorthuys, Gerardus Oorthuys, is predikant en geeft onderdak aan Joodse onderduikers. Als dominee heeft hij ook contact met collega's die kunnen zorgen voor onderduikadressen bij christelijke boeren. Dominee Oorthuis preekt tot zijn emeritaat in 1943 in de Westerkerk. Zijn zoon, de fotograaf en verzetsman Cas Oorthuys, woonde met zijn vrouw Lydia Krienen aan de Amstel 3, tegen de Jodenbuurt aan. Lydia: ' 's Nachts hoorde je het intrappen van deuren, soms geschreeuw en gegil van mensen die werden weggehaald, of van een jood die in het water werd gegooid. Om je heen werden vrienden weggehaald en gefusilleerd.' ... Lydia: 'Het huis aan de Amstel stortte soms bijna in van de onderduikers. We hebben ze niet geteld of*

bijgehouden. Sommigen bleven twee of drie nachten, anderen kwamen voor een nacht, maar bleven de hele oorlog. Van de meeste wist je de namen niet, dan kon je ze bij een eventueel verhoor ook niet verraden. Voedsel kregen we via het verzet, dan hoorde je dat je ergens aardappelen of graan kon halen, en af en toe een stukje kaas of vlees”.

Lit.: *Biografisch lexicon*, III, 287; Flip Booi, Henk Raaff en Cas Oorthuys, Amsterdam; Dr. C.P. Gunning, *Op de schoolbanken in het P.D.A.*; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, IV, 717, 722, V, 667 en VII, 1154; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 33; Cas Oorthuys, *Het laatste jaar 1944-1945*; H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren*, 105 en 265; Ger van Roon, 378, 400.

231. Teunis Hessel Oostenbrug, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 21.10.1910 te Genemuiden, zoon van Hessel Theunis Oostenbrug en Frootje (Frootje) Gaatzes Oostenbrug-overleden 6.7.1994 te Ridderkerk; begraven Begraafplaats ‘Vredehof’ te Ridderkerk), kandidaat te Genemuiden (1934), hervormd predikant te Gouderak (23.12.1934-12.6.1938), te ’s- Grevelduin-Capelle (1.7.1938-1941), te Groot-Ammers (23.11.1941-22.7.1945), te Vlaardingen (29.7.1945-1950), en te Bussum (17.12.1950- 3.5.1963 eervol ontheven van predikantschap met bevoegdheid emeritus); bijstand pastoraat te Rotterdam, ook geestelijk verzorger Bergwegziekenhuis aldaar (3.5.1963); predikant te Rijnsaterwoude (11.1.1970); emeritus: 1.11.1975; woonde laatstelijk Prunusplantsoen 56, Ridderkerk; gehuwd 1) met **Jakoba Hendrina Kraaij** (geboren 7.6.1907 te Leerbroek, Zederik-overleden 14.7.1966 te Rotterdam; begraven Begraafplaats ‘Crooswijk’, Rotterdam) en 2) op 11.5.1967 met **Ottolina Margaretha Kool** (geboren 25.3.1921 te Gouderak, dochter van Cornelis Kool en Neeltje Graveland-overleden 5.1.2002 te Stolwijk).

Het echtpaar Oostenbrug-Kraaij ontving op 21.1.1988 de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het voor ongeveer 30 joodse onderduikers veilige adressen had gevonden in Groot-Ammers, Berkenwoude en Bergambacht.

Lit.: Jan W. Klijn, *Oorlogstijd langs de Lek*; Jan W. Klijn, *Dorp in verzet*; Jan W. Klijn, *Overwinning*; *Yad Vashem*, 195 en 665v.

232. Willem Oosthoek (geboren 22.6.1909 te Vrijenban, Gemeente Delft, zoon van Dirk Pieter Oosthoek en Alida Poot-overleden 16.6.2005 Westkapelle), theologisch kandidaat te Vlaardingerambacht (1933); hervormd predikant te Zoutelande (8.1.1933, als opvolger van ds. F.K. van Evert (zie daar)-4.4.1948) en te Westkapelle (1948-); gehuwd met **Anna Kruit** (geboren 8.11.1906 te ’s Gravenhage, dochter van Hendrik Kruit en Jantje Rijbroek-overleden 20.12.1986 te Domburg). Eind 1940 weigerde ds. Oosthoek als godsdienstonderwijzer de ‘Ariëverklaring’ in te vullen, als enige. Alle andere onderwijzers tekenden. In augustus 1941 werden in de café’s “De Rode Leeuw” en “Duizicht”, die aan weerszijden van de pastorie stonden aan de Langestraat te Zoutelande de verplichte bordjes met het opschrift “Verboden voor Joden” opgehangen. Ds. Oosthoek probeerde de uitbaters – beide gemeenteleden van hem – te bewegen ze weer weg te halen. Dat weigerden ze. Daarop hing hij voor het raam van de

pastorie een bordje met het opschrift “Elk ras welkom”. Na zes weken verschenen twee agenten van de *Feldgendarmeerie* die hem sommeerden het bordje weg te halen. Toen hij dat weigerde, namen zij het bord mee. Vervolgens werd hij bij de *Sicherheitspolizei* ontboden om tekst en uitleg te geven. Men nam er geen genoegen mee en bracht de zaak voor het *Landesgericht* in Den Haag. Ds. Oosthoek werd vervolgens aangeklaagd wegens ‘*Deutschfeindliche Kundgebung*’. Voor de rechtszitting bracht hij de zaak ter kennis van ds. Gravemeyer, secretaris van de Algemene Synode der N.H. Kerk, die hem behalve morele steun ook de rechtsbijstand van de kerk toezegde. Tijdens de zitting verweerde Oosthoek zich als volgt: “*Maar mijn opkomen tegen de gruwelijke Jodenvervolging is tevens bedoeld voor de bestwil van Duitsland, want als het Duitse volk zo handelen blijft met de Joden, zal Gods vloek over Duitsland komen, zo erg, dat het mijn hart nu reeds pijn doet, als ik er aan denk. Als christen ben ik blij het u als vertegenwoordiger van het Duitse volk te mogen zeggen, om u en uw volk te waarschuwen*”. De *Staatsanwalt* kwalificeerde ds. Oosthoek als een ‘idiot, een krankzinnige’ en eiste drie maanden gevangenisstraf. Conform werd hij veroordeeld. In hoger beroep sprak hij tegenover het Obergericht uit: “*Als de Anwalt gelijk krijgt dat deze geestdrijverij de kop moet worden ingedrukt, dan wordt aan heel de kerk en heel de Bijbel uit naam van het Duitse Rijk de oorlog verklaard!*”. De uitspraak was: drie maanden gevangenisstraf of 180 gulden boete, met de proceskosten. Het lijkt aannemelijk te veronderstellen dat ds. Gravemeyer één en ander heeft betaald. Toch belandde ds. Oosthoek op 15.5.1942 alsnog in het gevang: die dag gaf hij mensen (joden?) die op transport werden gesteld een blaadje mee met gezangen en de tekst ‘Wilsovergave wordt onze eindoverwinning’. Ene Antonie Damen, een voormalige scheepswerktuigbouwkundige uit Den Haag en een berucht collaborateur, prees de dominee ter plekke (op het station?) en lichtte tegelijkertijd de SD in. Daarop werd Oosthoek gearresteerd. Na enige tijd werd hij weer losgelaten. De beruchte Damen was ook verantwoordelijk voor de arrestatie van de Limburgse priester-dichter Jacques Schreurs (1893-1966), auteur van ‘*Kroniek ener parochie*’, waarop later de TV-serie ‘*Dagboek van een herdershond*’ werd gebaseerd. Damen werd na de oorlog tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld, later verminderd tot twintig jaar. Op 2.11.1944 werd de kerk van Zoutelande getroffen door een salvo dat werd afgevuurd door het Engelse slagschip ‘*Warspite*’. De schade was enorm, maar daags daarop werd er toch een dankdienst gehouden voor de bevrijding, geleid door Rev. Maurice A.P. Wood, predikant van de Engelse commando’s, ds. Oosthoek en ds. Vreugdenhil van Meliskerke. Lit.: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, V, 548 (noot 3); Dr. J. Presser, *Ondergang*, II, 113; Theo Schouw, *De kreker op de harp – De priester-dichter Jacques Schreurs*, 52; N. Smeets, *Zoutelande door de eeuwen heen*; Touw, I, 397;

233.

Dr. Klaus Eduard Henry Oppenheimer, drager
Verzetshedenkingskruis (geboren 21.12.1905 te Berlijn-overleden
20.5.1986 te Leiden; begraven Begraafplaats bij het ‘Groene Kerkje’

te Oegstgeest); studeerde klassieke wijsbegeerte en promoveerde in Berlijn. In 1934 week hij uit naar Nederland. Daar studeerde hij theologie aan de RU te Groningen. Hij werd hervormd predikant te Nieuw-Dordrecht (11.6.1939-18.8.1946), te Hallum (1946-1947) en te Leiden studentenpredikant (10.10.1948) en universiteitspredikant aan de RU Leiden (1961-30.4.1971 wegens emeritaat. Hij huwde 1) in 1926 met **Ilse Clara Dassel** (geboren 7.1.1900-overleden 29.9.1943) en 2) in 1964 met **prof.dr. Arentje Dekker** (geboren 14.12.1926 te Rotterdam-overleden 28.5.2014 te Leiden), lector (7.7.1965) en hoogleraar anatomie en embryologie aan de RU te Leiden (20.1.1979-1.1.1988).

Hij was lid van de zogenaamde '*Lunterse Kring*' en werkte in 1940 mee aan de vervaardiging en verspreiding van de brochure "*Bijna te Laat*" van dr. Jan Koopmans, gericht tegen de Ariërverklaring (hij verborg daartoe 50 à 100 exemplaren onder de preekstoel van zijn kerk!). Ook organiseerde hij voor zijn collega's lezingen in de pastorie, o.a. door dr. Koopmans zelf (zie daar). De verzetsman Jacob Cramer (zie hierna) maakt melding van het feit dat de illegale brochure '*Bijna te Laat*' in de pastorie van Oppenheimer is uitgebroeid! In 1942 ontmoette hij op het perron van Amsterdam-Centraal een jonge joodse vrouw (met Jodenster) en een koffer waarop de naam '*Johanna Wolff*' geschreven stond. Het was hem meteen duidelijk dat ze onderweg naar Westerbork was. Aan de niet-joodse begeleidster van de vrouw bood hij – na vertoning van zijn persoonsbewijs en de mededeling dat hij predikant was – aan om de joodse vrouw mee te nemen naar zijn pastorie en voor een onderduikplek te zorgen. De begeleidster overlegde met Johanna en deelde O. mee: "*Mijn vriendin dankt u, maar haar verloofde wacht op haar in Westerbork en daar wil zij ook zijn*". Omdat hij – als Duits staatsburger, pas na de oorlog ontving hij het Nederlanderschap – in juli 1944 werd opgeroepen om dienst te nemen bij de Duitse marine – dook hij, met hulp van de verzetsman (later commissaris der koningin in de provincie Drenthe) Jacob Cramer, met zijn kind onder bij ds. M.W.H. Smit te Utrecht Bibl.: K.E.H. Oppenheimer, *Getuige van de tijd* ('s Gravenhage, 1984), p. 16; K.E. Oppenheimer, *In de tijd der catastrofes* ('s Gravenhage, 1989, 2^e druk), 128.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, VI, 213; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 30, 70; Ger van Roon, 139, 159, 172, 284, 368, 400; Chris van der Veen, *Een Drentse commissaris kijkt terug*, 75vv.

- 234. Adriaan Oskamp** (geboren 26.5.1906 te Rotterdam, zoon van Anthonie Gerardus Oskamp en Adriana Cornelia Wijntje-overleden 25.9.1985 te Oegstgeest; begraven begraafplaats bij het 'Groene Kerkje' te Oegstgeest), broer van ds. Antonie Oskamp, in de oorlogsjaren hervormd predikant te Haren en Dordrecht, en neef van ds. Gerardus Dirk Arnoldus Oskamp, in de oorlogsjaren hervormd predikant te Harlingen; A. Oskamp was hervormd predikant te Enschede, te Leeuwarden (26.9.1937--30.11.1941), te Velp (7.12.1941; hij woonde in villa *Zonneheuvel*, Waldeck Pyrmontlaan 3), in 1947 voor twee jaar naar NOI vertrokken; predikant te Amsterdam (jeugdpredikant; 1945), te Heemstede (-5.2.1965) en te Voorburg (1965); tevens voorzitter van de Hervormde Raad voor de Zending (1965) en bibliothecaris van het Hendrik Kraemer Instituut,

Oegstgeest (tot 1979); gehuwd op 26.6.1930 te Rotterdam met **Florina Alexandrina van den Berg** (geboren 1905 te Rotterdam, dochter van Arie van den Berg en Florina Geertruida Karsseboom). Ds. A. Oskamp zette zich voor de oorlog al samen met pastoor Schaars en de communist Dirk van der Voort te Leeuwarden in voor de opvang van joodse vluchtelingen uit Duitsland; hij werd op 7.1.1944 samen met pater Johannes H. Campman wegens verzetsactiviteiten – ze waren beide lid van een verzetsgroep met een sterk Rooms-Katholieke inslag die zich bezig hield met het overbrengen van gevluchte krijgsgevangenen en geallieerde piloten – gearresteerd en overgebracht naar het Huis van Bewaring te Arnhem; na een verblijf in Kamp Amersfoort werden zij naar Duitsland gedeporteerd. Peter Campman overleed op 25.3.1945 in Bergen Belsen, 47 jaar oud, en ds. Oskamp verbleef daar tot 14.1.1945 in enkele gevangenissen en strakampen. Op 20.1.1945 keert hij – na een tocht van 8 dagen vanuit het tuchthuis te Dieburg bij Darmstadt – behouden in Velp terug. *“Dominee Oskamp heeft later verteld dat Goswin en Gabriëlla Lüps (die onderdak hadden geboden aan joodse onderduikers, o.a. J. Waas, op kasteel Biljoen bij Velp) lid waren van zijn parochie en dat het moedige mensen waren die bereid waren hun leven op het spel te zetten om joden te redden”*. Lit.: H.C. Touw, I, 578 en 589 *Yad Vashem*, 568.

235. Willem Jan van Otterlo, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 9.3.1906 te Arnhem, zoon van Cornelis van Otterlo en Jenneke Mekking-overleden 12.3.2003 te Zeist, ‘Mirtehof’; begraven Nieuwe Algemene Begraafplaats Woudenbergseweg, Zeist), gereformeerd hulppredikant te Voorburg; predikant te Oosterend (Frl.); 20.11.1932 en te Zuidhorn (4.1.1942); predikant Gereformeerde Kerken vrijgemaakt te Zuidhorn (18.1.1945) en te Rotterdam-Kralingen (20.4.1947-1.10.1954); in 1955 teruggekeerd naar GKN; Amsterdam (gereformeerd ziekenhuispredikant; 3.4.1955); emeritus: 3.4.1955; gehuwd op met **Adriana Maria Punt** (geboren 14.1.1903-overleden 16.1.1996).

Ds. Van Otterlo zat van begin mei-eind mei 1942 gevangen in Huis van Bewaring te Groningen en van eind mei-eind 1942 in Kamp Amersfoort o.a. wegens anti-Duitse taal in zijn preek en zijn gebed voor ‘de verdrukte Joden’. *‘In de laatste periode tot de bevrijding zat hij ondergedoken. Later ontving hij het verzetshedenkingskruis wegens zijn – volgens hemzelf bescheiden – bijdrage aan het verzet’*. Lit.: Th. Delleman, 228; dr. L.C. van Otterloo, *In Memoriam Willem Jan van Otterlo* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 8 (juni 2005), 38.

236. Leendert Overduin (geboren 21.12.1900 te Leiden, zoon van textielwinkelier Jacobus Overduin en Maartje Colijn-overleden 17.7.1976 te Enschede; begraven Oosterbegraafplaats te Enschede), broer van de romanschrijver Jan Overduin (1907-1958) en de gereformeerde predikant Jacobus (Koos) Overduin (1902-1983), die wegens zijn activiteiten binnen het schoolverzet als *‘Schutzhaftgefangene’* in Dachau terecht kwam, maar daaruit op 29.9.1943 werd vrijgelaten; L. Overduin was theologisch kandidaat GKN (1935); predikant Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Enschede (1937) en hervormd predikant te Enschede (1946) en te

Losser. Op 14.9.1955 te Enschede gehuwd met **Zwaantje Reindje ter Heege** (geboren 1913-overleden 1978).

“Leen Overduin heeft vanaf september 1941 de rol van jodenhelper op zich genomen. Het eerste jaar, door zijn nederige plaats in de kerken en door zijn zwijgzaamheid en onopvallendheid als zodanig niet opgemerkt door de autoriteiten. Mede op aandringen van de plaatselijke Joodse Raad weten de joden het adres te vinden:

Potgieterstraat 1. Volgens A. Bekkenkamp behoort het verhaal dat Overduin al in september 1941 (= razzia, waarbij 105 joodse mannen in Enschede werden opgepakt en gedeporteerd naar Mauthausen; geen overleefde de oorlog) afspraken zou hebben gemaakt met de Joodsche Raad van Enschede om onderduikplekken te zoeken voor de leden van de joodse gemeenschap van Enschede die dat wensten, echter tot het rijk der fabelen. Met behulp van zijn beide zussen en tal van collega's in den lande bouwde Overduin een netwerk op dat er uiteindelijk in slaagde ruim 800 joden te redden, o.a. de joden Van Dam, E.

Woudstra, W.D. Rosenfeld, het echtpaar Brommet en Alice Israël, die bij de predikant zelf waren ondergedoken. “het begon met mensen die bij hem thuis onderdoken, maar al spoedig waren er meer adressen nodig. Door zijn positie als geestelijke had hij voldoende gezag om boeren in de omgeving, later zelfs tot in Friesland en Drenthe, over te halen onderduikers in huis te nemen; niet alleen in Enschede, maar in het hele land”. ... “Voor de oorlog was Enschede sterk verzuild.

Protestanten, katholieken en joden hadden nauwelijks contact met elkaar. Het is dan ook bijzonder dat er zo'n nauwe samenwerking tot stand kwam tussen de Joodsche Raad, vooral Gerard Sanders en Overduin” (artikel ‘Redden wat er te redden valt – De Joodsche Raad in Enschede’ van Manja Ressler in ‘Vrij Nederland’ d.d. 18.8.2001).

Gerard Sanders (= grootvader van Renée Sanders) was procuratiehouder bij textielfabriek Van Gelderen in Enschede en secretaris van de Joodsche Raad aldaar. Voorzitter van de Raad was textielfabrikant en gemeenteraadslid Sig Menko die – in tegenstelling tot de Joodsche Raad van Amsterdam (die hij na een eenmalig bezoek de rug toekeerde) – de joden van Enschede adviseerde onder te duiken. Renée Sanders: “mijn grootvader woonde aan een stil straatje aan het fabrieksterrein van de Nijverheid. Onderduikers konden vrij ongemerkte bij hem naar binnen. De achterkant van het huis grensde aan het fabrieksterrein. Daar stonden dan fietsen klaar, of auto's met chauffeur. Zo werden mensen rechtstreeks de onderduik ingesluisd”.

Sig Menko was degene die de toonzette, die leiding gaf aan het geheel. Sanders: “Hij bedisselde zaken achter zijn bureau en speelde ogenschijnlijk het spel mee met de Duitse bezetter. Als mensen zich moesten melden voor deportatie, dan zei Menko stevast: ‘Ik zou me maar gaan melden, maar haast u vooral niet.’ Hij zorgde ervoor dat het woord ‘onderduik’ niet ter sprake kwam. Maar als de persoon in kwestie de deur uit was, pakte Menko de telefoon en belde hij één van de mensen van het Overduin-netwerk. Dezelfde dag werd diegene dan door één van hen bezocht en werd het voorstel gedaan om onder te duiken. Zo ging dat aan de lopende band en totaal geruisloos.” (in artikel ‘Joods verzet in de Mediene – Het andere verhaal van de Joodsche Raad Enschede’ van Max Paumen Jr. in ‘De Gids’ d.d. 11.8.2001). ... ‘Volgens schattingen konden tussen de vijf- en twaalfduizend joden dankzij de gezamenlijke inspanningen

onderduiken. Volgens andere bronnen waren het er uit Enschede en directe omgeving alleen al 550. Omdat er vrijwel altijd betaald moest worden voor de onderduik en velen dat niet zelf konden opbrengen, zamelde voorzitter Menko geld in bij zijn niet-joodse collega's in de textiel. Het ging om voor die tijd aanzienlijke bedragen, die begin 1943 l waren opgelopen tot zo'n vierduizend gulden per week' (Manja Ressler). Sig Menko overleefde de oorlog, maar Gerard (eigenlijk Comprecht Bernard) Sanders, geboren op 20.11.1902 te Rotterdam, werd gearresteerd en overleed op 28.2.1945 in Kdo. Langenbielau, een Aussenlager van KL Gross Rosen bij Breslau. Op 10.7.1973 ontving ds. Overduin samen met zijn zussen Maartje Overduin (1899-1974) en Cornelia Grietje Lenkes-Overduin (1913-1965; zij kreeg de onderscheiding postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Docu.: Renée Sanders, documentaire *Van onmacht naar kracht. De Joodse Raad Enschede 1941-1943* (2001).

Lit.: A. Bekkenkamp, *Leendert Overduin – Het levensverhaal van een pastor Pimpernel 1900-1976* (Enschede, 2001); A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front*, 440v.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 204, 277 en 335; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 227 en 269; G.F.W. Herngreen, 41, 160 en 162; G.J. Klinken, *Opvattingen*, 372; Ds. J. Overduin, *Hel en hemel van Dachau*; Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen*, 59 en 149; *Yad Vashem*, 76, 123, 129, 139, 180, 189, 259, 440, 681, 492, 537, 589, 597, 622v., 640, 658, 667, 675, 681, 693, 706, 743, 750, 830, 857, 862, 880, 905, 929, 959, 992 en 998.; Y.N.Ypma, 122.

237. Pieter Huibert Pellicaan (geboren 9.2.1915 te Maastricht-overleden 1.10.1998 te Perth, Australië; begraven te Fremantle), gereformeerd predikant te Nijkerk (1.3.1942 als kandidaat/ hulpprediker, van 31.10.1943 tot 1946 als predikant; ze woonden Venestraat 22, Nijkerk); predikant te Barendrecht (1946) en te Maassluis (1951); overgegaan naar de Reformed Churches in Australia: predikant te Brisbane (194) en te Melbourne (1953); in 1960 predikant van de *Reformed Church van Dunedin (New Zealand)*; op 19.1.1944 te Amsterdam gehuwd met **Gebke van Wageningen** (geboren 17.4.1919 Amsterdam).

In april 1942 werd ds. Pellicaan naar aanleiding van een preek gearresteerd door de *Ordnungspolizei*. Via Voorthuizen wist hij te ontsnappen naar Den Haag (daar hielp hij bij het vervalsen van persoonsbewijzen voor Vrij Nederland); hij zette dat vanaf februari 1943 voort in Amsterdam. In de loop van dat jaar keerde hij weer terug naar Nijkerk. Daar hielp hij mensen onderduiken o.a. piloten en leden van een Knokploeg (zelf had hij minstens één joodse onderduiker in huis). In 1944 nam hij zelf deel aan bepaalde acties van een Knokploeg, die opereerde vanuit het buurtschap Appel. Zijn broer Jo Pellicaan, secretaris van de protestants-christelijke arbeidersbond 'Patrimonium' te Amsterdam, was één van de oprichters van het illegale 'Vrij Nederland' en zette zich actief voor het blad in tot een conflict met hoofdredacteur H.M. van Randwijk halverwege de oorlog tot een breuk leidde. Hij overleefde de oorlog ondanks het feit dat hij enkele keren gevangen zat (hij meldde zichzelf om anderen vrij te krijgen, maar dat leidde doorgaans niet tot het gewenste resultaat). Ds. Pellicaan zat op zeker moment ondergedoken in Den Haag ten huize

van de ex-vrouw van prof. Gerretson, Christine Elisabeth van Daalen, aan de Ieplaan aldaar en adviseerde een andere belangrijke VN-medewerker, Arie van Namen, om daar eveneens zijn toevlucht te zoeken na de arrestatie van Van Randwijk. Hetgeen geschiedde. Bibl.: *'Kort verslag van de voornaamste gebeurtenissen die ik op illegaal gebied beleefde'* (Nijkerk, 1946; nu in bezit van familie Pellicaan in Australië). Lit.: Willy Klok-Dasselaar, *Van bezet tot verzet.*; Gerard Mulder en Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk, een biografie*, 192.

- 238. Ds. Gerrit Christiaan Hendrik Plantagie** (geboren 13.12.1897 te Arnhem, zoon van Christiaan Plantagie en Hendrika van de Weerdhof-overleden 24.3.1945 te Dachau; op 8.9.1960 herbegraven Nederlands Ereveld, Loenen, nr. 710; ds. F. Slomp hield de toespraak), hulpdiensten te Dieren (15.10.1932-11.6.1933) en gereformeerd predikant te Dieren (11.6.1933-23.3.1945), gehuwd op 8.6.1933 te Doorn met zijn nicht **Geertruida Antonia (Truus) Jansen** (geboren 24.3.1899 te Doorn, dochter van Philippus Jansen en Evertje van de Weerdhof-overleden 13.4.1971 te Doorn). De pastorie van ds. Plantagie was in het diepste geheim een centrum van protest tegen de bezetter: hulp aan onderduikers, verspreiding van illegale geschriften en aansporing van gemeenteleden tot vele vormen van verzet. Zo gaf hij onderdak aan het echtpaar Cohen-Katz en zoontje David? Het gezin vertrok in oktober 1942 naar Jamaica omdat een broer van mevr. Mina Cohen-Katz, de antiquair Nathan Katz vanuit Bazel 25 uitreisvisa had verkregen tegen overhandiging van een schilderij van Rembrandt). Ds. Plantagie werd op 21.1.1944 gearresteerd en opgesloten in het gebouw van de *Sicherheitspolizei* aan de Utrechtseweg te Arnhem. Via Scheveningen kwam hij in kamp Vught, waar hij van 7.6.1944 tot 6.9.1944 gevangen zat; vervolgens verbleef hij van september tot november 1944 in de *Heinkelhallen* te Sachsenhausen-Oranienburg en van 16.11.1944 tot zijn dood op 24.3.1945 in Dachau. Lit.: Th. Delleman, 265v.; *Het Grote Gebod*, I, 229; Joh. de Haas, III, 207; Frans Rozemond (red.), artikel *In memoriam 1940-1945 (deel 2)* in *Historisch Tijdschrift GKN* nr. 9 (december, 2005), 22..

- 239. Matthias Rudolph Pliester** (geboren 18.3.1908 te Maurik/Ravenswaai, zoon van Rudolph Albert Pliester en Johanna Berendina Keuper-overleden 30.9.1995), kandidaat (1934), hervormd hulppredikant te Oostrum (1.12.1935) en Hoofdplaat (Zeeland; 1.10.1936); hervormd predikant te Hoofdplaat (2.10.1938-1947); in de dertiger jaren secretaris van het Algemeen Comité voor de Jeugdwerklozenzorg in West-Zeeuws-Vlaanderen; predikant te Vries (18.5.1947-1951), Oud-Karspel/ Noord-Zuid-Scharwoude (10.6.1951-1.5.1973wegens emeritaat); sinds 1973 bijstand in het pastoraat te Peperga-Blesdijke; gehuwd 1) op 1.12.1938 te Utrecht met **Gijsje Veenendaal** (geboren 1911, dochter van Jan Veenendaal en Adriana Elisabeth den Daas) en 2) met ... Hij woonde laatstelijk Kloosterstraat 27, Noord-Scharwoude. Het echtpaar ontving op 6.2.1973 de *Yad Vashem*-onderscheiding (zij postuum), omdat het onderdak had verleend aan de zesjarige Betsy Elias uit Borculo.

Lit.: *Yad Vashem*, 700.

- 240. Aalt Ponstein** (geboren 8.2.1891 te Elburg, zoon van lerend ouderling en christelijk-gereformeerd predikant ds. Jacob Ponstein en Geertje van Ommen-overleden 17.2.1970 te Epe; begraven Begraafplaats Tongerenseweg te Epe), christelijk-gereformeerd kandidaat (1928) en predikant te Steenwijk (2.12.1928), te Lisse (30.8.1931), te De Krim (15.6.1947) en te Hasselt (30.10.1949-6.6.1960 wegens emeritaat); hoofdredacteur van 'De Vredeboed', het orgaan van de christelijk-gereformeerde Joden-zending; ongehuwd. Hij woonde samen met zijn zuster **Eibertje Ponstein** (geboren 6.11.1885 te Elburg-overleden 16.9.1963 te Epe; begraven te Epe)

De predikant van Lisse, A. Ponstein, werd door de koster op zondag wel eens gewaarschuwd dat er een N.S.B-er in de kerk zat. Als de predikant dit te weten kwam, werd hij op de preekstoel juist nog feller. In de oorlog heeft hij drie jaar lang onderdak verleend aan een Joods gezin, een echtpaar met een zoontje van 10.

Lit.: W.A. Capellen, a.w.; W.B. Kranendonk, a.w.

- 241. Gerardus Jacobus Pontier** (geboren 25.1.1888 te Breda, zoon van zadelmaker/ stoffeerder Willem Johannes Swerius Pontier en Dina Hoogendorp-overleden 11.9.1976 Baarn; begraven Algemene Begraafplaats, Baarn), gereformeerd predikant te Waardhuizen (10.12.1911-25.4.1915), Heerlen (2.5.1915-1.7.1947), Heerlen, voor de evangelisatie arbeid; -27.11.1949), Domburg en Westkapelle (4.12.1949-1.1.1954 wegens emeritaat); hulpdiensten voor de evangelisatiearbeid te Vlissingen (3.1.1954-1.1.1964); overgegaan naar de Christelijk-Gereformeerde Kerken in 1976; gehuwd op 27.5.1920 te Haarlem met **Dora Maria Wartena** (geboren 1892 te Amsterdam, dochter van Pieter Wartena en Elisabeth Berendina Harmina Smit-overleden 24.8.1964). In Heerlen werd de 'Dominee Pontierstraat' naar hem genoemd.

Het echtpaar ontving op 13.2.1968 de *Yad Vashem*-onderscheiding (zij postuum) vanwege het volgende: in juli 1942 bracht Jaap Musch, een laboratorium-assistent uit Amsterdam, een bezoek aan de familie Pontier. Hij had net een baan gekregen bij de Staatsmijnen en werd later leider van de NV-groep. Jaap toonde Pontier een aanbevelingsbrief van ds. Constan Sikkels, een gereformeerde collega van Pontier uit Amsterdam, waarin hij Pontier vroeg om een lijst van betrouwbare gemeenteleden die benaderd konden worden om joodse kinderen op te nemen. Vervolgens togen Jaap Musch en Dick Groenewegen van Wijk met een adressenlijst en een introductiebrief van ds. Pontier in Heerlen aan het werk. Ze benaderden geschikte mensen, o.a. de mijnwerker en landbouwer H. Bockma, die daarna de spil van het Heerlense verzet zou worden. In oktober 1942 arriveerden de eerste joodse kinderen op hun onderduikadressen. In de tweede helft van 1942 slaagde het echtpaar Pontier er samen met Gerard Musch en Dick Groenewegen van Wijk in de zogenaamde NV-organisatie op touw te zetten die tegen eind april 1943 al ruim 80 kinderen had ondergebracht. Pontier en zijn vrouw namen zelf Salomon en Chanine (Bernard) Silber en later ook hun ouders Gershon en Mirla Silber in huis. Ze waren uit Polen afkomstig en woonden dichtbij de Pontiers in Heerlen. "Eerst was er nauwelijks

contact tussen de twee gezinnen. Maar eens sprak ds. Pontier één van de jonge Silbers aan op straat en zei: “als jullie in nood komt, kom dan bij ons.” En zo geschiedde. Mevr. L. van Eden-Pontier schrijft: “Ds. Pontier hield, zoals al eerder even aangestipt, in zijn huis Joden verborgen, een familie van strikt orthodoxe opvattingen. Eén van de zoons kreeg van ds. Pontier een ‘nieuw testament’. Aan de andere kant werd er voor de onderduikers, die een eigen gedeelte van het huis tot hun beschikking hadden en daar gebeden konden verrichten, zo lang het mogelijk was kosjer gekookt”. ... Salomon Silver schrijft in zijn boek: “In de oorlog 1940-’45 was ds. Pontier actief in het verzet. Samen met zijn vrouw heeft hij veel joodse kinderen een tijdelijk onderdak bezorgd. Een Joods gezin, vader, moeder en twee zoons, en later nog een klein joods meisje waren bij het gezin Pontier ondergedoken. Velen brachten er ‘op doortocht’ de nacht door. Aan deze toestand kwam plotseling een einde toen ds. Pontier op 6 november 1943 door de Gestapo gevangen werd genomen. De onderduikers konden gelukkig tijdig ontsnappen. Ds. Pontier zat van 6-9.11.1943 gevangen in Huis van Bewaring te Maastricht en van 6.11.1943-17.5.1944 in de Cellenbarakken (*het Oranje-Hotel*) te Scheveningen o.a. wegens hulp joodse onderduikers.

Lit.: Robert Braun, *Religious Minorities and Clandestine Collective Action*; A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front*; Delleman, 228v.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 95v., 98, 100v., 103, 110, 231v., 238, 337v., 340, 345, 428 en 432; Bert Jan Flim, *Joodse onderduikers en de drievoudige tragiek van de onderduikorganisaties*; artikel in: Henk Flap en Marnix Croes, *Wat toeval leek te zijn maar niet was*, 154-160; *In memoriam* in: *Jaarboek GKN 1977*, 408; G.J. Klinken, *Opvattingen*, 394vv.; Marcel Krutzen, *Aan het juiste adres bij Dominee G.J. Pontier (1888-1976)*, in: *Het Land van Herle, Historisch Tijdschrift voor Parkstad Limburg* (2011, nr. 3; themanummer WO II); Salomon Silver (Holon, Israël), “Een joods gezin in onderduik”, 6, 53v., 58vv., 64v., 97, 100, 104v., 115, 118v., 123, 125v., 130vv., 136, 145, 155vv., 167 en 176; J.M. Snoek, 152, 154, 161v. en 169; J.L. van Stegeren-Keizer, 104; *Yad Vashem*, 139, 625, 633 en 706v.

- 242. Willem Swerus Pontier** (geboren 2.12.1886 te Rotterdam, zoon van schilder Adrianus Jacobus Pontier en Elisabeth Hille-overleden 8.12.1964 te Honselaarsdijk), studie theologie VU Amsterdam; gereformeerd predikant te Kruiningen (23.2.1913-12.12.1915), Maasdijk (19.12.1915-3.5.1953 wegens emeritaat); gehuwd op 19.2.1913 te Den Helder met **Wilhelmina Jacoba Wallast** (geboren 15.12.1889 te Den Helder, dochter van Marinus Job Wallast en Aafje de Wijn-overleden 14.7.1943 te Delft).

Ds. W.S. Pontier liet hetzelfde boek (= ‘Jodendom’ van ds. Jac. van Nes Czn.) circuleren onder de joodse onderduikers in Maasdijk.

Lit.: G.J. van Klinken. *Opvattingen*, 385; G. Visser, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1965 GKN*, 459v..

- 242. Hendrik (Henk) Post** (geboren 19.5.1900 te Hollandscheveld, zoon van landbouwer Jan Wolters Post en Trijntje Tempen-overleden 8.4.1982 te Katwijk, verpleegtehuis ‘De Wilbert’; begraven Gereformeerde Begraafplaats, Rijnsburg), gereformeerd predikant te

Vollenhove-Sint Jansklooster (7.12.1930-13.8.1939), Rijnsburg (22.8.1939-13.12.1965) en Leiden (19.12.1965-16.3.1970; voor de arbeid uitgaande van de stichting 'Jeugdhaven'); emeritus: 1970. Gehuwd op 19.11.1930 te Nieuw-Buinen met **Harmina Aaltina Salomons** (geboren 1.12.1904 Gasselternijveen, dochter van schipper Geert Salomons en Hilligje Huisingsh-overleden 6.4.1969 te Oegstgeest); haar zuster Hannechien Salomons (1901-1982) was gehuwd met de verzetsman Marinus Post (1902-1944) en haar zuster Dina (1903-1991) met de verzetsman Johannes Post (1906-1944), beide broers van ds. Henk Post.

Ds. Post was nauw verbonden met het verzetswerk van zijn broers Johannes en Marinus Post en hij verschaftte ook regelmatig onderdak aan hen en aan de leden van hun beider knokploegen. *In 1939 werd Henk Post bevestigd als predikant van de Gereformeerde Kerk van Rijnsburg. Hij betrok met zijn vrouw Mien en hun vijf kinderen de pastorie aan het Rapenburg 8, naast de 'Rapenburgkerk'. ... Dominee Post raakte al snel betrokken bij het verzet tegen de Duitse overheersing. Met hun 'buren', de familie van der Laan (de arts Edzard E. van der Laan en zijn vrouw Jobien P. Van der Laan-Boelens, ouders van burgemeester Eberhard van der Laan van Amsterdam; GCH), werkte hij nauw samen en zij namen al gauw de leiding op zich van een groepje mensen in Rijnsburg dat zich o.a. bezig hield met het opvangen en uitwisselen van onderduikers. Honderden onderduikers vonden een onderduikadres in Rijnsburg, waarbij de pastorie van dominee Post als 'doorgangshuis' fungeerde.* In de pastorie verbleven o.a. Nellie Weijlen, een 19 jaar oud joods meisje, dat na de oorlog met een opperrabbijn trouwde en naar Israël vertrok, Leo Blom, die na de oorlog in Rijnsburg bleef en met Trijneke Post, tweede dochter van Johannes Post, trouwde en ene Jannie; ook anderen, joodse en niet-joodse onderduikers (o.a. de joodse Betsy Henriëtte Trompetter, de latere koerierster van Johannes Post), verbleven korte of langere tijd in de pastorie voor ze met andere joodse onderduikers (o.a. Hanneke Groenteman) persoonlijk door ds. Post bij betrouwbare gemeenteleden in Rijnsburg werden ondergebracht *Dominee Post raakte steeds dieper betrokken bij het verzet,. Totdat ook hij zelf met zijn zwangere vrouw en zes kleine kinderen moest vluchten. In Rijnsburg was het niet meer veilig voor de familie. Ouders en kinderen kwamen op verschillende adressen terecht, verspreid door het land.* Ds. en mevrouw Post ontvingen op 9.6.1983 postuum de Yad Vashem-onderscheiding.

Lit.: *Een veilig nest voor vervolgd - Verhalen over Joodse onderduikers in Rijnsburg*, 5, 14vv., 29vv., 32, 43 en 47; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 24vv., 27, 29v., 33, 37, 40, 51v., 82, 92, 98, 137v., 151v., 155, 159, 161, 178, 182vv., 185v., 188, 192v., 196, 200, 202, 204, 207v., 210, 213vv., 217, 225, 229, 240, 256, 262, 276, 286, 288, 293v., 296, 298v., 321vv., 324, 348v., 356, 362, 368, 376, 379, 282, 390 en 392; Albert Metselaar, *Duikelaars*, 11; Alphons Siebelt, *"Hij zit bij de onderduikersbond"*, 8, 21, 78 en 162; H. Vlietstra, *Het huus op de wieke*, 87; *Yad Vashem*, 496, 709v. en 712vv. (in de lijst van Yad Vashem wordt hij niet als predikant vermeld).

244. Eize (Boy) Postma (geboren 2.12.1906 te Suameer, zoon van ds. Frans Postma en Anna Margaretha van Leeuwen-overleden 1999); hervormd

kandidaat te Heerlen (1933); predikant te Nieuw Beerta (1933-1938; voorganger van ds. B.J. Ader, zie daar), te Heeg (14.9.1938-22.9.1946), te Uithuizen (1946), te Maastricht en als bijstand in het pastoraat te Gennep; gehuwd op 20.6.1933 te Heerlen met **Johanna Pieterella Gerardina Tideman** (geboren 24.1.1911 te Soerabaja NOI, dochter van mijnningenieur ir. Pieter Gerard Tideman en pianiste Aaltje Lourens).

“Vele Nederlanders zijn voortvluchtig daar ze Joden in huis hebben gehad wat nu ontdekt is, o.a. de dominee van IJsbrechtum (= ds. Jan Engelbert Wagenaar; zie daar), een boer uit Tjalhuizen (boer Speerstra), een verpleegster uit Nyland, Dominee Postma uit Heeg en zijn vrouw en zoveel meer”.

(Lit.: To Hofstra, *Oorlogsschriften*, III, 17).

245. Dirk Cornelis Prins (geboren 21.1.1888 te Amersfoort-, zoon van Dirk Cornelis Prins en Christin Bauer-overleden 18.2.1945 te Neuengamme), hervormd zendeling-leraar van de UZV te Halmahera; daarna in dienst van de GZB; aankomst op Celebes december 1915; ressortzendeling van Ma' kale (1915-1920); met verlof naar Nederland; daarna hulpprediker van de Indische kerk en Indisch ambtenaar. Gehuwd op 31.7.1913 te Amersfoort met **Beatrix Anna Hardeman** (geboren 1883 te Veenendaal, dochter van Johannes Hardeman en Johanna Carolina van Helsdingen-overleden 1967; gescheiden)

Ds. Prins was lid van het verzet; hij bracht in oktober 1942 het echtpaar Alexander en Saartje Sturhoofd uit Amsterdam onder bij Cornelis en Wijnanda Kleuver te Zeist; hij werd vervolgens gearresteerd, zat van 8.6.1944-5.9.1944 in Vught, vervolgens tot 16.10.1944 in KL Sachsenhausen en van 16.10.1944 tot aan zijn dood op 18.2.1945 in het concentratiekamp Neuengamme. Hij wordt in *'Het verzet der Hervormde Kerk'* van Touw niet vermeld.

Lit.: *Yad Vashem*, 478.

246. Drs. Eduard Pijlman (geboren 26.12.1915 te Amsterdam, zoon van muzikleraar en koordirigent Pijlman-overleden 18.6.2003 te Amsterdam, Lutherse verpleeghuis 'De Wittenberg'; begraven 'Zorgvlied' te Amsterdam), studie theologie aan de VU te Amsterdam; gereformeerd predikant te Lopik (21.3.1943-18.11.1945) en te Rotterdam-Schiebroek-Hillegersberg (1.12.1945-4.5.1952); tussentijds reserve-legerpredikant in Nederlands Oost-Indië (februari 1948-februari 1950); predikant te Bandung (29.6.1952-1957), te Rotterdam-Kralingen (4.9.1957-14.5.1961), te Wassenaar-Zuid (4.6.1961-1.5.1966) en te Amsterdam (22.5.1966-1.11.1980 wegens emeritaat); maakte deel uit van 'De Achttien, 18 gereformeerde en hervormde predikanten die zich begin jaren zestig inzetten voor kerkelijke eenwording; wetenschappelijk hoofdmedewerker praktische theologie Vrije Universiteit Amsterdam (1.9.1980-21.12.1981); gehuwd met **Marijke de Koning** (geboren 8.7.1912 te Opperdoes-overleden 9.11.1993 te Amsterdam; levensgezel van **Elisabeth Hendrika (Multje) Gallas** (geboren 13.3.1918 te Amsterdam-overleden 21.7.2010 te Amsterdam), eerder gehuwd met ds. Wijnand Marie van Asperen (1916-1992).

Ds. Pijlman zat van 3-4.8.1944 gevangen in de gevangenis Haagsche Veer te Rotterdam, van 4-5.8.1944 in de gevangenis aan de Gansstraat te Utrecht en van 5-29.8.1944 in het Huis van bewaring aan de Amstelveenseweg te Amsterdam en van 29.8.-15.12.1944 in het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort; o.a. wegens hulp aan Joodse onderduikers.

Bibl.: *Ergens heen (overwegingen voor onderweg)* (Delft, 1986).

Lit.: Bert Klei, Martien Brinkman, Bernard Rootmensen, *Leven en leer van Eduard Pijlman*; Th. Delleman, 229; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; Bernard Rootmensen, *In memoriam Eduard Pijlman* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 10 (juli 2006), 32- 35.

247. Carel Cornelis Pijpers (geboren 5.9.1909 te Utrecht-overleden mei 1976 in het Rode Kruisziekenhuis te 's Gravenhage; crematie Crematorium 'Ockenburgh' te Loosduinen); studie indologie en theologie aan de RU te Leiden; vrijzinnig-hervormd predikant te Hengelo (O.) en te Zweeloo (-1943), voorganger afdeling Nederlandse Protestanten Bond te Voorburg (1943-), predikant Verenigde Protestantse Gemeente te Willemstad (Curacao; 1947-1957); voorganger NPB te Loosduinen en te Hoek van Holland; docent godsdienstonderwijs en cultuurgeschiedenis van het christendom te 's Gravenhage.

Tijdens de oorlog bood hij aan joodse onderduikers onderdak in de pastorie van Zweeloo, o.a. aan Abraham Emanuel Arbeid (geboren 22.3.1920 te Amsterdam als zoon van Asser Arbeid en Jetje Abas, die beiden op 14.9.1942 in Auschwitz werden omgebracht). Maar ook hun zoon zou de oorlog niet overleven: begin januari 1943 werd hij door het predikantenechtpaar vergiftigd, omdat hij zich – hypernervuus geworden – dreigde aan te geven bij de politie en daar alles wilde gaan vertellen wat hij wist over illegale activiteiten in en om de pastorie. Pogingen om hem elders onder te brengen mislukten, waarop besloten werd hem om te brengen. Zijn lichaam werd op een onbekende plek in de tuin begraven, maar werd in 1959 bij toeval ontdekt toen de pastorie gesloopt werd. Ds. Pijpers onthulde toen de toedracht in een brief aan de officier van justitie. Vervolgens meldde deze aan de minister van justitie, dat er in de pastorie sprake was geweest van een noodsituatie, waarna van strafvervolging werd afgezien. Abraham Arbeid werd herbegraven op de Joodse Begraafplaats te Muiderberg (nr. E 5017).

248. Harm Rabbers (geboren 27.1.1910 te Emmen, zoon van landbouwer Koop Rabbers en Gesien Rabbers-overleden 23.4.1983 Leeuwarden, begraven: Noorderbegraafplaats te Leeuwarden), gereformeerd hulppredikant te Ulrum (9.11.1942-28.2.1943), Lutterade (na 1958 Geleen; 1.5.1943-30.4.1944) en Ruinerwolde-Koekange (en Zuidbargo? 17.9.1944-17.3.1946), Tijnje (26.5.1946-21.8.1949) en Wartena (4.9.1949-1.2.1964 wegens emeritaat); gehuwd met **Aaltje Moorlag** (geboren 9.2.1914 (Tweede?) Exloërmond -overleden 28.5.2004 te Burgum).

Ds. Rabbers was betrokken bij het netwerk van ds. Pontier en bracht in zijn gemeente joodse kinderen onder op veilige adressen.

249. Dr. Leonard Albert Rademaker (geboren 9.5.1872 te Sneek-overleden 28.2.1956); studie theologie RU Utrecht (1898); hervormd predikant te Nieuw-Helvoet (4.12.1898-1.5.1900); daarna publicist en journalist (redacteur '*Het Vaderland*' te 's Gravenhage (1911-1938); in 1925 ernstig gewond t.g.v. een auto-ongeluk in een pas bij Suur (Beneden-Engadin, Zwitserland; in 1940(!) verscheen zijn boek "*Aan de poort van een nieuwe wereld*", waarin hij een uitgebreid hoofdstuk wijdde aan de joodse wijsgeer Spinoza, die hij rekende tot de 'moderne godzoekers'; gehuwd op 17.11.1898 te 's Gravenhage met **Hendrika Carolina Molenaar** (geboren 21.1.1874 te IJsselmonde, dochter van Cornelis Arie Molenaar en Anna Wilhelmina Carolina Knijff-overleden 7.8.1950 te 's Gravenhage).

Ds. Rademaker zat van 30.3.1944-6.6.1944 gevangen in het 'Oranjehotel' te Scheveningen '*wegens Jodenhulp*'.

250. Willem Reinders, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 31.7.1895 te Bedum, zoon van Jannes Reinders en Stientje Groeneveld-overleden 5.3.1945 in KL Bergen-Belsen), gereformeerd predikant te Oudeschild (Texel; 3.11.1929-7.2.1937) en te Sellingen (19.2.1937-5.3.1945). Gehuwd 1) op 22.10.1929 te Groningen met **Margrietha Gesina Melles** (geboren 26.4.1895 te Groningen, dochter van Willem Melles en Harmke de Raad-overleden 24.9.1931 te Groningen) en 2) met **Lammechiena Henderika Vroom** (geboren 13.10.1900 te Vries, dochter van Eppo Vroom en Anna Brouwer-overleden 23.8.1964 te De Bilt; begraven Begraafplaats Brandenburg, Bilthoven).

Ds. Reinders was een prominent verzetsleider in de regio Sellingen e.o. en ontving op 21.1.1999 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderdak had geregeld voor het gezin Sachs uit Vlagtwedde (vader Jacques Sachs, moeder Jeanette Sachs en hun drie dochters).

De familie Sachs werd op 17.7.1944 opgepakt in de boerderij van Lammert Huizing te Sellingerbeetse. Het gezin werd gedeporteerd en alleen de oudste dochter Hennie Sachs wist de oorlog te overleven. Ten gevolge hiervan werd ook ds. Reinders gearresteerd en kwam via Winschoten, Groningen en Vught (30.6.1944-5.9.1944) in Sachsenhausen (16.10.1944-18.2.1945' zie F.J. Nijkamp) en Bergen-Belsen terecht waar hij – samen met 29 andere geestelijken in zijn barak – aan vlektyfus overleed.

Lit.: *Het Grote Gebod*, I, p. 157; Joh. de Haas, III, 222v.; *Historisch Tijdschrift GKN*, nr.9 (december 2005), 22 ;G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; P. Melles, '*Vervolgd en ... zalig!*' *Yad Vashem*, 419 en 736v.

251. Jan Hendrik Frederik "Jeremia" Remme (geboren 7.9.1883 te Hof van Delft, zoon van Willem Remme en Maria Klapwijk-overleden 20.1.1950 te Amsterdam, nadat hij onwel geworden was op weg van Oudshoorn naar Eemnes; begraven Algemene Begraafplaats Eemnes, Laarderweg), hervormd kandidaat te Rijswijk (1907); hervormd (Gereformeerde Bond) predikant te Vinkeveen (29.12.1907-29.1.1911), te Rijssen (1911-1913), te Oud-Beijerland (1913-1917), te Huizen (1917-1921) en te Amsterdam (20.11.1921-30.4.1949 wegens emeritaat); voorzitter van de Gereformeerde Zendingsbond en lid van het Hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond binnen de Ned.

Hervormde Kerk. Gehuwd met **Willemina Catherina van der Sluijs** (10.11.1873-11.9.1963).

Remme was in de oorlogsjaren lid van groep 2000 in Amsterdam die zich vooral inzette voor joodse onderduikers. “Ds. Remme (nr. 18010 van Groep 2000) gaat er na de arrestatie van Henk Dienske (topman van de L.O. in Amsterdam; GCH) ook van uit dat hij geen bonkaarten zal krijgen voor de ‘delicate gevallen’ onder zijn kerkgangers. Hij stuurt het kerkenraadslid Van Doesburg (nr. 4012, Groepslid) er op uit hoe aan bonkaarten te komen”. Remme is eigenaar van het pand Stadhouderskade 56, waar later onder de deknaam ‘Centraal Bureau voor Maatschappelijk Werk van de Nederlands Hervormde Kerk’ het hoofdkantoor van Groep 2000 werd gevestigd. Het werd op 9.3.1945 door de *Sicherheitspolizei* bezet, maar dankzij de gebruikte codering kon er niemand worden opgepakt.

Lit.: Paul van Tongeren, *Jacoba van Tongeren*, 145, 209, 212v., 216, 223, 233, 258 en 272.

- 252. Dr. Simon Jan Ridderbos** (geboren 12.4.1914 te Kampen, zoon van prof.dr. Jan Ridderbos, hoogleraar Oude Testament aan de TH te Kampen, en Gezina Velthuis-overleden te 24.1.1999 te Kampen; begraven Nieuwe Begraafplaats te Heerde), studie theologie aan de Theologische Hogeschool te Kampen (1932-1937) en aan de VU te Amsterdam (1937-1939); zijn beide broers werden eveneens gereformeerd predikant en later hoogleraar: prof.dr. Herman Nicolaas Ridderbos (geboren 1.3.2.1909 te Oosterend (Friesland)-overleden 8.3.2007 te Kampen), tijdens de oorlogsjaren predikant te Rotterdam-Charlois (26.10.1939-1.3.1943), vervolgens hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Hogeschool te Kampen, gehuwd met Jacoba Apollonia Gerarda Kok (geboren 25.5.1906 te Kampen-overleden 20.7.1991) en prof.dr. Nicolaas Herman Ridderbos (geboren 19.8.1910 te Meppel-overleden 28.4.1981 te Amsterdam) was van 1939 tot 1943 predikant in Tweede Exloërmond en van 1943-1946 te Voorburg, en tenslotte was hij van 1950-1975 hoogleraar exegese, canonic en *historia revelationis* van het Oude Testament en de hermeneutiek, gehuwd met Wilhelmina Margaretha de Rooij (geboren 23.9.1914 te Oudshoorn-overleden 11.11.1988 te Amsterdam; zie Christiaan Willem Johan Teeuwen); Simon Ridderbos werd kandidaat theologie te Kampen; gereformeerd predikant te Sleen (29.3.1942-28.11.1945), te Rotterdam-Charlois (29.11.1945-27.7.1950) en te Amsterdam-Centrum (1950); geestelijk verzorger Valeriuskliniek Amsterdam (1965-1979 wegens emeritaat). Gehuwd op 11.3.1942 te Heerde met **Hendrika Willemina Johanna van Apeldoorn** (geboren 27.12.1917 te Heerde, dochter van fabrieksdirecteur Gerrit Jan van Apeldoorn en Hendrina Hendrika Willemina van Apeldoorn); haar broer Adrianus (Ad) van Apeldoorn (1921-1945) was een actief verzetsman en sneuvelde op 13.4.1945 bij de verdediging van de Klementbrug te Heerde, samen met zijn neef Gerrit Jan Herman van Apeldoorn (1922-1945). Op nadrukkelijk verzoek van ds. Leendert Overduin uit Enschede nam ds. Ridderbos de joodse Hilde Fanny Slager-Seligmann uit Enschede in huis.

Lit.: H.W.J.R. van A. en J.S. Ridderbos, *In memoriam*, in: *Jaarboek 2000 GKN*, 570v.; A. Bekkenkamp, *Leendert Overduin*, 72; *Biografisch Lexicon*, VI, 244; G.J. van klinken, *Opvattingen*, 397.

253. Joseph Hubert van Riemsdijk (geboren 6.4.1883 te Zwolle, zoon van Andreas Hubertus Constantinus van Riemsdijk en Maria Catharina Hubertina Claessens-overleden 5.6.1940 te Itens, Hennaarderadeel; begraven Begraafplaats Holwerd); studie theologie Amsterdam; in 1914 toegelaten tot het ambt; doopgezind predikant te Ternaard, te Surhuisterveen (22.10.1922-april 1930), en te Ytens-Baard (1930). Op 4.7.1918 te Westdongeradeel gehuwd met **Trijntje Heeringa** (geboren 18.7.1893 te Westdongeradeel, dochter van Douwe Jans Heeringa en Janke Idzes Bierma-overleden 24.5.1991). Ds. van Riemsdijk was al voor de oorlog betrokken bij de organisatie van ds. W. Mesdag te Sneek, die joodse vluchtelingen hielp.

254. Dr. Boudewijn Rietveld (geboren 6.3.1914 Gouda, zoon van Boudewijn Rietveld en Anna Jacoba Floor-overleden 8.4.2002 te Zoetermeer), onderwijzer aan de Johannes Calvijnsschool te Gouda (tot 1.9.1942); kandidaat te Gouda (1942), gereformeerd predikant te Leidschendam (6.9.1942-21.10.1945), te Rotterdam-Kralingen (31.10.1945-27.9.1950) en te 's Gravenhage-West (1.10.1950-1.4.1979 wegens emeritaat); legerpredikant (1952/ 1953) en praeses van het deputaatschap van de Generale Synode der GKN voor de geestelijke verzorging van zee-, land- en luchtmacht; redacteur van *Gezond Gezin*; gehuwd met **Helena Maria Margaretha van der Steen** (geboren 8.7.1914-overleden 24.8.2003 te Zoetermeer). Wel zeker door zijn toedoen ging ds. F. Slomp, medeoprichter van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers, op 11.7.1943 voor in de Gereformeerde Kerk van Leidschendam om de gemeenteleden op te wekken hun huizen open te stellen voor onderduikers. 's Avonds werd een gemeentevergadering gehouden, waar concrete plannen werden uitgewerkt. Een samenwerkingsorgaan van artsen, geestelijken en ambtenaren in Leidschendam en Voorburg werd in het leven geroepen om onderduikgevers en onderduikers bij te staan. Behalve aan jongemannen, die de *Arbeitseinsatz* wilden ontlopen, werd ook plaats geboden aan joden. Ds. Rietveld schrok er niet voor terug om in de kerkdiensten te laten collecteren voor de hulp aan onderduikers en bood zelf enkele joden onderdak in zijn pastorie aan de Damlaan 43. Wanneer een inval dreigde, bracht hij hen onderdak op de zolder van de kerk, een hachelijke onderneming, omdat men daar alleen over de binten kon lopen. Op het eind van de oorlog moest de predikant met zijn zieke vrouw zelf een maand lang onderduiken bij H. de Waardt, die zelf al een aantal onderduikers in huis had. Eind maart 1945 begaf ds. Rietveld zich naar Schiebroek om daar de herderloze kerk bij te staan (de '*pastor loci*' was n.l. met de halve kerkenraad meegegaan met de Vrijmaking). Rietveld had daar geen tijd voor vanwege zijn verzetswerk. Ook andere leden van de Leidschendamse kerkenraad hadden joden in huis: ouderling H. Batelaan, directeur van het gemeentelijk lichtbedrijf in de Nieuwstraat, gaf onderdak aan het gezin van M. Pagrach (er werden in die tijd zelfs twee kinderen geboren) en ook diaken H. van Dokkum huisvestte een joodse onderduiker. Een andere joodse familie vond onderdak ten huizen van

een gemeentelid, de uitgever A. Vesseur; omdat hij ook de uitgave verzorgde van illegaal krantje, vond op zeker moment een inval plaats van de *Sicherheitspolizei* waarbij alle bewoners werden gearresteerd. Gelukkig kwam iedereen heelhuids de oorlog door.

Lit.: Dick Kaajan, archivaris bij het Algemeen Rijksarchief, artikel “*Angstige mensen, grote daden*” in “*Erfgoednieuws*” van de Vereniging Erfgoed Leidschendam, jaargang 1999; Benjamin Wentsel, *In memoriam Boudewijn Rietveld* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 5 (mei 2004), 36vv.

- 255. Arie Ringnalda** (geboren 2.7.1895 te Oudshoorn bij Alphen aan de Rijn, zoon van ds. Dirk Ringnalda Sr. (1867-1942) en Dirkje van Oostveen-geëxecuteerd samen met enkele anderen op 18.3.1945 in het *Aussenkommando* Hannover te Mühlbergen, één dag voor de bevrijding door de Amerikanen; begraven *Stadtfriedhof an der Seelhorst*, Hannover, tegenover de hoofdingang); zijn jongere broer ds. Dirk Ringnalda Jr. (5.2.1899-27.9.1976) was in de oorlogsjaren veldpredikant op de Grebbeberg (meidagen van 1940) en gereformeerd predikant te Drachten (3.11.1940-26.3.1944) en te Amsterdam (2/4.4.1944-1.3.1950); Anna Margaritha Ringnalda (= de schrijfster A.M. de Moor-Ringnalda (1906-1999), gehuwd met domineeszoon/ journalist Oege de Moor, moeder van hoogleraar semitische talen Johannes C. de Moor, beeldend kunstenaar Heppe de Moor, journalist Dirk de Moor en schrijfster Bertien de Moor, schoonmoeder van schrijfster Margriet de Moor en grootmoeder van schrijfster Marente de Moor), was zijn jongere zuster; ds. A. Ringnalda was gereformeerd predikant te Gramsbergen (6.11.1921-7.7.1923), te Soerabaja NOI (19.8.1923-14.9.1932 wegens emeritaat) en te Ermelo, als geestelijk verzorger van de Stichting ‘Veldwijk’; op 30.9.1921 is hij te ’s Gravenhage gehuwd met **Arnolda Looijen** (22.1.1895 ’s Gravenhage. dochter van Looij Looijen en Gerritje Modderkolk-13.5.1978 Harderwijk). In Ermelo zette ds. Ringnalda zich in voor een joodse onderduikster: “*Ze (= Gitta Steinberg) kwam terecht bij een dominee in Ermelo, waar ze is gebleven tot deze verraden, gearresteerd en later gefusilleerd werd*”. Dat ging als volgt; zijn oudste zoons, Dirk Ringnalda (1922-1976) en Lodewijk Ringnalda (1924-2012), sloten zich al snel aan bij het verzet. Zij gaven o.m. gegevens door ten behoeve van de geallieerde inlichtingendienst; op zeker moment vond een Duitse inval plaats, waarbij spionagegegevens werden ontdekt. Ds. Ringnalda en zijn zoon Dirk werden opgepakt. Lodewijk wist te ontkomen. Dirk werd al spoedig met een middenoorontsteking opgenomen in het ziekenhuis van ‘Veldwijk’, waar hij de bevrijding zou beleven. Beide mannen zouden na de oorlog gereformeerd predikant worden. Ds. Arie Ringnalda belandde via de Willem III-kazerne te Apeldoorn in *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort. Hij zat er van 6.3.1945 tot 15.3.1945 gevangen. Van daar werd hij op 15.3.1945 gedeporteerd naar het concentratiekamp Neuengamme. Zijn laatste dagen beleefde hij te Hannover, in een *Aussenkommando* van Neuengamme. Toen de gevangenen zich daar op 5.4.1945 naar de uitgang van het kamp sleepten, omdat ze elk moment de geallieerde bevrijders verwachtten,

werden ze door teruggekeerde SS'ers onder vuur genomen. Ds. Ringnalda verloor daarbij het leven.

Lit.: Th. Delleman, 271vv.; Joh. de Haas, III, 227v.; Dick Kajan, artikel *A.M. de Moor-Ringnalda, Uitzicht op morgen (romanfragment)* in: *Historisch Tijdschrift GKN* nr.1 (november, 2002), 21-32; Rinse Reeling Brouwer, *In memoriam Lodewijk Ringnalda* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 26 (december 2012), 33vv.; Ds. D. Ringnalda Jr., *Als een goed soldaat*; Ds. D. Ringnalda Jr., *Burger van het eeuwig Koninkrijk: ter nagedachtenis van Ds. A. Ringnalda*; Frans Rozemond, artikel "*In memoriam 1940-1945 (deel 2)*" in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 9 (december 2005), 23; *Yad Vashem*, 854; Peter Yska, *De arrestatie van Dominee Arie Ringnalda in 1945* (artikel in: '*Van 't Erf van Ermel*'), Kwartaalblad van de oudheidkundige vereniging '*Ermeloo*' te Ermelo, nr. 71 (juni 2014).

256. Binne Roorda, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 4.5.1898 te Oosternijkerk, Oostdongeradeel, zoon van Philippus Roorda, leraar kweekschool Dokkum, en Grietje Binnes Boelens-overleden 8.4.1945 in Kdo. Sandbostel, een *Aussenlager* van KL Neuengamme; begraven Nederlands Ereveld Loenen, C 2; opschrift: "*Ds. B. Roorda*"), onderwijzer op de Glindhorst (Rudolphstichting) bij Ede en te Nieuwlande (1921-1926); hoofd der school te Oudeschip (bij Roodeschool; 1926). Vanwege een heftig conflict in 1938 op wachtgeld gezet en verhuisd naar Winsum en in 1940 naar Groningen, Ernst Casimirlaan 4a; later plaatsvervangend hoofd der school te Onnen. Vervolgens ging hij mee met de vrijmaking. Op 10.1.1945 door de classis Groningen van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerken in Nederland op grond van artikel 8 van de Kerkorde toegelaten om een stichtelijk woord te spreken. In KL Neuengamme trad hij met ds. W.A. Krijger van Oostwold en ds. R.H. Kuipers (zie daar) van Wanswerd op als predikant en werd ook als zodanig genoemd. Op 12.1.1921 te Oostdongeradeel gehuwd met **Pietje Gerrits Wassenaar** (geboren 24.2.1891 te Hallum, Ferwerderadeel-overleden 6.12.1929 te Oudeschip bij de geboorte van hun vijfde kind). De zorg voor de kinderen werd daarna waargenomen door huishoudster Maaike de Zoete.

Roorda trad op als actief verzetsman en nam acht joodse onderduikers bij zich in huis: op 3.10.1942 Meier van Dam, zijn vrouw Aletta van Dam-Philips, en hun twee zoons, op 5.12.1942 Zelma Philips, moeder mevr. Van Dam-Philips en met haar man Jacob Philips – hij stierf op 15.12.1942 in Auschwitz; hun zoon Johan Philips stierf op 28.2.1943 in Monowitz – eigenaar van een manufacturenwinkel aan de Hamburgerstraat te Doetinchem (Binne Roorda ontvoerde Zelma Philips NB uit het Sint-Jozefziekenhuis te Doetinchem!) en op 10.3.1943 nog de ouders Van Dam en nicht Rosa Lazarus. In de nacht van 6/7.2.1945 werd Roorda gearresteerd nadat bij een overval op de boerderij van de verzetsman Bene Westerdijk (gefusilleerd 8.4.1945 te Norg) te Uithuizermeeden brieven van zijn hand waren gevonden. Hij verbleef van 18.3.1945 tot zijn dood op 25.4.1945 in Neuengamme. Op 8.9.1996 ontving hij postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. Lit.: *Het Grote Gebod*, I, p.143; Ytje Stevens, website "*Drijfveren*": *Wat waren de drijfveren van Binne Roorda?*; H. Veldman, artikel *Binne Roorda (1898-1945), ootmoedig strijder voor Gods*

gerechtigheid in kerk en samenleving in: 'De Reformatie', 70^e jaargang nr. 32 (6.5.1995); *Yad Vashem*, 754 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt hij niet vermeld als predikant).

257. Jacob van Rootselaar (geboren 7.8.1906 te Oegstgeest, zoon van Otto Johan van Rootselaar en Isabella Alberson-overleden 16.3.1990 te Ermelo; begraven te Linschoten (20.3.1990), hervormd predikant (Gereformeerde Bond) te Hagestein (25.10.1931), te Wanswerd/Jilsum (4.12.1938), te Oosterwolde (Gld.; 14.5.1944), te Oud-Alblas (3.4.1949), te Wijk bij Heusden (1951), te Delft (6.5.1956), te Barneveld (31.5.1964) en te IJsselmuiden (5.6.1970); emeritus: 16.3.1971; gehuwd 9.8.1939 te Linschoten met **Adriana Brouwer** (geboren 15.6.1912 te Linschoten, dochter van Jan Brouwer en Johanna Maria Bergshoeff-overleden 12.9.1988 te Harderwijk; begraven te Linschoten)
Ds. van Rootselaar huisvestte gelijktijdig joodse onderduikers en ingekwartierde Duitsers. *Hij had de moed hen gelijktijdig te betrekken bij de dagelijkse avondsluiting. Wanneer hij de dag besloot zette hij de deuren naar de verschillende kamers op een kier zodat alle gasten konden meeluisteren.* De joodse onderduikers verborg hij in geval van nood in een hol in de pastorietauin. Hij nam ze zelfs – toen hij voorjaar 1944 het beroep had aangenomen naar Oosterwolde – nog mee in (verhuis?)kisten (volgens fam. Elgersma, Westernijkerk).
Lit.: W.B. Kranendonk, a.w.; *Memoires van ds. J. van Rootselaar* (Houten, z.j.); Albert Visser, *De predikanten van de Nederlands Hervormde Gemeente Wanswerd-Jilsum 1575-1966* (Ferwert, 2005).

258. James Frederik Roth (geboren 27.8.1891 te Ottoland, zoon van ds. Johannes Willem Roth en de weduwe Anna Bechtold-Jongeneel-overleden 10.4.1976 in het ziekenhuis te Tiel; begraven Algemene Begraafplaats te Geldermalsen); studie theologie aan de RU te Utrecht; hervormd predikant te Sloten (NH; 1919-17.9.1922), te Almkerk (24.9.1922-1.5.1927), te Scheveningen (8.5.1927-30.9.1929), te Zoetermeer (6.10.1929-1.7.1934), te Rotterdam-IJsselmonde (8.7.1934-24.4.1938), te Hilversum (1.5.1938-26.11.1944; van 1939/ 1940 was hij veldprediker), te 's Graveland (3.12.1944-1.6.1947), te Sliedrecht (8.6.1947-24.4.1949) en te Nieuw-Loosdrecht (1.5.1949-28.4.1957 wegens emeritaat); daarna diende hij nog de gemeentes Hoogmade (1957-1958), Ruurlo (1958-1963; rechtzinnig- hervormde evangelisatie) en Zoelmond en Asch (1963); gehuwd 1) op 26.11.1919 te Gorinchem met **Alberta Mecheline Caroline Mortier** (geboren 25.9.1894 te Gorinchem, dochter van Isaac Cornelis Mortier en Maria Hendrika Catharina Harthoorn-overleden -9.4.1966 te Hilversum) en 2) op 15.7.1968 te Rotterdam met onderwijzeres **Klasina Loenen** (geboren 13.11.1924 te Loosdrecht, dochter van veehouder Maarten Loenen en Jannetje van der Wilt-overleden 25.8.2004).
Ds. Roth heeft een belangrijke rol gespeeld in het verzet – zo was hij onder meer betrokken bij het opblazen van de spoorlijn Hilversum-Utrecht – en stond daarmee vierkant tegenover zijn zwager ds. mr. Lodewijk Cornelis Willem Ekering (1889 's Gravenhage-28.1.1964 Amsterdam; begraven te Westerveld), die in NSB-vaarwater raakte en na de oorlog werd veroordeeld en uit het ambt gezet omdat hij nergens

spijt van had. De pastorie van ds. Roth aan de Utrechtseweg te Hilversum was een toevluchtsoord voor onderduikers. Toen een joods gezin (vader en moeder, zoontje Siem van 6 jaar en baby van 8 maanden door de Nederlandse politie was gearresteerd en op hun onderduikadres wachtten op de SD, ontsnapte Siem *‘en rende naar de dominee in de buurt om te vertellen wat er aan de hand was. Die dominee stuurde bliksemsnel zijn zoon Dick naar U’61* (= verzetsgroep die gevestigd was op het adres Utrechtseweg 61, de pastorie van ds. Roth, waar in de loop van de oorlog allerlei verzetswerk – o.a. het drukken van illegale blaadjes – geconcentreerd was) *met de noodlottige boodschap en het adres van die mensen*’. De verzetsgroep slaagde erin het gezin te bevrijden en naar een ander onderduikadres over te brengen.

Lit.: Mieke de Geus, *Hilversum Onderdrukking en Verzet 1940-1945*, 98? en 106; *Ouweneel-Jongeneel – Familieblad van de families Ouweneel en Jongeneel* (nr. 17, mei 2003).

- 259. Willem Ruiter** (geboren 10.5.1905 te Huizen, zoon van Jan Ruiter en Rikje van den Brink-overleden 24.10.1967 te Baarn; begraven op 24.10.1967 Algemene Begraafplaats te Baarn); christelijk-gereformeerd kandidaat (1937) en predikant te Lutten en Dedemsvaart (31.10.1937), te Sneek (15.6.1945); geestelijk verzorger van het gedetineerdenkamp ‘Sondel’ en president-curator van het Bogermanlyceum te Sneek; predikant te Baarn (14.6.1953-24.10.1967); gehuwd op 28.10.1937 te Veenendaal met **Aaltje Bos** (geboren 7.10.1903 te Ede, dochter van Klaas Bos en Jennetje van Manen-overleden 22.4.1996).

“W. Ruiter hielp meerdere onderduikers aan een adres”.

Lit.: W.A. Capellen, a.w.

260.

Amalia Elisabeth (Bé) Ruys (geboren 27.10.1917 te Hoenderloo, dochter van domineeszoon ds. Hermanus Cornelis (Herman) Ruijs en domineesdochter Wilhelmina (Wil) Barger-overleden 22.5.2014 te Berlijn; crematie aldaar); actief binnen de NCSV; studie aan de CICSA (Centraal Instituut voor Christelijke Sociale Arbeid) te Amsterdam (1936) waar ze o.m. kennis maakte met communisten en joodse vluchtelingen; daarna studeerde ze theologie aan de RU te Utrecht (1937-1941).

In 1939 woonde ze met een ouderejaars medestudent, de latere hoogleraar Hans Hoekendijk, een zendingsconferentie bij in Halle an der Saale, waar ze het verzoek kregen om een joodse man of vrouw mee te smokkelen naar Nederland; vanaf dat moment was ze betrokken bij de hulp aan joodse onderduikers (ze bracht er enkele onder in het huis van haar moeder te Velp) en het onderbrengen van joodse kinderen; ook functioneerde ze als koerierster.

In 1947 werd ze jeugdpredikant te Arnhem en in 1948 woonde ze als steward de eerste Assemblée van de Wereldraad van Kerken bij in Amsterdam. Daar raakte ze ‘oecumenisch besmet’ en bracht aansluitend enige tijd door in het Oecumenisch Instituut te Bossey, waarvan Hans Hoekendijk toen de leiding had. In 1949 ging ze voor een onderafdeling van de Wereldraad naar Berlijn en vestigde zich daar als vicaris (in 1954 werd ze de eerste vrouwelijke predikant in de Nederlands Hervormde Kerk); ze stichtte er een Nederlandse

Oecumenische Gemeente in een pand aan de Limonenstrasse, dat na de bouw van de muur in 1961 werd omgedoopt tot 'Hendrik Kraemerhaus'. Onder de bezielende leiding van Bé Ruijs ontwikkelde het zich door de jaren heen tot een internationaal ontmoetingspunt van christenen, marxisten en moslims. Overigens betreurde Bé Ruys na de val van de muur de opheffing van de DDR, hetgeen haar op de nodige kritiek kwam te staan.

261. Cornelis (Kees) van Rij (geboren 5.12.1915 te Rotterdam, zoon van Leendert van Rij en Lijntje Hagestein-overleden 25.2.1989 te Amersfoort; begraven Begraafplaats 'Zuiderhof' te Hilversum), gereformeerd hulpprediker te Eindhoven (1.11.1942-1.3.1943); predikant te Houwerzijl (16.12.1945-13.6.1948) en te Zaandam (23.6.1948-27.11.1966); afgestaan aan het Convent van Kerken voor radio- en televisiediensten; gehuwd 1) in 1943 met **Cornelia Adriana Reiman** (geboren 1918, dochter van Daniel Reiman en Anna Steenstra-overleden 1972) en 2) met **Johanna Sophia Koen** (geboren 10.7.1919 te Utrecht-overleden 2.5.2008 te Amersfoort; crematie te Leusden). Hij zat van 19.4.-28.5.1942 gevangen in het Huis van Bewaring te 's Hertogenbosch, van 28.5.-8.7.1942 in Kamp Amersfoort en van 8-10.7.1942 in het 'Oranjehotel' te Scheveningen o.a. wegens voorbeden voor de Joden.
Lit.: Th. Delleman, 231; G.J. van klinken, *Opvattingen*, 396.

262. Arend Willem Schaafsma (geboren 15.2.1912-overleden 1980), gereformeerd hulppredikant te Hoorn voor de evangelisatie-arbeid (1.3.1936-31.3.1938), predikant te Oldemarkt (5.6.1938-29.6.1941), te Middenmeer (7.7.1941-29.9.1946), te Delfshaven, voor de evangelisatie arbeid (23.10.1946-5.9.1951), te Watergraafsmeer (Amsterdam-Oost; 16.9.1951-31.5.1954); in 1954 naar Canada als predikant van de *Christian Reformed Church*; gehuwd in 1938 te Bussum met **Dina Hermina Swen** (dochter van Joseph Swen en Christina Hendrika Clare-overleden 23.8.2001 te Abbotsford, BC, Canada).
"Nadat er in juli (1944) geruchten de ronde deden dat de Landwacht een inval had gepland werd de zeventienjarige Betty Hazenberg door de plaatselijke dominee, Schaafsma, naar de familie Tighelaar in Kolhorn gebracht".
Lit.: *Yad Vashem*, 861.

263. Dirk Schakel (geboren 1902 te Haarlem, zoon van leraar Jan Schakel en Anna Maria Muijsert-overleden 1983), onderwijzer; later hervormd hulpprediker te De Bilt en hervormd predikant te Helenaveen (1941) en te Gorssel (1943-1967); in 1947 voor 2 jaar naar NOI betrokken; gehuwd op 27.12.1928 te Zwolle met **Anna Clasina Kok** (geboren 1899, dochter van Hermanus Hendrik Kok, bediende boekhandel, en Gezina Stegeman). De 'Ds. Schakelweg' te Gorssel werd naar hem genoemd.
Op 16.4.1978 ontving het echtpaar de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het gedurende de oorlog onderdak had geboden aan Susanna Charlotta Slager-de Wied en talloze andere joodse onderduikers veilige adressen had bezorgd in de directe omgeving.

Lit.: A. Vervuurt, *In ... en uit het veen*, 39; *Yad Vashem*, 777 (in de lijst van *Yad Vashem* wordt hij niet als predikant vermeld).

- 264. Theodoor Scharten Jr.** (geboren te Rotterdam, zoon van ds. Theodoor Scharten Sr. (1872-1943), hersteld evangelisch-luthers predikant, en Emma Friederike Augusta van Buren-overleden 4.1.1998 te 's Gravenhage, 90 jaar oud); zijn achterneef Carel Theodoor Scharten (1878-1950) was een bekend prozaïst, essayist, criticus, dichter en vertaler en koesterde 'fascistische sympathieën'; hij was gehuwd met de romanschrijfster Margo Sybranda Everdina Antink (1869-1957); Th. Scharten jr. was evangelisch-luthers predikant te Monnickendam (16.7.1933-1946), te Rotterdam en te Nijmegen en een periode legerpredikant.

"Enkele (evangelisch-lutherse GCH) predikanten zagen wel degelijk het gevaar van het opkomende nationaalsocialisme en getuigden daarvan, maar dat was geen gemakkelijke opgave in een kerk met veel Duitse contacten. Ds. Th. Scharten jr., de predikant die regelmatig voor Israël pleitte, schreef in het nummer van 27 januari 1933 van de Wartburg een uitgebreid artikel over het antisemitisme overal in Europa, maar ook en vooral in de 'Hitlerbeweging'. Vanwege zijn belangstelling voor het jodendom was hij fel antinazi. Op 13 november 1938 preekte ds. Scharten over Deuteronomium 28: 64-67 naar aanleiding van de Jodenvervolging (pogroms) in Duitsland. Hij en zijn vrouw stuurden in datzelfde jaar een telegram naar minister-president H. Colijn betreffende diens weigering een trein met joodse kinderen in ons land toe te laten. Scharten voelde zich bij deze actie gesteund door zijn synode, die in juni 1938 een motie had aangenomen waarin aandacht werd gevraagd voor handhaving van het asielrecht met het oog op 'het tragische lot van de vluchtelingen om des geloofs en des gewetens wille'.

Lit.: K.G. van Maanen (red.), *Lutheranen in de Lage Landen*

- 265. Jan Gijsbertus Hendrikus ter Schegget** (geboren 6.8.1898 te Rotterdam, zoon van drijfriemenmaker Hendrik ter Schegget en Johanna Passchier-overleden 9.11.1968 te Diemen, Wilhelminaplantsoen 182; begraven Nieuwe Oosterbegraafplaats, te Amsterdam), predikant van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Amsterdam; daarna hervormd predikant te Amsterdam-Centrum, te Harkema-Opeinde en te Amsterdam-Watergraafsmeer (27.9.1953-30.9.1963 wegens emeritaat); gehuwd met **Hendrica Catharina (Riek) van Kampen** (geboren 28.4.1898 te Sloten, dochter van Gijsbertus Hendricus van Kampen en Antje Maria Terweij-overleden 19.4.1986 te Doorn; begraven Nieuwe Algemene Begraafplaats te Doorn), zij waren de ouders van de latere hoogleraar theologie prof.dr. Gijsbertus Hendricus ter Schegget (1927-2001); die onder de titel "Poortje" (Zippora, zijn joodse buurmeisje) een ontroerend verhaal schreef over de joodse burens in Amsterdam, die op zeker moment werden weggevoerd (in: "Voorlopig", 14^e jaargang nr. 3 (maart 1982)).

Ds. Ter Schegget maakte deel uit van de organisatie van ds. Leendert Overduin te Enschede.

Lit.: A. Bekkenkamp, 87; G.F.W. Herngreen, 124 en 161.

266. Frederik Jacobus Bernardus (Frits) Schiebaan (geboren 19.7.1903 te Rotterdam, zoon van Antoon Arnoldus Schiebaan en Jannetje Heijmel-5.12.1998 te Bennekom; begraven Begraafplaats Bennekom), kandidaat (1935); gereformeerd predikant te Heinenoord (3.3.1935-21.10.1945, De Krim (4.11.1945-5.6.1966); vervolgens secretaris van de Sumba-Braziliëzending van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Gehuwd op 7.2.1935 te Utrecht met **Berber van der Veer** (geboren 13.4.1902 te Amsterdam-overleden 15.1.1975 te Bennekom).

Ds. Schiebaan zat van 25.4.-10.5.1944 gevangen in Rotterdam en van 10.5.-5.6.1944 in Kamp Vught o.a. wegens 'Jodenbegunstiging' nadat hij was verraden door ene H. Kuik, ex-Jehova's getuige en SD-provocateur. Ook de bij Schiebaan ondergedoken joodse vrouw werd gearresteerd. *"Verrader van Ds. Fokkema voor zijn rechters. Voor de Rotterdamsche Kamer van het Bijzondere Gerechtshof te Den Haag heeft terecht gestaan de 32-jarige ex-Jehova getuige H. Kuik, wien o.m. ten laste werd gelegd, dat hij als provocateur was opgetreden en zich verdienstelijk had gemaakt bij den S.D. door het opsporen en arresteeren van gevaarlijke personen. Zoo had hij o.a. Ds. Fokkema, tijdens den oorlog predikant te Goudswaard, en een Jodin, die bij den Geref. predikant te Heinenoord was ondergedoken, in handen van den S.D. gespeeld. Zooals bekend, is Ds. Fokkema als gevolg van in de handen der Duitschers ondergane behandeling overleden. Tegen Kuik werd levenslange gevangenisstraf geëischt"* (Krantenbericht). Lit.: Th. Delleman, 231; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396.

267. Dr. Klaas Abe Schipper (geboren 31.7.1907 te Godlinze, zoon van onderwijzer Schelto Schipper en Frouke Omta-overleden 24.2.1949 te Etersheim; begraven op het kleine kerkhof naast het kerkje van Etersheim), hervormd predikant te Etersheim (1935-1949); op 6.11.1935 gehuwd met kinderboekenschrijfster en godsdienstlerares **Johanna Engelberta Kuiper** (geboren 10.3.1896 te Warga, dochter van de doopsgezinde predikant Abraham Kornelis Kuiper en Henriëtta Sophia Muller-overleden 2.3.1956 in het ziekenhuis te Semarang, begraven te Pati); zuster van doopsgezinde predikant dr. Frits Kuiper (zie daar) en van de leraar klassieke talen en communist dr. Taco Kuiper, van wie twee zoons in 1943 werden gefusilleerd wegens verzetswerk; zij had theologie gestudeerd in Amsterdam en werkte als woninginspectrice in de Limburgse mijnkolonies. Later betrok ze een woning in de arbeiderswijk van Amsterdam-Noord en kreeg een verhouding met de socialistische wethouder Floor Wibaut; ze had twee buitenechtelijke kinderen.

Het echtpaar hield de jonge joodse kunstenaar Frans Cornelis Hymans (31.5.1918 Amsterdam-31.3.1944 Auschwitz) verborgen tot hij t.g.v. verraad met drie andere joodse onderduikers werd opgepakt. Ook Klaas Abe belandde in de gevangenis en overleefde 'met moeite een half jaar-Weteringschans'. Na de oorlog bracht hij een herstelperiode door bij vrienden in Groningen, maar niet lang daarna is hij overleden aan de gevolgen van de opgedane ervaringen tijdens de oorlog. Johanna ontving in 2012 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. Haar man werd op 31.8.2015 erkend als 'Rechtvaardige onder de volken'.

Lit.: Ferdinand van Melle, *Het gewaagde leven van Johanna E. Kuiper* (diss. VU Amsterdam, 2015); H.C. Touw I, 93, 436 en 589; II, 173.

268. Prof.dr. Reinier Schippers (geboren 9.2.1907 te Maasdijk, zoon van gereformeerd predikant, ds. Aart Schippers, reserve-legerpredikant in de meidagen van 1940 en in 1948 door prins Bernhard onderscheiden met het oorlogsherinneringskruis met de gesp, en van Wilhelmina Maria de Kruijter-overleden 4.5.1989 te Amsterdam); zijn halfbroer prof.dr. Kor Anne Schippers (geboren 15.4.1925 IJsselmonde, zoon van ds. Aart Schippers en Adriana Brouwer-overleden 18.9.1997 te Kampen), later gereformeerd predikant en hoogleraar praktische theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen, werd tweemaal bij razzia's opgepakt en bracht geruime tijd door in kamp Amersfoort en in Embden, waar hij als dwangarbeider moest werken aan een nieuwe spoorlijn; K.A. Schippers was gehuwd met Map Leenheer (8.7.1926-19.3.2010 Ermelo); Rein Schippers was gereformeerd predikant te Drachtstercompagnie (2.12.1928-9.9.1934), te Wanswerd c.a. (16.9.1934-3.12.1939), te Rotterdam (12.12.1939-29.8.1948) en te Watergraafsmeer (Amsterdam-Oost; 5.9.1948-29.10.1950); hoogleraar in de ethiek, encyclopedie en ambtelijke vakken aan de Theologische Faculteit van de VU te Amsterdam (1950) en hoogleraar ethiek en Nieuwtestamentische vakken, eveneens aan de VU te Amsterdam (1953); emeritus: 1.9.1977. Op 28.11.1928 te Amsterdam gehuwd met **Gesina Sophia Charlotte Meuser** (geboren 1905 te Amsterdam, dochter van Heinrich Martin Christian Meuser en Maria Elisabeth Petronella Paans-overleden 1983). Dr. Schippers slaagde er persoonlijk in het Hongaars-joods-christelijke gezin Kellermann (Laszlo Kellermann, Aranka Kellermann-Immerglück, Robert Ivan Kellermann en Thomas Frans Kellermann) en de christen-jood Alexander Fleischman uit Westerbork vrij te krijgen. Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 448-451 en VI, 280v.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 100, 158vv.; K. Runia, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1998 GKN*, 563v.; Ger van Roon, 252.

269. Henricus (Henk) van Schothorst (geboren 17.1.1907 te 's Gravenhage, zoon van de neerlandicus en leraar dr. Wijnand van Schothorst en Tijselina Romeijn-overleden 1988), student theologie aan de RU te Utrecht; hervormd predikant te Gaastmeer en te Nijhuizum (1932), te Steggerda (1938), te Deventer (6.12.1942-14.12.1952) en te Utrecht (14.12.1952-30.1.1972 wegens emeritaat); legerpredikant in Nederlands Indië (1948-1950); gehuwd op 24.5.1932 te 's Gravenhage met **Elisabeth Maria Louise („Ljoeba“) Kaplan** (geboren 31.3.1908 te Pladjoe, Sumatra, dochter van de chemicus dr. Salo Kaplan, chef-raffinadeur Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij te Pangkalan Brandan, en jonkvrouw Louise Anne Charlotte van Geen-overleden 24.7.2001 te Utrecht; crematie Crematorium 'Daelwijck'. Utrecht). *Henricus van Schothorst was als predikant verbonden aan de NH gemeente in Deventer. Hij woonde met zijn echtgenote Ljoeba van Schothorst-Kaplan en hun drie kinderen in dit huis (Zwolseweg 124). Vanuit Heemstede werd hen gevraagd een Joods kind over te nemen,*

dat op 29.8.1939 uit Duitsland met een kindertransport naar Nederland was gekomen. Het echtpaar ging accoord. Het kind (= Ida Margaretha Fischbein; GCH) werd gebracht, de naam werd veranderd in Sonja van Til en ze werd in Deventer ingeschreven als geboren in Nederlands-Indië. Sonja van Til (1927) heeft de oorlog overleefd en getuigt thans als volgt: ik woonde in Berlijn met mijn ouders broer en zus. Om mij in veiligheid te brengen stuurden mijn ouders mij, toen dat nog kon, naar Nederland. Ik stapte in Nederland uit de trein, werd naar een barakkenkamp gebracht, vandaar naar Losser, toen daar opgehaald door de mij onbekende heer van Walsem (huisarts te Heemstede) en zijn vrouw. Later hoorde ik dat mijn vader een achterlicht aldaar had, die haar huisarts bereid had gevonden mij in zijn gezin op te nemen. Ik heb veel geluk gehad. Mijn moeder en mijn broer zijn in Auschwitz vermoord en mijn zus trof hetzelfde lot nadat zij bij een poging naar Zwitserland te vluchten bij de grens werd gepakt. Mijn vader heeft overleefd, ik heb hem na de oorlog nog twee maal gezien, hij was een gebroken man. De Van Walsems hadden drie kinderen. Getuige voelde zich daar snel thuis en kon onder haar eigen naam naar school gaan. Op een dag hoorde zij van haar pleegmoeder dat de Duitsers Nederland waren binnengevallen. Zij antwoordde dat het dan hier wel hetzelfde zou worden als in Berlijn. Zij zat intussen op een middelbare school in Haarlem en kwam later, toen de kuststrook voor Joden verboden gebied werd, op het Joods Lyceum in Amsterdam terecht. In die periode droeg zij een ster en woonde ze daar in het Joodse gezin van een schoolvriendin. Toen het in Amsterdam te gevaarlijk werd, is zij door een andere patiënte van de dokter, Greetje de Jong, met een auto opgehaald. Bij Van Walsen kon zij echter niet terugkomen en ze zat korte tijd bij weer een andere patiënt. Tenslotte is zij – zonder ster – met de trein naar Deventer gegaan, waar de haar bekende mevrouw Van Schothorst (een zuster van mevrouw van Walsem) haar van het stion ophaalde. Het Deventer verzet zorgde voor valse papieren, bonkaarten en een kleine financiële bijdrage. Het contact met het verzet verliep via de heer Dijkerman. Getuige meent te weten dat diens echtgenote nog in leven is. Een dochter van de burens (naam onbekend) zat ook in het verzet en was op de hoogte. Sonja ging in Deventer niet naar school en deed geen boodschappen. Maar zij kwam wel eens buiten, bijvoorbeeld om met een dochter van Van Schothorst naar het zwembad te gaan. Andere onderduikers dan zij waren bij Van Schothorst niet in huis. Toen het zomer was, werd het in Deventer onveilig. Daarom is zij door de verzetsstrijdster Jeanne Krooshof naar de boerderij 'De Zonneberg' in Gorssel gebracht. Daar woonde Gerrit Slagman. Zijn ouders waren niet lang tevoren overleden, zijn twee zusters woonden in het voormalig ouderlijk huis, waar ook getuige onderdak kreeg. Gerrit was een man van weinig woorden, zijn oudste zuster op het bedrijf had de leiding. In de daarop volgende maanden deed getuige allerlei boerenwerk, zoals koeien melken. Zij was er graag. De Van Schothorststen kwamen er wel eens eieren halen. Op de zolder zat Ed Hoornik ondergedoken, hij schreef daar het gedicht 'Ik zat in de toren'. Er waren later behalve onderduikers ook (ondergrondse) wapens verborgen. Het leek daarom beter om naar Deventer terug te keren, hetgeen op 27.8.1943 geschiedde. Later dat jaar is zij incidenteel nog eens in Gorssel terug geweest. Zij kreeg een

ondergrondse slaapplek, onder de slaapkamer van de zusters Slagman. Op 4.9.1943 kwam nog een ander joods meisje bij de Van Schothorsten in huis, dat bleef tot 8.7.1944. Op 14 oktober 1944 is 'De Zonneberg' door de SD en een detachement van de Landwacht overvallen; er was waarschijnlijk verraad in het spel. De meeste onderduikers en Gerrit Slagman werden gearresteerd en de boerderij werd in brand gestoken. Slagman en een aantal anderen vonden de dood. Tot op de dag van vandaag zijn er nog bijeenkomsten van de overlevenden op de herbouwde 'Zonneberg'. Tegen het einde van de oorlog, toen zij nog steeds aan de Zwolseweg ondergedoken zat, werden daar op de begane grond circa acht geüniformeerde Duitse militairen ingekwartierd. Terwijl zij daar in en uit liep en wel eens de indruk had, dat één van hen een oogje op haar had.

Willem Mesdag (zie daar) gebruikte zijn leidende positie binnen de doopsgezinde kerk in Friesland om zijn collega's te motiveren. Zijn uitgebreide netwerk leverde steeds nieuwe adressen op. Maar ook Mia Coelingh (zie daar) ging er op uit. In Gaastmeer kreeg zij van de hervormde predikant (dat zou de opvolger van ds. H. van Schothorst geweest moeten zijn = ds. Gerrit Jan Bijlsma; GCH) een lijst van betrouwbare families.

Op 4.7.1999 werden Henricus van Schothorst en zijn vrouw Ljoeba van Schothorst-Kaplan door Yad Vashem erkend als Rechtvaardigen onder de Volken.

Lit.: Bert Jan Flim, Omdat hun hart sprak, 77 en 212; Bert Jan Flim, Onder de Klok, 197 en 211; Yad Vashem, 791.

269a. ?Buning, hervormd predikant te Deventer? Of H. van Schothorst? Hielp de Duitse Hachsjava-student Ludwig Son in 1942 aan een onderduikplek in Wapenveld (?). Lit.: *Yad Vashem*, p. 551.

270. Johan Willem Siertsema (geboren 17.2.1890 te Beilen, zoon van ds. Hemme Siertsema (1852-1933) en Sophia Petronella Legrom-overleden 3.4.1953; begraven Algemene Begraafplaats 'Akendam' te Haarlem); gereformeerd predikant te Gramsbergen (1.10.1916-3.4.1921), te Zeist (10.4.1921-18.5.1926) en te Haarlem (19.6.1926-1.1.1951; o.a. samen met ds. C. Veenhof, zie daar); gehuwd op 21.9.1916 te Amersfoort met **Gijsbertha van den Burg** (geboren 31.12.1891 te Amersfoort, dochter van Reijer van den Burg en Gijsberta de Visser- overleden 16.2.1981); zij was een zuster van Golida Wilhelmina van den Burg (1890-1965), die gehuwd was met mr. Jan Donner (1891-1981), ARP-politicus, minister van justitie en president van de Hoge Raad; tijdens de oorlog was hij betrokken bij het kerkelijk verzet en enige tijd geïnterneerd. Een andere zus – Gerarda van den Burg (1887-1986) – was gehuwd met dr. Ebbo Dirk Kraan (1889-1963), die gereformeerd predikant was, o.a. in Vlaardingen (1924-1959). Ook hun beide zonen – dr. Karel Johan Kraan (1912-1982) en ds. Franciscus Dirk Kraan (1919-1998) – waren gereformeerde predikanten.

Ds. Siertsema behoorde tot het netwerk van ds. L. Overduin te Enschede en ds. B.J. Ader te Nieuw-Beerta, en was via laatstgenoemde ook betrokken bij de organisatie van een overval op Westerbork om met behulp van een trein zoveel mogelijk joden te bevrijden. Die poging mislukte. Zelf had het echtpaar Siertsema een

joods meisje (Hannah?) in huis. Op 15.1.1943 werd hij gearresteerd en op 10.3.1943 weer vrijgelaten. Twee dochters waren ook actief in het verzet: prof.dr. Berthe Siertsema (geboren 5.11.1917 te Gramsbergen-overleden 10.9.2001 te Haarlem; crematie), draagster van het verzetshedenkingskruis, buitengewoon hoogleraar aan de RU te Leiden en gewoon hoogleraar algemene taalwetenschap aan de VU te Amsterdam; gehuwd met Joost Johannes Gerardus Boot (geboren 12.12.1902 te Haarlemmermeer-overleden 20.1.2002 te Oudemirdum), ARP-burgemeester te Winsum (1928-1937), te Wisch en Terborg (1937-1944) en te Ede (1946-1951); in Wisch was hij *'Burgemeester in bezettingstijd'*: hij hielp zijn gemeente daadkrachtig maar voorzichtig de oorlog door en bezorgde enkele tientallen joden een veilig onderdak; Boot was eerder gehuwd met Wilhelmina Antoinetta Colijn (1901-1971; zij was een nicht van minister-president dr. Hendrik Colijn); een tweede dochter, Sophia Petronella (Fieke) Siertsema (geboren 4.2.1924 te Zeist-overleden 6.3.2015 te Haarlem; crematie Westerveld), werd eveneens onderscheiden met het Verzetshedenkingskruis; zij was gehuwd met Hendrik Lagerwaard (13.9.1922-19.12.2005).
Lit.: J.J.G. Boot, *Burgemeester in oorlogstijd*; Th. Delleman, 237 en 636; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 354; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 116.

- 271. Dr. Kornelis Sietsma** (geboren 25.8.1896 te Nijega (Smallingerland), zoon van Heine Jans Sietsma en Grietje Hendriks Akkerman-overleden 7.8.1942 te Dachau), gereformeerd predikant te Schoondijke (23.11.1924-26.8.1928), te Eindhoven (9.9.1928-8.5.1934) en te Amsterdam (20.5.1934-7.8.1942); gehuwd op 17.7.1924 te Goes met **Jannetje Dekker** (geboren 12.3.1899 te Goes, dochter van Anton Samuel Jacobus Sietsma en Adriana Wilhelmina Vertregt); ca. 1952 emigreerde zij naar Australië; zij was een zuster van Maria Catharina Dekker, die gehuwd was met ds. Nicolaas Jacob Arnold van Exel; zie daar.
"Het verzet van dr. Sietsma kenmerkte zich door principiële bestrijding van het nationaal-socialisme én door voorzichtigheid. Op 1 februari 1942 leidde hij een dienst in de Schinkelkerk (te Amsterdam, GCH), waarin hij bad voor prinses Beatrix en waarin een collecte voor de Jodenzending werd gehouden. Om al deze redenen werd hij de volgende dag 2.2.1942 door de Sicherheitsdienst van huis gehaald en verhoord. Daarna werd hij opgesloten in het Huis van Bewaring op de Weteringschans, in één cel met ds. M. Hinlopen en ds. H. Vogel. Op Hemelvaartsdag werd hij overgebracht naar het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort (14.5.1942-4.6.1942). Vandaar ging het vanaf 4 juni 1942 langs diverse Duitse gevangenissen richting Dachau. Honger en ontbering waren hier groot. Een ongelukje met zijn arm bracht hem in de invalidenbarak, waar hij dysenterie opliep en het leven liet". Twee neven van hem, zoons van zijn broer, onderwijzer Jilt Sietsma en Elisabeth Bok, overleefden eveneens de oorlog niet: Hein Sietsma (geboren 15.10.1919 te Marum-overleden 21.1.1945 te Dachau), leider van 'Groep Hein', die tientallen joodse onderduikers onderbracht en verzorgde, onder wie rabbijn Tal en zijn vrouw, en zijn broer Jan

Tijmen Sietsma (geboren 14.8.1924 te Doornspijk-overleden 28.3.1945 te Ziegenhain).

Lit.: *Biografisch Lexicon*, IV, 399v.; J.J. Buskes, *Waar stond de kerk?*, 16; Diet Eman en James Schaap, 51; *Historisch Tijdschrift*, nr. 9 (december 2005), 23v.; dr. C.N. Impeta, *Kampleed en Hemelzegen*, 57; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396 en 501; Ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau*, 15, 57, 116v. en 136; Frans Rozemond (red.). artikel 'In memoriam 1940-1945 (deel 2)' in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 9 (december 2005), 23v.; C.J. Sikkel, *Een waarlijk vrije. Levensschets van Dr. Kornelis Sietsma*.

- 272. Constantijn Johan Sikkel** (geboren 28.8.1895 te 's Gravenhage, zoon van ds. Johannes Cornelis Sikkel (1855-1920), onderwijzer, gereformeerd predikant en sociaal hervormer, en Hendrina Elisabeth Odink-overleden 22.1.1967 te Amsterdam; begraven 'Zorgvlied' te Amsterdam), gereformeerd predikant te Oosthem (18.10.1925-17.6.1928), en te Amsterdam-Zuid (1.7.1928-18.10.1965 wegens emeritaat); gehuwd met Cornelia Hillegonda de Graaf (geboren 5.12.1903 te Leiden, dochter van landbouwer Cornelis de Graaf en Cornelia Hillegonda van Leeuwen-overleden 15.2.1980 te Amsterdam, Willem Kloosstraat 14huis), zuster van dr. Simon Gerrit de Graaf (1889-1955), gereformeerd predikant te Sint Pancras en Heerhugowaard, Rijswijk en Amsterdam (1923-1950).
"In juli 1942 ontvingen twee leden van de Oostenrijks-joodse familie Braun een deportatiebevel. Met zijn jongere broer Gerard ging de verzetsman Jaap Musch te rade bij zijn dominee, Constant Sikkel, over hoe zij de familie Braun konden helpen onderduiken. Dat werd de eerste actie van de verzetsgroep 'Naamloze Vennootschap' die zich tot doel stelde joodse kinderen onder te brengen. De familie Braun werd op verscheidene adressen in Friesland en op de Veluwe ondergebracht", volgens Yad Vashem. In werkelijkheid ging het anders: Leo en Marianne Braun, kinderen van het Oostenrijks-joodse echtpaar Braun uit Wenen, dat in 1938 met hun kinderen naar Nederland was gevlucht, kregen inderdaad een oproep om in de nacht van 14 op 15.7.1942 per trein naar Westerbork te vertrekken. Ds. Sikkel, die goede contacten onderhield met het gezin, probeerde in eerste instantie schriftelijk bij de *Zentrale für jüdische Auswanderung* uitstel te krijgen. Tevoren – in de kerkdienst van 5.7.1942 in de Rafaëllepleinkerk te Amsterdam, had hij al een oproep gedaan om de familie Braun een veilige onderduikplek te bezorgen. Hier reageerden twee gemeenteleden op, de broers Jaap en Gerard Musch, die vervolgens de kinderen onderbrachten in Rottevalle (Friesland) en de ouders in Barneveld. Zo ontstond de Naamloze Vennootschap ('N.V.'). een organisatie die ruim 250 joodse kinderen overal in den lande veilig wist onder te brengen.
Bibl.: *Een waarlijk vrije. Levensschets van Dr. Kornelis Sietsma*.
Lit.: J.J. Beukenkamp, *In memoriam* in: *Jaarboek 1968 GKN*, 467v.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 95v. en 110; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 115 enz.; J.M. Snoek, 149v; H.L. van Stegeren-Keizer, 77v., 80, 87, 97, 104, 107, 113, 122, 125, 129, 146, 242 en 285vv.; *Yad Vashem*, 633 en 707.

- 273. J.W. (Hans) Sipkema**, doopsgezind proponent te Haarlem (1938); doopsgezind predikant te Terhorne (1938-1942), Drachten (1942-1947), (1947-1956) en Aalsmeer (1956-22.4.1979 wegens emeritaat). Ds. Sipkema maakte deel uit van de organisatie van ds. W. Mesdag te Sneek. Hij regelde schuiladressen in Drachten e.o. (Het joodse jongetje) *Jaap van Meer ging na bemiddeling van ds. J.W. Sipkema uit Drachten naar de boerderij van de doopsgezinde familie Akkerman in het nabijgelegen Olterterp. Sipkema maakte al voor de oorlog deel uit van de kring jonge predikanten rondom Willem Mesdag.* Ook boden ds. Sipkema en zijn huishoudster Japke Sjollema onderdak aan (de latere missiebisshop) Rudolf 'Manfred' Staverman OFM, praeses van het Rooms-katholieke apostolaat in Friesland en vicarius van het klooster van de Minderbroeders te Drachten, die betrokken was bij de ondergrondse aldaar (o.m. met pilotenhulp, huisvesting, zorg en financiën van onderduikers namens het Nationale Steun Fonds, illegale transporten enz.). *"De pilotenhulp was daarvan een onderdeel, maar er waren vele andere mensen, die in veiligheid gebracht moesten worden om aan de levensbedreigende vervolging van de Duitse bezetter van ons land te ontkomen, in grote getale joodse mensen, vaak met kinderen, protesterende studenten, militairen die zich aan krijgsgevangenschap wensten te onttrekken, mannen die weigerden zich voor de Arbeitseinsatz te melden, boeren die hun voorraden reserveerden voor eigen landgenoten, en niet te vergeten de verzetsstrijders die hun leven riskeerden in illegale acties en journalisten van de illegale pers. Ook zij bevolkten van tijd tot tijd voor kortere periodes de kloosterzolders onder de hoede van broederportier Hielke (Hylkema). ... Zijn (Staverman) huisvesting in de laatste oorlogswinter – na de gedwongen ontruiming van het klooster op 26 september 1944 ten behoeve van de Feldgendarmerie, was voor het verzet een gelukstreffer, want ook ds. Hans Sipkema was een meer dan individueel gerichte, rusteloze, verzetsactivist. Beide theologen stimuleerden elkaar in woord en in daad. Ook in deze grote pastorie zijn vele onderduikers opgevangen, zelfs een ernstig gewonde KP'er, die compleet met verpleegster de grootste kamer kreeg toegewezen nadat hij overhaast het ziekenhuis had moeten verlaten wegens dreiging van verraad. De huishoudster Japke Sjollema, een moedige en onvermoeibare vrouw, beheerste deze ongewone huishouding volkomen, maar eiste wel altijd haar goedkeuring vooraf voor nieuwe gasten. Japke en Rudolf waren bijzonder op elkaar gesteld. Rudolf bewonderde haar oprechtheid en Friese standvastigheid, zij vond hem aardig omdat hij nooit een slecht humeur had en vrolijkheid in huis bracht. Wel voerden zij vele discussies over hun 'geloof'. Japke was overtuigd protestant. Pater Rudolf Staverman verbleef zeven maanden in de pastorie, de laatste vijf maanden van de oorlog en twee erna.* Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 142; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 217; Peter van Leeuwen, *Bisschop Staverman (1915-1990)*, 12vv.; *Yad Vashem*, 603.
- 274. Abraham Sirag (geboren 1913-overleden 1985)**, kandidaat Amsterdam (1938), hervormd predikant te Herkingen (30.1.1938-24.9.1939), Sprang (1.10.1939-13.1.1946), legerpredikant (1946-1947) en predikant te Rotterdam-Hillegersberg (21.12.1947-31.3.1979 wegens emeritaat).

Ds. Sirag werd gearresteerd omdat hij verdacht werd van Jodenhulp, maar na verhoor weer vrijgelaten.
Lit.: H.C. Touw, I, 435.

- 275. Fredrik (Frits) Slomp Jzn.,** drager van de *King's Medal for Courage in the Cause of Freedom* (18.10.1948) en officier in de orde van Oranje-Nassau (geboren 5.3.1898 te Ruinerwold, zoon van landbouwer Jan Slomp en Grietje Zantinga-overleden 13.12.1978 te Vaassen; begraven Bijzondere Begraafplaats Berghuizen (Dr.), gereformeerd predikant te Nieuwlande (6.2.1927-12.1.1930), te Heemse (26.1.1930-15.1.1945), na de oorlog rondreizend propagandist van het werk en de motieven van de L.O.; te Hoorn (voor de evangelisatiearbeid, 10.2.1946-1.6.1962 wegens emeritaat); reserve-legerpredikant in N.O. Indië (1948-1950); hulpdiensten voor de evangelisatie te Wolvega in Noordwolde (1962-1966). Op 26.10.1926 te Ruinerwold gehuwd met **Tjaltje ten Kate** (geboren 16.11.1896 Loosduinen-'s Gravenhage, dochter van Wietze ten Kate en Janke Liezenberg-overleden 1988). Zij ontving het Verzetshedenkingskruis.
Ds. Slomp richtte samen met Helena Kuipers-Rietberg (1893-1944) – zij was een jongere zuster van ds. Johannes Hendrik Rietberg (1884-1947), gereformeerde predikant te Maassluis (1920-1947), die van 4.7.1941-18.9.1941 gevangen zat in Kamp Schoorl – de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers op en zat van 1-11.5.1944 gevangen in de “koepel” te Arnhem, tot hij daaruit bevrijd werd door het verzet. Het echtpaar Slomp ontving op 28.4.2014 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het onderdak had geboden aan Racheliene (Lien) Akker-de Leeuw.
Lit.: Th. Delleman, 231v.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 213; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 131 en 203; Jan Hof, *Frits de Zwerver – Twaalf jaar strijd tegen de nazi-terreur* (Omniboek, 2013); G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 134; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 49, 53, 58, 93vv., 96, 99, 111, 131, 162, 185, 194, 275, 287v., 333, 344 en 367; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, IV, 83, 85v., V, 178; Dick Kaajan, artikel *De onderscheiding Yad Vashem voor echtpaar Slomp-ten Kate* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 30 (december 2014), 37-44; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 170; G.J. van Klinken, *Opvattingen* 376vv., 379, 396, 398 en 431; G. Morsink, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1979 GKN*, 514v.; Frans Rozemond en Dick Kaajan, *Frits de Zwerver vertrekt als predikant naar Indië* (artikel in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 14 (mei 2008), 17-21; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 28; J.M. Snoek, 144; *Yad Vashem*, 282 en 711 (in de lijst van Yad Vashem wordt hij niet als predikant vermeld); Y.N. Ypma, 80 en 137.

- 276. Johanna Hendrika van der Slooten** (geboren 1.6.1900 te 's Gravenhage-overleden 2.2.1968 te Wassenaar), doopsgezind predikante te IJlst (1939-1946), te Steenwijk (1946-1954) en voorgangster van de afdeling van de Nederlandse Protestanten Bond te Wassenaar (1954-); haar vriendin en huisgenote was mej. Jacobs. Ds. van der Slooten kreeg in mei 1939 verlof van haar gemeente om in navolging van haar collega ds. H.C. Leignies Bakhoven 39 joodse kinderen uit het Duitse Rijksgebied in de leeftijd van 4-17 jaar op te

vangen in 'Fredeshiem' te Steenwijk. Ze nam zelf twee joodse jongens, Johann en Oetschi, in huis, die de oorlog overleefden. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 211; Alle G. Hoekema, *'Bloembollen' voor Westerbork. Hulp door Zaanse en andere doopsgezinden aan (protestants) Joodse vluchtelingen in Nederland* (Hilversum, 2011)

277. Dr. Martinus Cornelis Slotemaker de Bruïne (geboren 17.6.1897 te Beilen, zoon van prof.dr. Jan Rudolph Slotemaker de Bruïne en Cornelia de Jong-overleden 14.5.1986 te Wassenaar; begraven 16.5.1986 Hervormde Begraafplaats bij Dorpskerk Wassenaar); zijn broer ds. Nicolaas Ahasuerus Cornelis Slotemaker de Bruïne (1895-1969) was hervormd predikant en zendingsconsul in NOI; hij was gehuwd met Louise Rutgers (1892-1984), dochter van prof.dr. Frederik Lodewijk Rutgers en Cornélie Cathérine Hermance Guye en zuster van o.a. prof.mr. Victor Henri Rutgers (1877-1945) en dr. Abraham Arnold Lodewijk Rutgers (1884-1966), die beide een belangrijke rol speelden in het kerkelijk verzet; zijn andere broer mr. Gerardus Hendricus Slotemaker de Bruïne (1899-1976) was een prominent verzetsman ('Zwitserse weg') en lid van het College van Vertrouwensmannen tijdens de oorlog; M.C. Slotemaker de Bruïne was hervormd predikant te Terkaple (21.5.1922-4.7.1926) en te Hoogkerk (1926-1929); secretaris Bijbelstudie NCSV (1929-1935); predikant Protestantse Kerk van NOI te Batavia (1936) en rector van de Theologische Hogeschool te Buitenzorg (1936-1938); als directeur van de *Hilfsstelle für Juden und Nichtarier*, Berlijn (1938-1939) verzorgde hij de opvang van Duits-Joodse vluchtelingen in Nederland; vanaf 27.7.1943 was hij voorganger in de godsdienstoefeningen in kamp 'De Schaffelaar' te Barneveld; als psycholoog (stafmedewerker) was hij verbonden aan de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek Utrecht (1942-1963); daarna was hij werkzaam als zelfstandig psycholoog; hij was gehuwd 1) op 30.1.1922 te Utrecht met **Adriana Maria Theodora van Leeuwen** (geboren 1898 te Avereest, dochter van Jacobus Adrianus Cornelis van Leeuwen en Wilhelmina Johanna Josina Maria Bronsveld-overleden 1990; gescheiden 27.5. 1952) en 2) op 11.6.1952 te Kortenhoef met **Anna Marie Christiane Karla Hilde Schneider** (geboren 25.1.1899 te Hannover-overleden 1992), gescheiden van Ferdinand Max Fischinger; genaturaliseerd 8.10.1935, pensionhoudster te Utrecht.

Na de *Reichskristallnacht* van 8 op 9 november 1938 werd S. de B. namens de gezamenlijke Nederlandse vluchtelingencomités uitgezonden naar Berlijn om een uitreis naar of via Nederland te bewerkstelligen voor 'niet-Arische' Duitse vluchtelingen. Hij gaf daartoe leiding aan een min of meer particulier bureau, dat hij de naam *Hilfsstelle für Juden und Nichtarier* gaf en dat onderdak vond in het Nederlands gezantschap. Voor zover het christen-joden betrof, sloot dit werk aan bij zijn eerdere activiteiten, want reeds in 1933 had S. de B. deel uitgemaakt van een commissie van 'Kerkopbouw' die moest nagaan in hoeverre hulp kon worden geboden aan de Duitse kerken. In de zomer van 1942 was S. de B. als lid van de Interkerkelijke Overleg Commissie ter behartiging van joodse aangelegenheden betrokken bij het kerkelijk protest tegen de Jodendeportaties. In 1943 was hij één van degenen die vorm gaven

aan kerkelijke inspanningen ten bate van de christen-joden. Aanvankelijk zou voor hen te Vught een apart kamp worden ingericht. Toen de Duitse autoriteiten tenslotte toch voor Westerbork kozen, weigerde de *Sicherheitspolizei* de afspraak na te komen dat S. de B. de geestelijke verzorging daar op zich zou mogen nemen. In september 1944 werden de (geprivilegieerde) christen-joden onder protest van de kerken alsnog op transport naar Theresienstadt gedeporteerd.
 Lit.: Leo Aukes, e.a., *De rode draad – 75 jaar NCSV*, 20; *Biografisch Lexicon* VI, 295vv.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 11, 54, 115, 126; Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd. 3/I, 272; Bd. 3/II, 172, 259, 263, 359; Ger van Roon, 15, 18, 133, 143, 146, 175, 178, 180, 184, 241, 245, 260, 360, 366; H.C. Touw, I, 401, 413v., 423, 429 II, 147, 153.

- 278. Jacob van der Sluis** (geboren 6.5.1892-overleden 1957), gereformeerd predikant te Oldekerk (29.7.1934-13.10.1946) en te Wijhe (3.11.1946-1.12.1952 wegens emeritaat).

“Vanwege Onder de Klok, het feit dat de familie Hiemstra in Ternaard zich zo actief met het verzet bezig hield, was het op een gegeven moment te gevaarlijk voor de joodse onderduiker Robert Jaap Meijer (uit Amsterdam) om bij hen te blijven en verhuisde hij opnieuw, eerst naar de familie Hoekstra in het nabij gelegen Engwierum en in januari 1945 naar zijn ouders, die op de pastorie in Oldekerk (Groningen) verborgen waren; zij hebben de oorlog overleefd”.

Lit.: *Yad Vashem*, 386.

- 279. Klaas Gerhardus van Smeden** (geboren 27.3.1888 te Middelburg-overleden 11.4.1980), rijksambtenaar; christelijk-gereformeerd predikant (op basis van artikel 8 KO) te Kampen (1.2.1925), te Haarlem-Noord (9.10.1928), te Enschede (29.10.1933), te Groningen (11.12.1938) en te Utrecht-Noord (14.2.1950-31.10.1965 wegens emeritaat); gehuwd met J. de Jong (overleden 9.5.1968); hun zoon ds. Bauke van Smeden (1919-2009) was christelijk-gereformeerd predikant te Kampen, Rotterdam-Zuid, Amsterdam-Nieuw-West, Amersfoort en 's Gravenhage-Zuid.

“Ook K.G. van Smeden heeft tijdens de oorlog, volgens zijn dienstbode, onderduikers in de pastorie onderdak gegeven”. “Het duurde niet lang of er kwamen onderduikers. Een schuilplaats werd gevonden in de kerk”.

Lit.: W.A. Capellen, a.w.; H. Oolders-Jurjens, *Het leven in de Groninger pastorie in oorlogstijd* in: *Kerkblad voor het Noorden*, editie 2.5.2008, 4.

- 280. Bernard Daniël (Ben) Smeenck** (geboren 11.8.1908 te Enkhuizen, zoon van Christiaan Smeenck, sociaal voorman en Tweede Kamerlid voor de ARP, en Everdina Maria Kleinhout-overleden 8.9.2002 te Amsterdam-Noord, Eduard Douwes Dekkerhuis; begraven Begraafplaats 'Zorgvlied' te Amsterdam); gereformeerd predikant te Blokzijl (6.10.1935-20.6.1943; volgde daar zijn oudere broer ds. Gerrit Smeenck (1904-1971) op, die tijdens de oorlogsjaren predikant te Vlissingen (1935-1945) was; te Renkum en Heesum (27.6.1943-1.11.1948); te Balikpapan, Borneo (Nederlands Oost-Indië; februari

1947-september 1948: geestelijke verzorging van verstrooide gereformeerden in Indonesië) en te Amsterdam-Zuid voor de evangelieverkondiging onder Israël (16.1.1949-1.1.1972 wegens emeritaat); in die periode was hij tijdelijk predikant te Tiberias (1966-1969). Gehuwd in 1935 met de schilderes **Josina Anna Knap** (geboren 16.2.1900 te Amsterdam, dochter van de kunstschilder Gerrit Willem Knap en Tannetje Dronkers-overleden 29.7.1991 te Amsterdam).

“Door ds. B.D. Smeenk werden vanaf 1943 tientallen joden ondergebracht in Renkum-Heelsum. Smeenk gaf bij het zoeken van huisvesting prioriteit aan de joden, ‘want wie naar Duitsland moet gaan als militair, arbeider of student, gaat wel een onzekere toekomst tegemoet, maar dat is niet zo erg als het lot van de joden, want dat is verschrikkelijk’. ... ‘Dankzij de invloed van ds. Smeenk werd het gemakkelijker, onderduikers in Renkum te plaatsen. Hij zelf begon op grote schaal Joden onder te brengen bij leden van onze gemeente. De LO zorgde voor de benodigde bonkaarten. Al gauw had hij er 80 (als ik me goed herinner) nodig en hij kreeg ze’. Volgens zijn zoon Chris Smeenk (Erasmuslaan 38, Amstelveen) betrok ds. Smeenk joodse onderduikers (vooral kinderen) van Johannes Boogaard uit de Haarlemmermeerpolder. ... De jaren te Renkum-Heelsum, met name de oorlogsperiode, waren in menig opzicht een hoogtepunt. Tijdens de intreedienst (27 juni 1943), waarin ambtshalve ook de burgemeester aanwezig was, vermaande hij de overheidsdienaren liever af te treden dan mee te werken aan daden van onrecht. Bijna iedere preek was afgestemd op de bezettingssituatie. Vurig werd gebeden om het afleggen van de ‘geest van vreesachtigheid’ en om vrijlating van de gevangenen waarbij gedankt werd dat deze bereid waren geweest hun leven op het spel te zetten ter wille van de gerechtigheid en de medemens. Het woord ging samen met de daad. Van tientallen huizen te Renkum-Heelsum gingen deuren open (ook die van de pastorie uiteraard) en vond de joodse vluchteling een schuilplaats als onderduiker, dankzij Smeenks inspanning en overtuigingskracht. Eén van zijn uitspraken in die tijd was, met verwijzing naar het verhaal van de drie mannen in de brandende oven: ‘God is bij machte ons te beschermen; maar zelfs indien niet, we zullen het afgodsbeeld niet aanbidden (Daniël 3: 18). Als ‘oom Ben’ was hij adviseur van een knokploeg inzake van ethische aard. De herinnering aan het mislukken van een poging om een groep joodse kinderen te Arnhem te redden is een levenslang trauma gebleven’ (Johan M. Snoek). Het echtpaar Smeenk ontving op 20.3.1980, samen met (schoon)moeder Tannetje Knap-Dronkers (geboren 1878, echtgenote van de schilder Gerrit Willem Knap, 1873-1931) de Yad Vashem-onderscheiding omdat zij onderdak hadden geboden aan Stella Ricardo.

Lit.: Historisch Tijdschrift GKN, nr. 5 (mei 2004); G.J. van Klinken, Opvattingen, 397 enz.; J.M. Snoek, De Nederlandse Kerken, 145v; J.M. Snoek, Soms moet een mens, 79v. 101v., 106, 108, 129, 138, 140, 143 en 157; Johan M. Snoek, In memoriam Bernard Daniël Smeenk, in: Historisch Tijdschrift GKN, nr. 5 (mei 2004). 39vv.; H.L. van Stegeren-Keizer, 125, 129, 131vv., 129, 141, 143, 149v., 153, 194, 197vv., 206 en 288; Yad Vashem, 809v.

280a. ?Schminck, predikant te Arnhem (= B.D. Smeenk, Renkum/Heelsum? Zie daar).

“Sandor Baracs (1900-2002), alias Ome Piet, was een vriend van de familie Vleeschhouwer en hij slaagde erin hen uit de Hollandsche Schouwburg te Amsterdam te laten ontsnappen. Met behulp van dominee Schminck uit Arnhem vond Ome Piet aparte schuiladressen voor de hele familie”.

Lit. *Yad Vashem*, 512.

281. Prof.dr. Evert Louis Smelik (geboren 8.9.1900 te 's Gravenhage, zoon van gereformeerde onderwijzer Jacob Smelik en Elisabeth Albertha van Ruijtenberg-overleden 22.2.1985 te Geldrop aan de gevolgen van een hersenbloeding; begraven Protestantse Begraafplaats 'De Bucht', Bergeijk), kandidaat VU te Amsterdam (1924); gereformeerd hulpprediker te Bloemendaal (15.7.1924-september 1925), predikant te Tienhoven (6.12.1925-29.9.1926; geschorst, later afgezet, omdat hij zich niet kon verenigen met de besluiten van de Generale Synode van Assen 1926 omtrent de kwestie-Geelkerken. In augustus 1928 predikant van Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Rotterdam en in februari 1937 te Hilversum. Vanaf september 1939 bleef hij tot aan de hereniging met de Nederlandse Hervormde Kerk predikant van Amsterdam-Zuid; hervormd predikant te Amsterdam (15.5.1946 voor het werk onder buitenkerkelijken, vooral studenten, predikant te Amsterdam-Zuid); kerkelijk hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam in de Bijbelse godgeleerdheid, christelijke zedenkunde, praktische godgeleerdheid en Nederlands Hervormd kerkrecht. (15.2.1949); emeritus: 1.9.1967. Gehuwd 1) op 7.11.1925 met **Geertje Jaape**, verpleegster (geboren 20.12.1898-overleden 11.1.1954) en 2) op 30.12.1960 met **Margaretha Sneller** (geboren 23.12.1913 te 's Gravenhage, dochter van prof.dr. Zeger Willem Sneller, historicus en hoogleraar historische geschiedenis aan de Handels-Hoogeschool Rotterdam, na de oorlog lid van het directorium van het RIOD, en Cornelia van Latesteijn-overleden 19.9.1989 tijdens een vakantie in Drenthe), longarts van het voormalig studentensanatorium te Laren.

Smelik maakte ook deel uit van de organisatie van zijn collega Leendert Overduin in Enschede. In Amsterdam was hij nauw betrokken bij het verzetswerk van Groep 2000 onder leiding van Jacoba van Tongeren. *“ In Groep 2000 zijn het vooral de joodse onderduikers die zijn inzet vergen. Smelik is één van de dominees die meewerken aan de geestelijke verdiepings-bijeenkomsten die regelmatig in het wijkgebouw van de NH Kerk aan de Jacob van Lennepkade worden gehouden”.* Op 7.9.1977 ontving hij de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij onderduikadressen geregeld had voor o.a. Eric W. Zielenziger, Lore Herrman en Bram de Jong (= Awraham Yinon in Israël; zie artikelen in 'Trouw' d.d. 29.9.1984 en 10.9.1991 *“Verwaterd christendom steunt te veel op joodse bronnen”*). Lit.: A.Bekkenkamp, 71; *Biografisch Lexicon*, V, 474vv.; G.F.W. Herengreen, 24, 31, 35, 39, 43, 56, 63v., 68vv., 88, 94 en 114; Paul van Tongeren, *Jacob van Tongeren*, 313 en 449; *Yad Vashem*, 137 en 811 (in lijst *Yad Vashem* wordt hij niet als predikant vermeld, bovendien staat zijn naam daar fout geschreven: E.S. Smelik moet zijn: E.L. Smelik).

282. Sybren Roelof Smilde (geboren 22.9.1906 te Harlingen, zoon van Jan Smilde en Jozina Krekel-overleden 1995), kandidaat te Hattem (1932); gereformeerd predikant te Geesteren-Gelselaar (31.7.1932-2.12.1934), te Zeist (11.12.1934-21.6.1938; van juni-oktober 1937 ziekteverlof wegens overspannenheid), te Bilthoven (17.7.1938-15.2.1942), te Rotterdam-Delfshaven (1.3.1942-18.10.1950), te Dordrecht (25.10.1950-20.1.1963) en te Heerde (3.2.1963-1.10.1971 wegens emeritaat); gehuwd 1) in 1932 met **Adriana Cornelia van der Spek** (dochter van ir. Cornelis van der Spek, werktuigbouwkundig ingenieur, en Cornelia Adriana van der Ree; haar oom was de gereformeerde predikant dr. Pieter van der Spek (1896-1987)-overleden 1949) en 2) in 1951 met ...
Op 20.5.1942 werd ds. Smilde gearresteerd in Rotterdam en verbleef tot 4.7.1942 in het Hoofdbureau van Politie aldaar; vervolgens bracht hij korte tijd door in kamp Amersfoort, om van 4.9.1942 tot 29.4.1945 in Dachau te verblijven. In 2015 ontdekte Jelle Kaptein uit Urk bij sloopwerkzaamheden in de voormalige pastorie te Bilthoven op een oude deur een laatste boodschap van het joods echtpaar Levie Sajet en Ester Zilberstein dat daar onder de naam 'Smilde' tot 1942 ondergedoken had gezeten. Het mysterie is nog niet opgelost.
Lit.: ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau*, 136

283. Adriaan Johannes (Ad) Snaaijer (geboren 1.5.1914 te Rotterdam, zoon van Adrianus Snaaijer en Jaapje Anna Johanna Kruithof-overleden 23.12.1997); doopsgezind proponent te Rotterdam (1940); predikant te IJnsum-Poppingawier (1940-1943), te Leiden (1943-10.10.1955) en te Haarlem (1955-1.5.1979 wegens ziekteverlof tot zijn emeritaat); gehuwd op 7.10.1940 te Alkmaar met Margretha Luthera (Greti) Korteweg (geboren 9.6.1916 te Uddel, dochter van internist dr. Adrianus Johannes Korteweg en Maria Franciska van den Toorn-overleden 15.6.2003 te Alkmaar; gescheiden); zij was leidster van de Montessorischool te Amsterdam en assistente in het antiquariaat Herzberger te Amsterdam.
Ds. Snaayer participeerde in het netwerk van ds. Mesdag en distribueerde bonkaarten uit Groningen.
Lit.: Willem Hansma, 55.

284. Johannes Martinus Snoek (geboren 25.5.1920 te Gorinchem-overleden 31.8.2012 te Rotterdam; begraven Begraafplaats 'Oud-Kralingen', Rotterdam-Prinseneiland), kandidaat theologie (1953); gereformeerd predikant te Woldendorp (1953) en te 's Gravenhage-Oost, voor de evangelieverkondiging onder Israël in Tiberias als predikant van de Schotse kerk (29.9.1957-1969); hulpdiensten te Wormerveer (4.5.1969-28.6.1970); hoofd van de sectie Kerk en het Joodse Volk van de Wereldraad van Kerken te Genève (1.7.1970); predikant te Oostvoorne en Tinte (13.4.1975) en te Rotterdam-Hillegersberg (geestelijke verzorging geriatrische kliniek en verpleeginrichting; 28.9.1980-21.9.1986); emeritus: 1.6.1985; gehuwd met **Cornelia Roelfke Dijkstra** (geboren 28.1.1928 te Delft-overleden 12.9.2001 te Rotterdam).
'*Er moest iets gebeuren; er moest recht worden gedaan – dat werd zijn levensmotto, zijn drijfveer, zijn kracht. Vrede komt pas in het*

voetspoor van gerechtigheid. Eerst gerechtigheid, dan pas kan vrede volgen. Dat stond allemaal in hem op tijdens de oorlog, in het verzet, in het zoeken van onderduikadressen en het opdoen van alle dubbele ervaringen die daarbij horen: teleurstelling en verrassing. Toen ook de kerken via een kanselboodschap opriepen tot verzet en de Jodenvervolgving afwezen, was dat de reden om toch bij de kerk te blijven en vanuit de kerk te gaan werken aan recht en vrede’.

Ds. J.M. Snoek was een actief verzetsman tijdens de oorlog en plaatselijk hoofd van de LO te Renkum, die o.m. voedselbonnen voor ondergedoken joden leverde aan ds. B.D. Smeenk te Renkum (zie daar). Ook wist hij de Engelse parachutisten-generaal John W. ‘Pip’ Hackett naar het bevrijde Zuiden te smokkelen.

Bibl.: “*The Greybook – A Collection of Protests against Ant-Semitism and the Persecution of Jews, issued by Non-Roman Catholic Churches and Church Leaders during Hitler’s Rule*” (Assen, 1969); “*De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945*” (Kampen, 1990); “*Soms moet een mens kleur bekennen*” (Kampen, 1992); “*Joodse en Palestijnse tranen*” (Vught, 2010).

Lit.: Peter van Helden, *In memoriam*, in: *Historisch Tijdschrift GKN* nr. 28 (december 2013), 58v.; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 13; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 10; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 319; Ger van Roon, 329; H.L. van Stegeren-Keizer, 129, 132-136, 141, 149v., 152, 197v., 221, 230, 285 en 289; Elma Verhey, *Om het Joodse Kind*, 32; *Yad Vashem*, 810.

285. Dr. Hendrik Snijder (geboren 1880-overleden 1961), proponent te Harlingen; evangelisch-luthers predikant te Groede (Zeeland; 9.5.1909, bevestigd door prof. Post), te Arnhem (1913-1948) en Ede (1913-1944) en te Amsterdam.

Ds. Snijder was actief in het verzet, met name in de hulp aan onderduikers.

In september 1944 evacueerde hij met zijn gezin naar Friesland.

286. Simon Spaans (geboren 9.11.1873 te Barsingerhorn, zoon van Dirk Spaans en Cornelia Vis-overleden 26.6.1945 te Vries, Dr.; begraven hervormde kerkhof bij Oude Kerk van Katwijk aan de Rijn), doopsgezind predikant en leraar te Warmenhuizen (4.1.1899), te Goes (19.1.1900) en te Enkhuizen; gehuwd 1) op 14.1.1899 te Warmenhuizen met **Geertje Blom** (geboren 1881, dochter van Jakob Blom en Aaltje van der Oord-overleden 13.1.1925 te Assen) en 2) op 29.8.1934 te Rotterdam met **Marie Siderius** (geboren 2.3.1902 te Tiendeveen, Dr., dochter van onderwijzer Kornelis Siderius en Sara Jozina van den Berge-overleden 16.2.1979 te Oosterbeek).

Ds. Spaans spande zich tevergeefs in voor de joodse mevrouw M.H.M. Freudenberg-Wolff uit Berlijn die met haar dochter was tegengehouden bij de Nederlandse grens en gevangengezet; zij werden teruggestuurd naar Duitsland. Vervolgens werd S. officieel door Nederlandse autoriteiten gemaand zich verder niet met dit soort zaken te bemoeien.

Lit.: A.G. Hoekema, ‘*Bloembollen*’ voor Westerbork; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 42; Ger van Roon, 24.

287. Pieter van der Spek (geboren 18.9.1914 te Schipluiden-overleden 9.10.2000 te Utrecht; begraven Begraafplaats 'Tolsteeg', Utrecht), gereformeerd predikant te Beetsterzwaag (25.10.1942-9.12.1945), te Wanswerd/ Birdaard (opvolger van ds. R.H. Kuipers, zie daar; 23.12.1945-2.8.1949), te De Lier (14.8.1949-9.5.1959), te IJsselmonde (23.8.1959-15.2.1963), te Rotterdam-IJsselmonde (15.2.1963-9.10.1966) en te Utrecht-Noord (23.10.1966-1.10.1979 wegens emeritaat); gehuwd 1) op 15.10.1942 met **Krijntje van der Heijden** (geboren 12.12.1913 te Delft, dochter van Teunis van der Heijden en Hendrica van der Breggen-overleden 31.3.1973 te Utrecht) en 2) met **Maria Rutgers** (geboren 20.11.1916-overleden 14.7.2003). *De manier waarop een gereformeerd landarbeidersgezin van 'eenvoudige, gulle mensen' en een uit een deftig joods milieu afkomstige jongen zich aan elkaar hadden weten aan te passen, werd in Beetsterzwaag 'kostelijk' genoemd. De 'stiefvader' had wel van meet af aan de huisorde vastgesteld: de Amsterdamse patriciërszoon werd in de harde levensomstandigheden niet ontzien en direct betrokken 'in de Christelijke gebruiken van Bijbellesing, gebed, kerkgaan, enz.' Ook het godsdienstonderwijs werd degelijk aangepakt (wekelijks privéonderwijs van ds. P. van der Spek). Daarbij werd een principiële grens in acht genomen: een eventuele belijdenis was pas aan de orde na de bevrijding en nadat de jongen er met zijn ouders over gesproken zou hebben – die naar allen hoopten dan nog in leven zouden zijn. ... Ds. Van der Spek in Beetsterzwaag had voor wekelijks privé-onderwijs een aangepast programma vastgesteld, waarin naast de beginselen van de gereformeerde geloofsleer de messiaanse profetiën en het evangelie van Mattheus centraal stonden.* Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 384v.

288. Pieter van der Staaij (geboren 22.8.1887-overleden 10.8.1976 te Zeist), studie wijsbegeerte en sociologie in de Verenigde Staten en theologie aan de RU te Leiden; predikant Protestantse Kerk in NOI te Babaoe (1913) en te Lolek (1914); met verlof naar Nederland (1914) en eervol ontslagen 1.10.1916; presbyteriaans predikant te Winnipeg (Canada; 1916-1925); hervormd kandidaat in Zeeland (1925); hervormd predikant te Westerbork (7.12.1925-4.3.1928), te Renesse-Noordwelle (11.3.1928-6.4.1930), Tricht (13.4.1930), te Enter (13.1.1935-12.6.1949) en te Anjum (1949-1953 wegens emeritaat); daarna nog hulppredikant te Amsterdam (1953). Ds. Van der Staaij bood hulp aan joodse en niet-joodse onderduikers. Gearresteerd en overgebracht naar Duitsland (25.7.1944-9.11.1944). Lit.: H.C. Touw I, 580, 589.

289. Dr. Johannes Jacob Stam (geboren 28.1.1891 te Zwolle, zoon van hotellier Pieter Stam en Maria Hillegonda Voskuil-overleden 18.7.1975 in een Rotterdams ziekenhuis; begraven 23.7.1975 te Welsum); kandidaat (1915); hervormd hulpprediker te Enschede (1915), predikant te Welsum (30.4.1916), predikant-evangelist bij de Vereniging van Hervormde Wijkbelangen boven het IJ (Amsterdam-Noord); bouwpastor van de Bethlehemkerk aldaar; hij onderhield ook intensieve contacten met de AMVJ in Amsterdam (opvolger van dr. H.Th. Oberman); hervormd predikant te Rotterdam (20.9.1925-1956 wegens emeritaat); voorzitter van het Nederlands

Zendingengenootschap (1927); aanvankelijk ethisch theoloog, later onderging hij sterk de invloed van Karl Barth.

Tot 14.5.1940 (bombardement op Rotterdam was Stam pacifist; daarna bedankte hij voor 'Kerk en Vrede'; in de eerste jaren van de bezettingstijd werd de hervormde kerk van Rotterdam geconfronteerd met 'bijzondere noden', met name van joden, onderduikers en in Duitsland tewerkgestelden. *"Het beleid van de Hervormde Kerk richtte zich met betrekking tot de joden voornamelijk op diegenen die zich binnen haar invloedssfeer bevonden"* (citaat uit beknopte de biografie ter inleiding op de 'Collectie Dr. J.J. Stam' in het Rotterdams Archief). Zo gaf dr. Stam medio 1943 zogenaamde *Angehörigkeitserklärungen* uit aan die joden, die voor 10.5.1940 op enigerlei wijze 'tot een hervormde gemeente behoorden'. Ook doopte hij sommige Rotterdamse joden. Verder was hij binnen de hervormde Gemeente Rotterdam-Centrum belast met het onderhouden van contacten met tewerkgestelden in Duitsland (hij bezorgde hen de herderlijke brieven van de hervormde synode en verzorgde de correspondentie met hen). En na september 1944 organiseerde hij ook de hulpverlening aan en de inzameling van gelden ten behoeve van ondergedoken spoorwegstakers. Eén en ander werd gecoördineerd en uitgevoerd vanuit de door hem (onder zijn verzetsnaam 'Bas Staal') geleide 'Rotterdamse Hervormde Groep', die veel onderduikers (ook joodse?) en – zoals gezegd – spoorwegstakers ondersteunde. Tegen het einde van de oorlog trad ds. Stam ook op als geestelijk verzorger van de Binnenlandse Strijdkrachten (NBS).

Na de oorlog had hij bemoeienis met het kamp voor politieke delinquenten 'Vianda' te Hoek van Holland. Van 1956 tot 1958 leidde hij de Nederlandse Protestantse Gemeente in Brazilië en daarna verleende hij nog tot 12.11.1968 pastorale bijstand in het Oude Noorden; ds. Stam was gehuwd met **Elisabeth Honig** (geboren te Utrecht, dochter van koopman Johannes Hendrik Honig en Anthonia Hendrika Heijer-overleden met haar te vroeg geboren kind in november 1918 te Olst aan de 'Spaanse Griep'); haar zuster Johanna Maria Henriëtte Honig (overleden 20.5.1967 te Zeist) was gehuwd met de hervormde predikant ds. Jan Kat (geboren 15.12.1885 te Zutphen-overleden 12.5.1926 te Hoogeveen); zij hertrouwde op 6.8.1929 met de oudere broer van haar overleden man, de militair Hermanus Johannes Nicolaas Kat (1873-1949).

290. Klaas Rudolf ter Steege (geboren 8.7.1913 te Groningen-overleden 2.9.1976 in het ziekenhuis te Aalsmeer, begraven Algemene Begraafplaats te Laren), hervormd hulpprediker te Vroomshoop; predikant te Ten Boer en Sint Annen (1938), te Laren en te Bergen NH (1965).

Ds. Ter Stege werd gearresteerd wegens de steun die hij met zijn beide collega's H.J. Barnouw en H.L. Lieve had verleend aan twee ondergedoken joden; zij werden veroordeeld tot een half jaar concentratiekamp in PDL Amersfoort.

Lit.: Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 319; H.C. Touw I, 436, 581, 598 en 626.

291. Herman Stegeman (geboren 26.9.1877 te Dedemsvaart, zoon van godsdienstonderwijzer Fredrik Stegeman en Janna Harmina te

Winkel-overleden 21.2.1961 te Utrecht; begraven Derde Algemene Begraafplaats 'Tolsteeg' te Utrecht), studie theologie aan de UvA en RU Utrecht; hervormd kandidaat te Dedemsvaart; hervormd predikant te Wagenborgen (13.10.1901-17.1.1926), te Urmond (1926-1931) en te Cuijk aan de Maas (1931-1.8.1943 wegens emeritaat); gehuwd op 25.2.1930 te Weert met **Albertha Arnolda Catharina (Bertha)**

Douwes (geboren 9.10.1898 te Kerkenbosch, Gemeente Zuidwolde, Dr., dochter van ds. Petrus Arnoldus Conradus Douwes en Johanna Adriana Willeumier-overleden 24.10.1976 te Woerden); zij was een zuster van ds. Jan Douwes, verzetsman Petrus Arnoldus Conradus (Arnold) Douwes en ds. Hendrik Julius André Douwes; het echtpaar kreeg tien kinderen; in 1944 moest het gezin vanwege de oorlogshandelingen in en om Cuijk evacueren naar de boerderij van Romein.

Met broers/ zwagers, die alle drie de *Yad Vashem*-onderscheiding ontvingen, zette het echtpaar Stegeman zich eveneens in voor de hulp aan joodse onderduikers.

Lit.: A. Metselaar, *Duikelaars*, 7; H.C. Touw, I, 553.

- 292. Mr. Pieter Hendrik Theodoor Stevens** (geboren 1908-overleden 24.12.1946), kandidaat Ginneken (1936); hervormd predikant te Ingen (23.8.1936-1.6.1941), te Zwolle (predikant Huis van Bewaring; 15.6.1940-1.9.1946) en te 's Gravenhage (8.9.1946-24.12.1946).

Ds. Stevens was betrokken bij het kerkelijk verzet. "*Janna Kranenburg, die samenwerkte met dominee Stevens en verscheidene joodse kinderen in veiligheid had gebracht, nam de zesjarige Vera Davidson op de fiets mee naar het station in Zwolle*".

Lit.: H.C. Touw, I, 368, 580; *Yad Vashem*, 513.

- 293. Franciscus Alexander Stroethoff Jr.**, drager Verzetshedenkingskruis en ridder Oranje-Nassau (geboren 1897 te Amsterdam, zoon van Franciscus Alexander Stroethoff Sr. en Jacoba Elisabeth Colt-overleden 26.4.1982 in een ziekenhuis te Amsterdam; begraven 'Westgaarde' te Amsterdam); vrij-evangelisch evangelist en directeur van de Vereniging "Tot Heil des Volks" (15.6.1937-1967); gehuwd op 8.6.1927 te Amsterdam met Margaretha Alida Weggelaar (geboren 1901 te Amsterdam, dochter van Gerardus Cornelis Weggelaar en Alida Klous).

Stroethoff was bijzonder actief in het verzet, in de eerste plaats vanwege zijn contact met Hendrik Mattheüs van Randwijk (1909-1966), journalist, schrijver en dichter en voor de oorlog (1937-1940) hoofdonderwijzer van de Eben-Haëzerschool in de Jordaan te Amsterdam, die verbonden was aan de Vereniging tot 'Heil des Volks'. Van Randwijk behoorde later tot de oprichters van het illegale 'Vrij Nederland' en werd er de eerste hoofdredacteur. Hij was het overigens niet altijd met Stroethoff eens: zo weigerde Stroethoff het verzoek van Van Randwijk te honoreren om de ouders van die schoolkinderen te ondersteunen, die van elke hulp verstoken bleven, omdat de vader had geweigerd in Duitsland te gaan werken. Ook adviseerde het bestuur van het "Heil" aan de onderwijzers om de Ariërverklaring te ondertekenen, hetgeen Van Randwijk onder protest deed. Maar toen Van Randwijk moest onderduiken kreeg zijn vrouw wel zijn volledige salaris doorbetaald tot het einde van de oorlog.

Stroethoff werkte sinds begin 1943 ook binnen de Amsterdamse afdeling van de Landelijke Organisatie voor hulp aan de onderduikers, met name voor de verzorging van vervolgte joden. *“Toen de nacht over Europa viel en ook ons land werd bezet, was het “Heil” al gauw betrokken bij het verzet, met name door de hulp aan onze Joodse landgenoten. De politie kwam met de bordjes ‘VERBODEN VOOR JODEN’ en het bevel om die zichtbaar op te hangen, maar moest verbouwereerd toezien hoe een woedende Stroethoff het als vuilnis in de oven van de centrale verwarming smeed. Al deze dingen dreven Stroethoff in de illegaliteit. ... Geld speelde in die tijd bij het “Heil des Volks” vrijwel geen rol en ook voor de benodigde distributiebonnen zorgde het verzet. De vereniging heeft voor velen in die bange oorlogsjaren veel kunnen betekenen, maar het heeft Stroethoff wel bijna het leven gekost. Door verraad viel hij op 22 mei 1944 in handen van de SD, de geheime politie van de Duitsers. In zijn kantoor (op het adres Barndesteeg 25 te Amsterdam, GCH) ... werd hij gearresteerd. De bewijzen waren overvloedig. In “De Bezetting” van Dr. L. de Jong. Deel 3, bladzijde 43, kunt u een foto vinden waarop Stroethoff bezig is Joodse mensen de helpende hand te bieden (= foto uit het blad “Storm-SS” bij een uitermate cynisch artikel over het ‘Afscheid’ van de Amsterdamse joden op het terrein aan de Polderweg in Amsterdam-Oost. Het onderschrift onder de foto met Stroethoff luidt: ‘Roerend afscheid. De Ariër vervoert de bagage in het zweet zijns aanschijns’. GCH). Als een boef werd hij weggeleid, door tien met karabijnen gewapende soldaten. In de Euterpestraat volgen verhoren door Willy Lages en Aus der Fünten., beruchte namen in die dagen. Stroethoff komt als ‘Todeskandidat’ in de gevangenis. Over zijn belevenissen daar, zijn ervaringen met medegevangenen, maar vooral ook de troost van Gods nabijheid, schreef hij een boekje dat vlak na de oorlog door de vereniging werd uitgegeven “Ik zat achter de tralies”. In de gevangenis kreeg Stroethoff een stukje krant in handen waarin een paar zinnnetjes hem direct opvallen. Daar wordt namelijk geschreven over een zekere Eduard Gerdes, een kunstschilder, leider van het Departement voor Kunstbescherming en dik bevriend met Rijkscommissaris Dr. Seyss-Inquart. Het bleek de kleinzoon te zijn van de eerste voorzitter van “Tot Heil des Volks”, Eduard Gerdes. Toen de vereniging in het begin van de dertiger jaren een nieuwe school opende en die de naam ‘Eduard Gerdesschool’ gaf, had de kleinzoon uit dankbaarheid het portret van zijn grootvader (NB de dichter van het lied “Daar ruist langs de wolken”, GCH) geschilderd en dat als geschenk aan het “Heil des Volks” aangeboden. ... Mevrouw Stroethoff wist door te dringen tot de man en pleitte voor zijn interventie bij de SD. Hij beloofde zijn best te zullen doen. Eén dag voor al zijn medegevangenen naar Duitse concentratiekampen werden overgebracht, werd Stroethoff in vrijheid gesteld! Het was 2 november 1944. Verschillende bestuurders van de vereniging hadden uitstekend de zaken behartigd. Stroethoff hield zich eerst, op aanraden van het bestuur, wat achteraf, maar hervatte zijn arbeid als directeur weer tegen de tijd dat de capitulatie kon worden verwacht. De Jodenbuurt, in de onmiddellijke nabijheid van ons hoofdkantoor, was één gruwelijke open wond geworden. De eens zo levendige buurt was onbewoond, de huizen waren gesloopt, ruïnes”.*

Bibl.: F.A. Stroethoff en Korn. Mulder (tekeningen), *Ik zat achter de tralies* (ca. 1945) en *Er zijn geen grenzen* (Amsterdam, 1972: zijn autobiografie).

Lit.: J.J. Frinsel, *Vereniging "Tot Heil des Volks" 125 jaar (1855-1980)*, 51-56; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 334; Gerard Mulder en Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk, een biografie*, 139, 194..

- 294. Hendrik Sweepe** (geboren 12.10.1917 te Terneuzen-overleden 10.8.2001 te 's Gravenhage), kandidaat VU, Amsterdam (1946); gereformeerd predikant te Opperdoes (18.8.1946-14.8.1949), te Hardenberg (21.8.1949-1.3.1953), te Leiderdorp (15.3.1953-14.4.1957) en te Scheveningen (28.4.1957-1.11.1980 wegens emeritaat). Tevens godsdienstleraar (1961-1980); emeritus: 1982. Gehuwd op 25.7.1947 te Oosterhesselen met **Annie Weima**, geboren 14.3.1924 te Oosterhesselen, dochter van Douwe Weima, gemeentesecretaris van Oosterhesselen en verzetsman, die er op 3.6.1943 met het bevolkingsregister van Oosterhesselen vandoor ging, en Maria van Iperen-overleden 4.9.2000, te 's Gravenhage). Vanwege zijn verzetswerk in Nieuwlande – tijdens zijn onderduik op de boerderij van Johannes Post was hij bijstand in het pastoraat te Nieuwlande en betrokken bij het verzetswerk aldaar – en met name omdat hij het bevolkingsregister van de gemeente Oosterhesselen lange tijd verborgen hield, is hij op 9.6.1983 onderscheiden met de *Yad Vashem*-medaille.
Lit.: G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 70, 102 en 116; Albert Metselaar, *Duikelaars*, 4 en 15; J. Vegh, *In memoriam Hendrik Sweepe*, in: *Historisch Tijdschrift GKN* nr. 5 (mei 2004), 7v.; *Yad Vashem*, 845 (in de lijst van *Yad Vashem* staat hij niet als predikant vermeld).

- 295. Pieter Leendert (Peter) Tasseron** (geboren 30.12.1905 te 's Gravenhage, zoon van bouwkundige Johannes Tasseron en Adriaantje Zaal-overleden 1989; zijn zuster Johanna Tasseron was gehuwd met ds. Willem Wesseldijk, hervormd predikant en eerder marineofficier en om die reden als krijgsgevangene naar Polen gebracht; broer van ds. Leendert Johannes Wesseldijk, zie daar; zijn jongere broer, Johannes Tasseron, gehuwd met een nichtje van mevr. Tasseron, woonde met vrouw en kind in Zuid-Afrika en kwam – als dienstplichtig soldaat onderweg naar Londen – om het leven toen het schip waarop hij voer in de Atlantische Oceaan werd getorpedeerd; ds. Tasseron was theologisch kandidaat te Huis ter Heide (1932); hervormd predikant te Eethen-Drongelen (26.6.1932-9.6.1940); predikant te Goënga (1940-1944), te Oudwoude-Westergeest (30.4.1944-28.9.1947), te Hengelo (O.)(1947-1970; vanaf 1947 was hij legerpredikant in Nederlands Oostindië); op 15.6.1932 te Kattendijke gehuwd met **Clasina Amarintia de Vries** (geboren 5.4.1902 te Grijskerke, dochter van ds. Jan de Vries en Johanna Willemina Luuring-overleden 18.4.2000 te Driebergen, Sparrenheide 1; crematie crematorium 'Daelwijck', Utrecht; urn bijgezet op de Nederlands-Hervormde begraafplaats 'Coelhorst', westelijk van Hoogland (Utrecht); haar schoonzus Tine Berg, echtgenote van haar broer Egbert de Vries, kwam op 25.5.1945 om in Banjoebiroe, NOI, kamp 10; haar oom, ds. Johannes Luuring (1876-1946), gehuwd met Maria de Vries, een zuster van haar vader, was tot 1943 predikant te

Oudwoude-Westergeest, waar hij werd opgevolgd door zijn aangetrouwde neef ds. Tasseron.

“Maar, dat verzet groeide en er ontstonden “organisaties” van betrouwbare mensen, die Joden hielpen onderduiken. Dat moest geléerd worden! ‘Horen, zien en zwijgen’ was in die tijd uiterst belangrijk. Kletsen en “interessant” zijn was levensgevaarlijk!! Het heeft – helaas – menigeen het leven gekost. Onze éérste Joodse logeetjes waren 2 meisjes uit Den Haag. Hun namen staan in ons gastenboek en zo kon ‘k vinden dat ze in juli ’42, met ons nichtje, dat ons om onderdak voor hen gevraagd had, om 5 uur ’s morgens op de fiets stapt en helemaal naar Goënga bij Sneek fietsten, voor een vakantie bij ons. Bij ons voelden ze zich nog vrij (zonder sterren). ... Als er in een gezin iemand “onderdook”, moesten man/ vrouw het er samen goed ééns over zijn. Anders gaf het extra spanningen en kon je er beter niet aan beginnen. Wij werden benaderd door Tjeerd van der Zee uit Sneek. Hij was daar één van de kopstukken van de organisatie om Joden te helpen. We kwamen overeen dat we een zogenaamd “doorgangshuis” zouden zijn, dat wil zeggen dat er onverwachts iemand bij ons kon worden gebracht, doordat het op het oude adres te gevaarlijk was geworden, of dat er razzia’s of huiszoeking werd verwacht, of iemand waar nog geen onderdak voor was gevonden. Spaans – de politiemans in onze regio (woonde hij in Rauwerd?) – was een “goeie” en hielp enorm! En hij kende zijn pappenheimers, reken daar op. Zo gebeurde het meermalen dat iemand maar 1 of 2 dagen bij ons was en dan weer naar een vertrouwd “vast” adres werd gebracht. ... Nu kwam, voor ons althans, ook pas het echte herbergen van Joden. Namen weet ‘k niet veel meer; we hoorden alleen een voornaam. We hadden eigenlijk altijd meisjes of vrouwen, bijvoorbeeld Margreet, die op ’t kamertje boven de kelder opgesloten zat. Greetje, die een week bij ons was. Ze was erg stil en had een vreemde “lucht” bij zich, zodat ‘k haar ’s avonds telkens warm water mee gaf om zich te wassen. Bij ’t volgende adres moest ze bij de dochter in de bedstee slapen. Toen kwam uit dat ze erg schurft had – open gekrabbd en ontstoken – en dat ze onder de hoofdluis zat! Ze is weken in het ziekenhuis geweest. Tjeerd van der Zee kwam ontdaan bij ons met dit bericht. We hadden toen zeven kinderen, waarvan Anneke de oudste was, net 10 ½ jaar, en zes van hen waren meisjes met lang haar! Wat heb ‘k met de stofkam gewerkt, een hele week lang, en geen luisje gevonden! En in dat bed sliep al weer een ander, maar natuurlijk met schone lakens en het beddegoed was buiten geweest. ’t Was koud, daardoor geen besmetting. Deze vrouw was een Duitse Jodin, huishoudster in Sneek bij een oude dame + zoon waarop zij verliefd was. De oude vrouw werd in een ziekenhuis ‘gered’. De zoon Max ging naar Polen, naar een werkkamp, en onze logée wilde daar beslist heen, want – zo dacht ze – ‘dan ben ik bij Max’. Zij deed haar gebeden in onze huiskamer (gezicht naar ’t Oosten) en hardop. Toen ‘k haar vroeg dat op haar eigen kamertje te doen, voelde ze daar niets voor. “Daar is ’t koud”, zei ze, en “praten jullie maar hoor, dat hindert me niet” (maar ons wel). Deze is “gek” geworden, verscheurde haar valse persoonsbewijs en riep dat ze naar Max wilde. Zij is terug gebracht naar Sneek en inderdaad naar Polen gedeporteerd! Toen Margreet in het “opkamertje” was – en we behalve haar ook nog Tilly, 8 jaar, en Tinie, ongeveer 26 jaar, hadden

– was er op een avond razzia op de Speersterdiek, een eind achter de pastorie, verder het land in. Peter (= ds. Tasseron; GCH) was als gewoonlijk ergens in de gemeente aan het werk. Tot twee keer toe werd er gebeld en kreeg ‘k van een betrouwbaar persoon te horen: ‘razzia! Al zeven zijn er gepakt!’ Later al negen! Wat moest ‘k doen? Wat kòn ‘k doen? Niks! Afwachten, en ‘k liet iedereen naar bed gaan zonder iets te zeggen. Toen Peter thuis kwam vertelde ik ‘t hem. We zijn naar bed gegaan, hebben samen gebeden, en: we hebben geen vijf minuten meer wakker gelegen en rustig geslapen. De volgende dag kwam Spaans (politie) en vroeg mij: “Hoe hebben jullie het gisterenavond wel gehad?”. ‘k Vertelde het hem eerlijk. Hij zei: “Margreet wordt vanavond gehaald. Dat wordt te gevaarlijk, met de twee anderen red je het wel”. ... Een ander meisje, Hannie, was drie maanden bij ons. Zij kon prachtig stoppen en heeft heel wat kleine gaatjes netjes dichtgemaakt en servetten enz. enz. Maar zelf hoorde zij op een avond roepen voor ‘t huis: “Kom er maar uit, we weten tòch wel dat je een Jodin bent!” Toen durfde ze niet meer te blijven en is er een ander adres voor haar gezocht en gevonden. ... Volgens ons gastenboek, waar de meisjes Rottenberg als eerste hun naam in zetten en Tinie als laatste (alle anderen natuurlijk niet) weet ik dat ze (Tinie) op 21.10.1943 bij ons kwam. In de plaats waar ze vandaan kwam werkte een broer van Peter mee. En Tinie werd een probleemgeval, “versleet” in ongeveer acht maanden zo’n tiental adressen, liep weg, vroeg mensen op straat om hulp, en werd een gevaar voor al die mensen waar ze in huis was geweest! Wat te doen? Er is ernstig gedacht over liquidatie. Maar mocht dat? Peters broer schreef ons toen (dat kon nog) dat wij een blond meisje als hulp in de huishouding en bij de kinderen zouden krijgen. Peter kon haar op één of ander station afhalen!! Niks was te gek in die tijd. Op de bewuste dag en plaats wachtte Peter en zocht naar een blond meisje. Mis: toen het perron leeg was kwam er een donker, uitgesproken joods type, naar hem toe en zei: “Ik denk dat u op mij wacht”. Dat was Tinie. Ik ging ervan uit dat een meisje van 25-26 jaar haar handen kon gebruiken en zo verdeelde ik het werk. Maar er kwam zowat niets uit haar handen en dan hielp ik haar als mijn werk klaar was. Ik weet niet eens meer of we toen nog hulp hadden. Maar er bleef steeds meer werk liggen dat Tinie’ s taak was en ik zei: “al moet je tot zeven uur ‘s avonds werken, het is voor jouw verantwoordelijkheid!” Ze was lui – indolent – stil en moeilijk. Soms was ik de wanhoop nabij en zei ‘s avonds, als ze naar bed ging: “Tinie, we beginnen morgen allebei maar weer opnieuw!” Ook wij vonden haar zo “moeilijk” dat we haar liever niet bij ons hielden, maar beseften meteen, dat we “dat” een ander niet konden aandoen en ze dus bij ons moest blijven. Ze durfde niet te zeggen dat ze van huishouden geen snars verstand had en met zichzelf in de knoop zat. En ik weet nu – en al langer – dat ik geen rekening hield met haar frustraties van de hele toestand waarin zij zich bevond. Haar moeder was overleden, haar vader, broer en twee zussen ook ondergedoken en het kwam uit dat ze een zusje was van Hannie die drie maanden bij ons was. Toch heeft ze haar ogen goed de kost gegeven – want gaandeweg werd haar werk beter – en wat had ze een geduld! Wat heeft ze langdurig gedraaid aan het glazen “karntje” om te proberen een kluitje boter te karnen!! En eindeloos de biest geroerd – die niet mocht koken – maar al roerend moest “wellen”. ... In april

1944 verhuisde het predikantengezin naar Oudwoude-Westergeest. “Tinie ging mee naar Oudwoude en we leverden haar valse persoonsbewijs in en kregen eindelijk ook voor haar bonkaarten! ... Tinie was bij ons gewoon in de kring. Was ze in de kamer als er bezoek kwam, dan ging ze volgens afspraak niet meteen weg. Wel ging ze zoveel mogelijk met haar rug naar het licht staan. Was er dan een gelegenheid, dan ging ze weg met één van de jongste kinderen. Ze was immers bij ons voor de kinderen en iedereen noemde haar “juffie”. Echte vrienden hebben ons, na de oorlog, gezegd: “Dat we het nooit gezien hebben dat zij joods was, begrijpen we zelf niet”. ... Tinie is toch een echte hulp geworden. Ze werkte ook in de tuin. Later vertelde ze me dat ze “alles” bij ons geleerd had” (uit: handgeschreven verslag van mevr. C.A. Tasseron-de Vries, Driebergen, april 1995). Op 12.4.1945 werd Oudwoude bevrijd. Tinie werd in juni 1945 gedoopt (hoewel ze al eerder de doop had ontvangen in de Doopsgezinde Kerk!) en deed ook belijdenis in de Hervormde kerk van Oudwoude. Haar vader, broer en twee zussen hebben eveneens de oorlog overleefd. Later trouwde Tinie met een gereformeerde man. Ds. Tasseron heeft het huwelijk ingezegend. Het echtpaar vertrok later naar Canada. Tinie vroeg de *Yad Vashem*-onderscheiding aan voor het echtpaar Tasseron. Op 21.6.1989 werden ds. Tasseron en zijn vrouw erkend als ‘Rechtvaardigen onder de volken’ omdat ze onderdak hadden geboden aan Chana Polak uit Amsterdam. Lit.: *Yad Vashem*, 850v.

296. Christiaan Willem Johan Teeuwen, ridder Oranje-Nassau (geboren 13.8.1898 Leiden, zoon van Johannes Hendricus Teeuwen en Christina Wilhelmina Mizze-overleden 28.6.1964; begraven Algemene Begraafplaats te Ermelo; opschrift zerk: “*Christus vivit resurrexit*”), reserveofficier tijdens mobilisatie 1914-1918; gereformeerd predikant te IJmuiden-Oost (4.5.1930), Heerde (4.2.1934) en Diemen (3.3.1946); met vervroegd emeritaat: 1.7.1963; gehuwd op 29.4.1930 te Leiden met **Helena Dirkina de Rooy** (geboren 25.6.1897 te Oskaloosa, Iowa USA, dochter van fabrikant Frederik de Rooy en Jannetje den Breejen-overleden 26.4.1892 te Ermelo); zij was een zuster van Wilhelmina Margaretha de Rooy (1914-1988), die gehuwd was met de theoloog prof.dr. Nicolaas Herman Ridderbos (1910-1981; zie Simon Jan Ridderbos). Ds. Roelof Hamming (van Nijverdal; zie hierboven) kreeg op zekere dag het verzoek van de verzetsman Herman Flim om 80 adressen te leveren voor het onderbrengen van joodse kinderen. “*Hamming realiseerde zich dat dit probleem niet plaatselijk opgelost kon worden, dus schreef hij een brief aan zijn collega’s in Heerde (= ds. Ch.W.J. Teeuwen) en Lemelerveld (= ds. A.J.W. Vogelaar; zie daar). Met vereende krachten konden zij de benodigde adressen wel vinden*”. Lit.: K. D(ijk), *In memoriam in Jaarboek 1965 GKN*, 444vv.; J.M. Snoek, 152; *Yad Vashem*, 350.

297. Jan Hendrik (Harry) Telkamp (geboren 29.5.1886 Hillegom, zoon van Johannes Telkamp en Catharina Wehlers-overleden 23.3.1961 Hillegom; begraven Algemene Begraafplaats Hillegom), gereformeerd predikant te Ter Aar (4.10.1914-30.9.1917), Berkel en Rodenrijs (7.10.1917-15.8.1920), Middelburg (22.8.1920-27.11.1927) en

Utrecht (11/15.12.1927-25.6.1942 wegens emeritaat); hulpdiensten te Zaandam (1.6.1945-29.8.1945) en Bergen NH (1.2.1947-1.9.1949); gehuwd in 1930 met **Alida Maria Rot** (geboren 15.2.1901 te Westzaan, dochter van Pieter Rot en Pietertje de Vries-overleden 26.10.1976 Hillegom).

“Telkamp had opperrabbijn J. Tal korte tijd in huis. Omdat zijn strenge naleving van de spijswetten Telkamps gezin in gevaar bracht, vertrok deze al gauw weer op eigen initiatief”. Lit.: W. Berkelaar/ G. Raven (red.). *Kerkscheuring in oorlogstijd – Oorlog en Vrijmaking in Amersfoort en Utrecht* (Barneveld, 201), 40; *Yad Vashem*, 181 (daar abusievelijk als ‘priester’ aangeduid).

- 298. Jan Cornelis Terlouw** (geboren 30.8.1904 te Utrecht, zoon van Jan Cornelis Terlouw en Hendrica Cornelia Borgers-overleden 21.9.1987 te Doorn; begraven Algemene Begraafplaats ‘Brandenburg’ te Bilthoven), hervormd kandidaat te Utrecht (1929); hervormd predikant te Kamperveen (8.9.1929-17.1.1932), te Suawoude/ Tietjerk (24.1.1932-15.4.1934), te Alkmaar (1934-1935-), te Garderen (1935-1943), te Wezep (14.3.1943-7.7.1946), te Otterlo (1946-1956), te Bodegraven (23.9.1956-17.8.1958) en te Lage Vuursche (Stulpkerk; 1958-1.5.1970 wegens emeritaat); woonde na zijn emeritaat te Vierhouten; gehuwd in 1929 met **Grietje (Gré) Stein** (geboren 1.8.1909 te Wageningen, van joodse origine; dochter van Jacob Stein en Fetsje Nauta-overleden 13.4.1998 te Doorn); ouders van de D’66-politicus en schrijver Jan Terlouw en grootouders van de schrijfster Sanne Terlouw.
Het echtpaar zette zich actief in voor joodse onderduikers.
Lit.: Jan Terlouw, *Oorlogswinter*.

- 299. Dr. Jan Gerhard Thoomes** (geboren 24.11.1909 te Utrecht, zoon van Johannes Anthonie Leendert Thomes en Johanna Louisa Jacoba Kijftenbelt-overleden 14.3.2004 te Baarn; begraven Gemeentelijke Begraafplaats te Soest); directeur van de Koningin Julianaschool te Veenendaal en ‘gastpredikant in de Nederlandse Hervormde Kerk’; gehuwd met **Elly van der Schoot** (geboren 7.2.1917 te Semarang, NOI, dochter van Cornelis Marie van der Schoot en Frederika Johanna Kuiper-overleden 9.6.1996 te Veenendaal).
Op 23.12.1982 werd het echtpaar door *Yad Vashem* erkend als Rechtvaardigen onder de volken omdat het vanaf de zomer van 1942 door bemiddeling van de organisatie van ds. Leendert Overduin (zie daar) de driejarige Channa Andriesse uit Enschede (geboren 20.7.1939) in huis nam en tot aan het einde van de oorlog verzorgde. André Andriesse (geboren 10.4.1915 te Cuyck), de vader van Channa, was chazzan en godsdienstleraar te Enschede (hij woonde met zijn gezin in het linker woonhuis van het synagogecomplex, Prinsestraat 18 te Enschede), werd opgepakt tijdens de razzia van 13/14.9.1941 en op 18.10.1941 in Mauthausen vermoord; haar moeder Carla Andriesse-Nathans (dochter van Joseph Hirsch Nathans en Johanna Francisca Hartog) en haar jongere zusje Jedidjah overleefden de oorlog op een onderduikadres in Hellendoorn.
Lit.: Stacey Golding, *On wooden wheels – The memoir of Carla Nathans Schipper*; *Yad Vashem*, 857v.

- 300. Frederik Wubbo (Frits) Tjadens** (geboren 11.5.-1912 te Schiedam-21.11.1944 aan difterie in Vollenhove), kandidaat Amsterdam (1939); gereformeerd hulpprediker te Amsterdam-Nieuwendam (oktober 1939-1940); predikant te Vollenhove-Stad (2.11.1941- 21.11.1944). Verzetsleider in Noord-West-Overijssel (al in Amsterdam had hij zich ingezet voor onderduikers). Hij bracht joodse onderduikers onder, o.a. Bob en Liesje Arons uit Amsterdam, bij kleermaker/ kapper Yspeert, Kerkstraat, Vollenhove (zie J. Wolven en J.P. Honnef).
Lit.: *Het Grote Gebod*, I, 208v.
- 301. Willem Tom** (geboren 30.3.1901 te Hilversum, zoon van Ds. Dirk Tom (1867-1940)-overleden 19.2.1977 te De Bilt), studie theologie aan de VU te Amsterdam; gereformeerd predikant te Warns en Scharl (21.6.1925-28.7.1929), te Sappemeer (4.8.1929-27.3.1949), te Alphen aan de Rijn-Noord voorheen Oudshoorn (13.3.1949-1.9.1966 wegens emeritaat). Daarna vestigde hij zich in De Bilt.
Hij bracht joodse kinderen onder in Sappemeer.
Lit.: Ch.H. Swen. *In memoriam* in: *Jaarboek 1977 GKN*, 501v.
- 302. Hendrik van Tongeren**, drager Verzetshedenkingskruis (geboren 29.5.1918 te Katwijk aan Zee, zoon van Cornelis van Tongeren en Wilhelmina van der Plas-overleden 14.4.1984 te Spakenburg; begraven Begraafplaats 'Duinhof' te Katwijk aan Zee), vrijgemaakt-gereformeerd, later Nederlands-gereformeerd predikant te Rouveen (30.11.1947-19.6.1955), te Leeuwarden (1955-), te Grand Rapids (USA), te Maassluis; Nederlands-Gereformeerd predikant te Maassluis (1975) en te Bunschoten-Spakenburg.
Actief in het verzet, en met name in de hulp aan onderduikers.
- 303. Albert Nicolaas Tonsbeek** (3.2.1892 te Emmen onder Dalfsen, zoon van ds. Hendrikus Gerardus Tonsbeek en Alberta Clasina Broers-24.2.1961 te Groningen; begraven Begraafplaats te Veele, Gemeente Vlagtwedde (Gr.), drie oudere broers waren ook predikant: ds. Justinus Willem Tonsbeek (1879-1963), hervormd te Schiedam (1910-1945), ds. Petrus Nicolaas Tonsbeek (1883-1961), o.a. hervormd predikant te Zonnemaire (1941-1948; zijn zoon Hendrikus Gerardus Tonsbeek (1909-1944), eerste luitenant bij het KNIL, kwam om het leven toen het Japanse schip "*Harukiki Maru*", waarop hij als krijgsgevangene werd vervoerd, werd getorpedeerd) en ds. Theodorus Hubertus Tonsbeek (1889-1962), hervormd predikant te Uithoorn; Albert Nicolaas Tonsbeek was hervormd predikant te Ferwerd en te Appingedam (18.3.1928-28.4.1957 wegens emeritaat); hij had bepaald weinig waardering voor de 'dikke boeren' in Groningen, getuige zijn uitspraak in het blad "*Nieuwe Christelijke Leven*" (1929), dat de liberale economie de harten van de boeren had vergiftigd. De arbeider werd volgens de predikant behandeld "minder dan een dier"; na zijn emeritaat woonde hij te Hellum; gehuwd 1) op 3.9.1918 met Jantina Willemina Roelfina Hesse (6.5.1894-24.3.1940) en 2) op 1.5.1942 te Appingedam met Josepha Johanna Wesseldijk (27.4.1904 Schraard, dochter van ds. Leendert Johannes Wesseldijk – zie daar- en Adriana Wilhelmina Keers-overleden 19.2.1992 te Zwolle), onderwijzeres aan de Christelijke School te Appingedam.

Het echtpaar Tonsbeek nodigde bij de voltrekking en inzegening van hun huwelijk (door de vader van de bruid, ds. L.J. Wesseldijk, zie daar) op 1 mei 1942 – dat was drie dagen na de invoering van de ‘Jodenster’! GCH – ook rabbijn Heiman Akker van Appingedam (geboren 31.8.1894 te Sneek-vermoord op 12.2.1943 in Auschwitz) met zijn vrouw Judikje Akker-Zwart (geboren 22.5.1894 te Rotterdam-vermoord op 12.2.1943 in Auschwitz met hun drie kinderen) uit om de feestelijkheden bij te wonen. Dat bracht een medewerker van het antisemitische sensatieblad ‘De Misthoorn’ ertoe in de editie van 6 juni 1942 het volgende hatelijke artikel te schrijven: *“De brutaliteit van de Joden en hun Christelijke dienaren neemt ongelofelijke vormen aan. Het nieuwste voorbeeld daarvan is de gebeurtenis, die zich dezer dagen in het Noorden des lands afspeelde. Men oordeele: De dominee der Ned. Herv. Kerk te Appingedam, A.N. Tonsbeek, en de onderwijzeres der Christelijke school, J.(C.) J. Wesseldijk, waren overeen gekomen in alle eer en Christelijke deugdzzaamheid voortaan een gezamenlijke levensweg te bewandelen. Aangezien de vader van de onderwijzeres een dominee in ruste was, werd besloten, dat hij het huwelijk zou inzegenen. Het is voor trouwe lezers wellicht overbodig, maar wij willen toch niet nalaten even op te merken, dat de beide trouwlustigen, zoals in Christelijke kring gebruikelijk is, fel anti-Duitsch en hartstochtelijk pro-Joodsch waren. Een en ander schijnt aan de hand van het Oude Testament gerechtvaardigd te kunnen worden. Het hoeft dan ook geen verwondering te baren, dat als eeregast temidden van de Christelijke gemeente een nakomeling van de kruisigers van Christus, rabbi Akker, prijkte. De Christelijke familie van Appingedam zal gedacht hebben: weg met alle symboliek, laat ons metterdaad toonen, waar de zonen van het oude ras thuishoren: In de Christelijke Kerk! De rabbi bewoog zich in het Godshuis met een brutale minzaamheid, die iedere bewusten Germaan tot woede gebracht zou hebben. Doch niet natuurlijk de gemeente des Heeren van Appingedam, die in vrome verheerlijking tot den woestijnprofeet opblikte. Wie meent dat de platvoetenlikkerij van Christelijke hetzers in Appingedam hiermede ten einde was, vergist zich. Want nadat de Rabbi de Hervormde Kerk door zijn tegenwoordigheid had besmet, toog hij met zijn vrouw en nog twee rasgenoten naar de Gereformeerde Kerk. Deze inrichting van het Geloof (ware) bevatte een vijftal paartjes, die zich ijlings in den echt wilden laten verbinden, ten einde op die wijze te ontkomen aan tewerkstelling in het heidensche Duitschland. Een dergelijke bedreiging van de goede zeden kan zelfs geen calvinist verdragen. Toen de plechtigheid was afgelopen, en de gemeente zich in optocht weer in de frissche lucht begaf, stapte de “rebbe” met zijn vrouw brutaalweg voorop. De twee andere zonen van Juda liepen (Engelsch gehakt) met vrome gezichten ergens onder de Gereformeerde schare. Mevrouw de smouzin wuifde bevallig naar alle zijden, gelijk eertijds Hare Majesteit onder soortgelijke omstandigheden, en lachte zoo beminlijk als een Jodin maar lachen kan. Wat een wonder ook, als je zulk een verovering hebt gedaan, dat je het heiligdom van de gojim met je gore Jodinnenlijf mocht verontreinigen. De mentaliteit van de Gereformeerde “zieleherder” van Appingedam wordt wel op overtuigende wijze gedemonstreerd door het volgende: Toen in 1941 de inwoners van Appingedam gefotografeerd moesten worden voor*

het persoonsbewijs, liet Ds. (Jouke Harmensz) Lammertsma (1877-1944; gereformeerd predikant te Appingedam, GCH) ijlings een fotograaf uit Loppersum komen, omdat de plaatselijke fotograaf – o doem der goden – lid was van de N.S.B. Hij requireerde een stelletje schapen uit zijn kudde, die op de hoeken van de straten en op bruggen hun genooten in de leer waarschuwd niet naar de N.S.B.-fotograaf te gaan... dominee had in een zijgebouwtje een eigen fotograaf geïnstalleerd! Foto's op Gereformeerde grondslag. Hetzelfde paste deze Evangeliedienaar toe bij de huwelijksinzegening zijner werkschuwe gemeenteleden. Ook toen liet de dominee zijn Loppersummer fotograaf aanrukken! Wij zijn van meening, dat het Christelijk-Joodsche broeinest van hetze in Appingedam grondig moet worden uitgerookt, het ware zaak met den Rabbi zijn Christelijke vrienden een tijdje in afzondering veilig te stellen. Het zou èn henzelf èn de gemeenschap goed doen!"
 Lit.: R. Huizinga e.a., *Een kerk op weg...*, 95.

- 304. Hero Torenbeek**, ridder in de orde van Oranje-Nassau (geboren 29.10.1900 te Voorschoten, zoon van Geert Torenbeek en Ytsje Valks-overleden 28.12.1980 te Zwolle; begraven Begraafplaats 'Dennenhof', Den Ham); studie theologie aan de TH te Kampen; gereformeerd predikant te Yerseke (8.5.1932-29.9.1935), te Driebergen 6.10.(1935-27.8.1945), te Bunschoten-Spakenburg (2.9.1945-19.9.1948) en te Den Ham (Ov.; 26.9.1948-1.1.1967 wegens emeritaat); hulpdiensten te Den Ham (Ov.; 1.1.1967-1.10.1978); gehuwd met **Hendrika van Wijngaarden** (geboren 28.2.1904 te Giessendam, dochter van Pieter van Wijngaarden en Maria Slob-overleden 3.1.1976 te Almelo.
Tot en met augustus 1945 werkte hij in Driebergen. In de oorlogsjaren was hij bij het verzetswerk betrokken. Samen met zijn vrouw zette hij zich met levensgevaar in voor Joodse kinderen. Zelf sprak hij nooit over deze activiteiten. Van derden moest men ze vernemen".
 Ds. Torenbeek woonde in de oorlogsjaren in de pastorie aan de Engweg 28 te Driebergen, naast de Engwegkerk (later: 'Immanuëlkerk') aan de Engweg 30. In de kerk werden op 23 januari 1945 door koster Jan Stroomenbergh (die woonde aan de Engweg 32) tijdelijk de joodse onderduikers Arnold Bouwman, Harry Bril en David en Judith Heijmans ondergebracht nadat ze eerder die dag door een knokploeg – waar Stroomenbergh deel van uit maakte – op het politiebureau van Zeist waren bevrijd. Ds. Torenbeek moet hiervan op de hoogte zijn geweest. Koster Jan Hendrik Stroomenbergh, zijn vrouw Johanna Susanna Stroomenbergh, zijn zoon Jan Stroomenbergh en dochter Johanna Susanna Halpern-Stroomenbergh ontvingen hiervoor op 30.1.1997 de Yad Vashem-onderscheiding.
 Lit.: D.H. Borgers, *In memoriam*, in: *Jaarboek 1981 GKN*, 535.; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 388.

- 305. Hendrik Cornelis (Hennie) Touw** (geboren 26.4.1903 te Numansdorp, zoon van ds. Cornelis Touw Wzn. en Susanna Catharina Hogenbirk-overleden 19.12.1972 te Apeldoorn; begraven begraafplaats 'Heidehof' te Ugchelen); lid en (van 1925-1927) secretaris van de Nederlandse Christen Studenten Vereniging; theologisch kandidaat (15.6.1927); hervormd predikant te De Kaag (22.7.1928-1934), te

Eerbeek (1934-1940), te Leiden (1940-1947), te Utrecht (1947-1955; studentenpredikant) en te Nijmegen (1955-1964); gehuwd op 12.7.1928 te Utrecht met **Gerritdina Janna Miskotte** (geboren 1.3.1900 te Utrecht, dochter van Hermannus Miskotte en Titia Alagonda Haan-overleden 9.7.1980 te Apeldoorn, Arendsburcht, Soerenseweg 125-6), zuster van prof.dr. Kornelis Heiko Miskotte (zie daar).

Touw was initiatiefnemer van de zogenaamde 'Lunterse Kring', die twee weken na de bezetting al in zijn huis aan de Houtlaan te Leiden bijeen kwam. In 1944 doopte hij Henny van der Stempel, joods lerares klassieke talen aan het Joods Lyceum te Amsterdam. Ze had een jaar ondergedoken gezeten in Amsterdam bij Jetty Tielrooy, de echtgenote van essayist/ toneelhistoricus Ben Albach (1907-2007), die later een onderduikplek voor haar vond bij een Franse dame in Leiden. Ze onderhield ook contact met ds. Miskotte. Ds. Touw kreeg in 1945 opdracht van de urgentiecommissie van de Nederlandse Hervormde Kerk om de strijd van de Nederlandse Hervormde kerk tegen het nationaalsocialisme in al zijn aspecten te beschrijven en om tevens de documenten te publiceren die op die strijd betrekking hadden; dit resulteerde in het grote geschiedwerk *"Het verzet van de Hervormde Kerk"* (2 delen). *"Hij heeft zich doen kennen als een moedig vaderlander, die met name principieel stelling nam tegen de ongehoorde Jodenvervolging. Zijn vooraanstaande plaats in het verzet der kerken deed hem na de bevrijding van de Generale synode de eervolle opdracht ontvangen het standaardwerk over dit verzet samen te stellen"*. Ds. Touw heeft in 1944 de joodse lerares klassieke talen Henny van der Stempel gedoopt, die aanvankelijk ondergedoken had gezeten in Amsterdam en later in Leiden.

Bibl.: *Het verzet der Hervormde kerk* (2 delen). Lit.: Leo Aukes e.a., *Een rode draad – 75 jaar NCSV*, 13. 17; *Kerknieuws* d.d. 18.4.1964; Francine Moormann, *Verbannen erfgoed*.

- 306. Lourens Touwen** (geboren 22.8.1894 te Zwolle, zoon van koopman Jacob Touwen en Klasina Susanna Schoep-samen met de verzetsstrijdster Cornelia J. van den Berg-Van der Vlis gefusilleerd op 27.9.1944 in de Zeyer Strubben bij Vries; bij toeval ontdekte een jachtopziener de stoffelijke overschotten; pas na de oorlog konden beide worden geïdentificeerd; op 25.1.1946 begraven Hervormde Begraafplaats, Makkum, J-37); ds. Touwen doorliep de Koninklijke Militaire Academie te Breda en werd Marineofficier; maar hij werd afgekeurd wegens een voetgebrek; vervolgens werd hij leraar aan een middelbare school; daarna studeerde hij theologie aan de VU; gereformeerd predikant te Makkum en te Cornwerd (27.1.1935-7.9.1944); op 18.10.1923 te Onstwedde gehuwd met **Anna Henderika de Boer** (geboren 1.6.1899 te Musselkanaal, dochter van onderwijzer Jakob de Boer en Cristina Hinderika Hidding-overleden 1.2.1987 te Apeldoorn, 'Casa Bonita'; begraven Algemene Begraafplaats te Wenum). In Makkum werd de 'L. Touwenlaan' naar hem genoemd.

"Al snel na de Duitse bezetting werd ds. Touwen een spil in illegale activiteiten: hulp aan onderduikers en alles wat daarbij kwam kijken. Samen met zijn hervormde collega ds. A.E. van Baalen en pastoor L.H.L. de Jong had hij het verzet in Makkum georganiseerd en zorgde

o.m. voor het onderbrengen van joodse onderduikers *Hij werd herhaaldelijk verhoord, maar kwam steeds weer op vrije voeten.* op 4.3.1987 ontving het echtpaar Touwen postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het sedert 1943 de veertienjarige Rivka Philipson een veilig onderdak had geboden. De lokale doopgezinde predikant ds. A.H. van Drooge – zie daar – participeerde alleen in het onderduikwerk. Bovendien heeft ds. Touwen zich ingezet om veel andere joden onder te brengen op betrouwbare adressen in Zuidwest-Friesland. Op 30 januari 1944 werd het joodse echtpaar Herz-Guttmann door de KP-Sneek doodgeschoten onder Abbega omdat het vanuit het onderduikadres in Witmarsum, waar man en vrouw verbleven, een brief had verstuurd aan de *Ortskommandant* in Franeker met gegevens over joodse onderduikers in de buurt van Sneek. De brief werd onderschept en doorgegeven aan het verzet. *“Het verzet vergaderde over de zaak. Omdat de gereformeerde ds. Touwen uit Makkum nog geholpen had om hen onder te brengen werd hij er ook bij gehaald. De echtelieden Herz bleken bijzonder lastige en moeilijke mensen te zijn, met wie de gastgezinnen grote problemen hadden. Of de brief uit boosheid geschreven was of een poging was om door anderen te verraden het eigen leven te redden was niet duidelijk”.* Op 18.8.1944 werd ds. Touwen door de *Sicherheitspolizei* gearresteerd te Leeuwarden toen hij probeerde met geld een gearresteerde illegale werker los te kopen. *‘Hij werd meteen vastgehouden en een week later naar Groningen vervoerd, waar hij zware verhoren onderging, maar niets losliet. Ruim een maand later werd hij in buurtschap Zeyer-Strubben (gemeente Vries) doodgeschoten’.*
 Lit.: Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten*, 276v.; *Het Grote Gebod*, I, 176; Joh. de Haas, III, 286; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396v.; Frans Rozemond (red.), *In memoriam 1940-1945 (deel 2)*, in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr.9 (december 2005), 24; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma’s*, 50, 62 en 108; *Yad Vashem*, 569 en 868v.; Y.N. Ypma, 52, 164, 170 en 344v.

307. Rudolphus Conradus Gerardus Troelstra (geboren 1.10.1901 te Wonseradeel, zoon van ds. Anne Troelstra en Silena Henriëtte Baert-overleden 10.7.1993; begraven Begraafplaats ‘De Leeuwerenk’ te Wageningen); hervormd kandidaat ‘s Gravenhage (25.5.1927); hervormd predikant te Varik (25.9.1927-20.8.1933), te Halle (1933-1943) en te Wageningen (1.8.1943-30.9.1966 wegens emeritaat); gehuwd op 9.6.1932 te Driebergen-Rijsenburg met **Pietertje Pees** (geboren 7.9.1905 te ‘s Gravenhage, dochter van Anne Pees en Dirkje de Vries-overleden 11.9.1974 Ermelo, Azalealaan 4). *‘Ook bij ons (in Halle, GCH) kwam een actie om een Joods kind in huis te nemen en enkelen deden dit, o.a. ds. Troelstra. Ds. Troelstra nam een beroep naar Wageningen aan, mede vanwege de studiegelegenheid voor zijn kinderen. We zouden hem wel erg missen’* (uit: *Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945*) (te Halle) door meester G.J. Lemereis).

308. Govert Cornelis Tromp (geboren 5.11.1912 te Lisse, zoon van Cornelis Tromp en Cornelia Johanna van Asch-overleden 3.7.2007 Duivendrecht), kandidaat (1943), hervormd hulpprediker in de

Amsterdamse binnenstad (15.2.1943-1945), eerste hervormde predikant te Duivendrecht (18.2.1945-3.10.1948), Boskoop (10.10.1948-28.3.1954), Alkmaar (4.4.1954) en Amsterdam-Watergraafsmeer (16.4.1961-31.12.1977 en als emeritus naar Diemen), woonde laatstelijk De Hazelaar 110, Duivendrecht; gehuwd met **Cornelia Maria van der Plas** (geboren 19.3.1913-overleden 9.9.1999).

Hij bracht joodse onderduikers onder in Amsterdam en droeg zorg voor bonkaarten e.d. Op 15.6.1988 schreef hij in dagblad 'Trouw': *“Mij is geen enkel geval bekend van christenen die een joodse onderduiker wilden helpen uit ‘bekeringsdrang’. Ik denk aan de gezinnen die behoorden tot de hervormde, de gereformeerde, de christelijk-gereformeerde kerken en tot de gereformeerde gemeente. Dát men aan onderduikers onderdak bood was vaak iets dat men deed – met vrees en beven, maar men dééd het, om levens te redden. Men deed het uit geloof zoals anderen het deden vanuit hun humanitaire overtuiging”.*

Bibl.: *Herder in de Walletjesbuurt*. Lit.: Ger van Roon, 154, 323, 357, 398, 400; J.M. Snoek, 168.

- 309. Vrijzinnig-hervormd-predikant te 's Gravenhage/ Rijswijk (= dr. Arie Trouw** (geboren 3.6.1891, zoon van Jakob Trouw, wethouder te Rockanje en president-kerkvoogd aldaar, en Maria Vijfvinkel-overleden 3.6.1950)? Kandidaat te Rockanje (1918); hervormd predikant te Heenvliet (4.8.1918-7.8.1921), predikant Vereniging van Vrijzinnig-Hervormden te Haarlem (1921-1933) en 's Gravenhage-Houtrustkerk (1933-1950). Zie dr. Nicolette Adriana Bruining). *„In die winter van 1943 heeft E. 's moeder het besluit genomen zich te laten dopen en lidmaat te worden van de Nederlands Hervormde Kerk. Omdat de Joodse godsdienst haar niets meer te zeggen heeft en ze intussen door een bevriende dominee de Vrijzinnig Hervormden heeft leren kennen, omdat ze al jaren op zoek is naar een geestelijk tehuis waar ze bij will horen, neemt ze die stap, die E., die dan veertien jaar is, eigenlijk nooit goed heeft kunnen peilen. Haar broer J. heeft ongetwijfeld in die laatste periode van zijn leven aan de godsdienst veel steun gehad en hij gaat op transport met het vaste voornemen om als hij terugkomt theologie te gaan studeren, terwijl tot die tijd geschiedenis altijd zijn lievelingsvak is geweest. Daarvan getuigt ook zijn afscheidsbrief uit Westerbork. Zo laten ze zich dopen, alle vier, in Rijswijk. E. zelf en haar zusje waarschijnlijk meer uit een soort saamhorigheidsgevoel. Het woord dat in de kerk wordt gehoord, de godsdienst, geeft een vaag gevoel dat alles wat nu gebeurt niet het laatste kan zijn, dat er nog iets anders is, een houvast voor kinderen die nooit godsdienstig zijn opgevoed.”.*

Lit.: Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 42; Evelien van Leeuwen, *Klein In memoriam*, 17.

- 310. Dr. Johan Gerard Ubbink** (geboren 18.2.1875 te Doesburg, zoon van Johan Bernard Ubbink en Grada Wilhelmina van der Meene-overleden 2.11.1944 te Leiden), gereformeerd predikant te Oosternijkerk (20.3.1904-9.2.1913), te Monnickendam (16.2.1913-23.6.1918) en te Zevenhoven (30.6.1918-14.6.1932); geschorst: november 1931; afgezet: juni 1932; in 1938 toetreden tot de

Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband en werd er predikant in algemene dienst (standplaats Leiden; 1936); gehuwd op 8.3.1904 te Amsterdam met **Hillegonda Hester Woltjer** (geboren 1880 te Groningen, dochter van prof.dr. Jan Woltjer, classicus en hoogleraar klassieke talen en pedagogiek aan de VU te Amsterdam, en Marchien Janssonius-overleden 24.6.1938 te Leiden, Diaconessenhuis; begraven Algemene Begraafplaats, Doesburg).

“Dominee Ubbink, Johans vader, was weduwnaar en hij hield intussen in zijn huis de heer Goudvis en zijn vrouw verborgen, evenals een lastige diamanthandelaar. De burens van de dominee, de familie Parmentier-van den Berg, waren ook betrokken bij het verzet en hielpen joden onderduiken wanneer er huiszoekingen werden verricht. ... Na de dood van dominee Ubbink in oktober 1944 kwam de verantwoordelijkheid voor het verzorgen van de onderduikers geheel neer op (zijn zoon) Johan Bernard Ubbink en (diens vrouw) Solveig Bertha Ubbink-Affourtit, die intussen twee zoons hadden gekregen”. Op 2.6.1996 ontving ds. J.G. Ubbink (postuum) samen met zijn zoon prof.dr. Johan Bernard Ubbink (geboren 27.7.1915 te Monnickendam-overleden 23.8.1988; postuum), leraar aan de Gemeentelijke Meisjes-HBS te Leiden, lector ten behoeve van het onderwijs in de filosofie der natuurwetenschappen aan de RU Utrecht (20.5.1956) en hoogleraar in de wijsbegeerte der natuurwetenschappen aan de Rijksuniversiteit Utrecht, en diens vrouw Solveig Bertha Ubbink-Affourtit (geboren 16.8.1920 te Makassar, NOI-overleden 4.8.2009 te Doorn) de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, II, 426v.; G.F.W. Herngreen, *Een Handjevol Verkenner*, 39v., 57, 83, 88 en 149; Alphons Siebelt, *“Hij zit bij de onderduikersbond”*, 161; *Yad Vashem*, 872 (in de lijst van *Yad Vashem* staat hij niet als predikant vermeld).

- 311. Wandrinus Johannes Val** (geboren 9.2.1875 te Rotterdam, zoon van Daniel Val en Geertruida Elizabeth Cars-13.10.1943 Arnhem, begraven ‘Moscowa’ te Arnhem), hervormd predikant te Biervliet (1900-23.7.1914) en te Westervoort (2.8.1914-). Gehuwd met **Gerritdina Pak** (geboren 3.1.1896-overleden 23.1.1984). Het echtpaar ontving op 12.12.1967 (hij postuum) de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het sedert begin 1943 een veilig onderkomen bood aan Lotje Broekman. Ze werd gebracht door Paul Terwindt van het Utrechts Kindercomité, afdeling Arnhem. Ze bleef er tien maanden tot het moment dat er Duitse soldaten werden ingekwartierd. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 273v.; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 103; *Yad Vashem*, 876 (in de lijst van *Yad Vashem* staat zijn naam foutief vermeld: “Gerrit W. Val & Dina (Pak)”).

- 312. Nico van der Veen** (geboren 18.6.1916 te Utrecht, zoon van Jippe van der Veen en Grietje Paulina Ensink, die later hertrouwde met ds. Marie Cornelis van Wijhe; zie daar-overleden 20.4.1962 te Zaandam, crematie Driehuis-Westerveld), student theologie Leiden/ Utrecht; hervormd hulppredikant te Vught; na de oorlog hervormd predikant te Heenvliet (26.9.1948-17.8.1952) en Westzaan (24.8.1952-20.4.1962); leraar godsdienst te Zaandam (augustus 1952-20.3.1959) en Tweede Kamerlid en fractievoorzitter. PSP (1959). In oktober te ’s Gravenhage gehuwd met **J. (Jopie) Woelders**.

In de oorlogsjaren was Van der Veen actief in de illegaliteit, m.n. met de zorg t.b.v. joodse kinderen. Hij was de leider van het Haagse filiaal van het Utrechts Kindercomité, dat Joodse kinderen onderbracht. *“Tijdens de bezetting woonde en werkte Henrica (Ru) Paré, een schilderes, in de Prinses Mariestraat 10 te Den Haag. Ru was bevriend met Nico van der Veen, een radicale theologiestudent, die haar wees op de dringende noodzaak om joden te helpen. Sinds de eerste deportaties in de zomer van 1942, had Nico – via een oude kennis van de NBAS, de ‘Nederlandsche Bond van Abstinente Studeerenden’ (GCH), Jan Meulenbelt – regelmatig contact gehad met het Utrechts Kindercomité (UKC). Nadat hij Ru had benaderd, stemde zij er direct in toe te helpen bij de taak zoveel mogelijk joodse kinderen in veiligheid te brengen”...* In mei 1943 hielp hij zijn stiefvader ds. M.C. van Wijhe met die dienst pastorale werk en zorgde verder joodse kinderen konden worden ondergebracht in kampeerhuis De Blokhuis te Esch (NB). Nadat ten gevolge van verraad en een mislukte liquidatiepoging de SD een inval deed in het kampeerhuis en elders tientallen medewerkers en onderduikers arresteerde, viel ook Nico van der Veen in handen van de Sicherheitspolizei. *Hij bracht een loodzware tijd door in de gevangenis in Den Bosch, maar ook hij liet niets los. Zijn vrouw Jopie kwam, zwanger van hun derde kind, pleiten voor Nico’s vrijlating. Na zes weken kwam hij op vrije voeten.* Lit.: Paul Denekamp en Herman Noordegraaf, *“Vanwege de gerechtigheid – Leven en strijd van ‘rooie dominee’ en politicus Nico van der Veen”* (Gorinchem, 2002); Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 51, 84, 178 en 188; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, pp. 64v., 72, 98?, 101 en 314; *Yad Vashem*, 684.

- 313. Dr. Jan Mari van Veen** (geboren 9.12.1905 te Hensbroek-overleden 30.1.2000 te Gendt; begraven Begraafplaats ‘Jaffa’ te Delft), theologisch kandidaat te Utrecht (1931), hervormd predikant te Franeker (17.10.1937-5.10.1941), te Rijswijk Z.H. (12.10.1941), tevens docent Academie ‘De Horst’ in Driebergen (1946-1948); studentenpredikant te Amsterdam (19.9.1948-1954), directeur ‘Kerk en Wereld’ (mei 1954); predikant voor buitengewone werkzaamheden t.b.v. Kerk in haar geheel (secretaris raad voor overheid en samenleving; 1.2.1979); emeritus: 1.3.1984; op 6.7.1933 te Rotterdam gehuwd met **Hester Johanna Catharina van der Mandele** (geboren 23.11.1911 te Rotterdam, dochter van Karel Paul van der Mandele en Hermine Sophie Marie van Bosse-overleden 8.1.1996 te Driebergen; begraven Begraafplaats ‘Jaffa’ te Delft); een tante van haar, Alida Aafke van Bosse, was gehuwd met prof.dr. G.J. Heering (zie daar). Tot 1 jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens *Schriftverfälschung* van valse en geantedateerde doopbewijzen e.d.; zat van 18.8.1943 tot 19.3.1943 gevangen in het ‘Oranjehotel’ te Scheveningen en werd later overgebracht naar Utrecht. Lit.: Leo Aukes, e.a., *De rode draad – 75 jaar NCSV*, 40; *Biografisch Lexicon*, VI, 319; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 101; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 42; Dr. F.H. Krop, *Gevangenis en Concentratiekamp – b. Het Haagsche Veer*, 10; H.C. Touw I, 409 en 581, II, 173.

314. Prof.dr. Cornelis Veenhof (geboren 2.3.1902 te Doorn, zoon van bakker Jan Veenhof en Johanna Kraan-overleden 7.2.1983 te Oudemirdum), onderwijzer aan de Gereformeerde Lagere School te Spakenburg (1920); studie theologie Theologische Hogeschool te Kampen (1926-1932); gereformeerd predikant te Harkstede (21.5.1933-24.5.1936), te Haarlem (3.6.1936-16.3.1941; collega van Johan Willem Siertsema, zie daar) en te Utrecht (3.4.1941-17.8.1945); op 17.8.1945 overgegaan naar de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en predikant te Utrecht; in 1946 hoogleraar aan de Theologische Hogeschool te Kampen (Broerestraat) in de ambtelijke vakken, homiletiek, catechetiek, poimeniek, liturgiek, diaconiek, evangelistiek en filosofie; in 1968 om gezondheidsredenen eervol ontslagen; raakte in 1969 buiten het kerkverband van de Vrijgemaakt Gereformeerde Kerken omdat de gemeente waarvan hij lid was, Kampen, buiten dat verband werd gestoten. Hij werd lid van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt Buiten Verband en later van de Nederlands Gereformeerde Kerk. Op 11.5.1933 te Doorn gehuwd met **Marretje Maria Bakker** geboren (31.5.1899 te Rottevalle, Gemeente Achtkarspelen, dochter van Klaas Bakker en Grietje Karsemeijer-overleden 15.5.1979).

Het echtpaar ontving op 11.3.2007 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat het “*op verzoek van een kennis uit zijn vorige gemeente Haarlem*” – maar meer waarschijnlijk van Dirk Willem Lodewijk Milo (17.11.1911 Utrecht, zoon van ds. Willem Lodewijk Milo-27.1.1992 Nunspeet), uit Nunspeet, die connecties had met het ‘Geheime Dorp’ aldaar – *aanvankelijk de twee Duitse joodse zusjes Laura (geboren 1935) en Hedi (Käthe Hedwig Anne) Liebstaedter (geboren 13.1.1937 te Bussum), verborg. Om veiligheidsredenen moest het oudste meisje na een half jaar weer vertrekken.* Zij waren de dochters van dr. Otto Liebstaedter, directeur-eigenaar van het fameuze joodse antiquariaat A. Asher & Co. in Berlijn (na 1933 in Den Haag) en Hilde Stern. Het hele gezin overleefde de oorlog.

Lit.: W. Berkelaar/ G. Raven (red.), *Kerkscheuring in oorlogstijd – Oorlog en vrijmaking in Amersfoort en Utrecht* (Barneveld, 2011), 40 en 54; *Biografisch Lexicon*, V, 521vv.; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 116; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 367v., 554 en 565; Ab van Langevelde, *In het klimaat van het absolute – Cornelis Veenhof (1902-1983, leven en werk*; Ger van Roon, 49.

314a. (...), predikant te Utrecht (ds. C. Veenhof?).

“*De familie Zebst, die het joods echtpaar Wessel onderdak had gebracht, en een dominee vroegen Tjaard en Gezina (ten Hove, te Utrecht) om een schuilplaats te bieden aan Hans Georg Gelbarb, een achtjarige jongen uit Oostenrijk*”.

Lit.: *Yad Vashem*, 415.

315. Herman Veldkamp (geboren 15.1.1895 te Groningen, zoon van Berend Veldkamp en Rolina Heslinga-overleden 10.2.1956 te Hattem; begraven Gemeentelijke Begraafplaats, Hattem), gereformeerd predikant te Onderdendam (30.11.1919-22.2.1922), te Anna Jacobapolder (5.3.1922-8.2.1925), te Kralingscheveer (25.2.1925-21.6.1931), te Sneek (28.6.1931-15.8.1945), geestelijk verzorger sanatorium ‘Sonnevank’ te Harderwijk (1945-augustus 1946);

predikant te Middelburg (25.8.1946-19.7.1953) en te Hattem (26.7.1953-10.2.1956); gehuwd op 27.11.1919 met **Catrina Gesina Boswijk** (geboren 15.12.1891 te Sappemeer-overleden 15.11.1979 te Groningen); ouders van vice-admiraal Berend Veldkamp (geboren 6.11.1921 te Bedum-overleden 5.9.2003 te 's Gravenhage) en Jan Cornelis Veldkamp (geboren 26.12.1925 te Kralingscheveer-overleden 21.3.1945 te Ardorf, Kreis Wittmund in de buurt van Fliegerhorst Wittmundhafen).

Een doopbediening tijdens de onderduik was een uitzondering. Een voorbeeld was de doop van een joodse onderduiker in Sneek in het najaar van 1944. Na een langdurige catechetische voorbereiding, waarin de Heidelbergse Catechismus centraal had gestaan, werd hij op zijn onderduikadres door ds. H. Veldkamp gedoopt. ... Als geïmproviseerd doopvont werd een wasblik gebruikt. De kerkeraad was door enige ouderlingen vertegenwoordigd. "Er is weer gevorderd en wel: de pastorie van ds. Veldkamp, bakker van der Meer, bakker Pasma en Slob. Om 6 uur die dag moeten ze er uit zijn" (9.11.1944); Nu is ook Frits Veldkamp opgehaald door de Duitsers, zodat nu alle vier jongens vastzitten van ds. Veldkamp, gereformeerde predikant alhier" (9.1.1945); "Het huis van ds. Veldkamp was een week geleden door de Duitsers vrij gegeven. Mevr. (Veldkamp, GCH) trok er dus weer in na eerst alles grondig gereinigd te hebben. Nadat ze de gordijnen gewassen en gestreken had en de inboedel er weer was in gesjouwd, vorderden ze het opnieuw. Naar men zegt is dit de schuld van de burgemeester (J.S.J. Schut, voormalig hervormd predikant en lid van de NSNAP; GCH) die de pik heeft op de gereformeerden (13.2.1945).

Lit.: To Hofstra, *Oorlogsschriften*, VI, 87; VII, 21, 42; G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 389; C. Stam, *In memoriam in: Jaarboek 1957 GKN*, 452v.

- 316. Pieter (Piet) Verdam** (geboren 1920-overleden 20.6.1992 te Hengelo), predikant van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Nijemirdum (1943); hervormd predikant in Nijemirdum (15.5.1946-5.10.1947), Wijnjeterp-Duurswoude (12.10.1947-25.7.1954), predikant voor geestelijk- en maatschappelijk opbouwwerk in Oostelijk Friesland (1954) en secretaris van de Bond voor Evangelisatie ten bate van de Nederlandse Hervormde Kerk (1959; woonde te Beetsterzwaag); van 1961 tot 1972 was hij verbonden aan het onderwijs in Hengelo (O.).

Zijn collega Buskes stuurde hem Aron Noach (15 jaar) toe uit Amsterdam, voor wie hij een onderduikplek vond bij Gosse en Anna Boukes-van Dijk te Nijemirdum.

Lit.: G.F.W. Herngreen, 42 en 162; *Yad Vashem*, 175 (daar wordt hij abusievelijk aangeduid als dominee Van Dam).

- 317. Dr. Johanna Wilhelmina (Mies) Vinke-Herfst** (geboren 10.8.1906 te Leiden, Haarlemmerstraat-overleden 8.1.2004), proponentsexamen (20.12.1930); remonstrants predikant bij de Nederlandse Protestanten Bond-afdeling te Den Briel (1930-1932), te Hoogeveen (1932-1941) en te Wassenaar (1941-1948), daarna bij NPB afdeling-Haarlem. Lid

(secretaris) van het Curatorium van het Doopsgezind Seminarium te Leiden (1960-1964). Gehuwd met **Egbert Jan Vinke**.

Ds. Vinke-Herfst bracht Albertine Josephine Kanstein uit Arnhem, dochter van remonstrants-joodse ouders, onder op een onderduikadres. Mej. Kanstein trouwde later met dr.ir. Will Marie Otto (24.6.1919 Bandoeng-27.11.2008 's Gravenhage), de latere landdrost van de Zuidelijke IJsselmeerpolders.

318. Petrus Visser, officier Oranje-Nassau (geboren 24.1.1897 te Woudenberg, zoon van ds. Jan Visser en Christina Elisabeth Moeton-overleden 1.2.1973 te Apeldoorn, St. Liduinaziekenhuis; begraven Algemene Begraafplaats Wenum); hervormd hulpprediker te Lemelerveld (24.2.1924); (eerste) predikant te Lemelerveld (17.5.1925-27.1.1929; de gemeente werd op 1.10.1924 gesticht), te Warnsveld (3.2.1929-19.6.1934), te Amsterdam (26.6.1934-17.1.1937) en te Apeldoorn/ Het Loo (24.1.1934-1.5.1962 wegens emeritaat); godsdienstleraar aan het Christelijk Lyceum te Apeldoorn en geestelijk verzorger in de Apeldoornse ziekenhuizen; gehuwd op 6.4.1932 te Hilversum met **Christina (Stien) Sophia Keers** (geboren 17.3.1906 te Hilversum, dochter van Lourens Cornelis Keers en Christina Alberta van den Brink-overleden 4.3.1985); zuster van ds. Cornelis Keers (zie daar).

Zij ontvingen in 2013 samen met ds. Cornelis Keers en Maria Keers-Bokhorst en Gon Jonker-Keers en hoofdonderwijzer Jan Jonker postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat ze onderdak boden aan het joodse meisje Erica Deen (in de namenlijst van *Yad Vashem* wordt ds. Visser niet als predikant vermeld).

319. Dr. Willem Adolph Visser 't Hooft (geboren 20.9.1900 te Haarlem, zoon van advocaat en procureur Hendrik Philip 't Hooft, familienaam 3.9.1917 veranderd in Visser 't Hooft, en Jacoba Clasina Liefstinck-overleden 4.7.1985 te Chêne-Bougeries (Zwitserland); begraven Cimetière des Rois, Genève), hervormd theoloog en predikant van de Eglise Nationale Protestante te Genève (1936). Secretaris van de Wereldbond van de YMCA (1924). Secretaris-Europa van de World Student Christian Federation (1932). Algemeen secretaris voorlopig comité Wereldraad van Kerken in oprichting (1938). Eerste secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken (1948-1966). Erevoorzitter van de Wereldraad van Kerken (1968). Op 16.9.1924 te 's Gravenhage gehuwd met **Henriëtte Philippine Jacoba Boddaert** (geboren 26.9.1899 te 's Gravenhage, dochter van mr. Jacob Eduard Boddaert, secretaris van het college van curatoren van de RU Leiden, en Anna Johanna de Jonge en nicht van jhr.mr. Bonifacius Cornelis de Jonge (1875-1958), minister van oorlog (1917) en gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië (1931-1939)-overleden 6.1.1968 te Genève).

Tijdens de oorlog was hij het eindpunt van de zogenaamde 'Zwitserse Weg', waarlangs belangrijke in formatie – o.a. over de Jodenvervolging en het kerkelijk verzet – vanuit bezet Nederland naar London werd gebracht en vice versa. Verder ondersteunde hij het werk van de zevendedagsadventist Jean Weidner, die samen met anderen o.a. joodse vluchtelingen hielp ontsnappen naar Zwitserland of Spanje. *"In Genève werkte ik nauw samen met de Nederlandse*

‘Joodse Coördinatie Commissie’, georganiseerd door M.H. Gans, zelf een joodse vluchteling uit Amsterdam. Dit comité verrichtte bewonderenswaardig hulpverleningswerk door voedselpakketten naar de interneringskampen te zenden, emigratiemogelijkheden te zoeken voor joden, die neutraal gebied bereikt hadden, en door geldelijke steun te verlenen aan joden, die in de bezette gebieden waren ondergedoken. Het ontving belangrijke hulp van het Amerikaanse ‘Joint Distribution Committee’. Ik nam de taak op mij, als verbindingsman te fungeren tussen dit comité en de Nederlandse regering in Londen, want ik waardeerde de energie en vindingrijkheid, waarmee M.H. Gans in het uur van hun grote beproeving zich inzette voor de Nederlandse joden. Het comité moest onorthodoxe methoden toepassen om zoveel mogelijk joden te redden. Het kocht bijvoorbeeld paspoorten op van bepaalde landen in Latijns Amerika en zond die naar joden in Nederlandse interneringskampen. Vreemd genoeg had deze methode althans voor een deel succes. Het was dan ook een slag, toen M.H. Gans in januari 1944 vernam, dat verschillende regeringen weigerden, deze paspoorten als geldig te erkennen. Dat kon alleen maar betekenen, dat de betrokken joden zouden worden doorgestuurd naar de vernietigingskampen. M.H. Gans was midden in de nacht van het nieuwe gevaar op de hoogte gebracht. De volgende morgen kwam hij heel vroeg bij mij, in gezelschap van de bejaarde dr. Lewenstein, de opperrabbijn van Zürich. We besloten dat dr. Lewenstein en ik een telegram aan koningin Wilhelmina zouden zenden. Ditmaal kwam er een hele snelle reactie. Diplomatieke tussenkomst door vertegenwoordigers van de Nederlandse regering had tot resultaat dat de geldigheid van de desbetreffende paspoorten bevestigd werd, en deze *démarche* betekende het behoud van honderden joodse levens”. ... “Hij was de enige bij wie berichten over Auschwitz gehoor vonden, aldus een voorman van het Joods Wereldcongres (“Trouw”, 20.9.2000).
 Bibl.: *Holländische Kirchendokumente – Der Kampf der holländischen Kirche um die Geltung der göttlichen Gebote im Staatsleben* (Zollikon-Zürich, 1944); *Memoires* (Kampen, 1971). Lit.: Leo Aukes e.a., *Een rode draad – 75 jaar NCSV*, 13, 22; Jan van Borssum Buisman, *Agent van de Zwitserse Weg*, 8, 11, 45vv., 48, 55, 67v., 72, 76vv., 79v., 82vv., 85vv., 88v., 92, 95v., 108vv; G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig*, 25, 60; Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, III, 141 en 143, V, 191; Ben van Kaam, *De dominee gaat voorbij*, 76v., 140v., 180v.; Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf*, 39v. en 68; Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk*, 222, 224, 253, 256, 295, 305v., 308, 310, 313-316, 318v., 328, 334-337, 341, 327, 350, 353v.; Dr. J. Presser, *Ondergang*, II, 35v. en 40v.; H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren*, 43, 125 en 322; Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd. 2/I, 180; Bd. 3/I, 17, 261-268, 272, 274, 279, 293f., 296, 298, 403; Bd. 3/II, 13, 34, 36-38, 158f., 162-165, 167, 174, 176-178, 182-184, 186f., 207, 228f., 251, 262, 335; Bd. 4/I, 20, 337, 341, 347, 349f., 356, 364f., 369-371, 374f., 388, 423, 434f., 473, 475, 567, 631f., 637, 648; Bd. 4/II, 147, 149f., 155, 166, 506, 509, 521-526, 530, 685; Ger van Roon, 61, 62v., 66, 71, 74, 82, 93, 121, 130, 133, 141, 143, 153v., 160, 163, 227, 270v., 331, 335, 351, 394; J.M. Snoek,

The Greybook, 130; J.M. Snoek, *De Nederlandse Kerken en de Joden*, 194; H.C. Touw, I, 202, 308 II, 302-306; *Yad Vashem*, 952v.

- 320. Jan Voerman** (geboren 6.12.1877 te Steenwijk, zoon van Wicher Voerman en Geertje Dedden-overleden 1.12.1948; begraven Algemene Begraafplaats te Joure), gereformeerd predikant te Westerlee (1.5.1907-7.5.1911), te Hemelum, Warns en Scharl (14.5.1911-14.11.1918), te Enschede (21.11.1918-8.1.1919), te Hemelum, Warns en Scharl tweede maal; 19.1.1919-20.4.1924) en te Joure (4.5.1924-31.8.1947 wegens emeritaat); hulpdiensten te Bozum (1.9.1947-1.11.1948); gehuwd 1) op 15.8.1907 te Amsterdam met **Maria Johanna Laribij** (geboren 20.12.1889 te Amsterdam, dochter van Cornelis Corneliszn Laribij en Christina Sönnichsen-overleden 18.4.1919 te Hemelum Oldeferd) en 2) in 1924 met **Antje Buma** (geboren 8.5.1894-overleden 17.2.1962).

Vanuit Joure opereerden de gereformeerde architect Uilke Boonstra en Sjoerd Wiersma, eigenaar van een wasserij in Joure, die via de Haarlemse horlogemaker Casper ten Boom joodse onderduikers naar Friesland wisten te halen. Ook werkten ze in de Barteljorisgroep nauw samen met Boogaard in de Haarlemmermeer en met de Amsterdamse Studentengroep. Boonstra overleefde de oorlog niet en Wiersma en zijn vrouw ontvingen de *Yad Vashem* onderscheiding. Ds. Voerman heeft dit werk van harte ondersteund en geholpen bij het onderbrengen van onderduikers in Friesland. Zo werden ongeveer duizend joden gered. Met zijn collega ds. D. Ringnalda in Drachten hielp hij tenslotte de verzetsman Gerard Reeskamp bij het opzetten van een verzetsorganisatie.

Lit.: *Jaarboek 1949 GKN*, .478v.

- 321. Dr. Marcus van der Voet** (geboren 14.3.1896 te Oegstgeest, zoon van aannemer Johannes van der Voet en Theodora Maria Francina Feun-overleden 14.12.1972 te Voorburg, rusthuis 'Rustoord'); kandidaat Oegstgeest (1923); hervormd predikant te Kuinre (6.5.1923-21.1.1929), te Lemmer (1929; koos daar in 1930 de zijde van de onderwijzer/ dichter Fedde Schurer, die wegens zijn pacifistische ideeën door het schoolbestuur geschorst was), te Roodeschool/ Oudeschip (1932), te Haarlem-Noord (1935-1947), te Batavia, Protestantse Kerk (1947-1949), te Haarlem (1949-1954), te 's Gravenhage (ziekenhuispredikant; 1954-1961); emeritus: 1961; bijstand in het pastoraat te Bergeijk (1961-1966); actief lid van de Christen-Democratische Unie en van de christen-antimilitaristische vereniging 'Kerk en Vrede'; Dr. Van der Voet was medeondertekenaar van een verklaring van (hoofdzakelijk gereformeerde) zendingsarbeiders (in dagblad 'Trouw' d.d. 15.12.1945 waarin werd gesteld dat 'een rechtmatig streven naar zelfstandigheid' van de Indonesische bevolking niet mocht worden veroordeeld' (zie ook: R.C. Harder en P.J. Lambooy); op 24.4.1923 te 's Gravenhage gehuwd met **Johanna Florentina Janssen van Raay** (geboren 18.6.1898 te Djember (Oost-Java), dochter van Arend Gerard Janssen van Raaij en Ida Johanna Tergast-1987); de advocaat en politicus James Leonard (Jim) Janssen van Raaij (1932-2010) was haar achterneef.

Op 6.2.1989 werd aan dr. van der Voet postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding uitgereikt omdat hij een veilig onderdak verschaftte aan het jonge joodse paar Abraham Horneman en Jetje Blok. Hij onderhield contact met de organisatie van Corry yden Boom in Haarlem.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 541v.; Ben van Kaam, *Opstand der Gezagsgetrouwen*, 248; Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 72; *Yad Vashem*, 922 en 946.

- 322. Abraham Johannes Willem Vogelaar** (geboren 21.8.1907 te Groningen, zoon van ds. Simon Johannis Vogelaar (1865-1928) en Johanna Geertruida Maria de Jongh-overleden 1981); zijn in broer ds. Jan Beijers Vogelaar (1902-1974) was tijdens de oorlogsjaren gereformeerd predikant te 's Gravenhage-Loosduinen (1940-1946); Abraham Johannes Willem Vogelaar was gereformeerd hulpprediker te Nijmegen (voor evangelisatiearbeid; 1.10.1933-15.1.1934), predikant te Lemele en Lemelerveld (18.3.1934-1.9.1945; hecht bevriend met H. Berkhof); reserve-legerpredikant in NOI (1945-1947); predikant te Almelo (22.10.1948-30.9.1969, ambt neergelegd); gehuwd op 15.3.1934 te Hardenberg met zijn nicht **Fenna Willemmina Helena (Tan) Vogelaar** (dochter van Johannes Vogelaar en Johanna Wilhelmina Punt).

Op zeker moment werd de predikant R. Hamming te Nijverdall benaderd door de verzetsman Herman Flim met de vraag of hij misschien 80 betrouwbare adressen kon leveren om joodse kinderen uit het Zuiden onder te brengen. "*Hamming realiseerde zich dat dit probleem niet plaatselijk opgelost kon worden, dus schreef hij een brief aan zijn collega's in Heerde (= ds. Ch.W.J. Teeuwen) en Lemelerveld (= ds. A.J.W. Vogelaar). Met vereende krachten konden zij de adressen wel vinden.* Naar hem werd de 'Ds. A.J.W. Vogelaarstraat' genoemd in Lemelerveld.

Lit.: J.M. Snoek, 152; *Yad Vashem*, 350.

- 323. Dr. Willem Volger** (geboren 9.1.1904 te Amsterdam, zoon van Klaas Volger en Johanna Maria Geertruida Schuurding-overleden 17.9.1980 te Geertruidenberg, verpleegtehuis St. Agnes; begraven te Mijdrecht), studie theologie aan de VU te Amsterdam; beroepbaar gesteld in de gereformeerde Kerken in Hersteld Verband (1930); predikant te Amboina (= Ambon, Molukken, Nederlands Oost-Indië in 1931, bevestigd te 's Gravenhage door hofprediker ds. W.L. Welter) en te Tegal Pekalongan (1932); in 1935 met ziekteverlof naar Nederland, eervol ontheven en na een colloquium te Assen toegelaten tot het predikantschap in de Nederlandse Hervormde Kerk; hervormd predikant te Nieuw-Amsterdam (16.2.1936-9.7.1939; daar verbleef Mathilda Maria Cornelia Douwes (1902-1986; zuster van de hervormde predikanten ds. Hendrik Julius André Douwes en ds. Jan Douwes, zie daar, en van de verzetsman Petrus Arnoldus (Arnold) Conradus Douwes), die kleuteronderwijzeres was te Nieuw-Amsterdam, geruime tijd in de pastorie), te Hollandscheveld (16.7.1939, bevestigd door ds. J.A. van Nie uit Hoogeveen - 30.7.1944; waar de verzetsman Arnold Douwes in mei 1942 bij ds. Volger in de pastorie onderdook; later verbleef daar de theologiestudent Abraham Sluiter, eind 1945 hervormd predikant te

Midlum), te Harlingen (6.8.1944-11.8.1946) en te Amsterdam-Noord (Bethlehemgemeente; 18.8.1946-15.5.1964 wegens vervroegd emeritaat om gezondheidsredenen); woonde laatstelijk te Almkerk; gehuwd op 9.7.1931 te Amsterdam met **Anna Kurpershoek** (geboren 14.8.1907 te Amsterdam, dochter van Cornelis Kurpershoek en Trijntje Hartog-overleden 17.3.1999 te Velp); haar zuster Maria Johanna (Rie) Kurpershoek was gehuwd met dr. Bernard Albert Venemans (1908-1992), tijdens de oorlogsjaren predikant van Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband te Harkema-Opeinde (1933) en te Leiden-Noordwijk (1944; opvolger van ds. K.H. Kroon, zie daar); vervolgens hervormd predikant; Anna Volger-Kurpershoek woonde de laatste jaren van haar leven samen met haar zus Rie Venemans-Kurpershoek in het Doopsgezinde Bejaardentehuis te Doorwerth.

Het echtpaar ontving op 9.6.1983 de *Yad Vashem*-onderscheiding (hij postuum) omdat het zich gedurende oorlog actief inzette om vervolgde joden in de omgeving van Hollandscheveld van een veilige onderduikplek te voorzien. Ds. Volger werkte van meet af aan nauw samen met de verzetsgroep van Johannes Post van Nieuwlande, en later met diens opvolger Arnold Douwes, die vanaf mei 1942 geruime tijd in de pastorie ondergedoken was geweest (zie boven). Op het laatst van de oorlog kregen Trijntje en Hilda Post, twee dochters van ds. Henk Post uit Rijnsburg (zie daar), bij ds. Volger een veilig onderdak.

Lit.: *Een veilig nest voor vervolgd*, 32; G.C. Hovingh, *Johannes Post*, 79, 82, 91, 129, 133, 152, 154, 163, 168 en 397; Albert Metselaar, *Duikelaars*, 5, 7vv., 10vv., 14, 16, 20 en 47; *Yad Vashem*, 923 (in de lijst van *Yad Vashem* staat hij niet als predikant vermeld).

324. Theodoor Gerrit Vollebregt (geboren 2.5.1909 te Delft-overleden 13.8.1974 te Rotterdam, Bergwegziekenhuis), hervormd predikant (Gereformeerde Bond) te Hoornaar (10.9.1933), te Oude Tonge (7.11.1937), te Ermelo (9.6.1946) en te Rotterdam-Kralingen (3.8.1953-1.4.1967 wegens emeritaat); daarna nog enkele jaren bijstand in het pastoraat te Eemnes en te Rotterdam.

Ds. Vollebregt hielp onderduikers tijdens de oorlog en is wegens zijn anti-nationaal-socialistische gezindheid ook een aantal maanden geïnterneerd geweest.

Lit.: Digibron en W.B. Kranendonk, a.w.

325. Pieter Jacobus Franciscus van Voorst Vader (geboren 30.7.1913 te Nederhemert, zoon van ds. Pieter Jacobus Franciscus van Voorst Vader en Susanne Civile Sophie de Vital de Saint-Germain-overleden 26.6.1999 te Zeist), kandidaat (1938), hulppredikant te Weesp (20.2.1939-13.9.1942) en te Terneuzen (15.9.1939); hervormd predikant te Nisse (14.4.1940) en te Eefde (3.3.1946-1.1.1976 wegens emeritaat); woonde laatstelijk Kerkstraat 19, Dalfsen; 13.1.1944 te Bloemendaal gehuwd met **Constance Henriëtte Eva Margaretha Barones van Dedem** geboren (3.6.1913 te Aerdenhout, dochter van Alexander Coenraad Arthur Baron van Dedem en Anna Elisabeth Henriëtte Zubli-overleden 15.12.2006 te Leusden).

Ds. Van Voorst Vader werd gearresteerd 20.4.1942 en zat van 14.5.1942 tot 15.10.1942 gevangen in het *Polizeiliches*

Durchgangslager Amersfoort wegens getuigenis rond het kerkelijk protest tegen de Jodenvervolging.

Lit.: Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 88; H.C. Touw, I, 573, 580, 589, 591v. II, 97.

326. Prof.dr. Harmen de Vos (geboren 11.5.1896 te Kortezwaag, zoon van bakker Hendrik de Vos en Anna Coehoorn-overleden 2.8.1980 te Groningen; op 5.8.1980 gecremeerd), studie theologie aan de RU te Leiden (1917); vrijzinnig-hervormd predikant te Akersloot (4.11.1923), te Rottevalle en Drachtstercompagnie (1927), en te Sneek (1928-1946; was de opvolger daar van Willem Banning en woonde Bolswarderweg 15); privatdocent in de nieuwere wijsbegeerte van de godsdienst vanwege de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden te Groningen (1939-1946); kerkelijk hoogleraar vanwege de Nederlandse Hervormde kerk in de Bijbelse theologie, praktische theologie' christelijke ethiek en kerkrecht aan de Universiteit van Amsterdam (1946-1948); gewoon hoogleraar in de wijsgerige inleiding, de wijsbegeerte van de godsdienst en de ethiek (1948-1966 wegens emeritaat); gehuwd op 30.10.1923 te Winterswijk met **Henriëtte Doeve** (geboren 23.9.1898 te Soerabaja NOI, dochter van Evert Willem Henri Doeve en Janke Lucia ter Meulen-overleden 1990).

In een vroeg stadium onderkende hij de gevaren van het nationaalsocialisme en gaf daarvan ook in zijn houding blijk. Dit had mede tot gevolg dat De Vos, in 1941 als eerste voorgedragen door curatoren van de Groningse universiteit, toch niet in de vacature-W.J. Aalders werd benoemd. *“Ds. de Vos heeft voor straf twee Duitsers ingekwartierd gekregen daar hij een zolderkamertje had aangeboden. Nu moet hij de salon + zolderkamertje + nog een slaapkamer afstaan (6.10.1942). “Dr. H. de Vos, Bolswarderweg 15, Sneek, Telef. 2173, zoekt zo spoedig mogelijk tehuis voor een geëvacueerd echtpaar van plusminus 80 jaar, tegen behoorlijke vergoeding” (advertentie in de krant, 24.3.1944). Tijdens de Duitse bezetting beheerde De Vos een door de pastores van Sneek opgericht fonds voor financiële ondersteuning van onderduikers, bemiddelde hij bij het zoeken van onderduikadressen en had hij zijn aandeel in de distributie van illegale literatuur. In januari 1945 werd hij in Sneek door de SD gearresteerd op beschuldiging van deelname aan verzetsactiviteiten. “Ds. de Vos heeft twee ‘meiden’ in huis gekregen. Ze eisten de grote voorkamers + nog een kamertje boven. Hij zelf huist met zijn gezin op een klein kamertje boven, om de brandstof” (23.11.1944). “Ds. de Vos heeft ’s avonds 9 uur huiszoeking gehad. ’s Avonds 11 uur is hij opgehaald. Hij had twee ‘dames’ in huis. Misschien dat die wat te veel gehoord hebben?” (15.1.1945). Na een zestal weken in verschillende gevangenissen te hebben doorgebracht werd hij door het verzet bevrijd “Ds. de Vos is weer vrijgelaten. Het is nu alleen de vraag hoe hij uit Assen terug moet komen” (1.3.1945). De rest van de oorlog zag hij zich genooddaakt onder te duiken.*

Lit.: Leo Aukes e.a., *De rode draad – 75 jaar NCSV*, 19; *Biografisch Lexicon*, V, 547vv.; Jochum Dijkstra, *En de vlaggen wapperden*, 26; To Hofstra, *Oorlogsschriften*, III, 11; V, 116; VII, 2, 26, 50; H.C. Touw i, 312v., 666.

327. Jakob de Waard (geboren 6.10.1888 te Westergeest, Gemeente Kollumerland en Nieuwkruisland, zoon van Sietze de Waard, handelaar in huiselijke artikelen, en Renske Pieters Sijtema-overleden 20.10.1959 te Kampen; begraven Gemeentelijke Begraafplaats IJsselmuiden), gereformeerd predikant te Donkerbroek (11.4.1915-30.9.1917), te Ferwerd (7.10.1917-17.4.1921), te Bunschoten en Spakenburg (24.4.1921-11.4.1926; voorganger o.a. ds. H.A. Munnik en opvolgers o.a. ds. R.A. Hoogkamp en H. Torenbeek), te Rijnsburg (18.4.1926-29.3.1933; opvolgers ds. C.M. van de Loo, kand. J.S. van den Bos en ds. H. Post) en te Kampen (19.3.1933-25.6.1945; collega van ds. C.N. Impeta, ds. J. Overduin, ds. C.B. Bavinck en ds. E.I.F. Nawijn); in 1945 overgegaan naar de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt; gehuwd op 8.4.1915 te Achtkarspelen met **Aaltje Schuilenga** (geboren 10.2.1889 te Achtkarspelen, dochter van Sjoerd Jans Schuilenga en Elizabeth Postma-overleden 21.4.1973 te Kampen).

Ds. de Waard raakte in gevangenschap omdat hij de door de politie geplaatste bordjes 'Verboden voor Joden' had verwijderd uit de vergaderruimten van de Gereformeerde kerk te Kampen.

Lit.: G.J. van Klinken, *Opvattingen*, 396; Ger van Roon, 290.

328. Johan Engelbert Wagenaar (geboren 1912-overleden 1978; begraven Begraafplaats bij de Sint Hippolytuskkerk te Olterterp), hervormd kandidaat te Bloemendaal (1939); predikant te IJsbrechtum (1939-1942) en hulpprediker te Naarden (voor de evangelisatie; 1942-); gehuwd met **Janna Koster** (geboren 10.12.1917-overleden 16.5.2002; begraven Begraafplaats bij de Sint Hippolytuskkerk te Olterterp).

Ds. Wagenaar had enige tijd joodse onderduikers ondergebracht en dat was verraden. Daarop moest het echtpaar Wagenaar zelf onderduiken (*"Vele Nederlanders zijn voortvluchtig daar ze Joden in huis hebben gehad wat nu ontdekt is, o.a. de dominee van IJsbrechtum met zijn vrouw"* (begin november 1942). Per 1.1.1944 kon ds. Wagenaar weer ongehinderd aan de slag.

Lit.: Willem Hansma, 50v. en 111; To Hofstra, *Oorlogsschriften*, III, 17.

329. Abraham van der Walle (geboren 15.10.1905 te Roosendaal-overleden 1979), hervormd predikant te Eck en Wiel (27.11.1932) en te Colmschate (1937); predikant in algemene dienst voor schippers en zeevarenden te Antwerpen (1947-1.1.1971 wegens emeritaat); bijstand in het pastoraat te Apeldoorn.

"Mevrouw van der Walle had in oorlogstijd regelmatig onderduikers van allerlei nationaliteiten (o.a. Franse militairen en een Poolse spion; GCH). ... Opvallend is dat de pastorie in de oorlogstijd een commandopost voor de Duitsers is geweest en een toevluchtsoord voor onderduikers. Met allerlei trucs moesten onderduikers vaak weer naar een nieuw adres worden gebracht".

Lit.: Gerda Vloedgraven e.a., *150 Jaar Kerk in Colmschate* (1994).

330. Prof.dr. Jan Waterink (geboren 20.10.1890 te Den Hulst, Nieuwleusen, zoon van Hendrik Waterink, godsdienstonderwijzer en oefenaar, en Aaltje Timmermans-overleden 29.11.1966 te Amstelveen; begraven Begraafplaats 'Zorgvlied' te Amsterdam),

gereformeerd predikant te Appelscha (17.5.1914-11.2.1917), te Zutphen (18.2.1917-28.9.1924) en te Amsterdam (5.10.1924-22.9.1926); emeritus: 1926; hoogleraar catechese aan de theologische faculteit en buitengewoon hoogleraar pedagogiek aan de faculteit der letteren van de VU te Amsterdam (1926-1.9.1961). Op 13.5.1914 te Heerenveen, Schoterland, gehuwd op 13.5.1914 te Schoterland met **Joukje van der Kam** (geboren 10.5.1892 te Heerenveen-overleden 24.8.1980 te Haarlem).

“Waterinks houding in de Tweede Wereldoorlog tegenover de bezetter daarentegen heeft algemeen respect afgedwongen. In zijn Paedologisch Instituut (Vosiusstraat te Amsterdam; GCH) heeft Waterink een aantal joodse kinderen kunnen laten onderduiken, niettegenstaande het feit dat Duitse autoriteiten hiervan wisten. In Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (Deel VI, 's Gravenhage 1975, p. 354) van L. de Jong, kan men lezen dat gedurende een deel van de bezettingsperiode een kwart van patiëntjes in het Paedologische Instituut joodse onderduikertjes waren. Het hoofd van de 'Sicherheitsdienst' in Noord-Holland en Utrecht, SS-Hauptsturmführer H.C.C. Blumenthal (bij wie Waterink door een goede persoonlijke verstandhouding trouwens ook wel andere zaakjes vertrouwelijk wist te regelen), was hiervan op de hoogte”. Prof. Waterink stelde verder samen met de verzetsman Jaap Musch plannen op voor de oprichting van een communaal tehuis waar oudere joodse weeskinderen samen met de jongere konden werken en hun eigen kost verdienen. Jaap zou aan het hoofd staan en een deel van het onderwijs op zich nemen.

Bibl.: *Wij, Calvinisten ... nù!* (Franeker, 1945).

Lit.: *Biografisch Lexicon*, V, 556vv.; K. D(ijk), *In memoriam in: Jaarboek 1967 GKN*, 478v.; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, p.350; Ger van Roon, 307; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 96v.; J.C. Sturm (red.), 12; *Yad Vashem*, 634.

- 331. Arie van de Weg** (geboren 16.12.1902 te Dordrecht, zoon van meubelfabrikant Jacob Sterk van de Weg- en Jannetje Elisabeth Klerkx-overleden 26.11.1966 Bussum); zijn jongere broer ds. Jacob Sterk van de Weg (geboren 5 maart 1913-overleden 5.4.1991), was gedurende de oorlogsjaren gereformeerd predikant te Zevenbergen (1937-1945) en aldaar als verzetsman betrokken bij de hulp aan onderduikers; na de oorlog was hij legerpredikant; Arie van de Weg voltooide zijn theologische studie aan Theologische Hoogeschool te Kampen; kandidaat (2.5.1928); gereformeerd predikant te Ottoland (7.10.1928-11.9.1932), Oudewater (11.9.1932-12.9.1937), te Oosterbeek (12.9.1937-1.11.1942) en te Bussum (1.11.1942-26.11.1966); gehuwd op 2.10.1928 te Alblasserdam met **Cornelia Tuijtel** (geboren 7.5.1903 te Kinderdijk, Alblasserdam, dochter van Zeger Tuijtel en Mourijntje Boon-overleden 11.2.2008 te Bussum, begraven te Bussum).

“Slechts heel kort is hij in militaire dienst geweest, vanaf de mobilisatie in 1939 tot juni 1940. Vocht hij in de meidagen van 1940 aan de Grebbeberg, na de capitulatie vocht hij door en nam een grote plaats in de illegaliteit in, zowel in Oosterbeek als in Bussum. Wie zijn militante geest heeft gekend, verwondert zich hierover niet”; Ds. Van de Weg bracht na de laatste grote razzia in Amsterdam (september

1943) het joodse echtpaar Andries en Hélène Hoffman onder bij Cees en Amanda Vissers, gemeenteleden van hem in Bussum. *“Onze wijldominee vroeg in de loop van 1942 of we zeven joden in huis wilden nemen. Natuurlijk, zei mijn moeder en een paar dagen later kwamen ze, ieder met een tas. Opeens was ons huis gevuld met een mengeling van verwondering, angst en zwijgzaamheid. Het is een wonder dat ze nooit werden gevonden”*. De onderduikers werden door ds. Van der Weg ondergebracht bij mevr. Bohlmeijer te Bussum. Haar man was in hetzelfde jaar overleden en de beide zoons Nico Bohlmeijer en de latere gereformeerde predikant P.A. Bohlmeijer (zie daar) moesten – vanwege de aanwezigheid van de onderduikers – voor tewerkstelling naar Duitsland: *“De aanwezigheid van de joden in huis maakte dat Nico en ik niet konden onderduiken, toen we de brieven voor tewerkstelling in Duitsland ontvingen”*. Ze keerden na de oorlog behouden terug. Een jongere broer van ds. Van de Weg, Gerardus Sterk van de Weg (1909-1992), was in de oorlogsjaren arts te Andijk en leider van de lokale LO (= Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers)-afdeling, die tientallen joodse onderduikers verzorgde. Lit.: Ernst Bohlmeijer, *De dominee en zijn mevrouw*, 27v.; A. Wind, *In memoriam* in: *Jaarboek 1967 GKN*, 476vv.; B. Rietveld, *In memoriam* in: *Jaarboek 1992 GKN*, 502vv.; *Yad Vashem*, 916.

- 332. Drs. Jan Weggemans** (geboren 20.9.1903 te Coevorden, zoon van Geert Weggemans en Wilmina Klingenberg-overleden 11.8.1975 te Nunspeet, Kastanjelaan 17a; begraven te Nunspeet); studeerde theologie aan de VU te Amsterdam; godsdienstleraar aan de Christelijke H.B.S. te Amsterdam (1928-1932); gereformeerd predikant te Beetgum (24.7.1932. bevestigd door ds. C. Lindeboom-30.1.1938), te Leiden (8.2.1938-maart 1946) en te Hilversum (9.5.1946-1.4.1969 wegens emeritaat). Daarna nog hulpdiensten te Hilversum; gehuwd met **M. Kooy**. Ds. Weggemans was zeer actief in het onderduikerswerk te Leiden. Zie predikanten R.C. Harder, J.J. Dijk, J. Ubbink, H. Post, P. Eldering, W. 's Jacobs-Vaillant en G.J. Heering. Lit.: A. Siebelt, *Hij zit bij de onderduikersbond*, 161; J. Thomas, *In Memoriam*, in: *Jaarboek 1976 GKN*, 516v..

- 333. Leendert Johannes Wesseldijk** (geboren 27.12.1914 te Amboina of Ambon NOI, zoon van ds. Leendert Johannes Wesseldijk, hervormd predikant en emeritus tijdens de oorlogsjaren, en Adriana Wilhelmina Keers, tante van ds. Cornelis Keers, zie daar, die beide op 21.3.1953 te Zeist om het leven kwamen t.g.v. koolmonoxide-vergiftiging-overleden 27.5.2002 te Nijmegen; crematie in Crematorium 'Rijk van Nijmegen', Beuningen), zijn zuster Josepha Johanna Wesseldijk (1904-1992) was de tweede echtgenote van ds. Albert Nicolaas Tonsbeek (1892-1961) – zie daar -, zijn ene broer ds. Hendrik Jan Frederik Wesseldijk (1908-1977), de latere praeses van de Hervormde Generale Synode, was gehuwd met 1) Margje ten Kate (1910-1964) en 2) met Johanna Catharina Pater (geboren 1928), en zijn andere broer Willem Wesseldijk (1907-1983) was gehuwd met Johanna Tasseron (1907-1982), zuster van ds. Pieter Leendert Tasseron, zie daar; Leendert Johannes Wesseldijk was hervormd proponent (1942), hervormd hulppredikant te Warnsveld (1.9.1942) en hervormd

predikant te Lemelerveld (4.6.1944-28.9.1947) en te Neerbosch-Hees (5.10.1947); emeritus: 27.12.1979. Gehuwd met **Gerry Haasbroek**. Op 27.3.1970 ontving ds. Wesseldijk de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij gedurende de oorlog onderdak had geboden aan Hanna van Norden uit Amsterdam – haar zusje Elisabeth bracht hij elders onder – en aan Willie Rood. *“In november 1943 vroeg de dominee uit Lemelerveld (ds. Wesseldijk of ds. C. Keers?) aan huisarts J. Schuiringa en zijn vrouw te Nijverdal of zij het zesjarige joods meisje Myra Wolffers in huis wilden nemen, dat toen samen met haar moeder bij hem inwoonde. Zij wilden het meisje graag in huis nemen, maar haar moeder werd niet ingelicht waar of bij wie het kind onderdook, zodat ze niets kon verklappen als ze ooit zou worden verhoord”*. Lit.: H.C. Touw, I, 647, II, 192; *Yad Vashem*, 798?, 852 en 959; in de lijst van *Yad Vashem* staat zijn naam fout vermeld: Leendert Jacobus Wesseldijk i.p.v. Leendert Johannes Wesseldijk).

- 334. Lambrecht Willem Wessels** (geboren 27.2.1905 te Goes, zoon van ds. Izak Krijn Wessels en Cornelia Johanna van der Veen-overleden 10.12.1945 te Lemmer; begraven Algemene Begraafplaats aan de Straatweg te Lemmer), gereformeerd predikant te Abcoude (22.9.1929-1.3.1936) en te Lemmer (8.3.1936-10.12.1945; hij was opvolger van ds. Bote Gozens de Bruyn, die in 1930 onderwijzer/schrijver Fedde Schurer onder censuur had gesteld vanwege zijn pacifistische overtuiging en in 1935 om een andere reden uit zijn ambt werd gezet); Gehuwd met **Maria van 't Sant** (geboren 10.6.1906-overleden 22.11.1984). *“Tijdens de bezetting was hij veler vriend en beschermer; tallozen hebben bij hem aangeklopt en vonden steun bij hem en zijn echtgenoot”*. *“In het voorjaar van 1944 bracht dominee Wessels, wiens kerkdiensten zij altijd bijwoonden, een bezoek aan de ondergedoken joden om samen met hen het verhaal van de uittocht uit Egypte, als vervanging voor de seder ter gelegenheid van Pesach”*. Lit.: Fedde Schurer, *De beslagen spiegel*, 81vv.; *Yad Vashem*, 664.

- 335. Jan Wiepkema**, ridder Orde Oranje-Nassau (geboren 26.5.1901 te Thesinge/ Ten Boer, zoon van boer Pieter Wiepkema en Engelina Bouwsema-begraven 17.9.1967 te Thesinge); theologische studie aan de Theologische Hogeschool te Kampen; kandidaat (1927); gereformeerd predikant te Neede-Rekken (oktober 1927-mei 1931), te Duisburg-Ruhrort, speciaal voor de schippers (juni 1931-juli 1936), te Tiel (juli 1936-juli 1947), te Roden (juli 1947-september 1953) en nogmaals te Duisburg-Ruhrort (september 1953-juni 1966 wegens emeritaat); gehuwd op 29.9.1927 te Thesinge met **Pieterke van de Borg** (geboren 18.5.1901 te Thesinge, dochter van Reinder van de Borg en Trientje Stuurwold-overleden 10.2.1967). *Hij heeft het daar (in Tiel, GCH) vooral gedurende de oorlog hard te verduren gehad. Het begon met de evacuatie bij de invasie van '40 en in '45 lag Tiel maandenlang in de frontlinie en werd in een rokende puinhoop veranderd. Vanzelf was Wiepkema verzetsman en lid vn de landelijke onderduikersorganisatie. In het LO-district Geldermalsen e.o., waartoe ook Tiel behoorde, evenals de 'hervormde pastorie van Rhenoy en Acqouy', werden relatief weinig joden ondergebracht*.

Lit.: J.Boss, *In memoriam* in: *Jaarboek 1968 GKN*, 487v.

- 336. Egbert Mark Wierda** (geboren 26.4.1918 te Leeuwarden, zoon van Jan Wierda en Gerbina Eelcina Simonetta Ynzonides-met zijn beide jongere broers Klaas Jan Wypcke Wierda (geboren 21.5.1921 te Leeuwarden) en Hyltje (geboren 3.1.1925 te Leeuwarden) gefusilleerd op 11.4.1945 bij de brug over de Harlingertrekvaart te Dronrijp; begraven Erehof, Noorderbegraafplaats te Leeuwarden, 4 IE 5), studeerde aanvankelijk aan de Technische Hogeschool te Delft, later student theologie aan de VU te Amsterdam; hij vocht als reserve-officier bij de genie tijdens de mei-dagen van 1940; lid verzet (lid van sabotage- en spionagegroep en actief bij wapendroppings). Op 3.6.1982 ontving hij postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding omdat hij zijn joodse vriend Izak de Vries, die hij nog uit Delft kende, aan een onderduikplek had geholpen.
Lit.: *Het Grote Gebod*, I, pp. 161 en 176; *Yad Vashem*, 971.

- 337. Everinus van Wieringen**, ridder Orde Oranje-Nassau, drager Verzetshedenkingskruis, drager *Croix des Combattants de l' Europe*, drager zilveren kruis Orde Erkentelijkheid van het Nationaal Verbond der Belgische Oorlogskruisen (geboren 23.12.1907 te Kattendijke, zoon van Everinus van Wieringen en Leuntje de Dreu-overleden 4.4.1992 te Rotterdam, Torenlaan 12; begraven begraafplaats 'Hofwijk' te Rotterdam-Overschie); werkte in 1934 bij dr. J. Eijkman in de A.M.V.J.; hervormd predikant te Urk (2.1.1936-1942), Werkendam (25.10.1942-4.8.1946) en Rotterdam-Overschie (11.8.1946-23.12.1972 wegens emeritaat; gehuwd met 1) **Jannetje Heineman** (geboren 3.4.1913 te Ede-) en 2) met **Lied Brouwer**. Ds. Van Wieringen was tijdens de oorlog lid van de Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers (met name hielp hij joden en piloten) en lid van de verzetsgroep-'André', die zich o.m. bezig hield met frontline-crossings door de Biesbosch en inlichtingenwerk voor het Bureau Inlichtingen (BI); daarvoor ontving hij op 26.4.1971 te Haarlem met 34 anderen het *Croix des Combattants de l' Europe*.

- 338. Felix van der Wissel** (geboren 1892, zoon van ds. Anthonie van der Wissel en Geertruida Maria Hooijkaas Herderscheê, dochter van ds. Johannes Hooijkaas Herderscheê-overleden 1962), doopsgezind predikant te Aardenburg en te Leeuwarden (1937-1957). Eén van de voormannen van de Doopsgezinde Vredesgroep. Hij participeerde in de organisatie van ds. W. Mesdag te Sneek en bracht veel joodse kinderen onder. Hij was oprichter van het Amsterdams Studenten Groep-filiaal Noord-Friesland. "*In de oorlogstijd was hun pastorie een vluchtadres en een kraamkliniek voor de onderduikers!*" (Roelof Akse, 2010). "*Via (ds. W.) Mesdag belandde (Piet) Meerburg (leider van de Amsterdamse Studentengroep; GCH) bij ds. F. van der Wissel, één van de twee doopsgezinde predikanten van Leeuwarden. Van der Wissel was een kleine man met een grijs baardje en met één te kort been, zodat hij een schoen met een heel dikke zool droeg. Hij had een gezin met drie kinderen in de tienerleeftijd. Hij was als lid van 'Kerk en Vrede' en uitgesproken pacifist. Maar hij was voor de oorlog bij de Quakers in Woodbrook in Engeland geweest en daar had hij geleerd dat je*

pacifisme moest verbinden met vredesacties. In zijn huis op de Emmakade nam hij dus meteen joodse kinderen op en verder legde hij contact tussen Meerburg en zijn gemeenteleden Krijn van den Helm (LO-leider, later KP-commandant van Friesland; GCH) en Harm Kingma. Beiden vonden dat zij moesten helpen. Verzet in de vorm van hulp aan mensen die vervolgd en onderdrukt werden sprak hen beiden aan. Van den Helm werd zo de centrale figuur in een organisatie die via Leeuwarden joodse kinderen en later ook volwassenen de provincie inbracht". In september 1944 werd ds. Van der Wissel gearresteerd en gedeporteerd naar een Duits kamp op Borkum. Ofschoon hij bedreigd werd met executie weigerde hij om bunkers te bouwen. Hij overleefde de oorlog".

Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 79 en 81; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 203, 205 en 316; Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog*, 189; Ger van Roon, 248; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 27, 38, 69, 71, 108, 119 en 121.

- 339. Dr. Johan Christiaan Wissing** (geboren 2.11.1888 te Oldekerk, zoon van ds. Bernard Wissing en Aletta Hendrika Jorg-overleden 22.6.1939 te De Bilt; begraven 'Den en Rust', Bilthoven); zijn zuster Christina Johanna Wissing (1884-) was getrouwd met prof.dr. Cypriaan Gerard Wagenaar (1883-1954), hervormd predikant te Leeuwarden (1827-1950) en bijzonder hoogleraar aan de RU te Groningen (1928-1946); dr. J.C. Wissing was hervormd predikant te Vught (1917) en te Tiel (1929-1936 wegens emeritaat); vooraanstaand figuur op oecumenisch terrein: secretaris van de Nederlandse afdeling van de Wereldbond ter Bevordering van Internationale Vriendschap door de Kerken (1936), medeoprichter van de Oecumenische Raad in Nederland (1936) en secretaris van de Oecumenische Vereniging. Op 23.11.1917 gehuwd te Ulrum met **Truida Alida Potjer** (geboren 29.5.1892 te Ulrum, dochter van koopman Aildert Potjer en Martje Groothuis-overleden 20.2.1981; begraven 'Den en Rust', Bilthoven).

Via de Wereldbond werd hij secretaris van het Comité van zogenaamde Niet-arische Christenen (1936) en van het Protestants Hulpcomité voor Uitgewekenen om Ras of Geloof (1938); tenslotte was hij redacteur van de periodieken 'Oecumenisch Christendom' en 'Oecumenische Berichten'.

Lit.: *Biografisch Lexicon*, II, 460; Ger van Roon, 17, 58vv., 69v., 120, 150, 167vv., 171, 173, 179, 183, 243; Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche*, Bd. 3/I, 132; Bd. 3/II, 256, 259; Ger van Roon, 17, 58-60, 69v., 120, 150, 167-169, 171, 173, 176, 179, 183, 243.

- 340. Jacob Frederik van Woerden** (geboren 14.5.1920, zoon van onderwijzer Frederik ('Flip') van Woerden en Arnolda Johanna ('Nollie') ten Boom, zuster van Corrie ten Boom en ds. Willem ten Boom, zie daar-overleden 19.8.1982 Santpoort?; begraven Algemene Begraafplaats Heemstede); hervormd (hulp)prediker bij de hulpcentrale te Groesbeek; hervormd predikant te Almelo, (1949-1955), 's Gravenhage (27.11.1955-10.11.1968), te Delft (17.11.1968-1.5.1977) en te Santpoort.

Zijn moeder was met haar vader, de horlogemaker Casper ten Boom, en haar beide zussen Betsie en Corrie ten Boom, nauw betrokken bij

de verzetsorganisatie in Haarlem die voor tal van joodse onderduikers een veilige verblijfplaats wist te vinden. Zelf bood ze met haar man onderdak aan twee joodse vrouwen. Op zeker moment vond er in 1943 een inval plaats en werd Nollie samen met de joodse vrouwen gearresteerd. De beide vrouwen en Peter van Woerden, de jongste zoon wisten echter te ontkomen. *Fred, een andere zoon, die theologie studeerde, werd niet gearresteerd toen hij vertelde dat hij hulpprediker was in één van de kleine kerken. Soms hadden de Duitsers respect voor de geestelijkheid. ... Fred, die goed piano speelt, had aan de Gestapo gevraagd: "Mag ik voor mijn moeder spelen, terwijl zij wacht tot u het huis doorzocht hebt?" :Ga je gang maar, zei de man.* Wel zeker was Fred van Woerden ook betrokken bij het verzetswerk van zijn familie. Zijn moeder werd korte tijd later op voorspraak van een gevangenisarts 'om gezondheidsredenen' vrij gelaten.

Lit.: Corrie ten Boom, *In Hem geborgen*, 98v.

- 341. Jan Laurens de Wolf** (geboren 10.5.1902 te Rotterdam, zoon van Jan Maarten de Wolf en Petronella Johanna (Anna) de Visser-overleden 13.4.1960 te Enschede; begraven Oosterbegraafplaats, Enschede), voorganger te Hilversum (Nederlandse Protestanten Bond; -1935; was daar collega van de hervormde predikanten J.F. Roth en A.A. van Ruler) en te Zierikzee (NPB; 1935-; was daar collega van de hervormde predikant H.J. Barnouw) en hervormd predikant te Enschede (-1960); gehuwd met **Fenna Esther Albertine Wuite** (geboren 4.6.1905 te Arnhem, dochter van Geert Jans Wuite en Dieuwke Maria van Belkum-overleden 22.2.1988 te Enschede). Ds. de Wolf zat van april 1942-augustus 1942 achtereenvolgens gevangen in het Huis van Bewaring te Arnhem, het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort en het Oranjehotel te Scheveningen wegens 'vriendschap met joden'; *"De koster Scheperboer was uit een ander hout gesneden. Hij heeft op een middag, in overleg met ds. De Wolf, een grote stapel geantedateerde doopbewijzen uitgeschreven voor joden, nog niet op naam, tot hij, naar eigen zeggen, er een lamme hand van kreeg, en vervolgens de doopboeken van de kerk in zijn woning veilig weggeborgen"* 'Mirjam (Menko) werd door een collega (J. de Wolf?) van ds. (L.) Overduin bij de familie Wesselius (in Enschede) gebracht".

Lit.: A. Bekkenkamp, 60, 217v., 220 en 224; H.C. Touw, I, 567, 580, 624; II, 99.

- 342. Pieter Hendrik Wolfert** (geboren 28.4.1902 te Terneuzen, zoon van Cornelius Wolfert en Martina Geertruida de Feijter-gefusilleerd 29.3.1945 te Wierden; begraven: Begraafplaats te Bergentheim, J-12), gereformeerd predikant te Mariënberg (12.3.1933-29.3.1945). Lid verzet. Gehuwd met **Jeliena Jacomina Groeneveld** (geboren te Weinsum, dochter van Simon Groeneveld en Henderika Weringa-overleden 30.8.2000 te Almelo, verpleeghuis 'Eugeria'; begraven Begraafplaats te Bergentheim). Ds. Wolfert maakte samen met zijn collega uit Bergentheim, ds. Gerrit Morsink (zie daar), deel uit van het zogenaamde Lemeler Convent, dat gesticht werd door ds. H. Berkhof (zie daar) en ds. A. Vogelaar (zie daar). „Als de „Jodenvervolgung“ begint is ds. Wolfert één van de

eersten, die velen helpt onderduiken. Ook is hij betrokken geweest in het latere LO-werk voor onderduikers“. ... “Vanaf het begin van de oorlog was ds. Wolfert betrokken bij hulp aan joodse en andere onderduikers en uit Duitsland teruggekeerde krijgsgevangenen. In november 1942 dook hij zelf onder in Holland en (later) in de Wieringermeer. In de zomer van 1944 zette hij thuis zijn ambtelijk werk voort. Op zondag 25 maart 1945 preekte hij voor het laatst en bediende hij het Avondmaal. Juist in dat weekend werden in de omgeving van Mariëenberg bruggen opgeblazen en wegen versperd om de terugtocht van de Duitsers te bemoeilijken. Als represaille werd op 26.4.1945 een aantal mensen vastgenomen, onder wie ds. Wolfert. De donderdag daarna werd hij met anderen naar Wierden gereden en daar aan de kant van de weg doodgeschoten“. Zijn vrouw ontving de potloodkrabbel met zijn laatste woorden: “Ik zal niet sterven, ik zal leven“ (volgens ds. Gerrit Morsink).

Lit.: Th. Delleman, 281v.; Het Grote Gebod, I, 210; Joh. De Haas, III, 330; G.J. van Klinken, Opvattingen, 396; S. Kooistra, Ik zal door 's vijands zwaartd niet sterven, maar leven. Het leven van Ds. P.H. Wolfert, gereformeerd predikant te Mariëenberg.

- 343. Joannes (Jo) Wolven Jr**, Drager van het Verzetsherdenkingskruis. (geboren 20.4.1911 te Amsterdam-overleden 30.5.1985 te Dronten; begraven Algemene Begraafplaats, Dronten), gereformeerd predikant te Ambt Vollenhove-Sint Jansklooster (24.11.1940 – opvolger van ds. H. Post, zie daar -7.10.1945), te Koudekerk aan de Rijn (14.10.1945-7.10.1951), reserve-legerpredikant in Nederlands Oost-Indië (1947-1949), te Grootegast (14.10.1951-4.11.1956), te Urk (17.11.1956-21.9.1963), te Andijk (29.9.1963-2.8.1970) en te Almkerk (16.8.1970-1.9.1976); emeritus: 1976. Gehuwd met **Annechina (Ann) Winter** (geboren 21.10.1916-overleden 16.10.2004 te Dronten). De verzetsmannen Johannes en Marinus Post brachten regelmatig joodse onderduikers bij hem langs voor wie hij vervolgens onderduikadressen zocht. Zo bracht hij wel zeker het echtpaar Nathans en later het echtpaar Herz onder bij de weduwe Jentje Weijs-Bruintjes (1886-1959; moeder van 10 kinderen) te Sint Jansklooster. Allen overleefden de oorlog. Zij ontving daarvoor op 6.11.2013 postuum de *Yad Vashem*-onderscheiding. Zie J.W. Tjadens en J.P. Honnef.

- 344. Siebren Johan Wouda** (geboren 24.2.1907-overleden 1.1.1986 te Bolsward; begraven Begraafplaats te Bolsward), hulpprediker in Noord-Brabant en te Hellendoorn; hervormd predikant te Hindeloopen (23.11.1941-17.11.1946), te Rijperkerk (1946-1949) en te Bolsward (1949-1972 wegens emeritaat); gehuwd met **Geeske Wierda** (geboren 24.1.1913-overleden 3.1.2003). „De gezinnen, waar Willem Glashouwer (geboren 10.4.1910, vader van ds. W.J.J. Glashouwer en rondtrekkend handelaar en contact-man LO-LKP Hindeloopen en 'Trouw', GCH). *joodse mensen onderbracht, waren in Hindeloopen: familie ds. S. Wouda, familie Jan Valk, familie Thones Zweed en Eele de Boer*“. „Onze dochter (=Louise – Loes –Wouda; GCH) is eerst bij een notaris in Sassenheim en later bij de familie Venemans in Bussum ondergedoken geweest. Na vele omzwervingen kwam zij in Hindeloopen bij de familie Wouda in de pastorie terecht. Op een dag kwam Loes met haar eerste rapport

thuis uit school. Ds. Wouda vroeg of hij het even mocht zien en gaf haar een compliment. De heer, die op dat moment in de kamer was, wilde het rapport ook wel even zien. De ca. 6-jarige Loes zei: „NEE” en liep de deur uit. Ze zei tegen mevrouw Wouda dat ’pappie’ (ds. Wouda) dom was geweest, want in het rapport stond de naam ’Louise Venemans’ en pappie had tegen andere mensen gezegd dat zij zijn enige dochter was“ (artikel „De Joodse Onderduikers“ op www.hindeloopen.com/hindeloopen40-45/joodse_onderduikers.htm).

- 345. Marie Cornelis van Wijhe** (geboren 14.2.1881 te Maasdam, zoon van ds. Gerrit van Wijhe en Christina Maria Battiké-overleden 22.6.1953 te Amersfoort; begraven te Barchem), theologische studie te Leiden (1903) en Groningen (1905); lid van de SDAP (1903); gehuwd 1) op 20.12.1907 te Gorinchem met de apothekeres **Jacoba Henriëtte Suerhoff** (geboren 14.7.1879 te Gorinchem, dochter van Henrikus Jacobus Suerhoff en Magdalena Cornelia Maria van der Honert-overleden 3.1.1928 te Apeldoorn) en 2) op 18.10.1928 met de romanschrijfster **Aaltje Smeding** (geboren 17.7.1890 te Enkhuizen, dochter van Fake Smeding en Aaltje Rietbergen-overleden 5.7.1938 te ’s Hertogenbosch, Protestantse Ziekenhuis; begraven Begraafplaats ’Kovelswade’ te Utrecht) en 3) op 21.5.1940 met **Grietje Paulina Ensink** (geboren 17.7.1884 te Vorden, dochter van Klaas Ensink en Catharina Meuring-overleden 9.1.1956); eerder gehuwd 1) op 29.7.1915 te Utrecht met onderwijzer Jippe van der Veen (geboren 14.10.1885 te IJlst, zoon van Jelke van der Veen en Martzen Dragstra-overleden; op 14.2.1918 gescheiden) en 2) op 3.1.1923 te Amsterdam met lijstenmaker of commies bij de Raad van Arbeid Jacob Eduard Bernard van Lier (geboren 11.11.1892 te Utrecht, zoon van arts Eduard Salomon Maurits van Lier en Emma Josephine van Lier-overleden). Van Wijhe was hervormd predikant te Engelum (1908); hij voerde actieve propaganda voor de SDAP (’rode dominee’) en het geheelonthouderschap; hij was journalistiek zeer actief, o.a. in maandblad *Onze Gids* en het *Friesch Volksblad*; vervolgens predikant te Barchem (1912); hij sloot zich aan bij de zich ontwikkelende beweging van de ’Woodbrokers’; was vurig pleitbezorger van een revolutionair socialisme dat imperialisme, militarisme en nationalisme afwees; sloot zich aan bij het Revolutionair Socialistisch Verbond (RSV); werkte nauw samen met o.a. Henriëtte Roland Holst; was betrokken bij dienstweigeringsbeweging; ondertekende het dienstweigeringsmanifest (1915) en zat daarvoor 35 dagen gevangen (1916); bedankte voor de SDAP en ging met het RSV op in de Sociaal-Democratische Partij (1916); was medewerker van *De Tribune* en kandidaatlid voor de Tweede Kamer (1917); was lid van de Bond van Revolutionair Socialistische Intellectuelen en was er voorzitter van als opvolger van ds. Bart de Ligt (1920-1922); korte tijd lid van de CPN; van meet af aan (1924) betrokken bij het werk van ’Kerk en Vrede’; hoofdredacteur van *Kerk en Volk*, weekblad van de vrijzinnig hervormden (1926-1928); vrijzinnig hervormd predikant te Nieuwveen (1928), te Purmerend en Den IJp (1931) en te Vught (1932); besteedde daar veel aandacht aan de godsdienstige en sociaal-culturele ontwikkeling van jongeren, zowel op catechisatie als in de clubs van de plaatselijke afdeling van de Vrijzinnig Christelijke Jongeren (VCJ); nam initiatief tot bouw van kampeerhuis ’De

Blokhut' bij Sint Michielsgestel; nauw contact met familie Van Beuningen-Fentener van Vlissingen te Vught, die de beweging van Morele Herbewapening was toegedaan.

In mei 1943 kreeg ds. Van Wijhe hulp in zijn gemeentewerk van zijn stiefzoon Nico van der Veen (zie daar; zoon van zijn derde echtgenote Iet Ensink uit haar eerste huwelijk); bezocht gevangenen in het pas opgerichte concentratiekamp Vught en verrichte correspondentie voor hen; zo raakte hij betrokken bij het verzet; hij stelde op voorstel van Nico van der Veen, die contact onderhield met het Utrechts Kindercomité, het kampeerhuis 'De Blokhut' beschikbaar voor joodse kinderen; *Van Wijhe had al diverse onderduikers geholpen door ze te laten onderduiken in zijn pastorie, op een boerderij die hij verpachtte en in een kampeerhuis in de bosrijke omgeving van het Brabantse Esch, dat onder zijn beheer stond. Het kampeerhuis voldeed aan alle eisen die het UKC stelde.* Op 11 juni 1943 moest het huis acuut worden ontruimd omdat gebleken was dat het 'ouderpaar' van het huis relaties onderhield met de *Sicherheitsdienst*. Daarop werd besloten het stel te liquideren, maar dat mislukte: de man werd gedood, maar de vrouw overleefde. Een toevallig aanwezige pleegzoon schakelde de politie in, met als gevolg dat tientallen medewerkers en onderduikers werden gearrestesteerd. *Ook dominee Van Wijhe uit Vught verdween van het toneel. Getuige een brief van zijn gemeente aan het bestuur van de classis 's Hertogenbosch was hij vanaf zaterdag 12 juni 'niet meer op zijn standplaats aanwezig'. Zijn stiefzoon en assistent Nico van der Veen werd gearresteerd door de Sicherheitsdienst. Hij bracht een loodzware tijd door in de gevangenis van Den Bosch. Maar ook hij liet niets los. Zijn vrouw Jopie kwam, zwanger van hun derde kind, pleiten voor Nico's vrijlating. Na zes weken kwam hij op vrije voeten. Het kampeerhuis was toen al op last van de SD tot de grond toe afgebroken, de inventaris in beslag genomen.* Van Wijhe (verzetsnaam; 'Gerrit Vos') dook onder en deed nog verzetswerk in o.a. Tilburg, Utrecht en Zeist. Na de oorlog keerder hij terug naar Vught.

Ds. Van Wijhe raakte bevriend met pater Henri de Greeve en verzorgde samen met hem radio-uitzendingen voor bevrijd Nederland. Hij bezocht ook tal van collaboratie beschuldigde gevangenen in het voormalige KL-Vught en beklaagde zich o.a. over onmenselijke toestanden in het kamp. In 1946 ging hij met emeritaat en verbond zich in 1946 nog aan de afdeling-Hilversum van de NPB en in 1949 aan de afdeling-Amersfoort van de Vereniging van Vrijzinnig-hervormden. Hij was er ook voorzitter van de lokale afdeling van 'Kerk en Vrede'.

Bibl.: *Het kamp te Vught* (brochure 1945).

Lit.: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* VII, 263-267; *Biografisch Lexicon* IV, 468; Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 178 en 188; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 64 en 72; J.B. Hugenholtz, 'In memoriam' in: *Militia Christi*, dd. 18.7.1953; H. Noordegraaf, *Portret van een rode dominee*. Ds. M.C. van Wijhe 1881-1953 in: *Tijd en Taak*, d.d. 4.12.1993; H. Noordegraaf, *M.C. van Wijhe. Een rode dominee in Vught* in: J. van den Eijnde (red.), *Vught Vanouds*, 153-171; H.C. Touw, I, 557.

- 346. Abraham Willem Wijmenga** (geboren 16.1.1904, jongste zoon van Pieter Jans Wijmenga en Klasina Wilhelmina van Kluijve-overleden 29.1.1959), gereformeerd predikant te Jutrijp en Hommerts (11.9.1932-4.7.1937), te Uithuizen (11.7.1937-12.5.1940) en te Leeuwarden (26.5.1940-16.9.1945 wegens emeritaat); vlootpredikant (1945-1.9.1948); predikant te 's Gravenhage-West (voor Curacao; 1.9.1948) en te Curacao (4.5.1950-29.6.1959). Gehuwd met **Jentina Hendrika Thomas** (geboren 12.2.1912-overleden 21.8.2003). „Op de laatste dag van 1942 krijgt hij (ds. F. Slomp; GCH) in Leeuwarden contact met een collega van zijn eigen kerk. Die belooft zo spoedig mogelijk wat te zullen organiseren, waardoor ook Friesland een rol kan gaan spelen in het totaal van een onderduikers-organisatie en het nieuwe jaar is nog maar net op gang, of de eerste besprekingen over een noodzakelijke samenwerking tussen de verschillende plaatselijke en provinciale groepen komen op gang“. „Op 8 januari 1943 wordt ten huize van de gereformeerde dominee Wijmenga in de Pelikaanstraat in Leeuwarden de Friese LO opgericht“... „Er worden plannen gemaakt voor een onderduikersbeurs die wekelijks moet gaan vergaderen in de Noorderkerk“ (te Leeuwarden; GCH). ... „Hij (= Eelke Ronner; GCH) zocht contact met het verzet en ging daarover overleggen met zijn predikant, de gereformeerde ds. A.W. Wijmenga. Die bracht hem in aanraking met Douwe Witteveen van de NC, de koepel van alle verzet“. Lit.: Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 357, 362 en 380; Jan Hof, *Frits de Zwerver*, 141; Y. Schaaf, *Dodelijke dilemma's*, 28, 81 en 120.
- 347. Willem Andries Zeydner**, ridder Orde Nederlandse Leeuw (geboren 4.12.1890 te Vollenhove, zoon van ds. Henricus Zeydner, voorzitter van de hervormde kerkenraad 's Gravenhage bij de doop van prinses Juliana, en Barendina Cornelia Hoek-overleden 25.9.1965 te Rotterdam), student letteren aan de RU te Leiden (1911), studie theologie aldaar (1912); kandidaat in Noord Brabant/ Limburg (1917); hervormd hulpprediker te Uithuizen (1917); hervormd hulppredikant te Uithuizen (1917), predikant te 's Heerenberg (15.12.1918; opvolger van prof.dr. G. van der Leeuw), te Dedemsvaart (1927) en te Rotterdam (1927-1956 wegens emeritaat); praeses van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk (31.10.1945); gehuwd op 7.12.1918 te 's Gravenhage met **Roeloffina Geertruida Harmsen** (geboren 1896 te Sjoewalow, Rusland, dochter van Hermannes Harmsen, één van de Vriezenveense 'Rusluie', en Nanette Johanna Moorrees-overleden 7.4.1973 te Wassenaar, 'Sophiekehuis', Van Zuylen van Nijveltstraat 313); haar moeder was dochter van de hervormde predikant ds. Jan Gerrit Gabriel Moorrees (1834-1907) en zuster van de predikanten ds. Bernardus Moorrees (1866-1931) en ds. Johannes Burghardus Moorrees (1870-1899); haar tante Anna Maria Catharina Moorrees (1896-1958) was gehuwd met de hervormde predikant dr. Jan Gerrit Woelderink (1886-1956); haar zuster Christine Elisabeth Harmsen (1894-1973) was de tweede echtgenote van prof.dr. Frederik Carel Gerretson (1884-1958; zie: ds. C.W. Coolsma), hoogleraar, CHU-politicus, secretaris van de BPM en schrijver/ dichter onder het pseudoniem 'Geerten Gossaert'.

Ds. Zeydner werd op 13.6.1942 gearresteerd o.a. vanwege zijn hulp aan joodse onderduikers en overgebracht naar het politiebureau Haagsche Veer te Rotterdam; van 4.7-14.8.1942 verbleef hij in het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort.
Lit.: Floris Bakels, *Nacht und Nebel*, 76v. en 320; *Biografisch Lexicon*, VI, 354; H.C. Touw, I, 244, 480v., 579, 586, 602, 614 II, 99, 301v.

- 348. Gerrit Zeyl** (geboren 1.12.1903 te Sneek-overleden 9.4.1983 te Baarn; begraven Nieuwe begraafplaats Baarn, Wijkamplaan 71), gereformeerd predikant te De Glind (eerste predikant, geestelijk verzorger Rudolphstichting; 17.8.1930-29.7.1934), te Eindhoven (2.9.1934, opvolger van dr. K. Sietsma, zie daar; woonde in pastorie aan de Fazantlaan 9 (nu: 19), in het villapark Tongelre-31.8.1947); en te Baarn (7.9.1947-1.1.1969 wegens emeritaat); gehuwd op 14.2.1934 te Voorst met **Petronella Johanna van Alphen** (geboren 21.7.1910 te Voorst, dochter van Michiel van Alphen-overleden 20.8.2000 te Laren).
Volgens prof.dr. Ger van Roon zou hij als één der weinige gereformeerden deel hebben uitgemaakt van de zogenaamde 'Lunterse Kring' (1940) en om die reden zou het waarschijnlijk kunnen zijn dat hij zich voor joden heeft ingezet.
Lit.: jaarboek GKN, vol. 67 (1984), 541v.; Ger van Roon, 230, 290, 383.
- 349. Lambert Zielhuis** (geboren 22.1.1914-overleden 28.10.1999; begraven Begraafplaats te Scherpenzeel-Glashorst), gereformeerd predikant te 's Hertogenbosch voor de evangelisatiearbeid in Oost-Brabant (12.12.1943), te Roermond (18.8.1946); zendingspredikant op Soemba (Indonesië; uitgezonden door Hardenberg; 1.9.1947-1.4.1950); gereformeerd predikant te Arum (2.4.1950) en te Baflo (3.4.1955); industriepredikant in algemene dienst (1.2.1963-1.9.1974 wegens emeritaat); woonachtig te Scherpenzeel en te Hattem; gehuwd met **Willy Maria Schuil** (geboren 18.6.1912 te Amsterdam, dochter van Willem Schuil en Maria Wilhelmina Bode-overleden 9.3.2000). Ds. Zielhuis hielp de joodse onderduiker Bram de Jong = Avraham Jinon in Israël (zie artikel in 'Trouw' d.d. 29 september 1984).
- 350. Dr. Willem Hero Zuidema** (geboren 13.7.1932 te Rotterdam, zoon van Willem Hero Zuidema en Maria Gerarda Bos, die beide de *Yad Vashem*-onderscheiding ontvingen-overleden 22.7.2000 te Hilversum; begraven Algemene Begraafplaats te Vreeland), gereformeerd predikant te Vreeland (27.9.1959), te Brussel (16.9.1962); secretaris-generaal van het Institutum Iudaicum te Brussel (1971) en docent aan de Protestantse Theologische Faculteit te Brussel (1972); predikant voor de evangelie-verkondiging onder Israël (1.7.1975); predikant in algemene dienst voor Kerk en Israël (1.1.1977-1.4.1981), docent aan de Christelijke Academie voor Expressie door Woord en Gebaar te Kampen (1.8.1982; verbonden aan de kerk van Kampen 1.4.1984-1.1.1989 wegens emeritaat). Gehuwd met **Marina Hazenberg** (geboren 1.12.1932 te Voorburg-overleden 23.3.2003 te Hilversum).

De broertjes Zuidema brachten in de oorlog soms berichten over aan de 'Jodenzendeling' ds. R. Bakker, die in Rotterdam de hulp aan joodse onderduikers coördineerde“ (zie daar).

Lit.: J. van Gelderen, *In memoriam in: Historisch Tijdschrift GKN*, nr 2 (mei 2003), 37vv.; *Yad Vashem*, 1012.

- 351. Jan Zuurdeeg** (geboren 20.3.1909 te Rotterdam, zoon van hoofdonderwijzer Johannes Zuurdeeg en Hendrika Josephina van Ommen-overleden 6.9.1980 te Maarssen), vrijzinnig-hervormd predikant te Geertruidenberg, te Hilversum (NPB), te Doorn (Vrijzinnige geloofsgemeenschap), te Wassenaar (NPB; 16.11.1959) en te Maarssen; secretaris van de Nederlandse Protestanten Bond; gehuwd 1) op 2.3.1931 te Voorburg met **Maria Alyda Gerda Willemina Vrugtman** (geboren 2.9.1905 te Rotterdam, dochter van Willem Arnold Vrugtman en Sophia Theodora Burgers-overleden 14.1.1960 te Wassenaar) en 2) op 19.10.1961 te Wassenaar met apotheker **Sophie Lore Katz** (geboren 12.3.1917 te Keulen, dochter van Nathan Katz en Rosa Elisabeth Marx), weduwe van ec.drs. Hendrik Alexander Hartogh (geboren 25.10.1916 te Amsterdam, zoon van Hendrik Alexander Hartogh en Jenny Fuld-overleden 15.2.1945 te Bergen-Belsen);

Ds. J. Zuurdeeg van de Nederlandse Protestanten Bond verborg in 1942 zes wetsrollen uit de synagoge van Hilversum op de zolder van het gebouw van de Nederlandse Protestantenbond aldaar.

Lit.: Mieke de Geus, *Hilversum Onderdrukking en Verzet 1940-1945*, 79 en 97.

- 352. F.C. Zwaal** (geboren 1900-overleden1993), kandidaat (1929), gereformeerd predikant te Borger (26.1.1930-1.9.1935), te Winterswijk (1935-1967).

Ds. Zwaal maakte in 1938 al deel uit van een 'Voorlopig Comité' dat hulp wilde bieden aan joodse vluchtelingen uit Duitsland; ook de predikanten ds. A.G. Kloots, ds. C.C. de Maar, ds. J.W. Roobol, ds. F.C. Zwaal en kapelaan Van Beck namen er aan deel. Uiteindelijk boden zij aan 42 joodse vluchtelingen onderdak in Winterswijk. Ds. Zwaal woonde aan de Zonnebrink te Winterswijk en was buurman van het echtpaar Piet Kuipers en Riek Kuipers-Rietberg (zij richtte samen met ds. F. Slomp de Landelijke Oraniasatie voor Hulp aan Onderduikers op). Een jonge joodse vrouw uit Winterswijk, Racheliene de Leeuw, dook na het overlijden van haar moeder op 12.11.1942 in het ziekenhuis van Winterswijk, onder bij ds. F. Slomp in Heemse (zie daar). Tevoren zorgde ze nog voor kosjere maaltijden voor haar moeder en verbleef ze uit veiligheidsoverwegingen de avonden bij de gereformeerde ds. F.C. Zwaal. „*Rachel vertrok nog net top tijd uit Winterswijk. De volgende dag kwamen de Duitsers haar ophalen. Evenals bij haar vader (die in Rotterdam zat ondergedoken bij de familie Hemmes; GCH) en haar zussen (verbleven kort bij de familie Hannink in Winterswijk en daarna ten huize van de familie Oosterveld in Usselo; GCH) was het ds. Zwaal, die haar bij de familie Hartink in Winterswijk aan een onderduikadres hielp. Volgens haar vervalste persoonsbewijs heette ze Doortje Berner en was zij van beroep een huisnaaister uit Amsterdam. Na korte tijd moest zij daar echter weg, omdat de vrouw van het gastgezin de spanning rond het*

onderduiken niet langer aan kon. Ds. Slomp haalde haar tijdens spertijd op met een geleende fiets en bracht haar naar zijn eigen pastorie te Heemse. Hoogstwaarschijnlijk had ds. Zwaal collega Slomp een tip gegeven over de problemen bij het gastgezin“. Na de oorlog dichtte ds. Zwaal de tekst voor het monument dat ter gedachtenis van mevr. Kuipers-Rietberg te Winterswijk werd opgericht: „’t Geloof heeft haar gedragen, de liefde gaf haar kracht, de hoop deed niet versagen, tot redding was gebracht“.
 Lit.: Dick Kaajan, artikel *De onderscheiding Yad Vashem voor echtpaar Slomp-ten Cate* in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 30 (december 2014), 40v.; Henk Vis, *We hebben ze allemaal gekend...*

353. Adriaan Zwiep (geboren 5.1.1893 te Kralingen-overleden 31.7.1958 te Sint Jansklooster), christelijk-gereformeerd kandidaat (1923) en predikant te Hillegom (28.10.1923), te Zeist (22.8.1926), te IJmuiden (1936-1947), te Zwaagwesteinde (1943-1945), te Schiedam (12.11.1947) en te Sint Jansklooster (4.7.1957).

„A. Zwiep wist dat er een radiotoestel verborgen was in de kansel waar de jongelui naar luisterden. Ook had hij eens een goed gesprek met Joden die waren ondergedoken“. Lit.: W.A. Capellen, a.w.

354. Nanne Zwiep (geboren 3.8.1894 te Beemster-overleden 24.11.1942 in Dachau), kandidaat te Stompvoren (1920), vrijzinnig-hervormd predikant te Briels Nieuwland-Vierpolders (Voorne-Putten; 5.9.1920-7.8.1924), te Oostzaan (14.9.1924-20.11.1927), te Hoorn NH (27.11.1927-7.7.1929) en te Enschede (14.7.1929-24.11.1942).

“Wanneer in september 1941 een honderdtal joden weggevoerd wordt naar Mauthausen en aldaar zoals spoedig blijkt ten dode opgeschreven is, is hij zeer verontwaardigd en laat dat ook bij elke gelegenheid blijken. Hij werkt zeer ijverig en is geliefd bij zijn collega’s. Hij is de voorzitter van een bijeenkomst op maandag 15 september van alle Enschedese geestelijken – de eerste bijeenkomst van de lokale Raad van Kerken avant la lettre – om zich onderling te beraden (resultaat: er werd een formeel protest ingediend bij General der Flieger Christiansen, ondertekend door alle Enschedese geestelijken). ... Zwiep spreekt bij de begrafenis van de joodse chirutg Van Dam en geeft uiting aan zijn gevoelens, dat het overlijden is veroorzaakt door de terreur tegen de joden. Zwiep wordt in april 1942 gearresteerd als ‘hetzende Pfarrer.’ Hij zat van 11.9.1942-14.8.1942 in het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort; en verbleef van 25.9.1942-tot zijn dood in Dachau. In Oostzaan werd de ‘Nanne Zwiepsingel’ naar hem genoemd. Voor zijn huis, op het adres Thorbeckelaan 20, werd een Stolperstein geplaatst.

Lit.: A. Bekkenkamp, 7, 57vv. en 60vv.; H. Dalenoort, *Ds. Nanne Zwiep, 1894-1942* Ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau*, 136; Dr. J. Presser, *Ondergang*, I, 146; H.C. Touw I, 567, 580, 622-625 II, 99.

355. Egbert Zijlstra (geboren 18.11.1901-overleden 5.6.1995 verpleeghuis ‘Overspaarne’, Haarlem-Noord; begraven te Bloemendaal); gereformeerd hulpprediker te Halle (1935) en predikant te Halle (25.7.1937-25.1.1948); legerpredikant in Semarang, NOI (1948-1950); geestelijk verzorger voor gerepatrieerden in Noord-Holland

(1.5.1951-1961), bijstand in het pastoraat te Voorburg (1961-1.12.1965 wegens emeritaat); gehuwd met **Catharina Roosjen** (geboren 19.10.1911 te IJsselstein, dochter van Keimpe Roosjen en Hendrika de Jong).

In september 1943 meldt zich een joodse onderduiker, Otto Meyer, bij de pastorie van de Gereformeerde Kerk in Halle. Hij vroeg aan dominee Zijlstra of die kans zag zijn familie te helpen aan onderduikadressen. Hij was met zijn vrouw en drie kinderen, twee jongens en een meisje, alsmede zijn moeder en zuster ondergedoken in de omgeving van Doetinchem, maar daar werd het te gevaarlijk. Hoewel het niet eenvoudig was om zeven joodse mensen te laten onderduiken, besloot dominee Zijlstra toch om te helpen. Hij zei tegen Otto Meyer dat ze konden komen. Enkele dagen later was de hele familie Meyer in de pastorie te Halle, Ze kwamen oorspronkelijk uit Berlijn, vertelden ze. Dominee Zijlstra nam aan dat dit waar was. In die tijd werden zo min mogelijk vragen gesteld. Maar tijdens het onderzoek bleek dit

slechts voor een deel de waarheid. In werkelijkheid ging het om: Henriëtte Meyer-Hecht, zijn moeder, Otto zelf en zijn zuster Adèle Meyer. En verder: Margit Weinberg-Straschitz en haar kinderen Gabriëlle Louise Weinberg, Edgar George Paul Weinberg en Charles Ludwig Rudolf Weinberg. Ds. Zijlstra slaagde erin, samen met de theologisch student Rein Brussaard (zie daar), om voor alle onderduikers goede onderduikplaatsen te vinden. Maar in maart 1944 verried een familielid van één van de onderduikgevers de verblijfplaats van de Weinbergs. Op 13 maart 1944 vond een razzia plaats waarbij moeder Weinberg en haar drie kinderen werden opgepakt en naar Westerbork gebracht. Al op 23.3.1944 werden ze als strafgeval gedeporteerd naar Auschwitz en daar op 26.3.1944 omgebracht. Moeder en dochter Meyer werden in de nacht van 10 op 11.8.1944 van hun bed gelicht bij een overval van de Landwacht. Moeder Meyer stierf op 6.9.1944 te Auschwitz, haar dochter op 31.10.1944. Alleen Otto Meyer overleefde de oorlog, met alle onderduikgevers.

Lit.: Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945 (Halle) door meester G.J. Emereis“; Jaarboek 1996 GKN, 545v.; artikel Onderduiktragedie in Halle van Bert Schieven in: Kronyck, Tijdschrift van de Historische Vereniging Deutekom en de oudheidkundige Verenigingen Salehem en Gander; 38e Jg. Nr. 153 (december 2014), 40-48.

356. Predikant in een dorp ten Noorden van Alkmaar (Sint Pancras? Broek op Langedijk? Of Zuid- en Noord-Scharwoude?

Elisabeth Waisvisz verbleef in de zomer van 1942 “met groep niet-joodse kinderen zes weken in een dorp ten noorden van Alkmaar ... waar nog genoeg te eten was. Daar wist alleen de plaatselijke predikant wat haar achtergrond was”.

Lit.: Yad Vashem, 866).

357 (...), predikant te Amsterdam? Ds. R. Dijkstra?

“In oktober 1942 zochten Alexander en Saartje Sturhoofd uit Amsterdam een onderduikadres om aan deportatie te ontkomen. Hun

twee tiener zoons hadden hun toevlucht genomen tot het huis van een geestelijke”.

Lit.: *Yad Vashem*, 478).

358. (¼), predikant te Amsterdam.

„Bij de hulpverlening (aan joden; GCH) in Amsterdam waren onder meer leden van de groep-Westerweel, een niet bij naam bekende dominee, de aan de Amstel woonachtige familie Hakker en B. Lodeijzen betrokken. Laatstgenoemde overhandigde de Limburgers bonkaarten in de buurt van het Amstelstation“.

Lit. A.P.M. Cammaert, *Het verborgen Front – Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 129

359. (...), predikant te Bodegraven (gereformeerd predikant Joh. Dam (1917-1946)? Of gereformeerde hulppredikant W.C.P. den Boer (1940-1945)?).

Estella Hartog uit Utrecht “was ondergedoken ten huize van de familie van Gert en Marringje van Mourik te Bodegraven; de enige die van haar aanwezigheid afwist was de plaatselijke dominee”.

Lit.: *Yad Vashem*, 624

360. (...), predikant te Bolsward (gereformeerde predikant dr. Andries Derk Rietema Polman (2.5.1897-2.5.1993 Renkum), gereformeerd predikant te Roden (1926), Bolsward (1932-1945) Alkmaar (1945); daarna hoogleraar Theologische Hogeschool der GKN te Kampen?) *“Een dominee uit Bolsward nam Jozef Schijveschuurder samen met andere kinderen uit Amsterdam mee naar Friesland waarbij hij hen verstopte in grote melkbussen”.*

Lit.: *Yad Vashem*, 891.

361. (...), predikant te Borculo

(Eva en Wolf Hartog, Lou Schlosser, het echtpaar Elzas, het echtpaar Meijer, de familie Salomons en het echtpaar Colthof, allen uit de regio Borculo, zaten ondergedoken op de grote boerderij van Hunink te Borculo. “Om de onderduikers bezig te houden kwam de dominee van Borculo geregeld boeken brengen”.

Lit.: A. Bekkenkamp, *Leendert Overduin*, 134; *Yad Vashem*, 621.

362. (...), predikant te Gramsbergen (hervormde predikant ds. Wouter Kool 1934-1946)? Of gereformeerd predikant J. Bavinck (1929-1946)?).

“Behalve de plaatselijke dominee wist niemand van Reina’s (= Reina Bromet) aanwezigheid bij de Vinkes (in Gramsbergen)”. Ds. Bavinck bood in 1944 een onderduikplek in de pastorie aan ds. F. Slomp, kort nadat hij bevrijd was uit de koepelgevangenis te Arnhem.

Lit.: Jan Hof, *Frits de Zwerver*, 256vv., 262; *Yad Vashem*, 909.

363. (...), predikant te Noordbergum (de gereformeerde hulpprediker Johannes de Wal (1941-1945)? Of één van beide hervormde predikanten: ds. Johannes Lambertus Couvée (1942-1944) of hulpprediker Marten Hilko Geertsema (1944-1946)?

De joodse vrouw van Dijk uit Oss kon samen met haar kinderen Jack en Ruth onderduiken bij het bakkersgezin Stenekes in Noordbergum.

“Om geen argwaan te wekken vergezelden de Van Dijks hun gastvrouw en –heer geregeld naar de kerk, maar er werden op een gegeven moment geruchten verspreid dat ze joods waren. Johannes ging praten met de dominee, die de vluchtelingen op de eerste kerkbank liet zitten en een ontroerende preek afstak over de waarde van het zwijgen en hoe spreken levens in gevaar kon brengen. Na de dienst kwamen er vele mensen de joodse familie de hand schudden en vanaf die tijd verstomden de geruchten”.

Lit.: *Yad Vashem*, 832.

364. (...), predikant te Oene? (de hervormde predikant Jacob Johan van de Pol (1928-1946)?).

“Via connecties met een protestantse dominee, werd de familie Van Voorst (te Oene) bereid gevonden om Joseph Cohen in huis te nemen en hij werd op 5 maart 1943 naar hen toegebracht).

Lit.: *Yad Vashem*, 925.

365. (...), predikant te Vaassen (de hervormde predikant Hendrik Cornelis Jacobus van Deelen (1937-1945)?).

“In september 1944 kreeg het echtpaar Broeders (te Vaassen) nog een verzoek om een jood onder te brengen, ditmaal van hun dominee. Die vroeg hun Coenraad Coster in bescherming te nemen nadat Coster zijn adres moest verlaten. Pieter Cornelis Adrianus en Zwaantje (Broeders-van de Vlekkert) stemden onmiddellijk toe en Coenraad is tot de bevrijding bij hen gebleven”. Hun dochter Anthonetta Broeders (geboren 11.2.1918 te Vaassen-overleden 20.4.2006 te Epe) trouwde op 11.12.1941 met Benjamin Gosschalk (geboren 24.7.1917 Wijhe, zoon van Jozef Gosschalk en Aaltje van Spiegel-overleden 20.4.1988 te Zwolle; tijdens de oorlog zijn ze gescheiden, maar op 31.8.1945 zijn ze hertrouwd. Ook Jozef en Aaltje en hun zoon Max Gosschalk vonden onderdak bij de familie Broeders (zie: *Heijmerikx.nl* = *Genealogie Heijman Abrahams Godschalk*).

Lit.: *Yad Vashem*, 192.

366. (...), predikant in Zeeland, waar de hoofdpersoon uit het boek van Josha Zwaan (dat gebaseerd is op historische feiten) was ondergedoken.

Lit.: Josha Zwaan, *Parnassia* (Artemis, 2011).

TEN ONRECHTE ALS PREDIKANT VERMELD IN DE LIJST VAN YAD VASHEM

Otto Willem van Geijtenbeek (geboren 18.10.1908 te Lienden, Gemeente Buren, zoon van geneesheer Otto Willem van Geijtenbeek en Helena Maria Aleida ten Doesschaten-overleden 1998), gemeentesecretaris van Borculo; gehuwd met **Catharina Jacoba Pathuis** (geboren 1910-overleden 1961). Als ambtenaar van het plaatselijke distributiekantoor verschaftte hij bonkaarten ten behoeve van het verzet. Hij en zijn vrouw namen het joodse meisje Mary Estella Elzas in hun huis op. Otto werd gearresteerd en overleefde een aantal Nederlandse en Duitse kampen. Hij werd in april 1945 bevrijd te Bernau aan de Chiemsee. Het echtpaar ontving op 6.2.1973 de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Lit.: artikel "*In memoriam Otto Willem van Geijtenbeek*" door Jan Derking, in: '*Borklose Moate*' Nr. 5 (april 1998); Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak*, 85, 187 en 257; Bert Jan Flim, *Onder de Klok*, 98, 108v. en 305; *Yad Vashem*, 310.

Theodorus Hubertus Gerardus Thomas Tangelder (geboren 1914-overleden 17.3.1955 te Utrecht), leraar te Nijmegen, te Uithuizen (landbouwschool), te Hilversum en te Loosdrecht; gehuwd in 1939 met **Ingeborg von Rohden** (geboren 1915). Zij namen in het voorjaar van 1943 het joodse meisje Tsipora Jacobs uit Amsterdam in huis. Om die reden ontving het echtpaar op 3.5.1973 de *Yad Vashem*-onderscheiding.

Lit.: *Yad Vashem*, 849.

Theodorus Hendrikus Johannes Vermeulen (geboren 2.9.1892 te 's Gravenhage-). Vermeulen was een familielid van Pieter Cornelis Bouwman te Strijen (Hoeksewaard); Hij was actief in het verzet en bracht op zeker moment Joop en Sien Wolff, die hij had opgehaaldte 's Gravenhage, onder bij het gezin Bouwman in Strijen. Later kwamen daar ook Ruben en Sophie van Coevorden-de Jong bij en Rubens zuster Sophie de Jong, allen afkomstig uit Strijen. Vermeulen werd 21.6.1943 gearresteerd omdat hij een groot aantal bonkaarten bij zich droeg. Als gevolg daarvan kreeg men ook Bouwman te pakken die t.g.v. zware mishandelingen bekende dat hij joden verborgen hield. De families Wolff en Van Coevorden werden daarop gearresteerd en niet lang daarna gedeporteerd naar Sobibor, waar ze werden omgebracht. Op 20.4.1944 werd Bouwman vrijgelaten, maar hij keerde terug als een gebroken man.

Lit.: *Yad Vashem*, 177.

LITERATUUR

- Ahmed Aboutaleb, *Droom & Daad* (2015). J.A. Ader-Appels, *Een Groninger pastorie in de storm* (Franeker, 1947).
- Rogier van Aerde e.a., *Het Grote Gebod – Gedenkboek van het verzet in LO en LKP* (Kampen, 1989; 4^e druk).
- Dr. Meia Albarda (1907-1983), *Wat baat het de mens ...: over het leven en denken van Dr. G. Horreüs de Haas* (met voorwoord van dr. Willem Drees Sr.: Assen, 1977).
- Leo Aukes e.a. (red.), *Een rode draad – 75 jaar NCSV* (Eltheto-Brochure reeks nr. 34/ 35; Zeist, 1971)
- Alex Bakker, *Dag, Pap, tot morgen! – Joodse kinderen gered uit de crèche* (Hilversum, 2005).
- A. Bekkenkamp, *Leendert Overduin – Het levensverhaal van een pastor Pimperl 1900-1976* (Enschede, 2001).
- A.J. van den Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging 1896-1985* (diss.; Zoetermeer, 1991).
- W. Berkelaar en G. Raven, *Kerkscheuring in oorlogstijd – Oorlog en Vrijmaking in Amersfoort en Utrecht* (Barneveld, 2011).
- Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme* (6 delen; Kampen, 1978-2006).
- Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, 9 delen (Amsterdam, 1986-2003).
- Anet Bleich, *Joop den Uyl, 1919-1987 – Dromer en doordouwer* (diss.; Amsterdam, 2008).
- Hans Blom/ Alphons Siebelt, *40-45 Leiden* (Zwolle, 2015).
- Ernst Bohlmeijer, *De dominee en zijn mevrouw* (Westervoort, 2004).
- G.A. Bontekoe, *Drentsche kroniek van het Bevrijdingsjaar* (Assen, 1947).
- Flip Booi, Henk Raaff en Cas Oorthuys, *Amsterdam* (Amsterdam, 2004).
- Corrie ten Boom, *Gevangene en toch: Herinneringen uit Scheveningen, Vught en Ravensbrück* (1946).
- Corrie ten Boom, *In Hem geborgen – De geschiedenis van mijn leven* (Amsterdam, z.j.).
- Corrie ten Boom, *Vader Ten Boom: Man Gods* (1979).
- Corrie ten Boom en Jamie Buckingham, *In het huis van mijn vader – De jaren vóór de Schuilplaats* (1976).
- J.J.G. Boot, *Burgemeester in oorlogstijd* (Apeldoorn, 1967).
- Jan van Borssum Buisman, *Agent van de Zwitserse Weg – Het levensverhaal van J. van B.B.* (Zutphen, 2000).
- A.F.U. Braakman, *Heimwee naar het Koninkrijk. Leven en werk van Gerrit Jan Heering* (Narratio, Gorinchem, 2007).
- Robert Braun, *Religious Minorities and Clandestine Collective Action – The Collective Rescue of Jews in the Netherlands during the Holocaust* (diss.; Cornell University, Ithaca, New York; 2015).
- Gert Brillenburg Wurth, “Ik wordt altijd kregelich van mensen die zeggen dat ze het achteraf allemaal pas hebben gehoord” (artikel *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 7 (mei 2008), 37-40).
- Pauline Broekema, *Het Boschhuis* (De Arbeiderspers, 2014).
- N. Buffinga, *De krijg is des Heeren. Levensschets van Ds. Henk de Jong* (Amsterdam, Kirchner, 1947; VDM-serie IV).
- J.J. Buskes, *Waar stond de kerk? Schetsen van het kerkelijk verzet* (Amsterdam, 1946).
- J.J. Buskes, *Hoera voor het leven!* (Amsterdam, 1960, 2^e druk).

- Piet Calis, *het ondergronds verwachten. Schrijvers en tijdschriften tussen 1941 en 1945* (Amsterdam, 1989).
- Piet Calis, *Speeltuinen van de titaantjes. Schrijvers en tijdschriften tussen 1945 en 1948* (Amsterdam, 1993).
- A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front – Geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Eisma, 1994).
- W.A. Capellen, “Onderwijzingen des hemels”- *De Christelijke Gereformeerde Kerk en haar houding tegenover het nationaal-socialisme in de jaren 1931-1945* (doctoraalscriptie 2012).
- Marnix Croes/ Peter Tammes, *‘Gif laten wij niet voortbestaan’: een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945* (Amsterdam, 2004).
- Herman Dalenoort, Ds. Nanne Zwiep 1894-1942 (in: *De Hoeksteen, Tijdschrift voor Vaderlandse Kerkgeschiedenis*, 1985 nr. 1, 27-36)
- Daphne van Dam (pseudoniem domineesechtpaar in een dorp in het noorden des lands), *Met één pak haveremout de oorlog door* (Tilburg, 1996).
- Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten – De bijdrage van de Gereformeerde Kerken, van haar voorgangers en leden, in het verzet tegen het Nationaal-Socialisme en de Duitse tyrannie* (Kampen, 1949).
- Paul Denekamp en Herman Noordegraaf, *Vanwege de gerechtigheid – Leven en strijd van ‘rooie dominee’ en politicus Nico van der Veen* (Gorinchem, 2002).
- S.C. Derksen, *Opkomst en ondergang van een toonaangevende joodse gemeente* (Meppel, 1988).
- M. van Diggelen, Nicolette Adrianna Bruining (1886-1963) – *Een pionier in dienst van de vrijzinnigheid*, in: M. de Baar e.a. red. *Honderd jaar vrouwen op de kansel 1911-2011* (Hilversum, 2011), 93-100.
- Johanna-Ruth Dobschiner, *Te mogen leven – Een Nederlandse Jodin vertelt haar geschiedenis* (Franeker, 1974).
- Gilles Dorleijn, Sjoerd van Faassen en Ageeth Heising, *Schepelingen van De Blauwe Schuit* (Uitgeverij van het Letterkundige Museum te ’s Gravenhage, 2003).
- Doopsgezinde Bijdragen*, *Nieuwe Reeks* nr. 41; themanummer *Doopsgezinden tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum, 2015)
- Adrie Drint en Henk M. Luning, *Een eik van geweest – De Joodse Begraafplaatsen in Drenthe* (Bedum, 2015).
- Freda Droës, Dr. Nicolette Bruining – *De ontwikkeling van een ‘kritische’ theologe*, in: Jonneke Bekkenkamp e.a. red. *Proeven van vrouwenstudies theologie*, deel 2 (Leinde/ Utrecht, 1991), 71-130.
- Freda Droës, Nicolette Bruining (1886-1963) – *Een eigen bijdrage aan de VPRO*, in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 6 (1995), 43-53, 298.
- J. Dijk, artikel ‘Lidmaatschapsbewijzen, die niets uithaalden’ in: *Anderhalve Eeuw Gereformeerden in Stad en Land*, deel 9 (Noord-Holland)(Kampen, 1986).
- Jochum Dijkstra, *En de vlaggen wapperden* (2005).
- Een veilig nest voor vervolgd – Verhalen over Joodse onderduikers in Rijnsburg* (Rijnsburg, 2015).
- Diet Eman & James Schaap, *Die hun leven niet liefhebben tot de dood* (Vaassen, 1995).
- H.C. Endedijk, *De Gereformeerde Kerken in Nederland*, deel 2: 1936-1975 (Kampen, 1992).

- Christelijke Encyclopedie (6 delen; Kampen, 1956, 2^e druk).
- Bloeme Evers-Embden, *Ik blijf zitten totdat ik geboren ben – Acht Joodse vrouwen blikken terug op hun onderduik* (Uitgeverij Van Praag, 2015).
- N.J.A. van Exel, *Het oorlogsprobleem, dogmatisch-ethische studie over christendom en oorlog* (Amsterdam, 1947).
- Henk Flap en Marnix Croes (red.), *Wat toeval leek te zijn, maar niet was – De organisatie van de Jodenvervolgung in Nederland* (Amsterdam, 2001).
- Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak – Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan Joodse kinderen in Nederland, 1942-1945* (Kampen, 1996).
- Bert Jan Flim, *Onder de klok – Georganiseerde hulp aan joodse kinderen* (Gibbon Uitgeefagentschap, 2012).
- Brieven van Theodoor Christiaan Frederikse (1913-2000) aan Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976)* (Meppel, 1959-1975).
- J.J. Frinsel, *Vereniging “Tot Heil des Volks” 125 jaar (1855-1980) – Christelijke hulpverlening* (Amsterdam, 1980).
- S.P. Geertsema (eindred.), *De ramp in de Lübecker Bocht – Nederlanders bij het einde van Neuengamme* (Amsterdam, 2011).
- Bas van Gelder, *Nachtboek van een Kerkuil* (Friese Pers Boekerij, 1990).
- Jaap van Gelderen, *Op de Orgelzolder, onderduikers in de Rotterdamse Breepleinkerk 1942-1945* (Kampen, 2006).
- Ap Gerbers en Hennie Fluks, *Anderhalve eeuw in een eeuwigheid – 150 Jaar Hervormde Gemeente Schoonoord* (Schoonoord, 2006).
- Mieke de Geus, *Hilversum – Onderdrukking en Verzet 1940-1945* (Hilversum, 1985).
- Kemp van Ginkel, *Van Hoofdstraat naar Pniëlkerk in Veenendaal* (Veenendaal, 1988).
- Stacey Golding, *On wooden wheels – The memoir of Carla Nathans Schipper* (Xlibris Corporation USA, 2005).
- M. Golverdingen, *Vernieuwing en verwarring. De Gereformeerde Gemeenten 1946-1950* (diss.; Den Hertog, 2014).
- F.W. Grosheide/ G.P. van Itterzon (red.), *Christelijke Encyclopedie* (6 delen; Kampen, 1956-1961, 2^e druk).
- Dr. C.P. Gunning, *Op de schoolbanken in het P.D.A. – Wat ik heb ervaren en geleerd in het Concentratiekamp te Amersfoort Januari-April 1942* (Amsterdam/ Brussel, 196).
- G. Gunnink, *De Knokploeg – Schimmen uit het Verleden* (Boom Couranten-uitgeverij (Meppel), 2006).
- Israel Gutman (redactie), *Rechtvaardigen onder de Volkeren – Nederlanders met een Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan joden* (Amsterdam/ Antwerpen, 2005). NB: afgekort als: *Yad Vashem*.
- Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, deel III (Haarlem, 1984).
- Hugo Habermehl/ Louk Hombergen, *1939-1945 Oorlog en vrede in Cuijk, beleefd vanuit de protestantse pastorie* (Cuijk, 2005).
- Cor Hamoen, *Geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Ammerstol* (1990).
- Jan Henk Hamoen, *Het schip der zotten – Een studie naar leven en werk van ds. August Henkels (1906-1975) en zijn vriendschap met Vestdijk, H.N. Werkman en prof. G. van der Leeuw* (Skandalon, 2010).
- Willem Hansma (red.), *Een Friese pastorie in oorlogstijd – Herinneringen en brieven van het gezin Boerlage* (Leeuwarden, 2012).

- George Harinck en Gert van Klinken (red.), *Van kansel naar barak – Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van herinnering* (Zoetermeer, 2011).
- F.R.A. Henkels, *Logboek van De Blauwe Schuit* (Amsterdam, 1946; herdruk 1982).
- Drs. F.R.A. Henkels, *Een boeket roosjes – Een keuze uit de Roosjes van 1965-1975 verschenen in Hervormd Nederland* ('s Gravenhage, 1976).
- G.F.W. Herngreen, *Een Handjevol Verkenners – Ontstaan en geschiedenis van het 'H.V.', de Gereformeerde Kerken in Nederland in Hersteld Verband* (Baarn, 1976).
- Constant van den Heuvel, *Het kruis op de berg* (Uitgeverij Matrijs, 2015).
- Constant van den Heuvel, artikel 'Ds. R. Kok, beslist en bewogen' in: H. van 't Veld (red.), *Markante Veenendalers* (Veenendaal, 2010).
- Historisch Tijdschrift GKN* (= Gereformeerde Kerken in Nederland).
- Alle G. Hoekema, 'Bloembollen' voor Westerbork – Hulp door Zaanse en andere doopsgezinden aan (protestants-)joods Duitse vluchtelingen in Nederland (Hilversum, 2011).
- Jan Hof, *Frits de Zwerver – Twaalf jaar strijd tegen nazi-terreur* (Omniboek, 2013).
- To Hofstra, *Oorlogsschriften* (10 delen oorlogsdagboeken, met veel originele documenten en krantenknipsels).
- Gerlof Homan, *Nederlandse doopsgezinden in de Tweede Wereldoorlog* (artikel in: *Doopsgezinde Bijdragen*, Nieuwe Reeks nr. 21 (Amsterdam, 1995), 165-198).
- G. Horreüs de Haas, *De Boodschap der Eeuwen – 25 preken van september 1939 – januari 1943* (Zwolle, 1943).
- G.C. Hovingh, *Einer christlichen Konfession angehörig – Een onderzoek naar de inspanningen van de Nederlandse kerken in het algemeen en van de Gereformeerde Kerken in Nederland in het bijzonder t.b.v. de vervolgte joden en christenjoden voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog en het mogelijk effect ervan* (doctoraal scriptie; VU Amsterdam, 1991).
- G.C. Hovingh, *Johannes Post, Exponent van het verzet – Een biografie* (Kampen, 1999, 2^e druk).
- Geert C. Hovingh en Annemarie van IJsendoorn, *Over het hoofd gezien – Recent gevonden beelden van een joodse familie 1940-1945* (Bedum, 2009).
- J.B. Hugenholtz, *In memoriam Marie Cornelis van Wijhe* in: *Militia Christi* (d.d. 18.7.1953).
- R. Huizinga e.a., *Een kerk op weg...1835-1985 – 150 jaar Gereformeerden in Appingedam* (Groningen, 1985).
- F.J. Hulst en H.M. Luning, *De Joodse gemeente Assen – Geschiedenis van een bekoorlijke kille, 1740-1976* (Assen, 1993).
- Ds. T.O. Hylkema, *Fredeshiem, herinneringen van* (Steenwijk, 1960).
- Dr. C.N. Impeta, *Kampleed en Hemelzegen* (Groningen, 1946).
- C. Inja, Gabe G. Hoekema en P. Visser, *Geen cel ketent deze dromen – Een dagboek over ideaal en werkelijkheid van de doopsgezinde dienstweigeraar en socialist* (Verloren, Hilversum, 2001).
- Jaarboeken ten dienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland.*
- Dr. J.M. de Jong, *Voorrang aan de toekomst* (Nijkerk, 1969)
- Dr. L. de Jong, *De Bezetting*, 5 delen (Amsterdam, 1961-1965).

- Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (14 delen; 's Gravenhage, 1969-1991).
- Meike Jongejan/ Eddy van der Noord, *Door het oog van de naald – Joodse onderduik in Friesland* (Uitgeverij Louise, 2012).
- Sal de Jong, *Joods leven in de Friese hoofdstad – 1920-1945 Voltooid verleden tijd* (Leeuwarden, 1970).
- Dr. E.D.J. de Jongh, *Buskes, dominee van het volk <<Biografie>>* (Kampen, 1998).
- Ben van Kaam, *Opstand der Gezagsgetrouwen – Mannenbroeders en Zonen in de jaren 1938-1945* (Wageningen, 1966).
- J.J. Kalma, *Redt de Joden! Wat gebeurt er met de Joodsche oorlogspleegkinderen?* (Amsterdam, 1946).
- J.J. Kalma, *Nogmaals: redt de Joden!* (Amsterdam, z.j.).
- Lex Kater, *Het geheim van Adderhorst – Geluk en verdriet van een joodse familie* (Amersfoort, 2011).
- Herman Keuning, *Herinneringen aan onze studietijd*; artikel in: *Doopsgezind Jaarboekje Jubileumjaar (2011)*, 63-68.
- Bert Klei, Martien Brinkman en Bernard Rootmensen, *'Leven en leer van Eduard Pijlman', een troubadour in domineesland* (geschreven t.g.v. zijn afscheid wegens emeritaat; Baarn, 1980).
- Jan W. Klijn, *Oorlogstijd lang de Lek* (Groot-Ammers, 2009).
- Jan W. Klijn, *Dorp in verzet – Omnibus* (2013).
- Jan W. Klijn, *Overwinning* (Iris Oirschot, 2015).
- Karel Keunig, *'Ik heb het beste gewild' – Het verzetsleven van Klaas Roelof Woltjer (1917-1944)* (Amersfoort, 2011).
- G.J. van Klinken, *Opvattingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland over het Jodendom 1896-1970* (diss., Kampen, 1996).
- Gert van Klinken, artikel *Twee vrouwen in oorlogstijd. Gesprekken met Tiny Nawijn en Mien Bouwman*, in: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 7 (mei 2005), 27-36.
- Gert van Klinken, *Strijdbaar & Omstreden – Een biografie van de calvinistische verzetsvrouw Gezina van der Molen* (Amsterdam, 2006).
- J. Klinkenberg, *Van Geslacht tot Geslacht – 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerk Lisse in woord en beeld 1897-1997* (Lisse, 1997).
- Willy Klok-van Dasselaar, *Van bezet tot verzet – Ds. P.H. Pellicaan in bezet Nijkerk: het gewone leven en de gevolgen* (Koninklijke BDU Uitgeverij B.V., 2012).
- Ds. Herman Knoop, *Een Theater in Dachau* (Goes, z.j.).
- Hebe Kohlbrugge, *Twee maal twee is vijf – Getuige in Oost en West* (Kampen, 2002).
- S. Kooistra, *Ik zal door 's vijands zwaard niet sterven, maar leven. Het leven van Ds. P.H. Wolfert, gereformeerd predikant te Mariënborg* (Amsterdam, Kirchner, 1947; VDM-serie XXIII).
- C. van de Kouwe, *Een eikeboom der gerechtigheid; levensbeschrijving van ds. R.H. Kuipers* (Amsterdam, Kirchner, 1946; VDM-serie VI).
- W.B. Kranendonk, *Naast buigen onder de roede ook verzet* (artikel in *Reformatorisch Dagblad* d.d. 28 april 2001)
- F.J. Krop, *Gevangenis en Concentratiekamp* (4 delen; Rotterdam, 1945)
- Als ziende den Onzienlijke – in memoriam dr. Frederik Johan Krop (1875-1945)* (Rotterdam, 1946).

- F. Kuiper, *Geloof het evangelie – Preken uit de jaren 1940-1944* (Alkmaar, 1944).
- F. Kuiper, *Israël en de Gojiem* (Haarlem, 1951).
- F. Kuiper, *Een klein drieluik van de bevrijding – Barth, Rosenzweig en Lenin samen uitgebeeld* (Baarn, 1974).
- F.J. Lammers, *Honderd jaar Christelijke Gereformeerden in Baarn* (Baarn, 1994).
- Martin Levie, *Psalmen, ingeleid, vertaald en toegelicht* (Amsterdam, 1967).
- Ab van Langevelde, *In het klimaat van het absolute – Cornelis Veenhof (1902-1983) – Leven en werk* (diss.; AD Chartareeks nr. 27, 2015).
- Evelien van Leeuwen, *Klein In Memoriam – Late herinneringen* ('s Gravenhage, 1983).
- Peter van Leeuwen, *Bisschop Rudolf Staverman (1915-1990) – Een biografie* (Nijmegen, 1994).
- Sjoerd Leiker (eindred.), *West-Friesland in de jaren 40/45 – Schetsen van het verzet in Oostelijk West-Friesland* (Hoorn, 1980).
- H.L. Lieve en K.R. ter Steege, *Predikant achter prikkeldraad* (Nijkerk, 1945).
- Isaïc Lipschits, *Onbestelbaar. Herinneringen in briefvorm* (Den Haag, 1992).
- Dr. Maarten van der Linde, *Feitse Boerwinkel, inclusief denker* (Amersfoort, 2006).
- K.G. van Manen (red.), *Lutheranen in de Lage Landen – Geschiedenis van een godsdienstige minderheid* (Zoetermeer, 2011).
- G.W. Marchal, *Jan Koopmans, dienaar tot de oogst* ('s Gravenhage, 1985).
- Dr. G.W. Marchal, *Koopmans en de Joden* (in: *Verkenning en Bezinning, Reeks geschriften over de verhouding van de kerk en het Joodse volk*, 20^e jaargang, nr. 1 (1986).
- Bauke Marinus, *Jan Meilof IJben, leraar in oorlogstijd* (Purmerend, 2001).
- P. Melles, *Vervolg en ... zalig!* (Amsterdam, Kirchner, 1948; VDM-serie XXVIII).
- Bart Mendelson en Peter Kooij, *Dat doe je gewoon – Zutphense onderduikverhalen 1940-1945* (Zutphen, 2014).
- Ferdinand van Melle, *Het gewaagde leven van Johanna E. Kuiper* (diss. VU Amsterdam, 2015).
- Albert Metselaar, *Duikelaars in de velden – Hulp aan onderduikers in Elim en Hollandscheveld* (Hoogeveen, 1993).
- E.P. Meijering, *Hendrikus Meijering (1914-1995)* (Kampen, 1997).
- Drs. Pieter Pieters Miedema, *Wrakseling om vrijheid* (3 delen, 1978-1982).
- Dr. H.H. Miskotte, *Niet te vergeten Miskotte* (Kampen, 1981).
- Francine Moormann-Albach, *Verbannen erfgoed* (in voorbereiding).
- C.D. Moulijn en Koert Moulijn, *Hoe wij de bezettingstijd beleefden – Een monument voor C.D. Moulijn, A.A. Moulijn-Carsjens, en een dorp in Friesland* (Wormerveer, 2006).
- Gerard Mulder/ Paul Koedijk, *H.M. van Randwijk – Een biografie* (Amsterdam, 1988).
- E.I.F. Nawijn, *Koninklijk onderscheiden. Levensschets van Ds. N.J.A. van Exel* (Amsterdam, Kirchner, 1946; VDM-serie XVII).
- H. Noordegraaf, *Portret van een rode dominee – Ds. M.C. van Wijhe 1881-1953* in: *Tijd en Taak* d.d. 4.12.1953.
- H. Noordegraaf, *M.C. van Wijhe – Een rode dominee in Vught* in: J. van den Eijnde (red.), *Vught Vanouds* (Vught, 1954).

- Gerrit Noort, *De weg van magie tot geloof – Leven en werk van Albert C. Kruyt (1869-1949), zendeling-leraar in Midden-Celebes, Indonesië* (diss.; Utrecht, 2006).
- H. Oolders-Jurjens, *Het leven in de Groninger pastorie in oorlogstijd*, in het (Christelijk-Gereformeerde) *Kerkblad voor het Noorden*, editie 2.5.2008, 4).
- Cas Oorthuys, *Het laatste jaar 1944-1945* (Amsterdam/ Antwerpen, 2009). *Oud Meppel* (kwartaalblad).
- Ds. J. Overduin, *Hel en hemel van Dachau* (Kampen, z.j.).
- Simone Petersen, *Het wonder van de orgelzolder. Een verhaal van moed en blijdschap* (artikel *Contactblad Stichting 40-45*, jaargang 2010, nr. 13).
- Dr. Pieter Post, *Naar Messiaans Communisme – Frits Kuiper (1898-1967), dopers theoloog* (Narratio, 2014).
- Klaas Prins, artikel *Het was God zelf die de tijd deed rijpen* (in: *Algemeen Doopsgezind Weekblad* 49/30, 30.7.1994).
- Marcel Prins/ Peter Henk Steenhuis, *Andere Achterhuizen – Verhalen van Joodse onderduikers* (Amsterdam, 2010).
- Ds. Eduard Pijlman, *Ergens heen (overwegingen voor onderweg)* (Delft, 1986).
- H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren* ('s Gravenhage, 1970).
- Herman van Rens, *De vervolging van Joden en Sinti tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse provincie Limburg* (Uitgeverij Verloren, 2013).
- Jan Ridderbos, *Predikanten in de Frontlinie – De gevolgen van deelname aan het (kerkelijk) verzet in Nederland tijdens WO II* (Barneveld, 2015).
- Ds. D. Ringnalda jr., *Als een goed soldaat* ('s Gravenhage, 1940).
- Ds. D. Ringnalda jr., *Burger van het eeuwig Koninkrijk: ter nagedachtenis van ds. A. Ringnalda* (Amsterdam, 1946; Kirchner-reeks).
- Eberhard Röhm/ Jörg Thierfelder, *Juden-Christen-Deutsche* (4 Bände, Stuttgart, 2004-2007, 2. Auflage)
- Ger van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1941* (Utrecht/ Antwerpen, 1973).
- Ds. J. van Rootselaar, *Memoires* (Uitgeverij Den Hertog, Houten, z.j.).
- Leesha Rose, *De Tulpen zijn Rood – Het actieve verzet van een Joods meisje* (Katwijk aan Zee, 1980).
- Ype Schaaf, *Dodelijke dilemma's in het Friese verzet – Het veemgericht en Esmée van Eeghen* (Franeker, 1995).
- Erik Schaap, *Vrijgevochten – Zaans verzet in Nationaal perspectief 1940-1945* (Wormerveer, 2008).
- Maarten Schenk, artikel "Nicolette Bruining (1886-1963) redde Joodse leerlingen" (in: *Joods Erfgoed Den Haag*).
- T.C.C. Scholten-van Iterson, *Hernieuwde belangstelling voor Nicolette Bruining*, in: *Kerk en Wereld* 83 (1991), nr. 15 en 17.
- Theo Schouw, *De krekel op de harp – De priester-dichter Jacques Schreurs* (Sittard, 1993).
- Dr. C. Schraevesande, *Dr. G. Horreüs de Haas, zijn denken en prediking* (Assen, 1960).
- Fedde Schurer, *De beslagen spiegel. Herinneringen* (Amsterdam, 1969).
- Dr. Judith Schuyf (eindred.), *Nederlanders in Neuengamme – De ervaringen van ruim 5500 Nederlanders in een Duits concentratiekamp 1940-1945* (Zaltbommel, 2005, 2e druk).

- André Schwerz, *Reilen en zeilen van De Blauwe Schuit* (Utrecht, 1997).
- John and Elisabeth Sherill, *The Hiding Place* (1971).
- Alphons Siebelt, “*Hij zit bij de onderduikersbond*” – *Hulp aan Leidse onderduikers in de Tweede Wereldoorlog* (Leiden, 2015).
- Fokke Sierksma (onder pseudoniem ‘Frank Wilders’), *Grensoverval* (’s Gravenhage, 1948).
- C.J. Sikkel, *Een waarlijk vrije. Levensschets van Dr. Kornelis Sietsma* (Amsterdam, Kirchner, 1946; VDM-serie II).
- Salomon Silver, *Een joods gezin in onderduik* (Kampen, 1997).
- N. Smeets, *Zoutelande door de eeuwen heen* (Aquarius, 1983).
- J.M. Snoek, *The Greybook – A Collection of Protests against Anti-Semitism and the Persecution of Jews, issued by Non-Roman Catholic Churches and Church Leaders during Hitler’s Rule* (Assen, 1969).
- J.M. Snoek, *De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945* (Kampen, 1990).
- J.M. Snoek, *Soms moet een mens kleur bekennen* (Kampen, 1992).
- Ds. Jan Stap, *Rond de pastorie van Veessen van 1933-1945*; artikel in *Historisch Heerde* (mei 2000).
- Rosita Steenbeek, *Rose – Een familie in oorlogstijd* (2015).
- H.K. van Stegeren-Keizer e.a., *Een kerk op zoek naar Israël – Geschiedenis van het deputaatschap voor ‘Kerk en Israël’ van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1875-1995* (Kampen, 1995).
- D. van der Stoep, *Herder en Leeraar* (’s Gravenhage, 1941).
- J.P. Stoop, *Kerk onder Duitse bezetting. De Gereformeerde kerk van Amsterdam in de jaren 1949-1945* (afstudeerscriptie vakgroep geschiedenis VU; Amsterdam, 1995).
- Dr. J.C. Sturm (red.), *Leven en werk van prof.dr. Jan Waterink, een Nederlands pedagoog, psycholoog en theoloog (1890-1966)* (Kampen, 1991).
- Jan Terlouw, *Oorlogswinter* (Lemniscaat, 1972).
- H.C. Touw, *Het Verzet der Hervormde Kerk* (2 delen; ’s Gravenhage, 1946).
- Rik Valkenburg, *Hun ster als teken* (manuscript voltooid door N. Koudijs-Valkenburg; Veenendaal 1996).
- Rik Valkenburg, *Wie was ds. R. Kok eigenlijk?* (Veenendaal, 1989).
- Chris van der Veen, *Een Drentse commissaris kijkt terug – Herinneringen van mr. Jacob Cramer* (Assen, 1986).
- Hans van der Veen (red.), *Spelen onder spanning – Verhalen over theater tijdens de bezetting* (Theater Instituut Nederland, 2005).
- Colet van der Ven, *Van oude mensen... De twintigste eeuw weerspiegeld in twintig levensverhalen* (Baarn, 1997).
- H. Veldman, *Binne Roorda (1898-1945), ootmoedig strijder voor Gods gerechtigheid in kerk en samenleving* (artikel in: *De Reformatie*, 70e jaargang, nr. 32; 6 mei 1995).
- Eline Verburg, *Majoor Bosshardt, 1913-2007 – Een leven voor anderen* (Bzztoh, 2007).
- Elma Verhey, *Om het Joodse kind* (Amsterdam, 1991).
- Leen Vermij, *Rienk Hendrik Kuipers 1905-1984, dominee in Friesland* (Buren, 2002; uitgave in eigen beheer).
- André Vervuurt, *In ... en uit het veen – De geschiedenis van de voormalige veenkolonie Helenaveen en andere Peelse wederwaardigheden* (Gemert, 2001).
- Henk Vis en Mirjam Schwarz, “*We hebben ze allemaal gekend...*”. *De namen van de vermoorde joodse inwoners van Winterswijk, een gedenkboek* (Winterswijk, 2010).

- Albert Visser, *De predikanten van de Nederlands Hervormde Gemeente Wanswerd-Jilsum 1575-1966* (Ferwert, 2005).
- Hans Visser, *Vestdijk en Henkels – De vriendschap van twee dichters* (1993; in eigen beheer uitgegeven).
- W.A. Visser 't Hooft, *Holländische Kirchendokumente – Der Kampf der holländischen Kirchen um die Geltung der göttlichen Gebote im Staatsleben* (Zollikon-Zürich, 1944).
- W.A. Visser 't Hooft, *Memoires* (Kampen, 1971).
- Hendrikus Vlietstra, *Het huus op de wieke* (Ruinen, 1987 3^e druk).
- Gerda Vloedgraven e.a., *150 Jaar Kerk in Colmschate* (1994).
- A. de Vos, *Voorwaarts en niet vergeten, leven en denken van Gerardus Horreüs de Haas (1879-1943)*(Waanders, Zwolle, 2008).
- A.W. de Vries, *Grepen uit de Geschiedenis van Blankenham* (2002).
- G.J.W. de Vries, *Achter de schermen*, (Rotterdam, 1945).
- J. Waterink, *Wij Calvinisten ... nù!* (Franeker, 1945).
- Betty van der Woude-Hettinga, *Een pastorie in weer en wind* (Hasselt, 2008).
- Pieter Wijbenga, *Bezettingstijd in Friesland* (3 delen; Leeuwarden/ Drachten, 1970-1978).
- Y.N. Ypma, *Friesland Annis Domini 1940-1945* (Drachten, 1965).
- Kitty Zilversmit, *Yours Always – A Holocaust Love Story* (1995).
- Joshua Zwaan, *Parnassia* (Artemis, 2011).